



225842

SUM
A
NEW
TO

1

6

III.
Jung. h.

5121 c

A MAGYAROK
EGYETEMES
TÖRTÉNETE.

IRTA

SAYOUS EDUÁRD

A TÖRTÉNELEM TANÁRA A PÁRISI CHARLEMAGNE-LYCEUMBAN,
A MAGYAR AKADÉMIA TAGJA.

FRANCZIÁBÓL FORDITOTTA

DR MOLNÁR ANTAL

MAGÁNTANÁR A BUDAPESTI EGYETEMEN.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1880.

A MAGYAROK
EGYETEMES
TÖRTÉNETE.

IRTA

SAYOUS EDUÁRD

A TÖRTÉNELEM TANÁRA A PÁRISI CHARLEMAGNE-LYCEUMBAN,
A MAGYAR AKADÉMIA TAGJA.

FRANZIÁBÓL FORDITOTTA

DR MOLNÁR ANTAL

MAGÁNTANÁR A BUDAPESTI EGYETEMEN.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1880.



225842



TARTALOM.

	Lap
A szerző előszava	1
Könyvészeti bevezetés	3

ELSŐ KÖNYV.

A származás és a pogány korszak.

<i>Első fejezet</i> : A magyar nép származása, történelmi szempontból	23
<i>Második fejezet</i> : A magyar nép származása, faji s nyelvi szempontból	34
<i>Harmadik fejezet</i> : A magyar föld Árpád honfoglalása előtt és alatt	47
<i>Negyedik fejezet</i> : A betörések és vereségek időszaka	65
<i>Ötödik fejezet</i> : Vallási és politikai állapotok	79

MÁSODIK KÖNYV.

Magyarország az Árpád-házbeli keresztény királyok alatt.

<i>Első fejezet</i> : Szent István s a keresztény hit felvétele (972—1038.)	89
<i>Második fejezet</i> : Nemzeti s vallási válságok (1038—1077.)	108
<i>Harmadik fejezet</i> : László és Kálmán: Az új Magyarország terjed és erősödik. (1077—1114)	121
<i>Negyedik fejezet</i> : A tizenkettedik század (1114—1196): Magyarország két császárság között.	133
<i>Ötödik fejezet</i> : Az 1222-i alkotmány	153
<i>Hatodik fejezet</i> : A mongolok betörése (1241—1242.)	171
<i>Hetedik fejezet</i> : Az utolsó Árpádok s az első Habsburgok. (1242—1301)	193

HARMADIK KÖNYV.

Az Anjou-ház: (1301—1382)

<i>Első fejezet</i> : Róbert Károly	211
<i>Második fejezet</i> : Nagy Lajos	224
<i>Harmadik fejezet</i> : Az ország állapota az Anjou-ház alatt	244

NEGYEDIK KÖNYV.

A választó monarchia. (1382—1526)

<i>Első könyv</i> : Zsigmond. (1382—1437)	254
<i>Második könyv</i> : Hunyadi János (1437—1456)	274
<i>Harmadik könyv</i> : Corvin Mátyás politikája s háborúi.	294

A szerző előszava.

A kedvező fogadtatás, melylyel a közönségnél, a sajtónál s az Institut-nál Magyarországról önállóan és különböző folyóiratokban megjelent munkáim *) találkoztak, felbátorított arra, hogy megírjam egyetemes történetét a világtörténelemben szereplő legderekabb s legvitézesebb népek egyikének.

Az egyetemes történet alatt a nemzetélet oly képét értjük, amely nincs korlátozva se egy tartomány, se egy időszámítási szak, se valamely külön szempont által; a mely nem katonai vagy politikai, jogi vagy igazgatási, vallási vagy irodalmi történet, de valami mindezekből, miután mindez alkateleme egy ország élő szervezetének.

A tulajdonképeni magyarok — a magyar faj — hősei s fő tárgya ugyan e munkáinak, de ők csakis hazájuk nagy központi síkján vannak többségben, s a románok, a német gyarmatosok, a ruthen, tót és szerb szlávok, kik az országnak mintegy ethnographiai övét képezik, nem zárattak ki a történelemből, melyben gyakran kiváló szerepet játszottak.

A nagyterjedelmű anyag ujdonsága, a sok nehézség, melyet szerző elé gördítettek a távolság, a nyelvek, az adatok hiánya vagy

*) Histoire des Hongrois et de leur litterature politique de 1790 à 1815. Paris. 1872. — Les Origines et l'époque païenne. Paris, 1874. — Az erkölcsi s politikai tudományok Akadémiájában felolvasott négy tanulmány a mongolok betöréséről, az Anjou-házzról, Corvin Mátyás politikájáról, a Franciaország s az erdélyi fejedelmek közti összeköttetésekről. — Különböző czikkek a »Revue des deux Mondes«, »Revue historique«, Revue critique« és »Bulletin de la Société de Géographie« folyóiratokban stb.

túlbősége; annak szüksége, hogy minden pillanatban egy-egy kis felfedezést tegyen: mindezen okok egyfelől elejét vevén annak, hogy magát csálhatlannak tekintse, másfelől biztosítandják számára az olvasó elnézését is.

Annyit legalább határozottan elmondhat, miként nem mulasztott el semmit, hogy részrehajlatlanul s pontosan megírhasssa tiz évszázad e történetét. Nem riadt vissza sem utazásoktól, sem buvárlatoktól, sem nyelvtudományi összehasonlításoktól, hogy elérhesse célját. Másfelől tartózkodott a vak rokonszenvtől s személyiségei túlzott csodálatától szomszédnépek vagy azok rovására, kik sorsuknak részesei valának.

Könyvészeti bevezetés.

Szükségesnek véltük bevezetésben csoportosítani és osztályozni a magyar történelemnek 1815-ig terjedő különböző forrásait. A VII-ik könyv elején külön előszó tájékoztassa az olvasót a legujabb időszak felől, a mely még nem viseli magán a valóságos történelmi jelleget. A tulajdonképeni könyvészeti utmutatások jegyzetekbe foglalva, feltalálhatók a munka folyamatában, az elbeszélt vagy forrásaikhoz képest méltányolt események kapcsán.

A Magyarország történelmére vonatkozó összes emlékek négy főosztályba sorozhatók: levéltárak és kéziratgyűjtemények; hivatalos iratok, oklevelek gyűjteményei; egykoruak vagy kevésel az események után élt szerzők krónikái; s végül a történetiróknak az események után hosszabb idővel szerkesztett munkái, a sajátképeni történelmi munkák, az ujabb, sőt tulnyomó részben a legujabb korból.

E nagy osztályokat, legalább a három utolsót, alosztályokra kell felosztani. Az okmányok, krónikák s történelmi művek lehetnek magyar vagy idegen eredetűek. A tisztán nemzeti s egészen idegen források közé tehetők továbbá az osztrák, cseh vagy horvát, szóval azon országokból eredő okmányok, melyek gyakrabban érintkeztek a magyar nemzettel. Meg fogjuk tehát különböztetni a magyar, az osztrák-szláv s az idegen eredetű okmányokat, krónikákat s történelmi műveket.

I.

Levéltárak s kéziratgyűjtemények stb.

Két körülmény okozta zavartságát és szétszóródását a magyar levéltáraknak, melyek általános képét legujabban Fraknói rajzolta: egyfelől a történelemnek s a nemzeti intézményeknek jellege maga főleg a XVI-ik század óta a legujabb évekig, mely jelleg a lehető legteljesb ellentétben áll a központosítással; másfelől a folytonos és néma küzdelem a nemzet és a bécsi udvar közt, egyik is, a másik is magához igyekeztvén vonni a levéltárakat, melyek az egyikre nézve függetlenségének, a másik előtt az uralomnak valának jele és záloga. A magyarok részéről azonban mégis igazságtalanság volna e miatt a Habsburg-ház ellen panaszkodni; mert 1526, e háznak Szent István trónjára lépte előtt, csak zavaros feljegyzéseink vannak a királyi levéltárról, holott azóta komoly és állandó gyűjtemények vették kezdetüket Teljesen érthető mégis a magyarok azon törekvése, hogy fővárosuk levéltárait gyarapítsák, a mely óhajlás ma már részben meg is van valósítva, bárha Bécsben maradtak a császári és királyi titkos levéltár, és a császári kamarai levéltár magyar okiratai, becses gyűjtemények, melyekből az újabb kutatók merítettek s még soká meríthetni fognak.

Budán van a magyar királyi kamarai levéltár, mely főleg a pénzügyi történetre vonatkozó s csak 1618 óta kelt okmányokat foglalja magában, de magvaszakadás vagy elkobzás folytán oda helyeztettek el több előkelő családnak a középkorig is terjedő, részben politikai iratai is; — a nádori levéltár, melyet az 1723-i, és az országos levéltár, melyet az 1790-i országgyűlés alapított, s a melyek naponként gazdagszanak; — a magyar királyi kancelláriáé, s végül az erdélyi kormányzéké e tartománynak az osztrák uralkodóház alá jutása idejéből, vagyis a XVII. század végéről. A nyilvános jellegű levéltárak közé sorozhatni még az erdélyi szászok nagyszebeni, s a horvátok zágrábi levéltárát is.

Nem csupán e különböző nyilvános levéltárak szolgáltak s szolgálnak még mindig Magyarország multjának felderítésére. A számos történetbuvár, kiknek munkáit alább említendjük meg, természetesen felhasználta ezeket is, de még buzgóbban átkutatták a magán- s helyi levéltárakat. Ezek közül első helyen említendők a kiválóbb családok, Batthyányiak, Erdődyek, Károlyiak, Telekiek stb. levéltárai, melyeket kastélyaikban gyakran nagy gonddal, olykor azonban hanyagul őriznek. Főleg a legújabb okmánygyűjtemények aknázták ki e családi kincseket, melyek sokáig igen nehezen voltak hozzáférhetőek, de ma már nyitva állnak a komoly kutatók előtt. Utánnok következnek a püspökségek és monostorok, különösen az esztergami érsekség s a pannonhalmi benczés apátság. Meg kell még végül említenünk a megyei levéltárakat, melyekből számos, jobbára helyi, de olykor nemzeti érdekű becses okiratot hoztak nyilvánosságra. Egyszerű tanintézetek is, mint p. a debreczeni ref. collegium, büszkén mutathatnak föl királyoktól vagy erdélyi fejedelmektől származó okleveleket.

Ez a tulságos szétszórtság nem riasztotta vissza, mint látni fogjuk, a XVIII. század óta napjainkig a magyar tudósokat, s ha még lehetetlen is teljes jegyzékét állítani össze hazájuk történelmi kincseinek, az ismeretlen rész legalább napról-napra kisebbedik, s máris eljutottak odáig, hogy nagyérdékű okmányok mellett olyanok is hozatnak napfényre, melyek negyed-ötödizben erősítenek meg már kellőleg bebizonyított tényeket.

Magyarország különböző időszakokban bele levén bonyolódva részint az általános politikába, részint egyik-másik uralkodócsalád politikájába, a külföldi levéltárak is tartalmaznak okleveleket, melyekből kiegészíthetni történetét. Nem is feledkeztek meg ezekről: a brüsseli és londoni levéltárak V. Károly és Ferdinánd korára vonatkozólag; a párisi külügyminiszteriumé és a londoni a XIV. Lajos és a magyar elégületlenek közti összeköttetések tárgyában; a nápolyi az Anjou királyok hadjárataiért, s a velencei az adriai tengerparton folyt százados harcra vonatkozólag; és több más levéltár is Déleurópában, melyeket husz-harmincz év óta kutatnak a buvárok, mint Simonyi, Hatvani, Óváry, Petrovics, nem egy adalékot szolgáltatottak a nemzeti történethez.

A szoros értelemben vett levéltárak mellé helyezendők a kéziratgyűjtemények. Az Akadémia és nemzeti Muzzeum történelmi becsű gyűjteményei nagyobb részben közzé tétettek; felemlítjük azonban Bethlen Miklós néhány kéziratát (a XVII-ik század végé-

ről); Petrovics jegyzeteinek egy részét és Szirmay kéziratát az 1794-i jacobinusokról. Vannak más kéziratok is, melyek mint ilyenek, vagy keletkezésük időpontja, vagy pedig kiállításuk szépsége miatt fontosak. Corvin Mátyás híres könyvtára szétszórodott egész Európában, s e király hazája csak tizenkét kötetet őrzött meg belőle. Mivel pedig ezek régi egyházi vagy világi írók másolatai, csak közvetve tekinthetők a magyar történet forrásainak; annyival inkább, mert legnagyobb részben florenczi másoló művei. Csak a XV-ik századbeli magyar kormányzat közreműködését bizonyítják a hajdankori tudományosság újra felélesztésében. Van továbbá számos codex, melyek a nyelv legrégebb emlékeit foglalják magukban, s csak részben vannak kiadva. Csaknem mindenik nemzeti jelleg nélküli legendákból áll, s ennél fogva érdekek csakis nyelvészeti.

A bécsi könyvtár bővelkedik ily kincsekben; nemcsak a Corvina szép köteteit foglalja magában, hanem régi biblia fordításokat s a krónikások régi kézíratait is. A Duna mellett, Linz és Bécs közt fekvő mölki apátság könyvtárában is sok kéziratot találtak, különösen a legrégebb törvények szövegeit. Az osztrák-magyar monarchián kívül sok maradványa van Mátyás király könyvtárának Münchenben, Wolfenbüttelben, Brüsszelben, Párisban stb. A párisi nemzeti könyvtárban s különösen a francia Institut tulajdonát képező Godefroy gyűjteményben is az erdélyi fejedelmekre és a XVII. század első felebeli összeköttetéseikre vonatkozó becses oklevelek vannak, melyek a jelen munkában lettek először felhasználva.

A levéltárak s kéziratgyűjtemények után a történelmi múzeumokat s műemlékeket kell felsorolnunk. Sajnos azonban, hogy a törökök pusztításai miatt építészeti emlékekben egy ország sem szegényebb Magyarországnál. Csakis az éjszaki vidékek, melyek mentek maradtak e pusztításoktól, tartottak fenn néhány góth templomot, mint p. a kassait s a vágparti váraknak s a Duna melletti visegrádi királyi palotának még ma is nagyszerű romjait. Dácia római emlékei s Desjardins Ernő és Römer Floris által megmagyarázott felirataik nem tartoznak a magyarok nemzeti történetéhez, a beköltözésük előtti korból valók. De viszont a pesti Múzeum oly tárgyakon kívül, melyeket Pulszky Ferencz szerint az avarok koráig lehet felvinni, az érmek szakadatlan sorát tárja fel a történetbuvár előtt az első királyok korától napjainkig; továbbá különböző hatóságok és városok pecsétjeit, főurak s előkelő hölgyek ékszereit s a leghíresebb harcosoknak tulajdonított fegyvereket.

Az emlékek ez ágában is, mint a fennebb említettekben, Bécs gyűjteményei nélkülözhetlen kiegészítést nyújtanak: az ambrázi gyűjtemény magyar és török fegyvereket, a királyi kincstár emlékérmeket s ötvösműveket. A mi az események egykorú rajzait illeti, főleg a XVI. század óta nagy számmal megjelent könyvek elején s lapjain található, melyekről a III. §-ban lesz szó.

II.

Hivatalos iratok, oklevelek, levelek.

A) Magyar eredetűek.

Mindenekelőtt három terjedelmes gyűjteményt kell felemlítenünk, három magyar pap tudományos munkásságának eredményét a mult század második feléből s a mostaninak elejéről. Az első kettő Pray *Annales*-ei és Katona *Historia Critica*-ja nem pusztán okmánygyűjtemények ugyan, mert az első összefüggő elbeszélést nyújt, a második pedig olykor aprólékos és gyermekes fejtegetések sorozatát: de mindkettőben oklevelekből áll a tulnyomó rész. A mi Fejér *Codex Diplomaticus*-át illeti, ez ropant számú oklevelet foglal magában, néhány jegyzettel kísérve. Vissszamenvén oly messzire, a mint csak lehet a magyar történelemben, sőt azon túl is, Pray 1554-nél, Katona 1810-nél, Fejér 1439-nél állapodik meg.

Bármily teljesnek látszik is a *Codex Diplomaticus* a középkorra nézve, az újabb kutatások gazdag kiegészítést szolgáltatnak az Árpád-házbeli királyok korához, mely 1301-ben éri végét. E kiegészítés, melyet Wenzel bocsátott közre, egyik részét képezi a magyar Akademia »*Monumenta Hungariae Historica*« című gyűjteményének, mely több sorozatra osztva, évről-évre növekszik, s ma már túlhaladja a 70 kötetet. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *Codex Diplomaticus* és pótléka, melyekben az egyházi elem s különösen a római curiának annyira figyelemre méltó levelezése van túlsúlyban, nem állanak kizárólag ismeretlen oklevelekből; s hogy Wenzel épen úgy merít Migne-ből vagy Theiner *Monumenta*-iból, a hogy Fejér merített Rainaldiból vagy Farlatiból. A magyar levéltárak, melyekről fennebb szoltunk, nem kevésbbé jelentékeny adalékokat szolgáltatnak e négy nagy gyűjteményhez.

Vannak részlegesb gyűjtemények is, és pedig: vagy kivételes viszonyokra vonatkozó, minő volt p. a magyarok és a török hatóságok közt a török foglalás idejében, melyeket az Akadémia **T ö r ö k M a g y a r E m l é k e i** tartalmaznak; vagy kisebb területet illetők, mint Wagner okleveles buvárlatai Szepes és Sáros megyékről; vagy egyes intézmények sorára vonatkozó, mint a nemzeti zsinatok gyűjteménye Péterfytól vagy Battyány tanulmányai a csanádi püspökökről. Egyébként is csaknem mindazon munkák, melyekről alább szó lesz, gyűjteményekben szétszórva található okmányokra támaszkodnak, mely gyűjtemények számát tetemesen megszorítá napjainkban a nemzeti tudományosság.

Nem szólunk még az okmányok egyik igen fontos sorozatáról, a törvényhozási iratokról, az országgyűlések által hozott vagy a királyi hatalom által időnként kihirdetett törvényekről. Mária Terézia óta napjainkig minden országgyűlésnek van naplója s a kormányi határozatok közzétételének eszközei folyvást szaporodnak. Hanem az előbbi korszakokból nehezebben lehet ezeket összeállítani. Csak kivételesen birjuk Szluha 1722-ki beszédét, mely a Pragmatica Sanctio megszavazására nézve oly fontos volt. Már Kovachich figyelemmel követte a régi országgyűlések történelmi nyomdokait; e föladatot a XVI. és XVII. század homályos korára nézve ujabban Fraknoi vállalta magára sok tudománnyal és kritikával. Az árpádházi királyok törvényeit Endlicher állította össze a legjobb kéziratok nyomán. A *Corpus juris hungarici* a XV., XVI. és XVII. századbeli törvényeket foglalja magában. A nagy jogtudósnak s államférfiúnak, Verböczynek egy munkájával kezdődik, melyet többször külön is kiadtak, s a mely nemcsak hiteles foglalatja a magyar szokásjognak a XVI. század elejéről, hanem tele van politikai célzásokkal is, és elevenen visszatükrözi a közép-nemesség szenvedélyeit.

Hátra vannak még a levélgyűjtemények, melyeket külön említünk fel, megjegyezvén, hogy a már említett gyűjtemények is, különösen a Prayé, sok levelet foglalnak magukban. A tulajdonképeni levelek sora, vagyis azoké, melyek nem pusztá válaszok, Hunyadi Jánossal kezdődik, a közép- és ujkor határán.

A második Hunyadi, Corvin Mátyás sok levelet irt, melyek elsőrendű történelmi forrást alkotnak. Halála után a levelezési szokás általánossá lett az államférfiak közt, mint Pray egy ujabbn levélgyűjteménye tanúsítja, mely két századot ölel fel. E változatos gyűjteményen kívül három politikus és államférfi-főpap, Várday Péter,

Verancsics és Pázmány, kik egyaránt tudják védeni a világi s a vallási érdekeket, szintén hozzájárul a homályos események megvilágításához a fegyverforgatás s a kormányzat embereivel, Báthory Istvánnal és Eszterházy Miklós nádorral együtt.

De a sajátképeni Magyarországon kívül az erdélyi magyaroknak is vannak ügyes és tanult fejedelmeik — Bethlen Gábor, a két Rákóczy György, — kiknek leveleiből becses felvilágosítások nyerhetők. Később egy még hiresb Rákoczy, XIV. Lajos szövetségese, gazdag levéltárt hagy hátra, melyből Thaly és Fliedler merítenek; s e szerencsétlen hadviselő száműzetésében is hű társainak egyike, Mikes Kelemen, érdekes törökországi leveleket ír. Az újabb korból való Desewffy grófnak levelezése Kazinczyval, a költővel.

B) Osztrák-szláv eredetűek.

A magyar korona negyedfél század óta az osztrák ház birtokában lévén, nem csodálhatni, hogy az osztrák tudósok a magyar történelmet érdeklő sok adatot gyűjtöttek össze. Ezek egy egész — s nem a legkevésbé fontos — részét foglalják el a bécsi Akadémia két nagy kiadványának, az Archiv-nak s a Fontes rerum Austriacarum-nak. Chmel, Firnhaber, Zeisig főleg a XV. századbéli hosszas viszályokat s III. Frigyesnek és fiának ingadozó, de egyuttal szívós politikáját világították meg, Teutsch és Krones a magyarországi német városok intézményeit, Höfler és Gindely pedig a Habsburgok XVII. és XVIII-ik századbéli politikáját.

E gyűjteményes vállalatokat részleges kiadványok egészíték ki vagy előzték meg. Felemlítjük ezek közül I. Ferdinand oknyomozó történetét Buchholtztól, az Ausztria és a porta közti viszonyokra vonatkozó okmányokat Gévaytól; a Habsburgok okleveleit Chmeltől s »Ausztriát III. Frigyes alatt« Kurztól. A többi munka, melyet itt idézhetnénk, inkább helyén lesz a krónikák vagy történetek sorában.

Mindazáltal nem fejezhetjük be az osztrák eredetű kutfők felsorolását a nélkül, hogy meg ne említsünk néhány politikai levelezést: Eugén hercegeét, melyben gyakran van szó a magyar csapatokról s vezéreikről; II. Józsefét Lipóttal, Mária Teréziával és Katalin csáznával, melyeket Arneht adott ki; Clerfayt Thugutét és Würmserét kormányaikkal, közrebocsátva Vivenot által.

Míg a magyarok a Habsburg uralkodókkal szemben változó sikerrel igyekeztek fenntartani függetlenségüket, viszont a délszláv-

vokban, horvátokban s dalmatákban oly alattvalóik vagy hűbéreseik voltak, kik a magyarokkal szemben törekedtek függetlenségök fenntartására. S így az e népekre vonatkozó okmánygyűjtemények is anyagot foglalnak magukban történetükhöz. Idézzük ezek közül minde-
nekelőtt Farlatiét Illiria egyházi ügyeiről, Kukuljevichét és Rackiét Horvátországról. Ezek mellé kell sorolnunk Lucius művét Dalmát-
és Horvátországról, mely összefüggő történet alakjában beszéli ugyan el az eseményeket a XV. századig, s valóságos krónikákat is foglal magában, p. Paulusét, Pauloét és spalatói Tamásét, de egy-
szersmind oly okmányok és kiváltságlevelek sorából is áll, melyeket a magyar királyok Velence elleni kétes szövetségeseiknek adomá-
nyoztak.

C) Idegen eredetűek.

Szent István birodalma népére és nyelvére nézve méltán sorozható ugyan Európa legjellemzetesebb s legelszigeteltbb országai közé, de e termékeny földet s e vitéz nemzetet mégis több idegen uralkodóház kormányozta. Innen eredtek a szövetségi vagy ellensé-
geskedési viszonyok, melyeknek az északi s déli államok levéltárai-
ban fennmaradt nyomait nagyobb részét ujabbkori kiadványok derít-
ték föl.

Időrendben Olaszország áll első helyen s két különböző szempontból tekintve, Nápoly és Velence. A nápolyi Anjouk poli-
tikája, Anjou Károly óta; utódaié, a magyarországi Anjouké a XIV.
században; I. Lajos király viszálya Velenczével: e nagy ese-
ményeket világítja meg Wenzel gyűjteménye, mely, mint látni fogjuk, Franciaország történetére nézve is figyelemre méltó. Wen-
zel s néhány társa a velencei levéltárakból azon részleteket is
közzétette, melyek a magyar dynastiák s a francia és milánói ural-
kodóházak közti egyesülési tervekre vonatkoznak. Ujabb időből, a
XVIII. századból, a bécsi akadémia tett közzé érdekes gyűjte-
ményt: az osztrák udvarnál tartózkodó velencei követek jelentéseit,
melyek tanúsítják, hogy e köztársaság diplomatiája hazájának leg-
végső hanyatlásáig megőrizte ügyességét a népek hajlamainak s
jellemének megfigyelésében.

V. Károly államai nem foglalták ugyan magukban Magyar-
szágot, amely Ferdinándé volt, de azért nagy része vala ez ország-
nak a hirneves császár terveiben s politikájában. Ez okból levelezése
is, melyet a brüsseli levéltárból Lenz Károly adott ki, forrásul
szolgál Magyarország történetéhez. Hatvani ugyanazon levél- és

könyvtárból teljes gyűjteményét állítá össze a hazáját érdeklő okleveleknek, V. Károly egy másik fővárosa, Besançon is Granvella irataiban nem egy érdekes felvilágosítást nyujt. Másfelől a francziák keleti politikája, a melyre vonatkozó okleveleket Charriére adta ki, egyik fő ellenzőjére talált a magyar nemzeti pártban, mely Zápolya Jánost ismerte el királyul. Napoleon levelezéséből is sok felvilágosítást meríthetünk a jelen század elejének eseményeire nézve.

Anglia a középkor óta egyik oklevél-forrásunk volt, hála Páris Máté tudvágyának, ki a tatárjárásra vonatkozó oklevelek nagy részét összegyűjtötte. Később VIII. Henrik politikája a Ferdinánd és Zápolya János közti versengéssel szemben — mely sajátképen V. Károly és I. Ferencz versenygeése volt — s Cromwellé, ki a continens minden protestáns kisebbségét pártfogolta, valamint Anna királyné minisztereie is a Rákóczy Ferencz felkelésére vonatkozólag, Simonyi buvárlatainak s kiadványainak képezték tárgyát. Az utóbbi a spanyol örökösödési háboru alatt egész irányát feltünteti a protestáns hatalmak politikájának. Mellesleg megjegyezzük, hogy a hitujítók levelezései is elég gyakran érintik Magyarországot. Végül lady Montagu levelei is 1717-ből különös leírását adják ez országnak.

III.

Krónikák, emlékiratok stb.

A) Magyar eredetűek.

A középkorban igen kevés magyar irt a korabeli vagy előbb történt eseményekről, s e kivételes egyének legnagyobb része is idegen eredetű pap volt. Ennek két oka van: először is a régi nemzeti dalokból s a honfoglalás hagyományáiból nem maradt ránk semmi közvetlenül, mert elvesztek a pogányság üldözése közben; aztán meg a keresztény s latin műveltséget idegenek hozták be, s el kellett telnie bizonyos időnek, mig az nemzetivé lehetett.

A keresztény Magyarország két első századából csak a három magyar fejedelmi szent, István, Imre és László legendái maradtak fenn. Legfontosabbak I. István legendái, melyekből Hartvik püspök életrajzot állított össze. E legendák mellé, melyeket Wattenbach szigoruan és szakértelemmel bírált meg, sorakoznak Zoerard és szent Gellért csanádi püspök-vértanuéi. A sajátképeni krónikák

csak a XII. század vége felé kezdődnek, s ezeknek sincs teljes történeti értékök. Vannak köztük oly rendkívül szárazak is, hogy voltaképen nem egyebek, mint a királyok névlajstromai, mint a pozsonyi, vagy kissé bővebb részletességgel a Kézai Simoné, ki szerencsére két kis érdekes értekezést hagyott hátra a magyarországi idegen nemesekről s a legyőzött osztályokról.

Érdekesebb, főleg mint visszhangja a régi hagyományoknak, Béla király névtelen jegyzője. Sajnos, hogy a szerző nem említi, melyiket érti a négy Béla király közül; de a szöveg s a benne előforduló tulajdonnevek tanulmányozása csak III. vagy IV. Béla korára, s így a XII. század végére vagy a XIII-ik elejére engedi őt tennünk. Műve tehát csak távoli visszhangja a régi hegedősöknek. E mellett túl van tömve képtelen legendákkal, s nyilván arra törekszik, hogy a honfoglalást előbbi birtoklás jogával igazolja. A lényeges vonásokban mindazáltal megegyezik az orosz Nesztor s a byzanci írók állításaival, s p. Árpád honfoglalására nézve nem zárható ki a történelmi források sorából. A XIII. század közepéről való Roger érdekes krónikája a tatárjárásról. A XIV. századból nincs egyéb csak Kükülei krónikája Nagy Lajos anjou-házbeli királyról, a mely később bele lett illesztve Thuróczy művébe.

Elérkeztünk az ujkor elejéhez, Corvin Mátyás uralkodásához, ki alatt a nemzeti források szaporodni kezdenek. Ez ugyszólván első szaka a történelmi műveltségnek, mert Thuróczy, Bonfin, Ranzani (az utóbbi ugyan kevésbé jelentékeny) az ország egész multjának előadására vállalkoznak, s a Decas-ok formája, melyet Bonfin művének adott, belőle, legalább a szándék tekintetében, magyar Titus Livius-félét hozott létre. Azonban ők is sokkal inkább tekinthetők régi legendák és krónikák összegyűjtőinek, mint történetiróknak; másfelől viszont szemtanui voltak az utolsó eseményeknek, melyeket elbeszélnek. Rajtuk is, mint Callimachon, a várnai csatavesztés elbeszélőjén, észrevehetni a renaissance irodalmi hatását, a mi annál természetesebb, mert életök egy részét Olaszországban töltötték.

Olaszországból, azon országból, mely másolóit s csodálatra méltó kéziratait szolgáltatta Mátyásnak, származtak azon férfiak is, kik az ő és az utolsó Iagellók uralkodását leirták: narni Galeotto Marzio, ki Corvin Jánosnak egy dicső atyjáról szóló adomagyűjteményt ajánlott; és Tubero, a mohácsi vést megelőző még fényes, de már hanyatló korszak ékes commentátora; a mely korszakról nehézkes latinságával hivebb leírást ad Szerémi krónikája.

Elmondhatni tehát, hogy a XV. század utolsó feléről s a XVI-ik első negyedéről szóló krónikák részben született magyaroknak, részben a királyok olykor bőkezű kegye folytán megmagyarosodott olaszoknak a művei.

Azt lehetne hinni, hogy a mohácsi vész után e mozgalom végét ért az ország rendetlenségének s pusztulásának közepette. Nem úgy történt; a XVI. és XVII. században sokat írtak az egykorú eseményekről; s a hitújításnak, ámbár soha sem jutott teljes uralomra, kettős hatása volt: rendes és tudományos művelés alá vettette a nemzeti nyelvet, mely a krónikákban s emlékiratokban mindinkább uralkodóvá lett; s terjesztette ellenfeleinél úgy, mint hiveinél a tudományosságot s tudvágyat. A könyvnyomtatást is voltaképen a hitújítás hozta be Magyarországra. Végre általánosságban meg kell említenünk a hittudományi s vitázó iratokat, a két fél gúny- és röpiratait; a protestansok, és pedig a lutheranusok, kalvinisták vagy unitáriusok kimutatásait terjedésükről, intézményeikről és szenvedésükről, mint a melyek becses felvilágosításokat nyújtanak a nemzeti erkölcsökről és életről e két század alatt.

A vallási iratokon kívül megemlítendő a költészet, mely szinten ad némely történelmi felvilágosításokat. Meg kell különböztetnünk a latin és a magyar költészetet. A latinok közül Cortesiust, Corvin Mátyás dicsőítőjét követi Uncius a mult emlékeinek és Schesaeus Erdély szenvedéseinek leírásával. Magyarul a népies vagy tudós, de főleg a népies költészet, miután néhány — Erdélyi, Arany László és Gyulai gyűjteményeiben elszórva feltalálható — történelmi éneket s különösen mysteriumokat, balladákat és dalokat teremtett, melyeknek csak közvetett történelmi jelentőségök van, az Ausztria elleni utolsó nagy felkelések idejéből a nemzeti élet megértésének valóságos kincsévé lesz, a mely kincset Thaly gyűjtött össze.

A XVI. és XVII. századot illetőleg szoritkozzunk ezentul csak a szorosán vett történelemre. Először is Istváni nagy munkáját kell megemlítenünk, mely a XV. századra nézve fő forrás. Számos krónika és részleges tudósítás egészíti ezt ki. Ilyenek: először nyolcz erdélyi helyi krónika, kiadva Kemény József által; aztán Baranyai, Brutus és Forgách Ferencz, kiadva az Akademia által; különböző diplomatiai jelentések Kovachichnál; Oláh és Laszky Jeromos, kiadva Bél Mátyás által; Bizarrus, Bodina, Soiter, egyésítve előbbi korszakbeli fontos munkákkal Bongarsnál, később

Schwandnernél nagy gyűjteményeikben ; végre Szalárdi, Székely, Cserei, Sömögh, Ursinus és mások, kiknek művei külön-külön jelentek meg.

Ha magára vizsgáljuk a XVII. századot s főleg azon drámai korszakot, midőn a magyarországi s erdélyi magyarok az utóbbiak fejedelmei alatt ellene szegültek az idegen absolutizmusnak, számos forrásra találunk, melyek mindinkább a napló vagy emlékirat alakját öltik fel.

A francia nyelvet gyakorta használták : így a magyarországi forradalmakról szóló névtelen munkákban ; továbbá a két hirneves erdélyi, Bethlen Miklós gróf és Rákóczy Ferencz fejedelem, emlékirataik megírásánál. A latin mint történelmi nyelv által részben elhagyott tér fölött megosztozott a magyar nyelv a francziával, a minek bizonyítékait találjuk Babocsaynak és Kemény Jánosnak Rumy által már régebben kiadott emlékirataiban, valamint Teleki Mihály-, Tököli- és másokéiban, melyeket ujabban az Akademia bocsátott közre. 1711-től 1815-ig Magyarország, önkényt meghódolván az osztrák háznak, sőt Mária Terézia hosszú uralkodása alatt megfélemlitvén saját nyelvéről is a német javára, csak kevés eredeti emlékiratot mutathat fel. Alig képez e tekintetben kivételt Károlyi gróf VI. Károly alatt és Keresztesi II. József alatt. De viszont ekkor kezdődnek az igazi történelmi tanulmányok, mint alább látni fogjuk, sőt 1700- vagy 1790-től kezdve Péczeli, Báróti, Virág, Berzsenyi, Verseghy, Bacsányi, Csokonai, Kisfaludy által a nemzeti költészet is hozott létre gyakran valóságos történelmi fontosságú költeményeket. A krónikák kora lejárt, eljutottunk a mai történetíráshoz s értesüléseinek különböző forrásaikhoz.

B) Osztrák-szláv eredetűek.

Lucius gyűjteményének már említett dalmát krónikáin kívül, Csehország és Ausztria történelmi emlékei a magyar történelemre nézve fontossággal bíró számos feljegyzést foglalnak magukban, melyek annál becsesebbek, mert a magyar emlékek hitelesítésére s kijavítására szolgálnak, különösen azon időkben keletkezvén, midőn a független cseh királyság s az osztrák főhercegség viszályban vagy versengésben állott keleti szomszédaival.

Csehország számos oklevelen kívül, melyeket Palacky és Dudik fölhasználtak nagy történelmeikben, s melyek felsorolásának itt nincs helye, egész sorát nyújtja a tudósításoknak főleg a XII. és XIII. századból. Míg Pulkava krónikája és folytatásai meglehe-

tösen szárazak s csak azon érdemök van, hogy négy századot ölelnek fel, prágai Vincze kanonoké főforrása az 1164-iki eseményeknek. Más krónikák érdekes adatokat nyújtanak a magyarok részt vevéséről a hussiták elleni háborúkban. Dobner összegyűjtötte s kiadta ezeket már a mult században.

Csehországnak van egy régibb s egyetemesb története is Dubrawszky olmücsi püspöktől. Prágai Cosmas használható a XII. század első felére nézve. Végül Erben gyűjteménye, melyet első vagy második szakaszunkba is sorolhattunk volna, főleg a tatárjárást megvilágító okiratokat foglal magában.

Cseh- és Morvaországról áttérve a sajátképeni Ausztriára, Péz gyűjteményét kell felnyitnunk. Itt találhatóak Arenpeck, Haselbach Tamás és számos püspökség s egyház krónikái, melyekben gondosan följegyezvék a magyar határon kevésse innen vagy kevésse túl történt középkori események. Még fontosabbak a mölki évkönyvek, melyeket Wattenbach több régibb krónikával együtt beillesztett Pertz nagy gyűjteményébe. Ebben, valamint Kollár és Chmel több kiadványában le vannak írva III. Frigyesnek majd politikai, majd harczi viszályai a Hunyadi-ház ellen. Itt van helyén megemlékeznünk Aeneas Silvius Piccolomini műveiről, ki II. Pius név alatti rövid pápasága előtt buzgó szolgája volt az osztrák háznak s leveleivel, cseh történetével s a III. Frigyes korabeli Európáról adott rajzával, a mely művekben gyakran van szó Magyarországról, az osztrák források közt említhető.

Később, a XVII-ik századbeli felkelések alatt s az újabb időkben, gyakran foglalkoztak Magyarországgal Bécsben; részint tudományos és kritikai munkákban, melyeket már volt, vagy később lesz alkalmunk megemlíteni, részint történelmi művekben, melyek — p. a jezsuita Wagneré — valóságos dicsőítései a császároknak és jezsuitáknak; részint gúny- és röpiratokban, gyakran képekkel díszítve, melyek közül itt az 1671-ben kivégzett három gróf perét s Montecuccolinak, a tudós hadvezérnek a magyarok harcmódja elleni támadásait említjük meg.

C) Idegen eredetűek.

Az idegen források két legjelentékenyebb helye Németország (még Ausztria nélkül is) és Olaszország.

A magyarok két igen különböző betörést tettek olasz földre. Az elsőt a X. század első éveiben, melynek emlékét Dandolo velencei krónikája tartotta fenn, nem hallgatván el Velence és Magyar-

ország versenygését a következő századokban sem. A másik hosszú időköz után, melynek csak az u. n. kincstartó Bernát és sangermanoi Richard a képviselői, I. Lajos hadjárata volt nápolyi Johanna ellen. Erről Villani, Gravina s az estei, sienai és modenai krónikák szólnak. Mindezen emlékeket, valamint a következő századra vonatkozó évkönyveket is, Muratori őrizte meg nagyszerű művében.

Az újabb korban Olaszország csak az osztrák megszálló hadcsapatokban látta a magyarokat; de másfelől az osztrák politika sok olaszt hozott összeköttetésbe a magyarországi eseményekkel, különösen, a XVII. században. Az olasz irodalom ekkor, hanyatlási korában inkább mint a nagy renaissance korában, nem minden valási s monarchicus fanatismus nélkül adta elő a Közép-Duna völgyében történt eseményeket. Az Akademia kiadta Francesco della Valle és Contarini elbeszéléseit Gritti Alajosnak, egy félig velenkezés, féleg török kalandornak festői nagyságáról és tragikus bukásáról. Spontoni és Tomasi a többek közt a XVII. század elején történt magyarországi és erdélyi felkelésekkel foglalkoztak. A szentgotthardi csata előtt Pessina fújja meg a riadót a kereszténységben. Később, midőn Manone és Lopez a felkelőkön és elégületleneken vett győzelmeket ünneplik, Vico J. B. arra adja magát, hogy versben és prózában a hóhér Caraffát magasztalja. A sort Eugen herczeg győzelmei után Marsigli tanulmányai zárják be a török birodalom katonai nagyságáról és hanyatlásáról.

A német források fontosabbak, legalább a középkorban. De Tréves Regino és Flodoard, kiket tulajdonképen a francziák magukéinak vallhatnának, noha a német gyűjteményekben szerepelnek, érdekes és igazmondó tanui a pogány magyarok dühös betöréseinek, Thietmárral Widuchinddal, Liutpranddal s a fuldai és szentgáli évkönyvek nem kevésbé tisztán német szerzőivel egyetemben. A magyarországi kereszténység első korszakából a passauai püspökség történetében, Lambertnél és Ekkehardnál, de főleg Herimannus Augiensisnél találunk felvilágosításokat. A nagy kereszties hadjáratok s rótszakállú Frigyes korában egy kevésse jóakaró tudósító, Freisingeni Ottó jelenik meg. A németek és magyarok együttes harczeit Ottokár szlávjai ellen a Böhmer által közzétett krónikák s a Volkmáré és Herimannus Altahensisé világosítják meg. A Corvin Mátyás által megszállott Szilézia évkönyvirői Cureus és Eschenloer, Boroszló város titkára. Egy nikápolyi német fogoly, Schiltberger, nem mulasztá el saját baleseteinek leírását.

Az újabb idők kevésbé gazdagok e nembeli dolgozatokban. Mindamellett a török háborúk, főleg a XVII. századbeli, alkalmat adtak Németországban, főleg pedig Nürnbergben képekkel ellátott kiadásokra, melyek czimei olykor egészen érthetetlenek. Egészen másneműek Schmettau emlékiratai a szerencsétlen harcokról, melyek a nándorfehérvári békével végződtek. Ezután egész Gentszig alig találunk német író, ki a magyarokkal foglalkozott volna.

A francia források nagyon különböző időbeliek. A már említett Flodoardon és aix-i Alberten kívül, ki az első keresztes hadak utját írja le, a középkorból csak Boucicaut, a nikápolyi hősök egyike említhető fel. Commines és Sully is jegyezték föl némelyeket a korukbeli Magyarországról. De Thou kimerítően elbeszélte a török háborúk egy részét. 1665-ben egész sora kezdődik a jobbára névtelen munkáknak a magyarországi zavarokról, a mely munkákban XIV. Lajos kormánya nyilván szépíteni s megmagyarázni igyekezett az elégületlenekkel való szövetségét, kikerülésével minden engedékenységi gyanúnak a protestantismus irányában. Nem fejezhetjük be e rövid sorozatot a szeretetreméltó világpolgár, Ligne herczeg felemlítése nélkül.

Hátra van még a Kelet. A szlávokat csak az orosz Nesztor egy pár följegyzése s a kevésbé jóakaró lengyel történetírónál, Dlugosznál számos és részletes helyek képviselik. A byzanciak sokat foglalkoztak a magyarokkal három különböző időszakban: VI. Leo és Konstantin Porphyrogenetus bejövetelök s a honfoglalás idejében, melyet a legnagyobb figyelemmel s a legpontosabb észleletekkel tanulmányoztak; Niketas Choniates és Cinnamus a XII. század közepén, midőn a két állam folytonos politikai érintkezésben állott; s Ducas és Chalcocondylas a keresztes háborúk alatt, melyek Konstantinápoly elfoglalását megelőzték és követték.

A régi muzulman írók, Masudi, Ibn-Foslan, Abul-Feda, Ibn-Dasta, némi világot vetnek a magyarok eredetének nehéz és homályos kérdéseire. Haython keresztény örmény herczeg foglalkozott a mongolok betöréseivel, úgy szintén a Gaubil atya által összegyűjtött chinai írók is. A XV. és XVI. századra vonatkozó török források nagyon számosak. Ezeket Hammernél lehet megtalálni. Egyiköknek, Kemal-Zadeh pasának művét a mohácsi csatáról Pavet de Courteille francziára is lefordította.

IV.

Különbféle történelmi munkák és tanulmányok.

A) Magyar szerzőktől.

Az egyetemes vagy részleges, több kötetre terjedő vagy egyszerű füzetekbe foglalt munkák, melyekben Magyarország története tudományosan és kritikával van előadva, csaknem mind nagyon újak, s századunknak nem annyira eleje, mint közepe óta keletkeztek. Igaztalanság volna azonban fel nem említeni a XVIII. századbeli munkás előharczosokat is, Pálmát és Bél Mátyást, kik nagy egyetemes munkákat irtak, az egyik történelmit, a másik leirót; Benkőt, a nagy tudóst, főleg az egyházi földiratban; Hanert, Wallaszkyt, Horányit, az irodalomtörténet és életírás megalapítóit s a Pozsonyban II. József alatt megindult első tudományos és nemzeti szemle szerzőit. Kevesebb figyelmet érdemelnek az olykor részrehajló compilerok, mint Kazy, Timon, Schmitth, Kaprinai jezsuiták. Ki kell azonban itt is emelnünk, mily nagy szerepet játszott a kath. papság a nemzeti történetírásban.

A második előkészületi korszak 1800-tól körülbelül 1840-ig terjed. Ekkor kezdődnek a minden olvasóra nézve hozzáférhető népszerű munkák, Virág Magyar Századaihoz csatlakoznak Fessler és Majláth nagy történelmei. A kapcsolatos buvárlatok, melyek egy történelmi emlékmű létesítéséhez szükségesek, napról-napra szaporodnak, a mint ezt a Döbrentei által kiadott régi nyelvemlékek, Schönvisner éremtani munkái, a Kubinyi Ferencz megkezdette régészeti albumok s a Fejér által nagy okmánygyűjteményének közzététele alatt is szerkesztett füzetek bizonyítják. Nem szabad elhallgatnunk a palaeographia, régi földirat s újabb közigazgatási földrajz terén Schwartner, Katansics és Kovachich által tett kísérleteket sem.

Végül az utolsó harmincz év nem kevésbé termékeny volt történelmi tanulmányokban, mint oklevelek kiadásában. Magyarország Horváthban és Szalayban megtalálta nemzeti történetíróit, kik egészben fel tudták ölelni hazájuk multját. S számos részleges mű is jelent meg, melyek közül csak a főbbeket soroljuk elő, öt osztályt állítván fel, u. m. az egyes korszakokra; a külön vidékre vagy városra; a jogtörténetre; az egyháztörténetre; s végül a régészetre, mythológiára, néprajzra stb. vonatkozó munkák osztályát.

Főleg a törökök elleni nagy háborúk képezték tárgyát a részleges munkáknak, melyek közül legterjedelmesebb Teleky József grófé a Hunyadiak koráról, a mely korszakot Kiss és Knauz is tanulmányozták. Jászay leírta az ország állapotát a mohácsi vész után. Szalay és Hatvani a XVII. század főbb személyiségeiről politikai arcképeket adtak. Pauler a XVI. századbéli katonai versengésekkel foglalkozott. Salamon egy főmunkában egyesíté a magyarországi török hódoltság korára vonatkozó számtalan oklevélben szétszórt adatokat és Szilágyi egy nagy munkát kezdett az erdélyi fejedelmekről, kiknek történetét nálánál jobban senki sem ismeri.

Ugyancsak Szilágyi Erdély történelmével az első helyet foglalja el a vidéki és helyi történetek sorában. Mellette említendő Szabó a legrégebb korszakokra vonatkozó beható tanulmányaival, Jakab Kolozsvár történetével, Szücs Debreczen történetével, Hornyik Kecskemétével, Zieglauer és főleg Teutsch az erdélyi századok történetével.

A legegyszerűsöd jogtörténeti munka Bartal Commentarius-a; újabbak s mélyebbre hatók Hajnik tanulmányai a különbségekről, melyek Magyarországot a középkorban elválasztották a hűbéri Európától s a zsidók állapotáról. Szlemenics a törvények történetét írta meg a politikai történet során. Czech az alkotmányi eskü régi kérdését és Pesty a perdöntő bajvívásokét, mint magyar intézményét tanulmányozta.

A kath. egyháztörténettel különösen Lányi foglalkozott. Jerney tudományos kutatások tárgyává tette az egyházakat és kolostorokat. A győri történelmi és régészeti füzetek nagy részben ilyenmü tanulmányokat foglalnak magukban. És a legnagyobb kath. vitairó, Pázmány bibornok megtalálta legilletékes életiróját Fraknóiban. A protestánsok folyvást sokat irtak egyházuk s iskoláik történetéről; egy figyelemreméltó német könyv névtelen szerzőjén kívül meg kell itt említenünk a sárospataki collegium történetét Szombathitól, mely csak legújában tétetett közzé; Révész különböző tanulmányait, s egy rövid egyetemes történetet Baloghtól. Debreczen története különben a magyar reformáció történetének is jelentékeny része.

Még a történelem néhány segédtudományáról is kell pár szót szólnunk. A régiségtan művelői, Rómer, Érdy, Henszlmann és Ipolyi, valamennyi korszak fennmaradt emlékeit s érmeit tanulmányozták, s buvárlataik eredményét közzétették az Akadémia becses régészeti kiadványaiban. A statistikai földrajz rendkívüli haladást

tett, megkezdve harmincz év előtt Fényes által, a kit ujabban Konek és Hunfalvy János követtek. Az utóbbinak testvére, Hunfalvy Pál a földiratot főleg néprajzi és nyelvészeti szempontból műveli. Mint Gyarmathynak és Regulynak követője, és Budenznek s egy ma már virágzó egész iskolának előzője, a magyarokat az ural-altaji nyelvcsalád legfejlettebb ágához sorozta, ellene mondván e tekintetben, és joggal, Jerney becses de túlmerész buvárlatainak s honfitársai előitéleteinek. A mythológiának főleg Ipolyi és Csengery a képviselői. Végül meg kell említenünk Toldyt, mint irodalom-történetirót, Fogarassyt, mint a magyar szótár szerkesztőjét, s áttekintésünk teljessége érdekében a Budapesti Szemlét, az Akadémia Évkönyveit és különböző füzetes kiadványait s más tudós társulatok, mint a Történelmi Társulat és a Kisfaludy-Társaság munkálatait.

B) Osztrák-szláv szerzőktől.

A történelmi buvárlatokra irányuló mozgalom, különösen negyven év óta, általánossá lett Európa Keletén úgy mint Nyugatán. Ugyanakkor, midőn Magyarorszáiban megindult, észlelni lehetett az osztrák-magyar monarchia többi államaiban is, különösen Bécsben és Prágában. Iránya mindenütt ugyanaz, nemzeti a szó legszorosabb értelmében, vagy szabatosabban mondva néprajzi. A fajbeli hazafiság sehol sem oly erős, mint ezen országokban, melyek lakósaiknak eredetére s nyelvére nézve annyira különbözök. Ez okból a magyar történetet is, melyről háboruk vagy szövetségek alkalmából gyakran van szó, egészen másként tárgyalták ez országokban, mint azt a magyar íróknál találjuk.

Ez észrevétel inkább a szlávokra mint a bécsi németekre vonatkozában, amazokkal kell kezdenünk. Palacky nagy cseh története nélkülözhetlen forrása a felvilágosításoknak, melyeket Schafarik dolgozatai hasznosan egészítenek ki. Morvaország története Dudiktól, sajnos, sokkal kevésbé haladt előre; szintoly tudományos és részletes, de a szláv hazafiság kevésbé erőteljesen nyilvánul benne. Gindely különösen Rudolf uralkodásával s a harmincz éves háboru előzményeivel foglalkozott, a mely korszak azonban kevésbé érdeklő Magyar-, mint Csehországot. Két horvát: Ratkai és Racki, az egyik a XVIII. században, a másik napjainkban, a horvát bánok története, a horvát közjog s nemzeti függetlenség eredete körül tett kutatásokat. Végül két elsőrangú tudóst, Czörniget s Miklosichot kell megemlítenünk; az egyik néprajzi statistikáját

dolgozta ki a magyar királyságnak, valamint a monarchia többi részeinek is; a másik a magyar nyelvbe különböző időszakokban átment szláv szavakat gyűjté össze.

Az osztrák ház régi történetiróinál, Roo-nál p. és Khevenhüllernél, kevés adatot találunk. Tanulságosabb a mult század végéről Kollár és a mainak elejéről Demian és Hormayr. De főleg Hammer török történelmi munkáival kezdenek az osztrák munkák kiváló érdekűek lenni a magyar történelem szempontjából. Ausztria népszerű története — e szerény czim alatt jeles munka — Kronestől, Höfler- és Jägertől érdekes adalékokat nyújt, melyek kiegészítik Liehnowskyéit a Habsburgok történetében. Wolf Ádám képét állítá össze Mária Terézia udvarának a Khevenhüller Jozsef herczeg emlékirataiból, Gross-Hoffinger pedig a legjobb tanulmányt írta II. Józsefről. De mindeniknek eléje kell helyeznünk Arnethnek okmányokkal gazdagon felszerelt két nagy munkáját, Eugen herczeg és Mária-Terézia történetét.

C) Idegen szerzőktől.

Mindezen munkák, kivéve Magyarország néhány jelen korbéli leírását angol nyelven, — mint p. Pattersonét — melyek nem tartoznak a történelmi kritika keretébe, francziául vagy németül vannak írva.

Meglehetősen feledésbe ment ma a Sacy Magyarország története, de azért nem értéktelen, mert a régebben ismeretes forrásokat szerző jól felhasználta. De Guignes tanulmányai a hunnokról még régiebbek. Ellenben Klaproth rajzai és a mongolok története d'Ohssontól, mely az 1241-i betörésre nézve használható, sokkal újabbak. A legnagyobb rész azonban az 1848-i nagy mozgalom utáni időből való, mely Nyugat-Európa érdekeltségét felkelté az addig kevésbé tanulmányozott magyarok és szomszédaiak iránt. Azóta eléggé jelentékeny számú részleges tanulmány keletkezett, melyek közül néhányat meg kell e helyen említenünk.

De Gérando Ágost, születésére nézve francia s Magyarország fogadott fia, leírta Erdélyt és a magyarok politikai szokásait. Chassin melegen írta le Hunyadi János hadjáratait, méltán hozva azokat kapcsolatba e hős hazájának történelmi hivatásával. Thierry Amadé az Attilára s a nemzet eredetére vonatkozó magyar mondákat tanulmányozta. Saint-René Taillandier tudományosan s ékesen írta le Podiebrad viszályát Corvin Mátyással. Mignet a spanyol örökösö-

désre vonatkozó alkudozásokról irt ritkabeccsü művében megismertette az elégületlenek összeköttetéseit XIV. Lajos küldötteivel. Léger Lajos a szláv mythológiáról s a kereszténységnek ez országokbeli apostolairól irt tanulmányaival tett nekünk szolgálatot, Picot Emil pedig — névtelenül — a magyarországi szerbekről szóló művével. Valamint Rambaud is Kostantin Porphyrogenetusra s Vivien de Saint-Martin a kazarokra vonatkozólag hozzájárultak megvilágításához a származás nehéz kérdéseinek, melyeket földirati s nyelvészeti szempontból Ujfalvi és Hovelacque tárgyaltak. A mi saját munkáinkat megemlítők az előszó jegyzetében.

Csakis két német (nem osztrák) történetíró foglalkozott külön Magyarországgal. Engel egy már elavult munkában, melynek terve igen bonyolult, és Cassel Selig. De ide kell számítani először is Müller F. H. és Rössler néprajz-történelmi tanulmányait s dr. Ditz műveit az ország mezőgazdaságáról, valamint Kiepert néprajzi térképét is. Továbbá sok német történetíró használható egyes korszakokra nézve, és pedig Dümmler és Giesebrecht az első betörésekre, Raumer a Hohenstaufok korára, Wolf O. az európai tatárjárásokra, Forster, Schiller, Keym stb. a harminczéves háborúra, Pfister különböző időszakokra s végül Sybel, Haeusser és Springer a mult század végére s a jelennek elejére nézve.

Befejezésül említsük meg az angolországi Müller Miksa, a hősiés utazó Castrén s a helsingforsi Donner néprajzi s nyelvészeti tanulmányait angol, svéd és német nyelven, melyek segítettek meghatározni a magyarok helyét a népek sorozatában. Ezzel befejezhetjük jegyzékét azon legfontosb emlékeknek és munkáknak, melyek Magyarország 1815-ig terjedő történetére vonatkoznak.

A MAGYAROK EGYETEMES TÖRTÉNETE.

ELSŐ KÖNYV.

A származás és a pogány korszak.

ELSŐ FEJEZET.

A magyar nép származása történelmi szempontból.

Mielőtt elvezetnők a magyar népet Magyarország rónaságira, a földre, mely állandó lakhelyet s évezredes hazát volt hívatva nyujtani számára, a történetírónak nyomoznia kell e nemzet első tartózkodáshelyét, követnie őt legrégibb költözködésiben s megjelölnie helyét az emberi fajok és nyelvek sorában. A származásoknak e mindig nehéz tanulmánya alkalmasint több nehézségbe ütközik és bizonytalanabb, midőn a magyarokról, mint ha bármely más európai népről van szó. A nagy indo-európai törzsből származott² ág, a faj és nyelv oly rokonsága helyett, mely megengedné, hogy megszakítás nélkül eljussunk e hatalmas törzsig, nem áll előttünk csak egy életerős s sok sérülése daczára nedvdús ág ugyan, de a mely oda, a hol most van, csak száraz levelek s közbeeső kuszó növények tömkelegén keresztül jutott. Utalva leszünk tehát mindennemű okmányokat s adatokat megvizsgálni, gyakran ellentétés véleményeket fejtegetni, hogy következtetést vonjunk le belőlük, midőn a kérdés eléggé meg leend világítva. Először is, egybefoglalva az első történelmi nyomokat, utra kelünk a magyarokkal s nem hagyjuk őket el a Kárpátok aljáig. Azután, a második fejezetben, mellőzése nélkül a történelmi, sőt legendaszerű, forrásoknak, az Ázsiából jött törzsek szógyűjteményeinek s nyelvtanainak segélyéhez folyamodunk, hogy feltaláljuk a néprajzi megoldást.

Mindenekelőtt szükséges megfejtenünk a »Magyar« és »Hun-garus« igen régi szavakat. Az elsőnek megfejtese a nehezebb.

A középkorban Japhet fiától Magogtól, vagy Nimród fiától, Magortól származtaták, a mi megengedné a bibliai hagyományhoz való ragaszkodást.¹⁾ A krónikások »Moger«-t használtak, míg az arab Ibn Dasta »Madsgar«-t²⁾ és Masudi »Bedjgar«-t irt.³⁾ Ez tehát felette régi s különböző formák alatt felismerhető szó. Az újabbkori tudományosság különböző forrásokból származtatja le. Egy Thierry Amadé által elfogadott származtatás szerint,⁴⁾ a melyet azonban ma már elvet a magyar tudósok legtöbbször,⁵⁾ egy törzs, a Meger-eké, adta volna nevét az egész nemzetnek. Klaproth szerint⁶⁾ a baskirok vagy basgirdok neve adná e rejtély kulcsát, de ez kissé erőltetett szónyomozási művelet, melyet e nagy szellem tévedései közé sorozhatni. Legtöbb valószínűség azon vélemény mellett szól, mely a »Magyar« nevet a vogul »Ma-Kär«-ből (bennszülött, a föld gyermeke) származtatja.

Lehetetlen határozott ítéletet mondanunk e vitás kérdésben. A »Hungarus« nem okoz oly nehézséget. Zárjunk ki mindenekelőtt a középkorban elterjedt három magyarázatot: nem származik se a német »ungeborene«-ből, (nem bennszülött),⁷⁾ se a latin »angaria«-ból (szekér), se a Kárpátok melletti Hungu kastélytól,⁸⁾ mert régibb Dacia meghódításánál és a németországi betöréseknél. Ellenben felleljük a déli Ural lejtőinél s fel egészen a Jegestengerig. Itt találhatjuk nemcsak az ugrok földjét, melyről a XVI-ik században Herberstein követ említést tesz,⁹⁾ az ugor hegyet, a Jugra

¹⁾ Anonymus. c. I. — Thuróczy I. c. II. A névtelen jegyző és Turóczy krónikái első kötetében vannak Schwandtner gyűjteményének: *Rerum Hungaricarum scriptores*. folio. Bécs, 1746.

²⁾ Rössler, *Römänische Studien*, Leipzig, 1871. 362 l.

³⁾ Masudi francia fordítása de Meynard Barbier és de Courteille Pavet által. Páris, 1863. 2-ik köt. 58 l.

⁴⁾ *Attila et ses successeurs*, II. k. 205. l. — L. továbbá Deguignes: *Hist. gen. des Huns*. Paris, 1756. I. k. 105. és k. l.

⁵⁾ Szabó: *Biborban született Const.* az Akadémia Érték első kötetében. Pest, 1865. 135. l.

⁶⁾ *Tableaux historiques de l'Asie* Paris, 1826. 275. l. Klaproth e véleményét azonban elfogadta azóta néhány nyelvtudós.

⁷⁾ Egy Németországban elterjedt vélemény (Dümmler: *Geschichte des ost-fränkischen Reichs*. Berlin, 1865. II. k. 449. l.) a Hungarus-t a német »hungrig«-ből (éhes) származtatá.

⁸⁾ Anon. c. II. megczáfolva már Pray által (*Annales veteres*, Vienn, 1761. *Dissertatio praevia de Hungaris*).

⁹⁾ Herberstein: *Rerum moscov. comment.* Basil, 1571. 85. l. »haec est Ingaria ex qua olim Hungari progressi. — Müller F. M. (Das unga-

folyót, hanem a Jugra népet is, melyről már Nestor a XI-ik században e vidéken szól, s melynek neve nyilván azonos a görög Ugroi- és a latin Hungarussal.¹⁾

Ezen összefüggés felvilágosítást nyújt a nemzet származásáról is. Okunk van a déli Ural e tájékára tenni kiinduláspontját s történelemelőtti korszakát. Az első emlékek a magyarokat, vadászatból élve, e vidéktől dél felé tüntetik fel. Itt lehetett tartózkodáshelyük a VI-ik és VII-ik században a görög Theophylactes és a latin Jornandes szerint.²⁾ Ezen első, magukban véve ingatag és elégtelen adatokat megerősítik azon utazók leírásai, kik a tizenharmadik században a közép Volgától az Uralon túlig a magyarokkal szerintük rokon népek által lakott nagy Magyarországot találtak.³⁾ Ezen első tartózkodáshelyükön szomszédai valának a magyaroknak különböző finn és török néptörzsek: a bolgárok, vagy legalább azon részük, a mely nem költözött ki a Duna partvédékére, a baszirok, kazarak s nemsokára a besnyők.

Mindezen törzsek, bármily nagy lehetett is a számuk, szükségképen nomád életet éltek. Nem mivelvén a földet, s hozzá levén szokva, hogy a folyók halai, s a pusztákon legelésző számtalan nyájaik adják tápszeröket, midőn a folyó kiszáradni kezdett, s a pusztale volt tarolva, csak azáltal kerülhették ki az éhséget, hogy tovább szállíták Délnek könnyű sátraikat s szekereiket. Innen a rendkívüli mozgékonyság e törzsek tartózkodás helyében s határiban. S innen a különös politikai és társadalmi állapot is, mely nagy szabadsággal szigorú katonai engedelmességet párosított; mert e folytonos költözködések számos és elkerülhetetlen összeütközésekhez vezettek s a préda vonzereje s a talált akadályok folytán hosszú és változó kimenetelű betörésekké alakultak. Innen végül a szintoly gyors keletkezése, mint elpusztulása nagy birodalmaknak, melyeket

rische Volksstamm. Berlin, 1837. 106. l.) idézi Pallast és Lehrberget, s megjegyzi, hogy e szó: »Ugorskai a Semlia« nem származik a »gora« (hegy) szóból, a mint Oroszországban hitték.

¹⁾ Szabó: Biborban stb. (id. h. 71. l.). — Stritter; Memoriae populorum etc. Pétervár, 1771. III. k. 2. r. 581. l. — Deguignes, id. h. 510. l. — Klaproth: Tableaux historiques, 275. l. — Thierry: II. k. 198—217. l.

²⁾ Klaproth, id. h. 273. l. — Jornandes (De rebus Geticis, c. V.) hozzáteszi: »Hungari hinc sunt noti, quia ab ipsis pellicum murinarum venit commercium.

³⁾ Richard barát: De facto Ungariae magnae (1237.) Endlichernél (Monumenta arpadiana. S. Gall. 1849.), megerősítve 1246-ban du Plan de Carpin János által.

egy főnök lángelméje teremtett néhány évre, számos törzs csatlakozása vagy meghódolása által, s a melyek feloszlottak halála után.¹⁾

Az ilymódon alakult birodalmak egyike, bár nem a legfel-
tünőbb, de állandó és politikailag jelentékeny, a kazaroké,²⁾
s a legvadabb betörések egyike a besnyőké volt. Mindkét moz-
galom érezteté hatását a magyarokkal, s arra indítá őket,
hogy kétszer lakást változtassanak és előbb Lebediában, aztán
Etelközben telepedjenek meg. Lebedia valószínűleg a Don, Dnieper
és a fekete tenger közti terület.³⁾ Erre vették utjokat a minden
oldalról fenyegetett magyarok a kilenczedik század alatt, hosszú
karavánokban kelve át a pusztákon s összekötött fatuskók és töm-
lők segítségével uszva le a folyamokon. Lebedia első állomása a ma-
gyaroknak, a melyről kissé számosabb történelmi és legendaszerű
adatunk van.⁴⁾

Maga a Lebedia szó a tudós Biborban szül. Constantin csá-
szár szerint első főnöküktől: Lebediastól származott volna,⁵⁾ egy-
szerű katonai főnöktől, mert a törzsek tényleg függetlenek voltak
egymástól, rendes időkben. A középkor krónikásai egy másik nevet
említenek, Elődét, a mondabeli Ügek fiaét,⁶⁾ de a magyar törté-
nelmi ítéset Előd és Lebed szavakban ugyanazon név két váltakozó
alakját véli felismerni.⁷⁾ E főnök többé-kevésbé függő viszonyban
állott a kazarok chánjához, kinek birodalma akkori fénypontján a

¹⁾ Az altaji betörések e főokát, a kultura hiányát, gyakran félreértik, mi-
dön Dsengiskhannal, Attilával stb. foglalkoznak. A magyarokat illetőleg helye-
sen van az megfejtve Fesslernél (id. h. I. k. II. f.)

²⁾ L. Vivien de Saint-Martin emlékiratát a kazarokról. *Nouvelles
Annales des Voyages*. 1850.

³⁾ Hammer egy latinul s magyarul kiadott munkájában (Magyar t. társa-
ság, 3. k. Buda 1838.) Lebediát a Volga balpartjára helyezi s biborban szül
Constantin »Chidmas«-ját, »Kama«-val fordítja, a mi nem látszik elfo-
gadhatónak.

⁴⁾ Jerney. Keleti utazása. (Pest, 1851.) II. k. első része Lebediá-
ról kevésbé érdekes, mint az első kötet Etelközről, különösen szerzőnek azon
törekvése miatt, hogy őseit nem észak-keletről, hanem délkeletről költöz-
tesse be.

⁵⁾ De administrando imperio, c. XXXVIII.; βεβηδοσ, egé-
szen felismerhető szó a görög forma alatt, mint más analog szavak. A byzan-
cziak nagymértékben művelték azt, a mit ma nép- és nyelvismeri kritikának nevez-
nénk, a mint ezt Rambaud bizonyítja *Empire Grec au dixième siècle*
cz. munkájában. (Paris, 1870.)

⁶⁾ E családfát, mely Árpádöt Ügek által Attiláig vezet fel, (Anon. c. I.),
már Pray kétségbe vonta (*Annales veteres*, 311. l.)

⁷⁾ Szabó, id. h. 107. l.

Kárpátoktól a Volgáig terjedt.¹⁾ Követte őt minden hadjáratában, a nélkül azonban, hogy bármi is megalázó alárendeltséget tenne feltételezhetővé.²⁾ A magyar főnök kitünvén vitézsége s a szövetséghez való hű ragaszkodása által, mintegy a chán jutalmaként, egy nemes kazar lányt kapott nőül, de e frigynek nem lett gyümölcse.

Tartózkodásuk Tanais vidékén nem tartott sokáig. A besnyők,³⁾ váratlan és dühös támadásra keltek, a mely fenyegető volt a kazarokra nézve is, a magyar törzseket pedig elüzte lakhelyükből. Mintegy tovasodortatva a vihar által, nem is költözhettek tova közös egyetértéssel, ugyanazon irányban. Végkép elszakadtak két egyenlőtlen csoportra. A kisebbik, ugymond a byzanczi császár, délkeletnek Perzsia felé vonul, hogy megtelepedjék akár magában Perzsiában, akár az Eufrat partjain, akár pedig feleutban, a Kaukáz bérczvidékén.⁴⁾ A nagyobbik, az egyedüli, mely szerepelt a történelemben, s az egyedüli, melylyel foglalkoznunk kell, Lebedias vezetése alatt tovább vonul nyugatnak s azon országban állapodik meg, melyet Konstantin Atel-Kusu-nak nevez.

Nem mellőzhetjük meghatározását e bizarr szónak s a harmadik magyar telephely földrajzi fekvésének. Megjegyezzük mindenekelőtt, hogy magában a byzanczi szövegben is találkozunk elemeivel a megfejtésnek. Megtudjuk, hogy ezen Atel-Kusu a tizedik század közepén a besnyők hazájává lőn, s hogy neve a tájat átszelő folyóktól ered. A történetbuvárok különböző feltevésekbe bocsátkoztak a folyókra nézve, melyeket Constantin érthetett. A

1) Vivien de Saint Martin, id. h. 154. l.

2) Constantin csak ily kifejezéseket használ: *συνακῆσαν, συμμαχοῦντες*. A XXXVIII. fej. egy más helyén mondja, hogy a magyarokat, mielőtt *Τεστρομοι* nevet viseltek volna, *Σαβαροασφάλοι* névvel nevezték. Szabó (id. h. 109. l.) méltán tartja e helyet igen homályosnak. Hammer a sabir-ok nevet véli benne felismerni, a melyből Sibír és Siberia származott volna.

3) A XXVIII. fej. még egy homályos és vitás helye: *Παρινακίται οἱ πρότερον Κᾶγγαο ἑπωνομαζόμενοι*. — Mit jelent a »Kan-Kar« szó? Constantin megmondja s Thierry Am. ismétli, hogy az erő és bátorság eszméjét fejezi ki; Jerney ellenben a mai magyar nyelvből indulva ki, az elsőkeldek, a kiválóbbak megjelölését látja benne, míg Szabó (id. h. 105. l.) a »kar«-t egyszerű szóragnak tartja.

4) *Εἰς τὸ Πέριδος μέρος*, mondja Constantin. Utóbb hozzáteszi, hogy e gyarmat összeköttetést tartott fenn a nemzet többi részével. — »*Colonia in Mesopotamia emigrasse*,« mondja Hammer. Szabó a Kaukáz felé hajlik Gaza Theodorus után (de origine Turcorum. Corp. Script. Byz. XXII. k. 120. l.)

mult században Deguignes vastag tévedéssel Erdélynek tartotta Atel-Kusut.¹⁾ Pray, a nélkül hogy Kusu-t tisztán megfejténé, Etel alatt, a mai Oláhországon át a Dunába ömlő Oltot véli felismerhetni.²⁾ Két másik komolyabb megfejtést szerzőjüknek, Klaprothnak és Hammernek, mint kiválóan illetékes orientalistáknak neveztesz figyelemreméltóvá. Az első Atel-t »folyó«-nak, Kusu-t pedig a Bug-nak fordítja³⁾; a második Etel alatt a Volgát, Kusu alatt pedig a Dniepert érti.⁴⁾

Mindezen megfejtéseknek nemcsak az a gyengéjük, hogy megdöntik egymást, de nem is veszik eléggé figyelembe Constantin szövegét, a ki, miután elmondá, hogy a kérdéses vidék a rajta átmenő folyóktól veszi nevét, felsorolja e folyókat, a Baruch-ot, Kubost, Trullost, Brutost, Seretost, a nélkül, hogy többet szólana akár Atelről, akár Kusu-ról. Az Atel és Kusu tehát nem két folyó nevei, s így csakis általános értelmük lehet. Teljesen igazat kell adnunk már ezekből is Jerney állításának. E gyakran túlmerész, de igen éleselméjű magyar tudós szerint Atel, Atil csakugyan folyót jelent, mint Klaproth vélte, s ha különösen a Volgát jelöli meg, azért van, mert az uraltáji-finn népeknek ez legkiválóbb folyója. Kusu-nak a magyar »köz« adja megfejtését, úgy, hogy Atel-Kusu vagy Etel-köz »folyamköz«-t jelent, a mely kifejezést igen természetesnek fogjuk találni, ha Dél-Oroszország térképére pillantunk.⁵⁾ Csak azt vethetni ellenünk, miként található a mai magyar nyelv egy szótaga egy X-ik századbéli byzanci munkában? Azt válaszoljuk erre, hogy a magyar nyelv, mint a második fejezetben kimutatandjuk, igen keveset változott s hogy a Magyarországra vonatkozólag fennmaradt legrégebb latin és görög okmányok telvék az e nyelvből kölcsönzött szavakkal. Fenntarthatjuk tehát azon nézetet, hogy Atel-Kusu a folyók hazája, a Pruth és Szereth-é, s valószínűleg a Dniester-, Bug- és Dnieperé is.⁶⁾

¹⁾ Deguignes id. h. 513. l.

²⁾ Pray *Annales veteres*, 387. l. — Thierry Am. (id. h. 202. l.) osztja ezen alig fenntartható véleményt.

³⁾ Klaproth, id. 281. l.

⁴⁾ Hammer, id. h. 130. l.

⁵⁾ Jerney *Keleti utazása* (I. k. 11. s. k. l.) Helyesen jegyzi meg, hogy a »Köz« szótaggal több földrajzi név végződik p. Csallóköz. Jerney megfejtését elfogadta Szabó, Érdy stb.

⁶⁾ Constantin *Βαρϋτιος*-a és *Ξερατος*-a kétségkívül a Pruth és Szereth. Jerney a *Τροϋλλος*-ban a törökök Turláját, a régi Tyrast, azaz a Dniestert, a *Κοϋβος*-ban a Bug-ot ismeri fel s szerinte a *Βαροϋζ* csak a Dnieper lehet.

A magyarok megtelepedése Etelközben nem szakítá félbe szövetségöket a kazarokkal,¹⁾ s ezek khánja, úgy látszik, rábirta őket, hogy valóságos fejedelmet válasszanak, kinek állandó tekintélye legyen fölöttük. Az ifju Árpád, Zalmuts fia, kit maga Lebedias jelölt ki, emeltetett a paizsra. Legalább így adja elé Biborban szül. Constantin, ki elbeszélésének e részében valószínűleg számos eseményt mellőzött s nagyon közel hozott egymáshoz különböző korszakokat, mert a besnyők újabb betörésének jelzése után a magyarokat egyszerre végleges hazájokba vezeti be.

Hosszabban beszélük ezt el a nemzeti krónikák, melyek telvék ugyan legendákkal, de némely lényeges pontban a valóban történeti forrásokkal ezek is megegyeznek. Constantin jelentéktelen Zalmuts-ja a nemes Álmos, nagy fejedelmek méltó ősevé lesz Születésében némi csodaszerűség van. Anyja kevéssel megszülése előtt egy saskeselyt látott, mely keblére menekült s a földön messze elterjedő fényes folyamat.²⁾ Ez álomról nyerte szülöttje az »álom gyermeke,« Álmos nevét, hacsak nem származik az, mint Béla király névtelen jegyzője gyanítja, »almus«-ból (jótékony), mivel arra volt hivatva, hogy kegyes királyok törzsét alkossa, s bárha pogány volt, a szent lélek segíté vállalataiban.³⁾ Még alakját is leírják, kétségkívül a hegedősök régi énekei után: nagy fekete szemek, magas termet, erős karok, hosszú ujjak, sok kegyesség, jóindulat, nagylelkűség, bölcsesség és vitézség. Ime a tulajdonságai azon félig regeszzerű fejedelemnek, ki, vagy kinek a fia első uralkodott még Etelközben a magyarok fölött.

Ezen uralkodás alakját, akár Álmos, akár Árpád forog is szóban, megvilágítják mind Constantin mind a krónikások.⁴⁾ Nem királyság ez, sem központi és egységes vezetés; hasonló a katonai

¹⁾ Masudi, ki nem egészen egyezik meg Constantinnal, egyszerűen azt mondja, hogy e törzsek »békében élnek a kazarok királyával, kinek területe az övékkel határos «

²⁾ Anon. c. III. IV. V. VI. — Turóczy I. 2. c. I. Utóbbi szerint Álmos Elődnek fia volt.

³⁾ Almus, cujus adjutor erat Sanctus Spiritus . . . donum Spiritus Sancti erat in eo (Anon. c. VIII.) Thierry méltán emeli ki a középkori magyarok törekvését, hogy régi pogány hagyományaikat, ha bizarr elegyítés útján is, összeegyeztessék a kereszténységgel. (A t t i l a, II. 349. s. k. 1.)

⁴⁾ A Névtelen hőseivel, Álmossal vezetetti a magyarokat összes költőzködésekben »Scythia« belsejéből, melynek felette bizonytalan leírását adja, a magyar rónákig. Thuróczy nem köti magát annyira Álmoshoz, s azonnal Árpádot szerepelteti, az első valóban történeti fejedelmet s az egyedülit, kivel ezen-tul foglalkoznunk kell.

elnökségéhez több törzs szövetségének, melyek megtartják független főnökeiket. E fejedelmen kívül, kit a görögök ἀρχηγός-nak, a magyarok vezérnek, a latin írók dux-nak vagy princeps-nek neveznek, vannak más szövetséges hatóságok is, a gyl a s-é és k a r- k a n-é, ¹⁾ mindkettő birói jellegű. A gylas ²⁾ (gyűlés) valószínűleg a népgyűlés volt. A kar-kan egy tizenharmadik századbeli értelmezés szerint, mely helyes szöfejtésre látszik támaszkodni, a »kárbiró« lett volna. ³⁾ Bármint volt is, a fejedelmi hatalom kettős korlátját képezték e hatóságok, melyekben feltalálható eredete a magyar királyság jövő országgyűléseinek és nádorainak. Egy más korlát volt a törvény, melynek ismeretét z a k o n szláv nép alatt tulajdonítja mindezen népeknek a görög császári író. Meg volt tehát már az etelközi tartózkodás alatt, s kétségkívül még régebben is a magyar alkotmány csirája.

A népies hagyomány, s meglehet, komoly és hiteles kútfők is, a nemzeti alkotmánynak e bölcsőjét drámai és megkapó jelenségekkel veszik körül. A hét törzs főnökei, a fejedelem megválasztása után, hűséget esküdtek neki s utódainak, és egy edény körül állva, melybe vérök néhány cseppjét öntötték, mindnyájan halált mondtak arra, ki megszegni merné e rémítő esküt. ⁴⁾ A választott fejedelem viszont kötelezte magát, hogy tiszteletben tartja a többi főnökök javait s jogait, nem zárja ki őket tanácsából, s számüzetésnek s kiátkozásnak veti magát alá, ha megszegné szavát.

A Constantin felsorolta első hét törzs nevei voltak: Nyék, Meger, Kurtigyarmat, Tarján, Jenő, Kar, Kaz. ⁵⁾ Törzsfőnökök névsora-e ez, vagy pedig lefordítható közneveké? Jerney szerint e szavak mindenike egy vonuló hadsereg részét, a középet, előcsa-

¹⁾ De a d m. i m p e r. c. XL. Constantin megjegyzi, hogy ezek méltóságok s nem tulajdonnevek.

²⁾ Ibn-Dasta »D s i l a«-nak írja. Ezen arab szerző az etelközi magyarokkal foglalkozván, ez is a kérdéses hatóságnak régi voltát bizonyítja.

³⁾ Jerney: Nyelvkincsek, gylas cz. czikk. — Toldy: Gesch. der ung. Liter. 26. l.

⁴⁾ Anon. c. VI. és VII. — Az első vezér esküjéről, annak valódiságáról és fontosságáról l. a Magyar T. Társaság kiadványainak 3-ik kötetében (Buda, 1830. 199—238.). Czech: A Magyar Királyok esküjök és az Akad. évkönyv. VI-ik kötetében. (Buda, 1845. 65. s k. l.) Szlemenics Törvényeink története cz. tanulmányának elejét.

⁵⁾ Legalább ez Toldy fordítása (id. h. 26. l.). A görög szöveg a következő: Νέκη, Μεγήρη, Κουριγγεματ, Ταρίαν, Ιενάχ, Καρή, Κασή.

patot, szárnyat stb. jelenti. ¹⁾ Inkább mondhatnók Szabóval, hogy ezek személynevek, melyeket aztán egész népességre alkalmaztak. ²⁾

A kazaroknál kitört polgárháboru folytán egy nyolczadik törzs egyesült a magyar nemzettel; a legyőzöttek kabarok (kóborok) nevet vevén föl, elhagyták hazájokat, s a magyarokkal egyenlőkül fogadtattak Etelközben. Kevéssel e segédcsapat megérkezése után a vitéz és bátor nemzet magára vonta figyelmét a byzanci politikusoknak, kik mindig mesterek voltak a hasznos szövetségek gyors megragadásában, s katonai erejük fel nem tartóztatható hanyatlásának diplomatiájuk bámulatos segédeszközei által való kiegyenlítésében. Az örökös bolgár háboru ismét kezdetét vette Simeon király alatt, ki hogy bosszút álljon a bolgár kereskedelem megnehezítéseért Konstantinápolyban, s eltiltásáért Thessaloniában, elpusztította Macedoniát. VI. Leo császár, ki 886-ban lépett trónra, néhány vereség után lemondott arról, hogy kizárólag önerején folytathassa a küzdelmet, s szövetségekötés céljából követeket küldött Árpádhoz. A keleti politika ez eseménye döntött a magyarok nagy történelmi szereplése fölött. ³⁾

Átmentek a mai Románián, átkeltek a Dunán, s a császári seregek felett diadalmaskodó bolgárokat hátban támadták meg. Nincs részletes tudomásunk e háboru eseményeiről. A magyar lovaság Árpád fiának, Leventének vezetése alatt valószínűleg több győzelmet nyert s elragadta egy részét a Macedoniában aratott zsákmánynak. Aztán visszatértek hazájukba, vagy szenvedett vereség következtében, vagy mert a bolgár fejedelem béketárgyalásai a császári udvarral reájuk nézve elenyésztették minden indokát a küzdelem folytatásának. ⁴⁾

Másfelől visszahivta őket Etelközbe régi ellenségöknek, a bes-

¹⁾ Id. h. 80. l. — Jerney ez értelmezés igazolását feltalálni véli VI. Leónál. *Tactica*, c. XVIII.

²⁾ A magyar vezérek kora, 21. l. — Szahó megjegyzi, Jászai egy röpiratára hivatkozva, hogy 1849-ben is a köznép a tábornokok neveit csapataikra alkalmazta, a mely szokás egyébiránt másutt is divik.

³⁾ Már az *Annales Bertin.* (862) mondják: »Hostes ante illis populis inexperti, qui Ungri vocantur.« Feltalálhatni e szót a VIII-ik századra vonatkozó néhány elbeszélésben is, de kétségkívül egy elszigetelt csapatról vagy avarokról vagy bolgárokról van szó, kiket az általános rémülés később összetévesztett a magyarokkal.

⁴⁾ Constantin, id. h. XL. c. (Leventét *Λουγγίνα*-nak nevezi.) — Schafarik, *Slavische Alterthümer.* II. 186. l. — Stritter (*Memoriae populorum*, III. 2-ik r. I—II. feje.) itt is a byzanci írók adatait foglalja össze.

nyöknek¹⁾ támadása. A bolgár fejedelem bosszúja volt ez, ki szövetséget kötött e vad népfajjal.²⁾ Családaikat szétszórva, mindenből kifosztva, táboraikat elpusztítva, a földet lakhatlanná téve találták.

El kelle hagyniok Etelközt. Utjuk csak északnyugat felé volt lehetséges; ez irányban vonultak tehát tovább, a melyben szövetségesek vagy ellenségek gyanánt új szláv népekkel kelle találkozniok, a kievi oroszokkal, a galicziaiakkal s ezen felül egy kétséges hagyomány szerint a török fajhoz rokon kunokkal. Oly rendkívüli költözködésnek, minő a magyaroké volt, nyomokat kelle hagyni nem csak saját krónikáikban, de az oroszok emlékeiben is. Nestor csakugyan beszél is egy — sajnos, nem egészen világos — helyen »az ugrokról, kik közeledtek a Dnieper partjai felől, s szekerekkel tábort ütöttek Kievtől nem messze; nomádok, mint a polovcek (kunok), s Keletről jöven, hadat izentek e tájak lakóinak.«³⁾

A Névtelen Jegyző elbeszélése részletesebb, de legendaszerűbb is.⁴⁾

Az orosz fejedelmek igen gyengék levén az ellenállásra Kievfalai között, segélyül hívják a hét kun főnököt, megszámlálhatlan lovassággal. A csata előtt a magyar vezér formyszerű beszédet intéz katonáihoz: »Ne ijedjete meg a ruthének és kunok e sokaságának láttára, az erő nem a számban, hanem a bátorságban van. Nem tudjátok-e, hogy egyetlen oroszlán futásnak indít számos szarvast, mint egy bölcsész mondja? Ki állhat ellent Scythia harczosainak; nem győzték-e le Dariust is, a perzsák királyait?« Aztán beszél nekik Cyrusról, Sándorról és Olimpiasról. Természetesen föllekesítve e tudós ékesszólás által, a magyarok teljes győzelmet aratnak, s kardjaikkal csak úgy szabdalják a kunok kerek fejét.

A Kiebben ostrom alatt álló orosz fejedelmek, nem remélvén többé sehonnán segélyt, békét kérnek. Megnyerik azt tizezer gira adó és ajándék fejében, mely ezer lóból állott nyergeikkel, s orosz szokás szerint felékesített kantáraikkal; továbbá negyven teherszállító tevéből, negyven fiatal rabszolgából és nyest bőrökből. Ezenfelül az előkelőbb családoknak kezeseket kelle

¹⁾ A magyarok első viszonyairól az európai államokhoz a III. fejezetben lesz szó.

²⁾ Constantin, c. XL. — Schafarik, id. h.

³⁾ Nestor krónikájának franczia fordítása Paris Louis-től (Páris, 1834. 31. lap.)

⁴⁾ Anon. c. VIII—XI.

adniok. Az oroszok szabadulni óhajtván ezen alkalmatlan vendégek^{től}, felbiztatják őket, hogy hódítsák meg Attilának a hegyeken túl fekvő országát. Az oroszok által behívott kun főnökök a magyar vezér lábai elé borulnak, s fogadást tesznek, hogy mindenhova kísérik őt, s engedelmeskedni fognak utódainak. Az oroszok nagy száma követi példájukat. Lodomerián és Galiczián csakhamar átkelnek. Utjuk terhes ez országokra nézve; a lodomeriai fejedelem saját fiaival, mint kezesekkel, nagy összegű aranyat és ezüstöt, lovakat, tevéket és ökröket ad nekik; Galiczia hercege is hasonló ajándékokat kénytelen átnyújtani, s ezenfelül meztelen lábakkal megjelenvén a hódító előtt, háromezer kapával és fejszével felfegyverzett parasztot bocsátani rendelkezése alá, hogy utat törjenek a Kárpátok erdőségein keresztül az országig, mely később a magyar királyság nevét nyerte.

A gyermekes részletek daczára, melyektől hemzseg ez elbeszélés, nem habozunk egészében bizonyos történelmi értéket tulajdonítani annak. Megegyezik az orosz Nestor által is röviden megjelölt uttal; összhangzik keleti Európa helyzetével a IX. század utolsó évei alatt; s különben is kezdetleges forrásokból van merítve, ha ugyan megilleti e név a költők átszarmasztatta szóbeli hagyományokat.¹⁾ Az elbeszélésnek nyilván hamis része az, mely a hét kun törzs csatlakozására vonatkozik. A kunok csak jóval később jelennek meg Magyarország történetében. Bárha a byzanciak hallgatnak róluk, kétségkívül nyujthattak Kievnak segílyt a magyarok ellen, s ez esetben egy részük össze is elegyedhetett a győzőkkel; de a kun törzsek egész tömegének beolvadása Árpád hadseregébe nem történt meg, s valószínű, hogy a Névtelen könnyen megérthető tévedésből e képzelt csatlakozást beszélte el a kabarok valóságos csatlakozása helyett, a melyről egészen hallgat.²⁾ A magyarok nemzeti hadserege e nélkül is óriási és félelmes népcsoport volt 894-ben, midőn végleges meghódításra átlépte Attila országának határait.

¹⁾ A Névtelen Jegyzőről l. a könyvészeti bevezetést, I. A.

²⁾ Nestor megegyezése a Névtelennel itt nem bizonyít semmit; az orosz szerzetes, ki a XI-ik század végén, vagyis a kun betörések idejében irt, e tekintetben könnyen összetéveszthette a jelent a multtal.

MÁSODIK FEJEZET.

A magyar nép származása, faji s nyelvi szempontból.

Attérünk most a néprajzi kérdésre, melynél a magyarokat illetőleg határozott tételeket állíthatunk fel. Hőseink származásának kutatása több oly testvérnéppel is foglalkoztatni fog bennünket, melyek tiz évszázados történetük folyamán előbb-utóbb szintén szereplésre hivatvák.

Vajon minő volt maguknak a magyaroknak véleménye eredetükről? Egyetlen egykoru okmány nem nyújt e tekintetben felvilágosítást, de a XII. század óta egy megállapodott hagyománnyal találkozunk, s e hagyomány a költői elbeszélések során, melyeket a krónikások egyszerűen összegyűjtöttek, felvezethető a honfoglalás visszhangjáig. Árpád népe e szerint nem volna más, mint Attila népe. ¹⁾ Álmos Attilától származott volna, és Attila Magogtól. S ha Álmos törzsei Pannoniát választák új hazájokul, ez inkább örökösödés, mint hódítás jogán történt. »Isten ostorá«-nak árnya lebeg ezen, egész elbeszélés fölött, s nem szünik meg kalauzolni állítólagos unokáit. A XIII-ik században Kézai »G e s t a H u n g a r o r u m«-ját két részre osztja: a megérkezésre, t. i. Attiláéra, s a visszatérésre, t. i. Árpádéra. ²⁾ A XV. században Thuróczy hasonló felosztást követ, s a kun és magyar neveket egészen egyértelműek gyanánt használja. Régóta elfogadott tétel volt ez, s megerősítve a nemzeti öltönynek adott »Attila« név által, mintegy kiegészítő részét képezte a hazafiasságnak.

¹⁾ Thierry Am. id. h. II. 322. s k. l. — Az olvasót utaljuk e némely tévedései daczára jeles munkára, mert Attila története, legyen bár valódi vagy legendaszerű, nem tartozik a jelen munka keretébe. Csak a magyar hagyományokat érintjük itt, s csakis viszonyukban a bennünket foglalkoztató néprajzi kérdéshez.

²⁾ Kéza (vagy Kézai) Simon munkáját feltalálhatni Endlicher Monumenta Arpadiana-i közt. Lényegében kevésbé tanulságos, de az eszmék története szempontjából mégis haszonnal olvasható.

Erdély hegyei közt meg nem határozható időszak óta él a székelyek büszke és erőteljes faja. E nép pedig szilárd hittel erősíti, hogy Attila hunjaitól származik, s másfelől kétségtelen, hogy igen hosszú idők óta anyanyelveként beszéli a magyart. ¹⁾ Csakhogy, sajnos, minden azt látszik bizonyítani, hogy tényleg oly magyar törzstől származik, mely a nagy honfoglalást néhány évvel megelőzőleg érkezett e bérczek közé.

Ha lehetne hagyományszerű lánczolatot állapítani meg Attila és Arpád foglalásai közt, nézetünk szerint ez inkább az avarok mint a székelyek közvetítésével történhetnék meg, legalább azon értelemben, hogy a hunnok, avarok ²⁾ s magyarok költözködése ugyanazon fajbéli népek analog mozgalmainak képezi eredményét.

Igaz, hogy ez még nem juttat sokkal előbbre, mert a kérdés az, vajon minő fajról van itt szó? Az emberi nem melyik nagy osztályához tartozik Attila népe? Nézetünk szerint a fegyveres népsokaság, mely az ötödik században a két római birodalomra tört, képviselőit foglalá magában a nagy tatár fajhoz ³⁾ tartozó összes népeknek; voltak benne mongolok, törökök, finnek; de e nagy nép-

¹⁾ Fennmaradtak némi töredékei egy régi írásnak, mely csak egy század óta ment teljesen ki a használatból, s melyet a magyar tudósok hun-székely írásnak neveztek. Szabó a *Budapesti Szemlében* (1866.), »A régi Hun-Székely írásról« rajzokkal kísért két cikket irt, melyek szerint még a XVII-ik században lehetett látni néhány erdélyi templomon ily feliratokat, melyek azóta eltűntek, de másolatuk fennmaradt. Megfejté azokat két XVII-ik századbeli tudós, Bod és Cornides, aztán Gyarmathi, kinek amazokétól kevéssé különböző magyarozatát a legjobbnak tartják. Ez írást a protestánsok s néhány előkelő család elég soká fenntartották. Ez volna a hun abc, melyet a hun-magyar írásra használtak. Hozzá kell tennünk, hogy más tudósok nem adnak ez írásnak hitelt.

²⁾ A IX. és X. századbeli német krónikások gyakran használják az avar nevet a magyarok megjelölésére, a mi legalább némi hasonlatra mutat a két nép között.

³⁾ Nem fogjuk használni e szót, hanem az ural-altaji faj nevet, mely érthetőbb és határozottabb. A tatár név igen ismeretes ugyan, de a legnagyobb mértékben határozatlan, mert alkalmazzák 1. a nagy turáni vagyis az egész ural-altaji fajra négy nagy ágával együtt (mongol, mandsu, török, finn); 2. csakis a mongolokra; 3. a törökök egy részére, úgy hogy ugyanegy névvel jelölik meg az egészet, annak egy részét s egy másik rész töredékét. Innen a folytonos tévedés. Már Klaproth sajnálatát fejezé ki, hogy e nevet nem tarták fenn kizárólag a mongolok számára. Lenormant előnyt ad a turáni s Ujfalvy az altaji elnevezésnek.

mozgalom mindenekfölött finn betörés volt.¹⁾ Csakhogy figyelembe kell vennünk, hogy a néprajzi tudomány egészen új, s hogy a magyarok még a múlt században, sőt a mostaninak elején is büszkén nevezhették magukat Attila fiainak a nélkül, hogy e kifejezéshez származásuk tekintetében szabatos jelentőséget fűztek volna. A magyarok ezen állhatatos véleményének felemlítése s bizonyos határok közt való elfogadása után azonban behatóbban kell foglalkoznunk a kérdéssel s megvizsgálunk azt, nem többé a népies és eleve megalakított felfogás alapján, hanem önmagában, a nyelvtudomány segélyével.

Nem említjük az embertant, ezen a mi illetékességünktől igen távol álló s különben is felette új tudományt. Mindazáltal helyén lesz itt néhány észrevétel a magyarokról physikai szempontból. Nincs nép, melynek szépsége hiresebb, s mely e hirt inkább megérdemelné. De e hirnév nem régi, a honfoglalás utáni korból való. Számos összevegyülés előzte meg, a fajbeli előítéletek daczára, idegenekkel vagy az ország többi nemzetiségeivel. Csak azután fejlődött lassanként ki e typus, mely kiváló mértékben megtartván eredetiségét, európaivá lett ázsiai árnyalattal, s a mely egyszer megállapodván, mintegy jegeczesedvén már több évszázaddal ezelőtt, ellent állott minden befolyásnak, s szövetség esetében csaknem mindig az erősb résznek bizonyult.²⁾ De könnyű megtalálni a századok előidézte kedvező változások alatt némely ismeretes vonásait az ural-altaji fajnak, a szemek és nyakcsutka bizonyos formáját, nagy változatosságban ugyan, de a nélkül, hogy e változatosság elenyésztetné a nemzeti typus egységét³⁾ s ural-altaji jellegét, bárha az ma kevésbbé tűnik is elő, mint a régi időkben.

¹⁾ L. Ujfalvy (id. h. 83. és 126. l.) Deguignes szerint a hunok a chinai birodalom hinugnu-jai, a sokkal illetékesb Klaproth és Koskinen szerint finnek. Ujfalvy is megengedi, mint Thierry, hogy a mongolok befolyása alatt lehettek, s mongol vérrrel voltak összevegyülve. A nomád élet természete s Attila betörésének roppant terjedelme mellett lehetlennek tartjuk, hogy e lényegében finn mozgalomba ne lettek volna bevonva az ural-altaji fajhoz tartozó összes népcsaládok törzsei.

²⁾ A X. századbéli krónikák (l. a IV. fej.) a magyarokat kevésbé előnyös módon írják le. Valószínű, hogy a termet átlagos nagysága lassanként emelkedett és szállott alá. Egy regensburgi ház falfreskója egy ottani polgárt egy magyar óriással való küzdelemben ábrázol.

³⁾ Már a legrégebb elbeszélések szembe állítják a fekete Álmossal unokáját, a szóke Zsoltot (Niger — flavus. Anon.), Egyébként futólagos utazás is az orosz birodalom némely részeiben s a moszkvai néprajzi muzeum megtekintése eléggé feltünteti az ural-altaji népek némely physiognómiai vonásainak

A magyar nyelv megvizsgálása még nagyobb szabadsággal s határozottabb körvonalozással engedi meg ugyanazon tétel felállítást s nemcsak a nagy törzsnek, de azon néprajzi ágak meghatározását is, melyhez a magyarok tartoznak. Mielőtt azonban e vizsgálathoz kezdenénk, felelnünk kell két fontos ellenvetésre. Vajon a kilenczedik század honfoglaló népe a magyar nyelvet beszélte-e, s meg is engedve ezt, vajon a Duna és Tisza partjain ma elterjedve levő nyelv volt-e az, azon egyszerű módosításokkal, melyeket mindenütt visszahagy a századok hatása? Egyszerre válaszolunk e két kérdésre.

Nagy tévedés azt hinni, mint általánosan teszik, hogy a magyar nyelv fejlődése egészen modern s bizonyos tekintetben mesterséges. Magyarország nemcsak nemzeti irodalomnak volt teljes birtokában a tizenhatodik század óta, de a középkor alatt tényleg uralkodott latin műveltség sem takarta el annyira az eredeti nyelvet, hogy lehetetlen volna helyreállítása. A legrégebbi nemzeti krónikást, a Névtelent olvasva, minden pillanatban idegen szavakkal találkozunk, melyek feltartóztatják az olvasót, de nem sokáig, mert a szerző nem mulasztja el latin megfejtését adni minden szónak; s ezek mindig teljesen felismerhető magyar szavak, sokkal inkább felismerhetőek, mint számos francia szó ugyanazon korból. Már idéztünk egyes példákat; ime még néhány: *hetu* (ma hét), *zerelmes* (ma szerelmes) *aldumas* (ma áldomás), *ogmand* (ma okmány). Ritkán találni nyelvet, mely ily kevésbé változott.

A krónikások helyett forduljunk a hivatalos iratokhoz, oklevelekhez és diplomákhoz, s nemcsak tuczatjával, de százával fogunk magyar szavakat találni.¹⁾ Jerneynek elég türelme volt azokat összegyűjteni s hozzájuk csatolva a Névtelennél, s az alább érintendő más okmányokban foglaltakat, de megállapodván az 1300-ik évről, vagyis az Árpádház kihalásának idejénél, nem kevesebb mint háromszázhusz hasábnyi szótárt állíthatott össze²⁾. Könnyű lenne több lapot tele írni kizárólag a régi magyar szók használásával.

Sőt nemcsak elszigetelt szavaink, hanem teljes szövegeink is

változatosságát s egyidejűleg egységét. A különbségek szembezőkők a typosok ugy, mint a nyelvek közt, s mégis határozottan állíthatni a rokonságot.

¹⁾ Legtöbb magyar szó azon hivatalos iratokban olvasható, melyek a birtok- és határkérdéseket szabályozzák. Gyakran megtörtént, hogy két birtok csak néhány fa által volt egymástól elválasztva, s azok (almafa, égerfa, gyertyánfa, hársfa) mai neveikkel vannak megjelölve.

²⁾ Magyar nyelvkincesek. Pest, 1874.

vannak, a melyek tehát a nyelvtanról épen úgy, mint a szótárról felvilágosítást nyújtanak nekünk. Egy tizenkettedik századbéli latin kézirat gyászbeszédet foglal magában könyörgéssel együtt, mindkettőt népies nyelven ¹⁾. Elég lesz idéznünk ezekből két mondatot, s ugyanazokat a mai irmodor szerint is melléjük helyezni, hogy a nyelvészet ez ágában legkevésbé jártas olvasó is meggyőződhessek a csaknem teljes hasonlatosságról: *Latiatuc zumtuchel mic vagmuc* (ma: látjátok szemetekkel mik vagyunk), *kinec testet ez nopun tumetiuc* (ma: kinek testét e napon temetjük.) Némely helyesírási eltéréssel nemcsak a szavak ugyanazok, de a nyelvtani rendszer sem változott. Toldy, a tudós irodalomtörténész néhány lapon összefoglalhatta a csekély számú változást, melyeken a nyelv keresztülment, s melyek hét-nyolcz főtípusra szorítkoznak. ²⁾

A magyar nyelvet tehát régiségébe, ³⁾ csaknem elmondhatnók, hogy változatlanságába vetett feltétlen bizalommal tanulmányozhatjuk.

A nyelv két alkateleme, a nyelvtan és szógyűjtemény közül az első biztosb támpontokat nyújt, midőn a nyelv tanulmányát az illető népnek s származásának tanulmányozására akarjuk felhasználni. A szógyűjtemény idegen elemekkel, átültetésekkel gazdagszik, melyek azt megháromszorozhatják-megnégyszerezhetik, különösen midőn a nemzet megválnék kezdetleges életmódjától s a környező fajktól kölcsönzi az új eszméinek s új szükségleteinek kifejezésére alkalmas szavakat. De a nyelvtan, a szavak s tárgyak közti viszonyok kifejezésének módja, élő szervezet, úgy szólva egy a nemzeti véralkattal és jelleggel. Átültetések itt is lehetségesek ugyan, de megtartanak holmit a jövevényből, mely elárulja eredetüket, s különben sem képesek változtatni az alapelveken.

A mondottak kiválóan alkalmazhatók a magyar nyelvre ⁴⁾.

¹⁾ A halotti beszéd szövegét l. Toldy: Irodalomtörténeti olvasókönyv. Pest, 1868. — Ugyanazon szerző irodalomtörténetében részleteket találni azon kéziratról is, mely Pray-Codex nevet visel, mert Pray első derítette ki fontosságát. A köznigsbergi kézirat, valószínűleg a XIV-ik századból, oly nyelven van írva, mely csaknem teljesen egy a mai magyar nyelvvel.

²⁾ A magyar nemzeti irod. története. Pest, 1865. 13—16. l.

³⁾ Toldy a nemzet történelmi létezése előtti korból is felemlít két szót. Ezek: a *va don* Faustus Byzantinusnál (IV-ik század), és *Hun nivar* Jordanesnél. Ezekben ő természetesen azon kapocs bizonyítékait látja, mely a magyarokat a hunokhoz fűzi.

⁴⁾ A magyar nyelvből itt csak azt fogjuk érinteni, a mi valóban szükséges szellemének meghatározása, s a nemzeti származás megvilágítása szempontjából.

Nagy számát foglalja magában a szavaknak, melyek nem szülöttjei, melyek egy részét igen régen, a többit újabb, sőt legújabb időkben sajátította el, különösen szláv, germán és latin szavakat. Meg kellend azokat különböztetnünk az eredeti tőkétől s az utóbbit tanulmányoznunk közelebbről. A nyelvtannál nem találkozunk e jelenséggel. Kétségkívül módosulhatott az indo-európai nyelvek okozta némely újítás folytán, de egészében mélyen különbözik az árja nyelvtanoktól, kevésbbé a sémiéktől s határozottan az ural-altaji nyelvtanok sorában foglal helyet. Elég lesz jeleznünk három nagy elvét:

1. A birtok eszméje, melyet minden indo-európai faj külön beszédrész által tolmácsol, az alanyba beolvadó csatolvány által nyer kifejezést (p. fa, fám, fád, stb. A többest az alany és birtokrag közé ékelt betű fejezi ki: fáim, fáid, stb.)

2. Az előjárókat csaknem mindig az alany mögé kapcsolt s avval összeolvadó csatolvány helyettesíti, (fáig, fáért stb. Ez utóljárók a birtokragokkal is kombinálhatók: fáidban stb.)

3. Az igeragozásnál több eszme, melyet az indo-európai nyelvek külön vagy segédszóval adnak vissza, a gyökhöz csatlakozó szótagban nyer kifejezést (adunk, adatunk, adhatunk stb.)

E három elv, melynek alkalmazásával minden pillanatban találkozunk, egyaránt ugyanazon rendszerre, az összeolvadás rendszerére mutat, a mely közvetítő az egytagú nyelvek (minő p. a chinai) és a syntheticus nyelvek közt (ilyen p. a görög vagy a német ¹⁾). A sémi nyelvek hasonlítanak ehhez annyira, hogy még Magyarországon is tudományos munkákban kiemelhették e hasonlatot ²⁾, de mégis senki sem fogja állíthatni a magyar nyelvnek sémi voltát. Tagadni nem lehet s nem is tagadják többé, hogy a magyar minden jellegét birja a turáni nyelvtannak. Tekintsük meg a mongol nyelvtant, s ugyanazon lényeges jellegeket fogjuk benne találni ³⁾. Nem kell mélyen behatolnunk a török nyelv tanulmányozásába, hogy szemünkbe tűnjék, különösen az igéknél, a magyar nyelvtannal való hasonlat.

¹⁾ Max Müller: Letter to chevalier Bunsen on the classification of the turanian languages. (London, 1855. 21. s köv. lap.)

²⁾ Nagy János: A nyelv alap, a M. Tud. Társas. Évkönyveinek ötödik kötetében. Buda, 1842.

³⁾ Feer (Léon): Tableau de la grammaire mongole. Paris, 1868. A birtokragoknál, utóljáróknál, igeragoknál stb. az összeolvadó rendszer ugyanaz.

De nemcsak a nagy turáni törzshöz, (mongol, mandsu, török, ural-finn), hanem különösen az ural-finn ághoz fűződik a magyar nyelvtan. A magyar után legjelentékenyebb nyelvalkata ez ágnak a finn. Találkozunk benne hang-vonzással, mely a következő szabály szerint nyilvánul: Midőn a gyök éles hangot foglal magában (p. *a* vagy *o*) a csatolvány is ugyanazt veszi fel (p. *kato* tető, *katolla*, tetőben). S midőn a gyök hangzója lágy, (*ä-ö*) ugyanolyannal fűződik hozzá a csatolvány is (p. *öytä*, asztal, *öytässä*, asztalban). A magyarban egészen ugyanoly módon nyilvánul a hang-vonzás (fában, kézben¹⁾. — Maga az ural-finn ág végül négy galyra szakad: a balti finnre, a permire, a bolgárra és az ugorra.²⁾ Melyikhez e csoportok közül jogositnak fel bennünket közelebről viszonyítani a magyart a nyelvtani analógiák? A negyedik csoporthoz, mely három népet foglal magában, a kevésbé ismert vogulokat és osztyákokat s a magyarokat. A vogul nyelvtan, Reguly és Hunfalvy³⁾ buvárlatainak tárgya, feltűnő hasonlóságokat tár fel különösen a ragozás némely részleteiben.

A magyart tehát a nyelvtan szempontjából a nagy turáni nembe, a finn fajba, az ugor alfajba sorozhatjuk be.

Térjünk át a szógyűjteményre.

Általánosan ismeretes az arabnak és perzsának befolyása az ottoman törökre. A hódítóknak, midőn felhagytak egyszerű és patriachalis életökkel, hogy nagy birodalmat alkossanak, egész halmazát az indo-európai és sémi szavaknak kelle átkölcsönözniök, melyeket régi turáni tőkéjökhez csatoltak. Ugyanez történt a Duna nagy síkjának hódítóival is, midőn szomszédi, ellenséges vagy szövetséges viszonyba léptek⁴⁾ a szlávokkal, németekkel, olaszokkal és

¹⁾ Az elfajulás oka annak, hogy a hang-vonzás a finn nyelvek némelyikéből egészen vagy részben eltűnt. L. Castrén: *Elementa grammaticae syrjaenae*. (Helsingfors, 1874. 6. l.)

²⁾ Ez Castrén felosztása, melyet Müller is elfogadott (id. h. I. fejt. 1. oszt.). — L. a részletekre nézve szerző cikkét Donner svéd munkájáról (*Oefversickt af den Finsk Ugriska Sprakforskningens historia*) a »*Revue critique*« 1875. jan. 18-i számában, s Hunfalvy utjáról (*Utazás a Balt tenger vidékein*. Pest, 1871.) a »*Bulletin de la Société de géographie* 1873-i folyamában. Donner a párisi nyelvészeti társulathoz egy ugor-finn nyelvészeti folyóiratot küldött be az 1873—75. évekről, melyet német fordítása után szerző ültetett át francziára.

³⁾ Hunfalvy: *Vogul Föld és nép*. Pest, 1864. és *Kondai Vogul Nyelv*. (1872.) — Castrén osztyák nyelvtana (németül Pétervár, 1849.).

⁴⁾ Sőt Toldy szerint még előbb is. Vannak szláv vagy az összes indo-európai nyelvekkel közös szavak, melyek bekebelezése igen régi időre vihethő vissza,

románokkal. Elsajátítottak részint jelentékeny változtatás nélkül, részint magyaros alakba öltve, nagyszámú szláv, germán és latin szót. Vizsgáljuk először ezen idegen eredetű szavakat.

Legbővebb a szláv szavak jegyzéke. ¹⁾ Igaz ugyan, hogy annak szaporításában közrejátszott a keleti Európában oly élénk néprajzi szenvedély is, s hogy Miklosich sokkal hajlandóbb, mint a magyar nyelvészek ²⁾, szláv szavakat fedezni fel a magyarban. De a magyarosított szavak száma ha nem is emelkedik ezer kilenczszázra, mint állították ³⁾, mindenesetre jelentékenyebb, mint a valóban nemzeti szavaké. Nem vitatkozva a számok fölött, melyeket különben is a leszármaztatott szavak segélyével tetszés szerint bővíthetni, lássuk, melyek a szláv szavakkal kifejezett eszmék, tárgyak és szükségletek. Legnagyobb részük a mezőgazdaságra, földművelésre, butorzatra, ruhákra, tápszerekre vonatkozik, mindannyira a megtelepedett polgárisodásnak eléggé előhaladt állapotában, s a kereskedésnek és iparnak még igen egyszerű állapotára. A további categoriák a törvényeket, vallást, politikát érintik. E nemzet p., mely méltán híres a királyság és szabadság iránti ragaszkodásáról, e két eszmét (király, szabad) szláv szavakkal fejezi ki.

Több német, görög, olasz szó is ment át a nyelvbe, melyek rendszerint az előhaladottabb polgárisodás szükségleteinek felelnek meg ⁴⁾, s modernebb befolyásról tesznek bizonytságot. De a lényeges szavak, melyek kezdetleges eszméket fejeznek ki s magvát alkotják minden emberi nyelvnek, közösek a magyarral s a többi finn nyelvekkel, olykor ezeknek egész ágával is ⁵⁾.

¹⁾ Miklosich: Die slavische Elemente im Magyarischen (Denkschr. d. kais. Akad. der Wissensch. 21. k. Bécs, 1872. Igen érdekes munka, melyben szerző megállapítja törvényeit a szláv szavak átmenetelének a magyarba. E szavak sem szerb, sem lengyel, sem orosz, hanem szlovén és cseh eredetűek. Már a XII. században Veráncz összehasonlítá a magyart a dalmáttal. (Dictionarium etc. Venetiis, 1795.)

²⁾ Miklosich a huszár-t a gusar-ból származtatja, a mi egyáltalán nem fogadható el. A huszárnak a magyarban határozott értelme van (husz után egy katona), s kétségkívül a szláv gusar is belőle származik.

³⁾ Dankovsky, Pozsonyban (1833) közzétett szótárában.

⁴⁾ Vannak oly német eredetű szók is, melyek még kezdetleges polgárisodás tárgyait jelölik meg, p. föld (feld), kert (garten).

⁵⁾ A szógyűjteménynél is, mint a nyelvtannál, távolibb hasonlatok állapíthatók meg a török és mongol ággal. Horvát (id. h. 12. l.) Podhorsky után mongol szavak jegyzékét közli, melyeknek csaknem egészen hasonló magyar szavak felelnek meg. Az ata, ana, kes, alma török szavaknak magyarul is ugyanaz a jelentőségük (atya, anya, kés, alma). E jegyzékben megkülönböztetendők lenné

Idézzük, azokat, melyek fontossága nyilvánvaló, s melyek finn jellege egészen bizonyos ¹⁾.

1. A számok nevei, egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, száz.

2. Igék, melyek létezését vagy halált (élni, lenni, meghalni), mozgást (menni, küldeni, úszni), az érzékek vagy az állati élet ténykedéseit (látni, hallani, enni, aludni), társas viszonyokat vagy különböző cselekvési módozatokat jelentenek (beszélni, mérni, tenni, kérni, írni, félni, elvenni, tudni), s a személytelen igék (hullani, esni).

3. A főnevek, melyeket kilencz categoriájára osztunk:

a) Elemek, évszakok, légkör (víz, föld, lélek, felhő, jég, tűz, hideg, meleg, nap, hajnal, éjjel, est, tél, tavasz, nyár, ősz, tó, mocsár, sziget, hegy);

b) ásványok (kő, só, ezüst, vas);

c) növények (fa, kéreg, levél, gyökér);

d) az emberi test részei (vér, fej, szem, fül, nyelv, fog, szív, máj, epe, velő, zsír);

e) állatok (hal, ökör, ló, kutya, kígyó, hattyú, nyúl, szarv, toll);

f) rokonság (apa, fiú, após, vő, anya, leány, meny);

g) fegyverek és eszközök (nyíl, ív, kés, fonal);

h) lakások (sátor, fészek, tető, város);

i) némely elvont szó (név, munka, fél).

4. A gyakoribb melléknevek (hosszú, tele, könnyű, uj, alsó, számos, jó, alacsony, lassú, sötét, keserű, gömbölyű).

E hiányos, csak a fontosb szavakból összeállított jegyzék kétségtelenül finn és felette jellemző. Korlátolt, de egyuttal elégséges nyelve ez egy nomád társadalomnak, még pedig északi vidékeken. A tárgyak közül, melyeket megjelöltünk, vajon melyek nevei tüntetnek fel legtöbb hasonlatosságot, sőt azonosságot is valamennyi finn nyelvénél, a magyart is beleértve? A jég és tűz, vagyis az ellenség és megmentő Észak zord síkjain; a tavak és folyók vize; az éj, az est, az oly hosszú és terhes tél; a folyók által tápszerűl bőven nyújtott hal; a zsír, velő, vér, az emberi élet e lényeges alkatrészei; a kezdetleges lakhelyek összeállítására szolgáló kéreg és levél; az

nek a közös eredetű szavak azoktól, melyek a XVI—XVII. századbeli török hódoltságból származnak.

¹⁾ Csak vázlatos eredményét adjuk itt még be nem fejezett buvárlatoknak. V. ö. Donner: Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen, (Helsingfors, 1874.) és Budenz: Magyar-Ugor összehasonlító szótár, Pest, 1873.

ív, nyíl és kés, melyek nélkül lehetetlen a vadászat¹⁾. Ime, mennyire megerősíti e jegyzék a magyarok első tartózkodásáról fennmaradt legrégebb történelmi adatokat.

A szógyűjtemény tanulmányozása ugyanazon eredményhez vezet, mint a nyelvtané: hogy a magyar egyike az ural-finn nyelveknek.

A következtetés a fennebbiekből oly egyszerű és világos, miként azt kellene hinnünk, hogy már rég meg van vonva. De az összehasonlító nyelvészet modern tudományának legfiatalabb ágát éppen az ural-altáji, s különösen a finn nyelvek képezik. Nem látszott természetesen, hogy a nemes magyar nemzet számára ily ismeretlen és távoli rokonságot keressenek. Midőn már a tudomány lassan és fáradalmasan megjelölte utját, a nemzeti önszeretet, mely keleti eredetéből hizelgő és fényes képet alkot, még akkor is soká folytatta megtagadását az oly kevésbé megnyerő testvéreknek, minők a Kama és Obi melléki népek.

Daczára Richard tizenharmadik századbeli feljegyzéseinek a Volga melletti »Nagy-Magyarország«-ról, melyben a magyarok által nem értett nyelven beszélnek; daczára Heberstein leírásának a tizenhatodik századból s a múlt század tudósai által is már kiemelt hasonlatosságoknak²⁾, e rokonság tudományos megállapítása csak Gyarmathival kezdődik³⁾. Klaprothtól kezdve pedig Donnerig, Hunfalvyig és Budenzig a buvárlatok szakadatlan sora tüntette fel a tények elvitázhatlan erejével, hogy a magyarok ural-finn eredetűek. A mai német tudományossággal megegyezőleg ma már ezt hebizonyított igazságnak tekinthetni⁴⁾.

1) A kérdéses szavak eléggé kitüntetik, a finn szógyűjtemény egységét: *Jég*, vogul *jang*, osztják *jenk*; mordvin *jái*, votják *ija*, syrján *ji*, finn *jüü*, eszt *jea*, lapp *jügnä*.

Tüz, vogul *tol*, o. *tut*, m. *tol*, cseremisiz *tol*, vot. *tyl*, f. *tuli*, e. *tull*.

Víz, v. *vit*, cs. *vit*, vot. *vu*, s. *va*, f. *vési*, e. *vesi*.

Tél, v. *tal*, cs. *tele*, vot. *tol*, s. *tüü*, f. *talvis*, e. *talve*, l. *talvi*.

Vér, v. *vuir*, o. *ver*, m. *ver*, cs. *ver*, vot. *vür*, s. *vir*, f. *veri*, e. *veri*, l. *var* stb.

2) A finn és magyar szavaknak elég hosszú jegyzékeit találhatni Fischer, Wellinus és mások után már Pray értekezéseiben.

3) *Affinitas linguae hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata*. Göttinga, 1799.

4) L. Klaproth *Tableaux historiques, Asia polyglotta* (Paris, 1823.) s főleg az utóbbi műhöz csatolt térképet. — Müller Miksa Bunsenhez írt levelében, Benfey a német nyelvészet történetében, Dümmler

Mindazáltal a Gyarmathi munkájának megjelenése óta lefolyt három századnegyed egész sorát mutatja fel a tiltakozásoknak, melyek közül a legélénkebbet francia nyelven írta a Francia- és Magyarország dicsőségére nézve igen fiatalon meghalt de Gérando Ágost¹⁾. Minden erőlködése hiábavaló volt a tényekkel szemben, s valószínű, hogy ha ismeri vala a harmincz év óta történt buvárlatokat, véleménye módosult volna. Napjainkban is különben több magyar politikai- és irodalomtörténész folytatja a harczot a finn eredet, mint nem kellemes elmélet ellen. Mi sem homályosabb s kevésbé összhangzó, mint a helyette javaslatba hozott megoldások. Majd azt vitatják, hogy a magyarok indo-európaiak, közel rokonai a perzsáknak, majd hogy törökök vagy mongolok, olykor meg az égből aláhullottaknak látszanak, mert nem csatolják őket határozottan a létező fajok egyikéhez sem. Néha minden szónyomozási kísérletet megtesznek, hogy a magyarnak a latin vagy görög által adják megfejtését; másfelől meg elismerik, hogy vannak finn elemek a nyelvben, de azok jövevények²⁾. Kimutattuk azonban imént, hogy a nyelvtan és szógyűjtemény tanulmányának mily bizonyító ereje van, s soha nem történt, hogy egész nyelvtan egy darabban átvétetett volna egyik nyelvcsaládból a másikba. A mi azt illeti, hogy a nyelv lehet merőben ugor-finn, a nélkül, hogy a nemzet is az lenne, ez igen kevésbé valószínű, s minden alapot nélkülöző feltevés.

De nem elég meghatározni a magyaroknak többé-kevésbé közeli viszonyát a ma létező népekhez; keresnünk kell, hogy a középkor derekán szerepelt s azóta eltűnt vagy beolvadt népek közül a nyelv és faj tekintetében melyek árulnak el kisebb-nagyobb rokonságot hőseinkhez. A sumirok vagy accadok régi népe igen távol áll időszámítási keretinktől³⁾, de a kazarok, bolgárok, kunok és besnyők közvetlenül beléje tartoznak.

és Giesebrecht történetirók, s a német tudományosság többi illetékes képviselői valamennyien egyetértének e kérdésre nézve.

¹⁾ De l'origine des Hongrois (Paris, 1844.) A múlt századbeli, különösen a Pray és Desericus közti viták elég jól vannak összefoglalva Fejér egy röpiratában: de avitis Magyarorum sedibus, Budaë, 1830.

²⁾ Ez utóbbi a Selig Cassel kísérlete »Magyarische Alterthümer«-jében. Jerney »Keleti utazása«-ban Parthiát mondja a magyarok első lakhelyének, s mindketten indoeurópaiakul tüntetik őket föl.

³⁾ E fontos kérdés rem tárgyalható mellékesen, (mint a baskokra vonatkozó kérdés sem, a kiket nem tartunk finneknek.) Oppert és Lenor-

Vivien de Saint-Martin igen helyesen kimutatta, hogy a kazaro-
 rok finnek voltak¹⁾; régi életmódjuk a nomád népeké volt; mun-
 kásságuk nagy, értelmök élénk volt, mint ezt az idegen eszmék,
 vallások és nyelvek átvételére való nagy fogékonyságuk s szomszéd-
 daikkal kötött kereskedelmi viszonyaik tanúsítják. Nyelvükből nem
 ismerünk többet egy kéttagú szónál (*sarkel*), mely Constantin szerint²⁾
 fehér várost jelentett, s melynek ugyanazon értelme van a vogulok-
 nál is. Tudjuk másfelől, hogy a Magyarországon kabarok neve
 alatt megtelepedett kazarok megőrizték nyelvöket, de beszélték a
 másik, vagyis a valódi »magyar nyelvet« is. Valószínűsége van a
 feltevésnek, hogy e kabar nyelv nem volt egyéb, mint a palócz szó-
 járás, melyet ma is beszélnek négy északi megyében³⁾.

A régi bolgárok, kiket alig ismerhetni ma föl a szláv elem-
 ben, mely lassanként magába vette őket fel, bizonyára szintén fin-
 nek voltak. Minden történelmi analogia ezt bizonyítja, valamint a
 magyarhoz felette hasonló finn szavak⁴⁾, melyek még a mai bolgár
 nyelvben is fennmaradtak.

A kúnok és besnyők, ezen egymáshoz nagyon hasonló két bar-
 bár törzs, melyek csaknem azonos körülmények közt telepedtek
 meg Magyarországon, nem voltak finnek, hanem törökök. Minden
 érv, melylyel a magyarokhoz akarták őket fűzni, megtörik a törté-
 nelmi tényeken, s főleg a kún nyelvnek meglehetősen ismeretén. Az
 utolsó agg, ki e nyelvet beszélte, több mint egy évszázaddal ezelőtt
 meghalt ugyan, de az e nyelvben fennmaradt s Klaproth által köz-
 zétett *Miatyánkból* Neumann, Hammer, d' Avezac kimutatták Jer-
 neyvel szemben, hogy a kúnt, az ottomán s főleg a keleti törököktől
 csak egyszerű tájszólási különbség választá el⁵⁾.

mant mindenesetre nagy szolgálatot tettek a tudománynak, párhuzamot állít-
 ván fel a régi chaldeai nyelv s az ural-finn család közt. L. Oppert: *Voyage*
en Mésopotamie. II. k., 83 l. és Lenormant: *la Magie chez les*
Chaldéens. Paris, 1874. 242 s k. l.

¹⁾ Id. h. I. fej.

²⁾ De administrando Imp., c. XLII. — L. tov. Ramband (id. h.)

³⁾ Ez Horvát István és Toldy véleménye is.

⁴⁾ Schafarik (*Slawische Alterthümer*. II. k. 235 l.) kiemeli
 e finn maradványokat a bolgár nyelvben: *ljet* (magyarul lehet), *kap* (m.
 kép) stb. Ez volt már Klaproth véleménye is. A magyarok összeköttetései
 Bolgárországgal a középkorban, mint Miklosich véli, szintén okai lehettek
 ezen átültetések egy részének.

⁵⁾ Ez mindenesetre megérdemli a vitatást. Mi Klaprothtal, Hammer-
 rel, d' Avezac-kal (*Recueil de Mem. de la Soc. de geogr.*, Paris, 1839. IV.

Befejeztük e néprajzi tanulmányt. Vajon a magyaroknak van-e okuk neheztelni miatta? Ugyan miért tennék? Nem-e szebb megérkezni a polgárisult világba élénk s őseredeti értelemmel, erőteljes étellel, nagy intézmények egyszerű csirájával s fokozatos, haladás által szerezni nemes helyet, mint meteorkő gyanánt hullani le, már kezdetben minden előnnyel és tehetséggel felruházva? A helyett, hogy azonnal egészen tökélyes és bevégzett nyelven beszéltek, daloltak és írtak volna, nem-e szebb lassankint felékesíteni s gazdagítani a kezdetleges nyelvet, mely kiválóan alkalmassá vált a modern polgárisodás és tudomány eszméinek és szükségleteinek kifejezésére s egyuttal megmaradt bámulatosan eredetinek és költőinek?

488.) és Rösslerrel (id. h. 352 s. k. l.) állítjuk, hogy a kún nyelv kétségkívül török. Eléggé bizonyítja ezt az összehasonlítás a kún Miatyánk elejének: *be zom attamaz kemze kikte egyfelől a törökkel: bizüm atamüz kimzin gyögde, másfelől a magyarral: mi atyánk ki vagy mennyben. S mivel igazolja evvel szemben Jerney a kúnok és magyarok közel rokonságát? IV. Béla udvarában, ugymond, a mely tele volt kúnokkal, senki sem tudott megérteni egy tatárul írott levelet; és Marco Polo megkülönbözteti a tatárokat a kunoktól. De e tatár nyelv mongol volt, a tatárok mongolok voltak és nem törökök. Az érv tehát önmagától elesik.*

HARMADIK FEJEZET.

A magyar föld Árpád honfoglalása előtt és alatt.

Magyarország szép és gazdag ország, változatos és egyszersmind egyöntetű, bércek, halmok és főleg síkok hazája, melyek magva a széles alföldi róna.

Lenn az alföld tengersík vidékin,
Ott vagyok hon, ott az én világom;
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

. . . Szép vagy, alföld, legalább nekem szép,
Itt ringatták bölcsöm, itt születtem;
Itt boruljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sir is fölöttem.

Igy énekli a nemzeti költő¹⁾. Azonban a Bakony erdejének s a Kárpátoknak, melyek védfalaiikkal körülveszik csaknem háromnegyedét a határnak, szintugy meg van festői szépségök és történelmi jelentőségük. Az utas, ha Árpád harcosságainak nyomdokain a Latorcza szorosába lép vagy áthatol a Tátra bércevidékein, melyeket gyakran hasonlítottak össze a legszebb alpesi tájakkal; vagy Traján vaskapui közt jön át a Dunán, e hatalmas folyamon, mely szétszórt erdőségek közt kigyózik végig; vagy végül, lefelé jöttében a nagy folyón, megpillantja Bécs és Pozsony közt Dévény költői romjait, a kopár halomra fölkapaszkodó falakat és tornyokat: nem zárkozhatik el az érzések elől, melyeket fölkel a lélekben a természet nagy dolgainak látása s az emberiség nagy alkotásainak emlékezete.

De az Alföld a magyarnak valódi hazája. Árpád alatt itt telepedett le a honfoglaló nép zöme, a századok során főleg itt

¹⁾ Petőfi.

folyt le története, s csaknem egészen ma is itt él. A királyságot lakó többi fajoknak a hegyes és határszéli vidékek legnagyobb részét nemcsak azon történelmi törvény folytán engedte át, mely szerint a sík föld meghódítása mindig könnyebb, a legyőzött lakosság bevehetlen menhelyet találván a bérczek között, hanem azért is, mert a térs fennsíkok e gyermekei, a puszták e fiai a Duna és Tisza partjain feltalálták a nomád szokásaiknak megfelelő szabad területet. Nemcsak physikai alakzata s történelme, hanem a föld és terményei tekintetében is különbözik a két területöv. A hegyek erdőkkel, csordákkal, nyájakkal borítvák; nagy részben — legalább a Kárpátok egész regioja — granit vagy vulcáni képződésűek; nagy ásványbőséget, gyógyvizeket, sót, drága és hasznos érczeket rejtenek magukban. A lábaiknál közvetítő övet alkotó halmok alkalmasak a gyümölcsfatenyésztésre s híres szőlőkkel borítvák. Az Alföld uj képződésű; a negyedkori tömeg oly mély, hogy néhol ötszáz lábnyira is behatoltak, a nélkül, hogy elérték volna fenekét. A Duna s néhány más folyó nagy szigeteket alkotott, melyeket körülvesznek kanyargó ágaikkal s vizük folytonos erejével naponkint módosítanak. Fölvesznek s elsodornak, hogy távolabb lerakják, nagy föld- és homok-tömegeket. A hegyekből leszakadó számos patak századok óta gazdag rétegeit a termőföldnek hozza magával, úgy hogy egész Európában nincsenek földmivelés alatt álló területnek bővebb termései. Másfelől a síkon kiszélesbedő folyóknak csekély esése lassú átszivárgást tesz lehetővé, mely szükséges ezen erdőkben szűkölködő tájon, hol a szárazság gyakran igen nagy mérveket ölt. A talaj nem nyujtván a felhőknek feltartóztatására alkalmas emelkedéseket, mintegy magukhoz vonzzák azokat a távoli hegyek, s a nap heve épen úgy felégetheti az Alföldet, mint valamely afrikai sivatagot. Ki van tehát téve két ellentétes csapásnak, melyek egyaránt alkalmasak a legszebb aratási remények megsemmisítésére: tavasszal a hegyeken elolvadó hőtömegek okozta áradásnak s nyáron erős és tartós szárazságnak. Meltán elmondhatták tehát, hogy Magyarország épen úgy, mint Pharao álmában Egyptom, a kövér és a sovány tehének országa. Égalja szélsőségekre hajló s az adriai- és Fekete-tenger szomszédságainak daczára merőben szárazföldi¹⁾. Ez is egy hasonlattal több közte

¹⁾ L. Ditz: Die ungarische Landwirtschaft. (Leipzig, 1867.), különösen a talajra s égaljra vonatkozó első két fejezetet. — L. Fessler-Klein történelme első lapjait is. — Továbbá Malte-Brun művében (III. köt., Huot kiadás, 88—90 könyv) számos idézetet Beudant magyaror-

és a mai Oroszország nagy síkjai közt, honnan a magyarok származtak.

A kilencedik század vége felé, Árpád honfoglalása előtt, románok, szlávok és finnek lakták e területet. Tudva van, hogy a római császárság Augustus és Tiberius uralkodása óta birtokába vette Pannoniát s egy századdal később Traján meghódítja a dákok országát, kik közt kétségkívül sok volt a kelta is. Több város épült Pannoniában, a legiok ütöttek táborát Dáciiában s bányász és földművelő gyarmatok keletkeztek. A mai Magyarország legnagyobb része rómaivá lévén, nem csoda, hogy a pesti nemzeti Muzeumban annyi a római emlék, miként egyik terem Pompejire emlékeztet, s a sok latin felirat fontos epigraphiai kiadványoknak képezte anyagát ¹⁾. Sőt annyi betörés után, négy századdal a nyugatrómai birodalom bukása s hat századdal Dáciiának Aurelián által való elhagyása után, még jelentékeny latin elem volt azon terület lakosságában, melyből Magyarország volt keletkezendő.

A román írók legnagyobb része a romanismus állandóságát vitatja hazájukban. Lehetséges-e, kérdik, hogy egy naptól a másikkig egész polgárisult nép kiköltözködhetett volna? Másfelől Priscus felemlíti, hogy Attila táborában az ausoni nyelvet beszélő emberek voltak találhatók. A Névtelen a régi Dácia lakosai közt határozott említést tesz a »Blachi«-kről (Valachi); az orosz Nestor világosan beszél Vlachowjáról, s e név feltalálható Method apostol pannoniai legendájában is. A tizenegyedik századbéli byzanciak, p. Comnen Anna, beszélnek dákokról, kik csak románok lehettek. E számos bizonyágtétel alapján nem-e állíthatni, hogy Magyarország s Erdély nagy része latin maradt?

Rössler egyik tudós munkájában ²⁾ tagadólag válaszol. A

szági utazásából. — Szerző a *Revue des Deux Mondes* 1876. apr. 1. számában nemzetgazdasági szempontból adja az ország földjének leírását.

¹⁾ Pulszky F.-nek, a jelenlegi igazgatónak köszönheti a nemzeti Múzeum nagy fejlődését. Rómer Flóris, a Múzeum több nyelven kiadott katalógusának szerzője, latin feliratokat tett közzé az Akadémia Archaeologiai közleményeiben s Érdy a Régiségtani Közleményekben. (Pest, 1868.) Ipolyi Csallóköz emlékeiről írott tanulmányában szintén foglalkozik a római korszak maradványaival. — A magyar és francia tudományosságának egyaránt becsületére váló fontos munka az *Acta musei nationalis Hungarici*, rajzolva és megfejtve Desjardins Ernő által s kiadva a magyar közlekedési minister megbízásából Rómer Flóris által. Pest, 1873.

²⁾ *Romänische Studien*, 65—145. l.

latin írók szerinte azt tanusítják, hogy az összes gyarmatosok, lemondván e távoli tartomány megtartásának lehetőségéről, Aurelian jeladására átkeltek a Dunán¹⁾. Különben is miként tehetni fel, hogy elhagyva a legiok által, a hegyek közti nyomorult életet eléje helyezték volna a folyamon túl számukra kínálkozó polgárisult életnek? Ha maradt volna vissza római lakosság, találkoznánk némi nyomaival a következő századok történetében. De vajjon van-e szó róluk az avar korszak alatt? Látjuk-e őket Nagy Károly hódításakor a hatalmas szomszédhoz, természetes védőjükhöz, a nyugati Césarhoz fordulni? S vajon miért kellett II. Géza királynak gyarmatok alapítására szászokat és flamandokat hívni be? A tanúbizonyosságokat rosszul értelmezték; a Névtelen mi hitelt sem érdemel; Priscus auson-jai határszéli lakosok, kik megtanulták a latint; Nestor wlachon-jai német birodalombeli frankok²⁾, s a kikeről Method legendájában van szó, azok olasz gyarmatosok, Comnén Anna dákjai pedig maguk a magyarok. A mai román lakosság a XIII-ik századból ered, több rendbeli összevegyülés után ekkor ment át a Dunán s telepedett meg e folyó északi oldalánál, a Balkán táján még ma is létező jelentékeny gyarmatot hagyván vissza.

Rössler ügyes érvelése nem feltétlenül meggyőző. A munkásokká s polgárisultakká vált népek ily költözködései felette ritkák s soha nem fordultak elő ennyire teljes tömegben.

De annyi bizonyos, hogy a románok nem alapítottak valódi államot. A szlávoknak, főleg az észak-nyugatiaknak, sokkal nagyobb politikai jelentőségük volt s döntőbb befolyást is gyakoroltak a magyarok társadalmi életére.

A morva nép alapját vetette meg a szláv népek hatalmas szövetségének, Németország versenytársának, úgy hogy a fáradalmas hadjáratoknak, melyeket Nagy Károly az avarok ellen viselt, alig volt egyéb eredménye, mint hogy e már hanyatlásnak indult nép helyét a birodalom fiatal és félelmes ellenségei foglalák el. Akkor tűnt először elő é két nagy indoeurópai családnak, a szlávoknak és germánoknak állandó antagonismusa³⁾.

¹⁾ Flavius Vopiscus: Aurelian, CXXXIX.: Provinciam transdanuvianam Daciam a Trajano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit abductosque ex ea populos in Maesia collocavit. — Eutropius. c. XVIII.: abductos Romanos ex urbibus et agris Daciae collocavit.

²⁾ Fröhn: I b n. F o s z l a n, 201. l. idézve Rössler által.

³⁾ I. a következőkre nézve Dudik: M ä h r e n s a l l g e m e i n e G e s c h i c h t e (Brünn. 1860. V. köt. Az első kötet 906-ig terjed).

Nagy Károly hatalmas kardja erőt vett az avarokon, az Elbamelléki szlávokon s meghajoltak előtte a morva-szlávok is¹⁾). Alávetették magukat nemcsak a keresztségnek, de a hódító nemzet egy házi főhatóságának is — mi a középkorban fájdalmas neme lehetett a politikai leigázásnak, — s a hatalmas passzai püspökségtől tétettek függökké. De ezen elfogadott alárendeltségben a morvák összegyűjték erőiket s midőn beállott a carolingi hanyatlás, készen állottak annak felhasználására. Mojmir s utánna unokája: Rastiz, független fejedelmekül ismertetvén el nemzetük által, nem riadtak vissza a harcztól Német Lajos ellen, a ki legyőzetett²⁾). Morvaország ekkor kezdte független állami létét. Egyuttal, s mint egy természetes folyományként, megszakította a német papsághoz való egyházi hűbérserégi viszonyát is. A keresztény hit két erélyes terjesztője, Cyrill, és főleg Method komolyan hozzáláttak az országnak addig csak felületes megtérítéséhez s Method Olmütz első érsekévé lőn. Szakadárságról vádoltatván a német főpapok által, kétszer volt kénytelen Rómába utazni, megnyerte ügyét I. Miklós pápánál s Morvaországgal nem rendelkeztek többé se Passauból, se Salzburgból³⁾). A németek hasztalan viltak ki pillanatnyi előnyt s ejték foglyul Rastizet: 871-ben kezdetét vette Swatopluk⁴⁾ dicső uralkodása.

Ettől kezdve a morvák nem érvén be függetlenségökkel, folyvást tovább terjeszték uralmuk és fennhatóságuk körét. Északon testvérnépek, a csehek, stb. elismerték legfőbb uruknak Nagy-Morvaország fejedelmét; délen a Tiszáig s Dráváig nyultak Nagy-Morvaország határai.⁵⁾ Ügyes politika s mindig készen álló hadsereg volt támasza a fényes sikernek. Byzanczczal, a bolgárokkal, sőt a német fejedelmek némelyikével is kötött szövetségek biztosítani

¹⁾ Pertz I. 191. (Ann. Mett., 903) *Multi Sclavi se cum omnibus quae possidebant, imperatoris dominio subsiderunt.* — Dudik helyesen jegyzi meg, hogy itt csak a morvákról lehet szó.

²⁾ A fuldai évkönyvek (Pertz, I. 369.) megkísérlik e vereség elpalástolását; azt mondják, hogy Lajos »sine victoria rediit«; más évkönyvek azonban (U. o. 449.) a vereség bevallása nélkül világosabban szólnak: *Ludovicus crebris Sclavorum defectionibus agitur.*

³⁾ Louis Léger: *Cyrille et Methode*, Paris, 1868., főleg a IV.—VIII. fejelet. A római udvar eltiltotta azonban egy ideig a szláv liturgia használatát.

⁴⁾ *Sviato polk* a szlávoknál »szent nép«-et jelent.

⁵⁾ Dudik, I. 311—317.

látszottak Swatoplukot a szerencse változása ellen; s különösen Vastag Károly letétele után a birodalom újabb megcsonkítása által előidézett általános gyöngeség közepette egész Európában csak a morva fejedelem tűnt fel hatalmasnak és rettegettnek.

E nagy ország társadalmi és politikai rendszere¹⁾ azonban nem volt összpontosított monarchiához hasonló. Ellenkezőleg kezdetleges uralmi alakja volt az összes szláv népeknek, közösséggé csoportosulása a családoknak és törzseknek. Itt is, mint Horvát- és Csehországban, a család nem állott, a római jog mintájára, az atya korlátlan hatalma alatt, hanem társaságot képezett, mely együttes tulajdonosa volt a földnek, s melynek feje csak egy neme volt a valamennyi által elismert és megbízott kezelőnek. A népies kormányzat valóságos magva volt ez, mely megértenünk engedi nemcsak Procop kifejezését (»democratiában élnek«), hanem más byzanci irók nyilatkozatait is azon localis függetlenségi szellemről, mely e faj politikai érzületének alapját képezi.²⁾

A családok bizonyos száma zsupaniákká egyesült, mely szláv intézménynek fontossága van a magyarok történetében. A zsupán (ispán), a kerület vagy zsupa főnöke, a családfőéhez hasonló, de felsőbb hatalmat gyakorolt; vezette a harcosokat, intézte az erősített helyek védelmezését, igazságot szolgáltatott, kezelte a közösség földjeit. De minden fontosabb intézkedésnél meg kellett hallgatnia tanácsát a családfőknek, kik a szabadság nagy fokát élvezték. A zsupa fölött gyenge és határozatlan volt a politikai köteték. A fejedelemnek, midőn volt fejedelem, tekintélye csaknem kizárólag szerencséjétől és személyes tulajdonságaitól függött: nagy volt Swatopluknál, s fiai közt megosztva, semmivé törpült. A történelemben, vagy jobban mondva a költői legendában³⁾ említés tétetik ugyan gyűlésekről is, de mi bizonyosat sem tudunk azok

¹⁾ Dudik, I. 372. s. k. ll. — Palaczky, I. 174. s. k. ll. — Légor, 15. s. k. l. — L. a horvát Racki-től: *Odlomeci iz Drzavnogaprava Hrvatskoga za narodne dynastie*. (Közjogi töredékek a horvát nemzeti dynastia korából). Bécs, 1861.

²⁾ Maurice Strat, XI. 5.; *πολλῶν ρήγων*. — Leó (Tact. XVIII.) megjegyzi, hogy e népek csak a maguk kebeléből keletkezett hatóságoknak voltak hajlandók engedelmesskedni, és Racki kiemeli a szlávok nagy ellenszenvét a római törvények iránt, melyek megzavarták fogalmaikat a családról.

³⁾ L. Libussa itéletét: Louis Léger: *Chants héroïques des Slaves de Bohême*. Paris, 1865.

felől. A szláv intézmények eredetisége nem itt, hanem a közösség két fokában, a családban és zsupaniában nyilvánul.

A magyarok társadalmi állapota nem lévén összegyezettlen a morvákéval, sokat átkölcsönözhetett belőle, névszerint a megyék szervezése tekintetében, melyek neve szláv eredetre mutat.¹⁾

E család valamennyi népének ugyanazon társadalmi intézményeik voltak, s e hasonlatosság a dicsvágyó Swatopluk kezei közt mindinkább politikai kapcsolattá, egy nagy szövetség kötelékévé lett. Németországot azon veszély fenyegette, hogy roppant keleti határán, a balti tengertől az Adriáig egy fiatalabb s magánál Germánianál erőteljesb állam alakul. Könnyen megérthetni tehát a carolingi Arnulf aggodalmait, melyek őt Morvaország ellen minél több szövetséges keresésére indították. Önnön királyságában még a fejetlenség e korszaka alatt is segélyére volt két mély szenvedély, a németek nemzeti szenvedélye a szlávok ellen s az egyházi felsőbbségében megtámadott német főpapság haragja. De szüksége volt oly szövetségesekre is, kik képesek legyenek lekötni a morvákat keleti határaikon. E szövetségesek előbb a bolgárok, aztán a magyarok voltak.

Már 892-ben, Swatopluk halála előtt, a szlávokkal harcban álló s általuk veszélyes helyzetben bekerített magyar csapatok Arnulf németjeinek köszönheték menekülésöket. Misem lehet azonban homályosabb e magyar morva harcoknál. Nem ismerjük se időpontjukat, se számukat, se részleteiket. Nincs tudomásunk az alkudozásokról, melyek követhették s nincs egyetlen positiv bizonyítékunk az Árpád és Arnulf közti szövetségről sem ezen első betérés alkalmával, mely egyik oka volt a magyar honfoglalásnak. Tudós német történészek tiltakoznak is az átkozódások összhangja ellen, mely már a tizedik században üldözte Arnulfnak, e vad szomszédok behozójának emlékéit. A 892-i beavatkozás szerintük nem feltételez szükségképen Arnulf és Árpád közti egyezményt, s valószínűleg csak egy portyázó segédcsapatról van szó, mely a maga

¹⁾ A megyei két főhivatal ispán nevet visel, s magát a megyét is németül *Gespanschaft*-nak nevezik. E szavakban könnyü a zsupant felismerni (Schafarik: *Slawische Alterthümer*, II. 449. l.). A szláv írók egyébiránt nagyítani hajlandók e befolyást, holott az említettük társadalmi intézményekben vannak oly elemek is, melyek bizonyos fejlődési fokon közösek a legtöbb nemzettel, s a magyarok erőteljes politikai alkotmányának se eredetében se későbbi fejlődéseiben misem hasonlított az anarchia és absolutismus alternatívájához, mely századokon át annyira sujtotta a szláv népeket.

veszélyére harczolt.¹⁾ Valóbbszinü azonban, hogy a két ellenséges hadsereg közös egyetértéssel küzdött a morvák ellen.

Két betörés közti időközben meghalt (894.) Swatopluk. Különbözőleg ítélték meg kortársai, valamint az utókor is; bámulat tárgya a szláv hazafiak előtt, utálattal nyilatkoznak felöle a germán irók.²⁾ Nagy-Morvaország, egy szerencsétlen szokás következtében, felosztatván II. Mojmir és fivére közt³⁾, tagjainak egymást követő szétदारabolása miatt elgyengült, s így várta be a halálos csapást. Szlávia mintegy önmagát szolgálhatta ki az idegen hódítóknak.

Még csak a finn vagy finn-szláv elemről kell megemlékeznünk, mely a központi és keleti Magyarország legnagyobb részében uralkodott. A Duna déli vidékein oly hatalmas bolgárok részint magukra, részint a románokkal vegyülve birtokukban tartották a Duna s az északi Kárpátok közti területet is. Két kis királyság, Gelué Erdélyben és Gladé az Olt és Tisza közt, ugy látszik, túlnyomólag oláh volt; de Zalán királysága az északi Kárpátok tövé-nél és Ménmaróté a Szamos és Maros partjain bolgár országok

¹⁾ Dümmler : (Gesch. des ostfraenkischen Reichs, II. 441. l.) vitatja ezt a magyaroknak s harczmodoruknak gondos leírása után. — De Liutprand (Pertz, III. 274. l.) Arnulfot bünhödve tünteti fel és bánkodva »pro tam immenso scelere, Hungariorum scilicet emissione.« — Ann. Sangall. (Pertz, I. 77.) Arnulfus contra Maravenses pergebat, et Agarenos ubi reclusi erant dimisit. — Ann. Fuld., 892. (Pertz, I. 408.) — Thierry, 209. 343. — Zeller, (Histoire d'Allemagne II. 187. l.) szintén a szövetség létezését állítja, valamint az Arnulf ellen felette ingerült szláv szók is (Schafarik, II. 437. s. k.) — Palaczky, I. 147. s. k.) — A régi magyar krónikák hallgatnak Arnulfról, a mi érvnek tűnik fel Dümmler mellett.

²⁾ Az Ann. Fuld. (Pertz, I. 410.) »vagina totius perfidiae« névvel ruházzák őt fel. Constantin Porph. (id. h. XLI. c. és Regino. Ann. 894.) sok bátorságot, belátást tulajdonít neki. — Palaczky, (I. 149.) kora első uralkodójának nevezi. — Dudik, (I. 307. és 310.) tekintettel nagy dicsvágyára, azon kérdést veti fel, vajon javára vagy kárára született-e hazájának. — Egy legenda szerint Swatopluk, lelkismeret furdalás által indíttatva (rebellionis suae poenitentia ductus, mondja az Annales Saxo: Pertz, V. 589.), eltűnt a világból, hogy vallásos félrevonultságban végezze napjait. — A morva parasztoők ma is azt mondják: »Keresni Swatoplukot« e helyett: keresni azt, a mi meg nem található.

³⁾ Dudik, I. (318. és k. ll.) — Constantin szerint Morvaország három részre lön felosztva, a legidősb fiú megtartván a főhatalmat. A fuldai évkönyvek csak Mojmirről és Zwentiboldról tesznek említést. — Dudik, Dubravius után — Swatobojt tartja a harmadik fiúnak.

valának, s az utóbbi kazar lakosságot is foglalt magában. Az avarok kétségkívül nem tűnven teljesen el a carolingi hódítás után, töredékeiknek egyesülniök kellett zalán bolgárjaival, Ménmarót bolgár-kazárjaival, sőt talán Glad bolgár-oláhjaival is. ¹⁾

E különböző népek finnek vagyis inkább finn-szlávok voltak. A bolgárok feltűnő példái a néprajzi assimilatiónak. Nemcsak nyelvek, de nemzetiségük is lassanként elszlávosodott. A szláv apostolok lettek az övéik is, intézményeik nem idegenek a morvákéitól, mert még a Duna déli részén, a valódi Bolgárországban is feltalálható volt egy neme a független, inkább patriarchalis, mint hűbéri aristokrátiának. A bolgárok utánozták Byzanczot is, halálos ellenségek, bárha akkor a nyugati egyházhoz tartoztak, és Simeon valóságos császári udvarral vétette magát körül. ²⁾ E hódítóknak jóformán semmiféle eredeti tulajdonságuk nem volt, se szokásaikban, se intézményeikben; nem is gyakorolhattak tehát a magyarokra a szlávokéhoz vagy románokéhoz hasonlítható befolyást.

Arpád seregét, vagy jobban mondva népét a Kárpátok szorosában hagytuk el, előestéjén a honfoglalásnak. Ily nagy költözökös ³⁾ kevés példájával találkozunk a barbar betörések egész történetében. Kétszáztizenhat ezer fegyver-forgatásra képes férfi, a mi közel egy milliónyi népességet feltételez, ezek a nemzeti hagyomány elfogadta számok, s hozzáteszik, hogy a sokaság csak három hó alatt kelhetett át a Kárpátokon. Nem csodálkozhatunk se e lassúság, se e roppant szám fölött, ha meggondoljuk, hogy egyrésről mennyi szekeret, eszközöket és zsákmányt vitt magával e mozgó

¹⁾ E népek ethnographiájára nézve I. II. fej. — Korábbi történetük helyesen van összefoglalva Fessler — Kleinnál, (I. k.) — Az avarok történetére nézve I. Thierry második kötetét is s egykülön korszakra vonatkozólag Drapeyron könyvét Héracliusról, (Paris, 1867.).

²⁾ Az e korszakbeli bolgárookra nézve I. főleg Rambaud, (316—345. l.) Léger: »Cyrille et Methode« IV. fejezetét és felolvasását a Simeon korabeli bolgár irodalomról (Revue des Cours litteraires, 1860. 462. l.) — Engel: Gesch. d. ungr. Reichs. I. 282. és k. II., 347. és k. II. — Schafarrit, II. 816. és k. II.

³⁾ E fejezet hátralevő részében főleg a Névtelent használjuk (XII—L. fej.), ki egyedül adja részletes leírását a honfoglalásnak. Kézai és Thuróczy csak kivonatot adnak belőle. Legendaszerű elemek szükségképen össze fognak vegyülni a történelmi tényekkel, mert a szabatos különválasztás nem lehetséges. Némely pontoknál a byzanci vagy germán írók lehetővé teendik a régi magyar krónikák ellenőrzését, sőt kiegészítését is.

népesség, ¹⁾ s ha másrésről figyelembe vesszük az ural-altaji néptömegek gyakori költözködéseit. A magyaroknak, hogy tömör csoportban s állandóan megteledhessenek a Duna rónáin, mindenestre nagy számmal kelle megérkezniök.

A sokaság elnevezés egyébiránt rosszul lenne megválasztva, a mennyiben zavaros és rendetlen vonulás fogalmát kelthetné fel. Holott e nemzet oly kitűnő fegyellemmel volt vezérelve, hogy azt egy nagynevű byzanci szakember is megbámulja.²⁾ Erőtéljes, a puszták minden nélkülözéséhez hozzászokott testalkatukon nem vett erőt hideg és meleg, éhség vagy szomj. Megedzve a viszontagságok iránt, nem volt előttük lehetetlen feladat s teljesíthetlennek látszó parancs. Nem félték mástól, csak vezérektől, kiknek háborúban korlátlan hatalmat adtak s még oly megalázó büntetéseiket is zugolódás nélkül fogadták. Tevékenyek és kevés beszédűek levén, nem vesztegették üres czivódásokra az időt. Minden fegyver jó volt reájuk nézve, a kard, az iv vagy a dárda, mert lóról és gyalog egyaránt tudtak harcolni. Mint kitűnő lovasok azonban inkább szerettek csatára kelni apró, gyors, fáradhatatlan, a hadjáratok időközei alatt folyvást gyakorlott paripákon. S a nyíl volt kedvencz fegyverök, megszokták használatát a nagy pusztai vadászatokon, s midőn a magyar lovasnak tova süvöltött nyilveszseje, bátran meglehetett jósolni áldozatának elestét. Csatarendjükben ezer-ezer emberből álló csapatokra voltak oszolva, egyaránt készek egy tömeggé egyesülni vagy mozgó szakaszokban minden oldalról egyszerre törni az ellenségre. Egy ijjonással utnak eresztett nyilfelhő volt előjátéka a dühös, ellenállhatlan támadásnak s gyakran tettetett visszavonulás fejezte be a botorul elbizakodó ellenség vereségét.³⁾

A csodálathoz, melyet Keleten ugy mint Nyugaton felkeltett a magyarok vitézsége, fegyelme és ügyessége, a félelem, sőt irtózat

¹⁾ Regino (Pertz, I. 599.) — *Uxores liberosque secum in palustris vehunt etc.*

²⁾ VI. Leo: *Tactica*, c. XVIII. — Horváth kimutatta (l. A magyar honvédelem története cz. tanulmányát), hogy az első időkben csak egy sereg volt, a nemzet maga, s hogy a honfoglalás után idege-nekből s javadalmazottakból álló külön hadseregnek lassanként kelle kiválnia a nemzeti seregből.

³⁾ León kívül, id. h., Regino, id. h.: *Vires corporum immensae . . . per paucas gladio, multa millia sagittis interimunt, quas tanta arte ex cornibus arcibus dirigunt, ut earum ictus vix praecaveri possit . . . Pugnans procurentibus equis, aut terga dantibus saepe etiam fugam simulant . . . Natura taciti, ad faciendum quam ad dicendum promptiores.*

csatlakozott. Az ugor-finn typus, mely négy évszázad óta ismételve hatott képzeletökre, megjelent előttük egész őseredeti erőlyében. A nomád élet, mely a nőknek a férfiakéitól alig különböző szokásokat, s a gyermekek nevelésének a barbár edzettség egy nemét adja; a csaknem egészen nyers hus evése, mely azon hitet terjeszté el, hogy a magyarok vérét iszszák s szívét eszik meg ellenségeiknek; a tövig nyírott haj, az állati bőrökből álló öltönyök, az éles, komor harczkiáltás, mindez még növelte a rémület benyomását.¹⁾ Ehhez járultak a hódítás okozta bajok, az egymást gyorsan követő betörések Német-, Olasz- és Franciaországba. Minden oldalról babonás irtózáttal vegyült átkozódások hangzottak fel ezen »állatias és mégis ravaszsággal teljes« emberek, »gyermekek és agg nők e gyilkosai,« ezen²⁾ »vért szomjazó gyujtogatók« ellen. A byzanziaiak egyébiránt kevésbé hangsúlyozzák a magyarok kegyetlenségét, mint a nyugatiak.³⁾ Csak portyázásaik jelzésére szorítkoznak, s nagyon lehetséges, hogy híres pusztításaik nem sokat különböztek azoktól, melyek minden barbár betörés alkalmával elő szoktak fordulni.³⁾ Katonai tehetségeik s a csakhamar mindenütt felkeltett rémület nagy felsőbbséget kölcsönöztek az ujonnan beköltözötteknek a régi Dácia és Pannonia részekre szakadt s meggyöngült államaí fölött, s »győzelmük nem késhetett soká. A fenyegetett uralkodók korántsem gondoltak védelmi szövetségre; egyenként lettek megtámadva, önzéssel alkudoztak vagy védték magukat s az évek rövid sora alatt egymásután buktak el.⁴⁾

¹⁾ Liutprand (Pertz, III. 288.). Hungarorum gens, necis sitiens etc. — Regino, id. h. Gens ferocissima et omni bellua crudelior . . . capillum usque ad cutem ferro coedunt . . . eandem ferocitatem feminis quam viris . . . carnis, ut fama est, crudis vescuntur, sanguinem bibunt. — L. továbbá Giesebrecht: Gesch. der deutschen Kaiserzeit (Braunsch. 1863. I. 169. s. k. ll.) — Dümmler, id. h. 449. l. — A szláv történetírók is telvék a magyarok rendkívüli kegyetlensége elleni vádakkal.

²⁾ Rambaud, id. h. 360. l. — Leó császár (Tactica, c. XVIII.) azon, aligha megérdemlett, szemrehányást teszi nekik, hogy a szerződéseket nem tartják tiszteletben: μήτε συνθήκας φυλάττιοντα.

³⁾ Legelőbb a magyar történetírók ragaszkodnak e nézethez. Csak Boufin a kivétel, e kevés kritikával bíró krónikás, legelőbb »Decas«-ainak első részében. (Basel, 1568. 180. l.). De czélja nyilvánvaló: nagyítja a magyarok vadságát, hogy a tizenegyedik századtól kezdve annak megváltozását származtassa le.

⁴⁾ Szükséges kiemelnünk, hogy előadásunkat, mely eddig történelmi kútfőkre volt fektetve, e fejezet végeig csak a Névtelen segélyével folytathatjuk, ki a főbb adatokban megegyezik ugyan a byzanziai s nyugati írókkal s Magyarország configurációjával, de legendaszerű részletekkel is el van halmozva.

Midőn a magyar nemzet lassan bevonult a Latorcza völgyébe (894.), Zalán országát fenyegette először. E táj szlávjai, valamint az oláhok is, nem érezték hajlandóságot kitenni magukat az egyenlőtlen küzdelemnek bolgár fejedelmökért; a Duna medenczéje már akkor classicus földje volt a fajversengésnek. Árpád katonái nemhogy rosszul fogadtattak volna a lakosság által, könnyen megkapták attól mindazt, mire szükségök vala, s hosszú utjoknak fáradalmi után meglepetve e könnyűség által eljutottak Ugocsáig, a mely erődben áldozatokkal s négy napi ünnepléssel ülték meg hódításuknak szerencsés kezdetét. A kerület főnöke, Laborecz, kétségkívül bolgár, futásban keresett előlük menedéket, de utólérték s felakasztották a folyó partján, mely fenntartotta nevét.¹⁾ Egy kastélyt, mely védte magát ellenök, az elfoglalás után leromboltak s védőit lánczra verték.

Zalán hívei egy részének elpártolása s az első példák által a többenél felkeltett rémület után nem gondolhatott komoly ellenállásra. Lehetőleg eltitkolta azonban csüggedését, s küldöttei elég erélyes hangon beszéltek a foglalók táborában: uruk megtiltja Árpádnak a Bodrogon való átkelést, különben meg fogják őt támadni a görögökkel szövetkezett bolgárok. Árpád habozás nélkül válaszolá, hogy beéri a hegyek, s a Sajó vize határolta területtel s ez iránt egyezménynek kötésére három főemberét Zalánhoz küldé. Nagy ajándékokat is vittek magukkal a bolgár fejedelem számára: fehér lovakat, tevéket, kún ifjakat s fiatal orosz lányokat, aranyos ruhákat és nyest bőröket. Mindezért cserében csak két edény vizet kért a Dunából s kevés füvet Alpár mezejéről, összehasonlítható azokat Scythia fűvével s a Don vizével.

Menten minden nyugtalanságtól Zalánnal szemben, ki e különös cserében mi ravaszsgot sem látott, Árpád tovább vitte táborát délfelé, Szerencs és Tokaj vidékére. Innen, hogy megállapítsa és biztosítsa az északi határt, utnak indítá Borsot, Böngör fiát, ki kabar-jainak élén a Sajó partján vonult tova, várost épített, melyet Borsodnak neveztek el, tovább haladt a Táttra csúcsáig s számos kezessel tért vissza. Magyar- és Lengyelország határai ki lettek

¹⁾ A Laboreza mellékfolyója a Tiszának, mint a Latorcza is. Egyébként itt is, mint alább, midőn Borsodról és Zoborról lesz szó, nem téveszthetjük szem elől, hogy egy krónikás által félig legendaszerű hagyományokból összeállított elbeszéléssel van dolgunk, s hogy e jelleg feltalálható a helynevek etymológiájában is.

ekkor jelölve s a magyarokkal jött oroszok megtelepedtek a Kárpátok tövében.

Két másik főnök, Usud és Veluk, azon megbizást nyerte, hogy átkelvén a Tiszán, keressék fel Biharban a másik bolgár fejedelmet, Ménmarótot s kérjék tőle a Szamos partvidékének átengedését. Ménmarót hajlandónak mutatkozott ugy bánni Árpáddal mint vendéggel, de megtagadott minden területi átengedést s nyíltan ócsárolta Zalánt engedékenységeért. Azonban nem nagy vitézségről tett bizonyosságot, mert nem látszik, hogy megkísérlette volna gátot vetni országa megszállásának midőn Thas és Szabolcs két hadteste megtámadta. Thas megérkezett a Szamoshoz s Sárvár erődöt építé; Szabolcs a Tisza mentén erős katonai hadállásra talált s várat építtetett, a mely megőrzé nevé. Néhány katonát hagytak vissza e rögtönzött védművekben, s a szomszédos lakosságnak, mely segílyt nyújtott az építkezéshez, részt kellett vennie a védelemben is. Ménmarót harcosai Szathmárnak védelmére keltek ugyan, de Thas és Szabolcs egyesülten azt is hatalmukba ejték.

Hátra volt a sajátképeni Erdély, a nagy Nyir erdőn túli ország, melyet Attila ivadékai, de főleg oláhok és bolgárok laktak. Tuhutum és fia, Horka lett megbizva elfoglalásával,¹⁾ mely kezdetben egyszerű lovagsétának látszott. Csak meg kellett jelölniök a magyar birodalom határait, s a lakosság kövekkal és fatörzsekkel elzárta e szorosokat. Kémek szolgáltak kalauzokul a hadseregnek; visszatértek azon hirrel, hogy Gelu országa bővelkedik aranyban és sóban, s hogy kincseit rosszul védelmezi a gyáva s gyengén felfegyverzett lakosság. Tuhutum engedélyt kért a csatára s Árpád megadta azt tanácsának megkérdezése után. Gelu legyőzetett s futás közben elesett. A lakosság fajkülönbség nélkül hűséget esküdött a hódítónak a helyen, mely megtartá az »esküllő« nevet. Ez volt eredete a Magyarország kiegészítő részét képező külön fejedelemségnek.

A térkép figyelmesb meg szemlélése után lehetetlen nem csodálnunk e foglalás strategiai tervét; s e terv mindenesetre egyszerűbb s természeteseb, hogysem a krónikás utólagos képzeletének tulajdoníthatnók. Az Árpád választotta központi hadállás, a Szabolcs és Tuhutum sikerei által indokolt nagy örömnepélyek után, lehetővé tette átrándulásukat most már nemcsak észak és kelet, hanem nyugat és dél felé is. Zalán, érezvén gyengeségét, területének még egy részét

¹⁾ Szilágyi: Erdélyország történelme, I. 13. l.

átengedte a Zagyva folyóig, s a magyar hadsereg csakhamar elérte határait a Szwatopluk fiai közti czivódások meggyöngítette Nagy-Morvaországnak.

Homály veszi itt kezdetét. Csaknem hihetetlen, hogy nem tudjuk, mikor és miként enyészett el a morva birodalom. Bukása nem keltett visszhangot s nem hagyott semmi nyomot. Néhány rövid megemlékezés az évkönyvekben s krónikákban, melyek szerzőit a távolság vagy idő elvალasztá e nagy pusztulástól; néhány utólagos és gyanús elbeszélés: ime az egész forrás, melyből meríthetünk. E szerint a Szwatopluk alapította hatalom végleges összeomlását némelyek 896-ra, mások 906-ra teszik. Bárha az utóbbi, jóval valóbb-színű, időpont egészen végéhez vezet Árpád életének, itt lesz mégis helye elbeszélésünk ezen, kissé conjecturalis részét elmondanunk.

Ment-e vajon követség a morva fejedelmekhez? Szwatopluk 1) állítólag előzékenyen fogadta Kusidot, Kund fiát, s látván, hogy egy edényt Dunavizzel tölt meg s holmi füvet s földet visz magával, felkiáltott: Hisz ezek vendégek, földmivelők. De Árpád néhány nappal később ivószarujába tölté a vizet, s isteni áldást kért a foglalás e jelvényére. Fehér ló, arab nyereggel és aranyozott kantárral küldetett Szwatopluknak, kit mindinkább elbájoltak az ily vendégek. Nem tudta, hogy a ló, nyereg és kantár ára volt az ország földjének, vizének és fűvének. 2) E több mint valószínűtlen adoma, melyet kétségkívül ugyanazon költői forrásból merítettek, mint Zalán követségének elbeszélését, nem nyújt komoly felvilágosítást a háboru előzményeiről.

Zuard, Cadusa és Huba vezetése alatt állottak a magyar harcosok, kik Gömör és Nógrád területét megszállották. A lakosság nem szegült ellenök, kezeseket adtak s cserében különböző ajándékokat kaptak. A Garam partjánál kezdődtek a nehézségek, s az előnyomulás egyideig fennakadt. A sereg egy része megállapodott a folyó különböző pontjain, hogy a lakosság segítségével kő vagy faerődöket emeljen, melyek a lengyelek vagy csehek betöréseinek feltartóztatására valának hivatva. A Garam és Vág közt egy szláv főnök, Zobor, az egyedüli, kinek neve nem ment feledésbe, vitézül ellent állott, de legyőzték s felakasztották a hegyen, melyet még most is Zoborhegynek neveznek. A Vág partjain levő összes morva védelmi műveket is hatalmukba ejtették. Valószínűleg e hegyes

1) II. Szwatoplukról van-e itt szó, vagy tévedés főrog fenn a nagy Szwatopluk és II. Mojmir közt?

2) Thuróczy (II. c. III.)

vidéken folyt tovább a küzdelem, nem minden változása nélkül a szerencsének a morvákra nézve, mert azt látjuk, hogy 902-ben ¹⁾ diadalt aratnak a magyar sereg egy része fölött.

Ez az utolsó fénysugár, mely bennünket e történelmi sötétségnek közepette kalauzol. Nem tudjuk, miként vesztette el Morvaország a következő évek alatt egész nemzeti létezését s osztatott fel a magyarok, németek és csehek között. »Az ország, valamint fejedelme — mondja egy szláv író — eltűnik Európa népei közt, a városok s büszke várak nem léteznek többé, s mély csend uralg az általános pusztulás fölött. ²⁾

Zalán és Ménmarót megtartották ugyan egy részét országuknak, de oly bizonytalan feltételek között, s oly igényekkel szemben, hogy elveszték türelmüket. Zalán utolsó erőfeszítéséből nem hiányzott a nagyság. Az Alföld közepében, Alpár rónáin volt a döntő ütközet. A megelőző éjjel mindkét fejedelem szemeit kerülte az álom; egészen fölszerelt lovaik gyepelőit kézben tartva, várták be a hajnalt. Lehel, Thas fia, vadászkürtjével adott jelt a támadásra, a hős Bulcs kezeiben volt a nemzeti zászló. Csaknem az összes bolgárok elvesztek a magyarok fegyverei alatt vagy a Tisza vizében. Zalán Nándorfehérvárig futott, a hol Simeont hívta segélyül. A Duna és Száva összefolyásánál fekvő e városig mi ellentállásra sem találtak többé a magyarok.

A honfoglalás immár annyira előhaladt, hogy a szervezéshez is hozzá kellett kezdeniök. Nem messze a csatatértől s a mai Szegedtől, törzsfőkből, családfőkből és számos szabad emberből álló nagy gyűlés tartatott. Felosztották a földeket; a törzsek megtelepedése s függési vagy viszonylagos függetlenségi feltételeik részletes szabályozást nyertek; büntetés lőn szabva a bűncselekvények minden nemére. P u s z t a s z e r n e k, a szervezés földjének nevezték el a helyet, hol ezen első magyar országgyűlést tartották.

Üldözniök kellett Zalánt, s megfosztaniok minden szövetségéstől.

¹⁾ Herimanni Augiensis Chronicon, Ann. 902. (Pertz. V.) Ungarii Marahenses petunt, pugnaque victi, terga verterunt.

²⁾ Palacky, I. 155. — A Névtelenen kívül Kézai zavaros előadásából s Thuróczy legendáiból állanak a magyar források. Constantin (LX., XLI. fej.) csak »Sphendoplocos« birodalma bukásának tényét említi fel. — Nestor egyetlen mondatban végez a magyarok egész honfoglalásával. — Nehány szó Reginonál (Ann. 894): regnum filii ejus (Swatopluk) paucis tempore infeliciter tenuerunt, Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus — s más évkönyvek néhány még szárazabb helye képviseli a germán források adalékát. Dümmler (II. 441.) Palacky és Dudik (351. l.) constatálják e homályosságot s csodálkoznak fölötte.

Lehel, Bulcs és Botond átkeltek a Dunán, s megjelentek Nándorfehérvár előtt. Mi történt e hadjáratban? A magyarok — hagyományaik szerint — rákényszerítették Simeont, hogy elhagyja Zalán ügyét, saját fiát kezesül adja és adót fizessen; s a Száva völgyében felhatoltak volna a most első ízben meghódított Horvátországig. Talán e hadjáratral hozandó kapcsolatba Botond hőstetteinek mesés legendája. ¹⁾ E vezér Konstantinápoly alá érkezvén, aranykapuján oly nyilást ütött volna buzogányával, a melyen átfért egy ötéves gyermek. A szlávok ellenben a magyarok fölötti bolgár győzelemről beszélnek, s a németek megerősítik ez adatot, bevallván egyébiránt, hogy a kezdetben megvert keresztények csak roppant nagy veszteségek árán maradtak a harcmező urai. Biztosabban tudjuk, mi történt a Temes mellékén: Glád, legyőzetvén Zuard és Kadosa által, kénytelen volt meghódolni, s Magyarország elérte a Kárpátok alkotta hosszú, természetes határát.

Árpád nyugat felé irányozta ezután minden erőfeszítését. Központi s könnyen megvédhető pontot keresett, a honnan elküldhesse rendeleteit vagy maga vezényelhesse seregét. A Duna két ága által öntözött Csepel szigetét választá, nem messze Attila régi táborától s a mai Pesttől. E fejedelmi szigeten, melyet a folyam minden megtámadás ellen védelmezett, nagyszámu munkás rövid idő alatt palotát épített, lakásokkal a hét törzsfő számára. A szabadon hagyott lovak a sziget gazdag rétejain legelésztek s pihenték ki fáradalmas utjaikat.

A folyam jobb partjára, e szigettől északra, helyezte a hagyomány Attila táborát. A főnökök tanácsa elhatározta, hogy ez oldalról megkezdik Pannonia meghódítását. Árpád átkelt a Dunán s táborát ütött a már akkor hires meleg források szomszédságában, melyek hozzájárultak Buda alapításához és fejlődéséhez. A Névtelen krónikás szerint, ki itt visszaesik a legendába, a magyar harczosok bámulva szemlélték a hun király palotájának fényes maradványait, sőt nagy ünnepélyeket is tartottak, dúsan megrakott asztalok körül, s a hegedősök zenejének s énekének hangja mellett. A főnököknek arany, a közönséges harczosoknak ezüst edényekben szolgáltak fel; mert Isten mindent adott nekik, s az ország lakosai siettek lábaikhoz rakni kincseiket. Árpád, az összes földeknek ura, kiosztá azokat hivei között. S hogy az ünnepélyekről misem hiányoz-

¹⁾ Meglehet egyébiránt, hogy e képtelen s érdekl nélküli legenda a későbbi betörések valamelyikének, p. a 934-inek idejéből való.

zék, a bajvivások kopjákkal s pajzsokkal naponként megujultak, míg az ifjuság nyillövésben gyakorolta magát.

A foglalás stratégiai terve visszavezet bennünket a komoly történelemhez. Ugyanazon katonai tudományt, ugyanazon szerencsés és egyszerű combinatiókat ismerjük föl benne, melyet annyira csodáltak a byzanci katonai írók. Egy hadtest, Ete és Bojta vezénylete alatt, a Duna mentén a Dráváig, sőt azon túl vonult. Egy másik, Usub alatt, a Bakony hosszának vette útját s Veszprém felé ment, hogy elfoglalja a Fertő taván túli területet. A fősereg, melyet Árpád vezényelt, felvonult a Rába völgyén s a hegyen állapodott meg, mely később Szent Márton neve alatt a keresztény Magyarország egyik szentélyévé lett. Mindezen vállalatok sikerültek; s megkoronázandó a sikerek e sorát, az Usub csapatai s a testvéreikkel való találkozásra jött székelyek által megvert Ménmarót egyetlen örökösője kezét Zsoltnak, Árpád fiának adta. Magyarország ez időtől kezdve mennyerte végleges határait, melyeket jóvagy balsors változtathatott, de a melyekhez mindig visszatért.

Ideje szemügyre vennünk e nagy esemény jelentőségét s helyét Európa történetében, mert maholnap ezer éve lesz, hogy végbement s következményei még mindig tartanak. Nem volt ez egyszerű beköltözése egy új finn népnek, azon rendeltetéssel, hogy eltűnjék, mint a hunnok és avarok, vagy beleolvadjon a legyőzött népbe, mint a bolgárok. A magyaroknak, az altáji fajok e legjavának szellemi tulajdonságai, fizikai ereje, roppant száma s már akkor lelkes hazafisága biztosítá őket a lassu vagy gyors pusztulás minden esélye ellen. A balsors századokon át, főleg a modern időkben, rájuk zudított minden keserüséget s csapást, de nem törülhetett ki őket a népek sorából, sőt azt sem akadályozhatta meg, hogy fokozódó jelentőséget ne nyerjenek Európában. Árpád honfoglalását épen ezért csaknem mindig szenvedélyvel itélik meg a népek, melyek annak hatását érezték.

A szlávokat halálosan érte azon kardcsapás, mely behatolt compact tömegükbe és azt örökre megsemmisíté. »A magyarok betérése, ugymond Palacky, ¹⁾ a legkegyetlenebb szerencsétlenség volt, a mely valaha sujtá fajunkat. Holsteintől a Peloponnesusig terjed-

¹⁾ *Gesch. v. Boehmen*, I. 595. Az újabb magyar költészet e hősi időket epikai költeményekben dicsőíté, melyek főbbjei: Ráday Árpádja, Vörösmarty Zalán futása, Horváth Endre Árpádja, Debreczeni Kiovi csatája. — Szabó (Magyar vezérek kora, 137. és k. II.) nagy és méltó csodálatát fejezi ki Árpád lángelméje iránt.

tek a szláv népek, laza összefüggésben s különböző szokásokkal, de mindenütt tevékenyen s előkészülve a polgárisodásra. E kiterjedt vonalon sikerült Swatopluknak központot teremteni. Valamint a latin befolyás alatt a frank monarchia megalakult Nyugaton, a byzanci befolyás alatt épen ugy keletkezhetett volna egy szláv birodalom Keleten, s ez esetben egészen más lesz vala keleti Európa sorsa. A magyarok megérkezése az alakuló szervezet szívébe megsemmisíté e reményeket.« A nyugatiakra nézve uralkodó szempontnak kell lennie azon szolgálatok elismerésének, melyeket Magyarország a polgárisodásnak tett, előbb önnön testét helyezvén a barbárság utjába, s később meg nem ingatható ragaszkodása által a szabadsághoz.

NEGYEDIK FEJEZET.

A betörések és vereségek időszaka.

A honfoglalás által Európa népei közé jutott magyarok nem voltak képesek előbbi életmódjukról egyszerre lemondani. Hozzálevén szokva a sok költözködéshez, száguldozáshoz, zsákmányoláshoz, a megtelepedés csak pihenőnek látszott előttük. Nem érvén be a gazdag földdel, melyet sajátukká tettek, három századnegyed alatt a szomszéd országokat is rablással s pusztítással látogatták meg. Nem ördögi gonoszság indítá őket erre, mint kortársaik hitték, hanem százados megszokás. Nemzeti lételőket még folytonos hurczolkodásként fogták fel, s nem levén többé, mint előbb, magukhoz hasonló nomád népek áramlatában, hanem megtelepedett és tömör népek közé beékelve, hurczolkodásuk rombolássá, gyujtogatássá, fosztogatássá lőn. Meglehet, érezték azt is, hogy ellenségek által környezvék, s szükségesnek itélték támadó fellépéssel biztosítani határaikat. ¹⁾ Belsőszervezetök megkönnyítette és sokszorozta e kalandozásokat. A háboruk időközeiben is minden törzs szabadon betörhetett Német-, Olasz- vagy Franciaországba. S ez így ment mindaddig, míg a magyarok megtarták első harcziás hevőket, főleg midőn területükön kívül nem ütköztek feltartóztatásukra képes akadályba.

Európa helyzete a tizedik század első felében rendkívül kedvezett ily szeszélyes kalandoknak. A régi byzanci birodalomnak, orvosolhatlan sülyedése mellett is, még valamennyi állam közül legnagyobb volt az ellentállási képessége, oly sok volt Byzanczban, még magán a trónon is, a tudomány, a szellem, a politikai belátás, a

¹⁾ Ez névszerint Szalaynak a nézete (I. 67.)

római taktika emléke.¹⁾ Nyugaton azonban a fejtelenség uralkodott. Vajon mely állam lehetett volna képes e gyors lovasok s bámulatós ijászok végtelen hordáinak visszaverésére? Olaszország-e, a rendtelenség és szégyen minden nemének prédája, a pápai széktől a királyságig, melyek fölött sárnak és vérnek közepette folyt a küzdelem? Vagy az északi és déli részében minden nemzeti kapocstól megfosztott s mély gyöngeségbe esett Franciaország Vagy Németország, hol a nagy fejedelmi családok többet gondoltak saját versenygésökkel, mint a határok védelmével?²⁾ Németország volt azonban mégis, mely később, a szász uralkodó családbeli két első király alatt, kettős győzelemmel feltartóztatta, s új jövő alapjainak megvetésére kényszerítette a magyarokat.

A betörések még Árpád életében kezdődtek, anélkül, hogy azokban neki része lett volna, több évvel az elbeszéltek honfoglalás befejezte előtt. Nehéz egyébiránt szabatosan megjelölni ezen expedícióknak, főleg az olaszországiaknak,³⁾ idejét és számát a források elégtelensége és ellenmondásai miatt s mert egy-egy független horda kétségkívül évenként ismételte az utat, melyen zsákmányra tett szert az előző években. Styria és Karinthia, hol a magyarok olykor győzelmes ellentállással is találkoztak,⁴⁾ elvezette őket Olaszországba. Őszszel tették ez irányban első kísérletöket; megállapódtak s tábort ütöttek a Brenta mellett s szokásuk szerint nem hatoltak tovább, míg felvilágosítást nem szereztek azon ország állapotáról, melybe betörendőek voltak. Kémeik hírül hozták, hogy a lakosságnak nagy a száma, s a városok jól meg vannak erősítve. Elhatározták tehát a komoly hadjáratnak tavaszra halasztását. A tél azért nem ment veszen-

¹⁾ Rambaud már idézett műve nagy elismeréssel szól a byzanci uralkodókról, kiket kissé látrányos színben tüntet fel a történelmi elfogultság. L. Drapeyron cikkét is a görög császárságról a *Revue des deux Mondes* 1872. okt. 15-i számában.

²⁾ Németország e korbeli állapotáról l. Zeller: *Histoire d'Allemagne*, és Dümmler és Giesebrecht műveit.

³⁾ Dandolo a *Chronicon Venetum* ban (Muratori, XII. 197. l. a 906-ik évet említi és Liutprand (Pertz, III. 292.) a 899-et, mely utóbbi valóbb-szinű s az *Ann. Sangalli* (Pertz, I. 415.) által is meg van erősítve. — Regino közvetíti a két keltet (901.). — A legrészleteseb két elbeszélés a Dandoloé és Liutprandé, melyekből világosan kitünik, hogy egy és ugyanazon fő hadjáratról van szó.

⁴⁾ *Ann. Sangalli*, 900. *Noricum cum Agarenis pugnauerunt, et par tem ex eis occiderunt.*

döbe; fegyvereket, nyilvesszőket készítettek s az ifjúság harczias gyakorlatokra fordítá idejét.

Tavaszbéálltával az erősített helyek rendes ostromlásában még kevésbé jártas, de a folyókon való átkelésben nagyon gyakorlott jelentékeny hadcsapat vonult át a Tarvis hegyhátot Tessintől elválasztó nagy területen. Azonban Pávia közelébe érvén, hírül vette, hogy Berengár király Olaszország minden vidékéről a fegyveresek nagy sokaságát egyesítette a Pó mentében. E hírre a magyarokon rémület vett erőt, mely gyakran meg szokta szállani a lovas seregeket; rendetlenségben megfutamodtak az Adda felé, s a folyón való átkelés közben sokan halálukat lelték. Lovaik fáradtak voltak; Berengár körülkerítéssel fenyegette őket, a vereséget kikerülhetlennek látták. Kétségbeesésükben a zsákmány visszahagyásának feltétele alatt szabad elvonulhatást kértek az olasz királytól. De az olaszok és főnökeik, eltelve göggel, annyira kétségtelennek hitték a magyarok vesztét, hogy fegyverek helyett, melyekkel leöljék őket, lánczokat kerestek fogságba hurczolásukra. Nem akartak semmiről hallani s az időt korai vigadozással vesztegeték el.

E dölyf keserű gyümölcsöket termett. Az olaszok először is menekülni s nagy gyorsasággal Veronáig érkezni engedték ellenségüket. Itt a magyarok lovai megtagadták ugyan a további szolgálatot, de a kétségbeesés erőt adott nekik egy üldözésükre küldött olasz előcsapat legyőzésére, s elérték a Brentát. Lehetetlen tovább haladniok; ismét felajánlják tehát összes zsákmányukat, valamennyi foglyukat, hozzá lovaikat s fegyvereiket, sőt még többet, saját gyermekeiket kezesekül s azon ígéretet, hogy többé soha nem térnek vissza Olaszországba. Ujabb elutasítás. Ekkor, elválasztva a Brentától Berengár serege által, készületeket, tesznek a folyón alkalmas időpontban való átkelésre. Az olaszok nyugodtan lakmároztak, midőn egyszerre elárasztva látják táborukat a magyarok által. Mielőtt lovaikhoz érhetek volna, tönkre vannak verve. E pusztulásban is elmérgesedve nyilvánult az egyenetlenség, mely oly gyakran vesztette el Olaszországot. A helyett, hogy bátor erőfeszítést tettek volna a kölcsönös segélynyújtásra, egymást szolgáltatták ki az ellenség csapásainak. Huszezer ember a csatatéren s Olaszország védelem nélkül maradt.

Velence nem volt messze s a győzők megkisérlék hatalmukba ejtését, az ily vállalat elé tornyosuló nehézségekről nem levén sejtelmök. Ekkor vette kezdetét a dunai barbar királyság s az adriai polgárisult köztársaság közti, csak olykor megszakadt, százados

harcz. A támadók előkészületei gyarlóbbak voltak, hogysen a már akkor nagy tengeri hatalom fölött győzelmeskedhettek volna. Elpusztították a lagunák néhány szigetét, de Péter doge, a flotta élén, megverte őket. E meghiusult kísérlet valószínűleg lehütötte a brentai hősök vakmerőségét. Berengár rávette őket az eltávozásra, átengedvén számukra minden zsákmányt, s ajándékokat és kezeseket is csatolván hozzá ¹⁾).

Körülbelül ugyanazon időtájban folyt le a németek elleni első küzdelem s ezen esemény az előbbinél még kevésbé ismeretes. Kétségtelen, hogy ezen első összeütközés a bajorokkal volt, kiknek országát Regensburgig megszállották; de vajon hihető-e egy gyanús szöveg ²⁾ azon előadása, hogy a bajorok cselet vetettek számukra, kibékülési ünnepélyre hívták, s a bizalommal visszaélvén, leölték a magyarokat? Vagy ellenkezőleg, a becsület törvényeinek megsértése nélkül arattak-e győzelmet a németek? A fuldai évkönyvek szerint a magyarok voltak azok, kik békés egyezkedések ürügye alatt kikémlelvén Bajorországot, egy nap alatt elpusztították nagy részét, mire Luitpold herczeg, hogy e merényletet megboszulja, egyesíté csapatait a passauai püspökével s így aratta a jelzett győzelmet ³⁾.

Bármint történt, Németország békében maradt Árpád haláláig. (907.) A honfoglaló nem törődött e meddő kalandokkal, gondjait egyéb vette igénybe. Szervezte az országot barbár szellemének természetes utmutatásai szerint s azon volt, hogy fiát, Zsoltot, ki sarjadékiból egymaga élt túl annyi csatát, a törzsek fővezérül elismerjék. Minden hódítás, legalább bizonyos időszakon át, a hatalom megerősítését s központosítását vonja maga után, mert a hódítás minden részesének, ha meg akarják tartani előnyeit, érdekében áll a csoportosulás egy uralkodó körül. Zsoltot el is ismerték közfelkiáltással s kevéssel azután Árpád behunyta szemeit. A magyar történetírók megjegyzik, hogy ha misem maradt is fenn a sirból, mely Buda szikláinak közelében e nagy férfiú hamvait földte, az ország, melyet alapított, tíz évszázad mulva is még él ⁴⁾.

¹⁾ A legrészletesebb elbeszélés Liutprandtól maradt fenn. Dandolo természetesen kiemeli Velenczét. A fuldai évkönyvek felemlítik a Brentánál elesett olaszok számát.

²⁾ Ann. Sangall.: Agarení a Baiuariis ad prandium vocati. — Pray szerint (Ann. vet.) e helyen »ad praelium« olvasando.

³⁾ Ann. Fuld (Pertz. I. 415.)

⁴⁾ Fessler-Klein I. 3. fejt.

A vezéri hatalom egy félelmes és tapasztalt hódító kezeiből a tizenegy éves szöke és szép hajú gyermekre ment át. Zsolt ellen azonban, úgy látszik, nem támadt semmiféle lázadás vagy ellenszegülés; de az állandóan fenyegetett németek örömmel használták fel e változást, hogy nagy sereget egyesítsenek Hatto érsek és Luitpold herczeg vezénylete alatt. Nem tudták, hogy Lehel és Bulcs méltóan betölték helyét a magyar birodalom alapítójának. A Pozsony mellett történt csatában (907.)¹⁾, a két nemzet első komoly összeütközésében, a magyar lovasság dühös és mégis fegyelmezett rohamával, szinlelt hátrálásával s nyilzáporával megsemmisíté az e harcsmódor által meglepett s megdöbbenett hűbéres sereget. A német főnökök csaknem valamennyien, főurak és főpapok, a csatamezőn maradtak.

Az utolsó carolingi Germaniában, Gyermek Lajos, királyságát ekkor minden oldalról, a bajorok, svábok, frankok által megtámadva látta. Tizennyolcz éves korában már annyi balsors érte, mint akár egy megpróbáltatásokban megöszült uralkodót. Utolsó erőfeszítéssel, melyre bizonyos időkben Nagy Károlynak leggyengébb utódai is képeseknek bizonyultak, bosszút akart állani a pozsonyi vereségért. Augsburg közelében, a Lech partján csatára kelt s újabb vereség érte (910)²⁾. Mint előbb az olaszokat, a germán tábort is meglepték; sokan megölettek, ezuttal nem lakmározáskor, hanem alvás közben. A sorok azonban helyreálltak s a küzdelem akként folyt, hogy Lajos király pillanatra diadalmaskodni látszott. De a magyarok futása tettetett volt, mint mindig. Az eszélytelen üldözésben szétszóródott németek minden oldalról körül vannak véve. A fák között, a mezőkön, a folyó partján csakhamar foly a vér, mindent emberek és állatok hullája borít. Kürt és trombita rivallgásával kezdetét veszi a valódi üldözés s igen kevesen menekülnek. A csatának vége volt, Németország nyitva állott, s csakhamar egyszerű kőlap földte, mint földi maiglan is, a szerencsétlen király földi maradványait.

I. Konrád trónralépte mitsem változtatott meg. Alá kellett vetnie magát az évi adófizetés szégyenének, s Németország ez időtől kezdve szabadon át volt barangolható. A dalemincziek, egy Elbe-melléki szláv nép, már néhány év előtt (906?) segélyül hívták

¹⁾ Ann. Alamanni (Pertz, I. a. 997.): pauci christianorum evaserunt, interemptis multis episcopis commitibusque (Luitpold, a passai püspök stb.). — Ann. Sangall. (Pertz, I. a. 900.). Dümmler (id. h. 543. és k. 11.)

²⁾ A csata legrészletesebb leírását Liutprand adja (Pertz, III., 288.).

a magyarokat a szászok ellen¹⁾ s a Dunavölgy lovagjai behatoltak egész Thüringiáig. Nagy ügyességgel felhasználták egyébiránt ellenségeik viszálykodásait is. Bajor Arnulf egyezsége lépett velök Konrád ellen, sőt szövetségesükké is lett. Nemsokára megérkeztek Baselbe s első ízben szállották meg (910—912) Elsasst és Lothringiát, a hol a helyi krónikák szerint lerombolták Saint-Dié és Remiremont kolostorait²⁾, mialatt a földmivesek s szerzetesek visszavonultak a hegyek közé, magukkal vivén szentjeik ereklyéit. Nehány évvel később ismét meg lőnek fámadva ugyanazon tartományok; csak a reimsi érsek tett előkészületeket megmentésökre, a francia király ellenben nem merte elhagyni laoni várát. Franciaország e vidéke ezután is koronkénti pusztításoknak volt kitéve, melyek száma e korszak chronologiai hanyagsága miatt talán a valóságnál nagyobbak is látszik a helyi hagyományokban³⁾.

Zsolt figyelmét másfelé vonták az olaszországi villongások. Berengár, harczban áll ván a burgundi királylyal és saját alattvalóival, egy magyar hadtestet hívott segítségül (921). E hazája elleni árulás kezdetben előnyére vált. Két ellenségét, Gieselbertet és Adalbertet, váratlanul megtámadták a nem sejtett irányból előtörő magyar csapatok; Gieselbertet lánczokba verve adták át a királynak; Adalbert szolgálai álöltözetben menekült; az idegen lovagok, kik aranytól s drágakövektől csillogó férfit kerestek, nem ismerték őt fel⁴⁾. A következő évben egyes csapatok, felhasználva az általános fejtelenséget, Apuliáig nyomultak, sőt Rómát is fenye-

¹⁾ Dümmler (I. id. h.). — Widuchind (Pertz, III., 425.).

²⁾ Histoire politique et ecclesiastique de la ville de Toul, par le P. Benoit (Toul. 1707. 301 és 307 l.) memoria miseranda afflictionis post occisos a paganis homines etc. — Hist. eccles. et civile de Verdun, (Paris, 1745., 150 l.). — Dussieux: Essai historique sur les invasions des Hongrois en Europe et spécialement en France (Paris, 1839., 30 és k. ll.). — E munkának, melyet Chassin és Thierry dicsér, ellenben Szalay és Szabó élesen megtámadtak, nincsenek néprajzi igényei, s nem is megbízható a chronológiája, főleg az olaszországi háborúkra nézve; de még ma is nagy becsé van a franciaországi betörések szempontjából, melyeket régi tartományi történetek, Toul, Verdun, Languedoc története s főleg a Bouquet-féle gyűjtemény és a Gallia christiana nyomán ír le.

³⁾ Az olaszországi hadjáratra vonatkozó kutfők összehasonlításával kimutattuk már fennebb, hogy ugyanegy hadjárat különböző időpontokra van téve. Alkalmazhatónak véljük ezt a franciaországi betörésekre is.

⁴⁾ Liutprand (Pertz, III., 299.).

gették¹⁾. Berengár nemsokára meggyilkoltatván, a huszonöt éves, derék harczfivá fejlődött Zsolt nem hagyta felhasználatlanul a katonai dicsőségnek ezen alkalmát. Szövetségese megboszulásának ürügye alatt megrohanta északi Olaszországot s Pávia falai alá érkezett²⁾.

A magyarok némi haladást tettek már az erődített helyek ostromlásának tudományában; a híres lombard várost sánczkörrel vették körül s a második vonalat alkotó magyar tábor megakadályozott minden közlekedést. Pávia fel lett gyujtva s a paloták s templomok égésének komor fényénél nagy vérontás vette kezdetét. Ha hihetünk Flodoardnak, ki nagyon távol volt a pusztulás színhelyétől s mint minden kortársa, a tulzás gyanúja alatt áll, a város nagyszámú lakosságából csak kétszázan maradtak életben s ezek is csak azáltal mentették meg életüket, hogy a romok alól kikeresték az elolvadt ezüstöt legyőzőik számára.

Nem találván többé ellentállásra, egy magyar csapat az Alpok aljáig hatolt. A Kárpátokon történt átkelésből tudjuk, hogy a heglánczok nem képeztek reájuk nézve akadályt. Sőt némi eszélytelenséggel is nyomultak elő, úgy hogy Raoul francia király és Hugo viennei gróf a hegyszorosok lejtőin már csaknem bekerítették őket. Járhatlanoknak tartott hegyszakadékokon menekültek s megszállták a Rhône völgyét. E kalandjuk egyébiránt nem sikerült; Hugo és Raoul által üldözöbe vétetvén, elveszték utócsapatjuk egy részét s Toulouseig eljutott előcsapatjaikat Pons Raymond gróf verte vissza. (924). Fejgyuladás alakjában jelentkező járvány és vérhas még inkább megtizedelte őket³⁾. A sereg romjai visszatérték Olaszországba.

E déli portyázások alatt megfélekeztek Németországról. Szerencséjére⁴⁾, mert ez időszakban a frankok és szászok viszáldása, aztán Konrád halála után Madarász Henrik trónralépése (919), s a mély változás, melyet Németországban a szász dynastiá-

¹⁾ Ann. Benevent. (Pertz, III., 175) és Ben. S. Andreae Chron. (Pertz, III., 714).

²⁾ Pavia ostromáról s lerombolásáról l. Liutprand (u. o. 303) és Flodoardi Annales (Pertz, III. ann. 924).

³⁾ Flodoard (id. h.) és Gallia christiana VI., 302, (ecclesia biterrensis): Hungari post desolatam Italiam, Septimania devastata, pene omnes a Pontio marchione tolosano a Gallia expulsi sunt. Omni regione illa nuper ab Hungaris graviter afflicta.

⁴⁾ Giesebrecht, I., 220.

nak hatalomra jutása előidézett, ez országot csaknem védelem nélküli martalékává tették volna a betörésnek. Henrik királynak tehát ideje maradt elismertetni s megszilárdítani hatalmát, s nem volt meglepetésnek kitéve, midőn a vendek, egy szláv törzs, védelmének ürügye alatt a magyarok Goslar elé érkeztek. Az északi germánok még ekkor nem voltak ugyan annyira szervezve, hogy komoly ellentállásra vállalkozhattak volna, de megmenté őket a szerencsés véletlen, mely egy nemes főnököt kezeikbe juttatott. Azt gyanítják, hogy maga Zsolt volt e főnök ¹⁾, mert a magyarok bánattól eltelve, megállapodtak, s váltságdíjul nagy arany- és ezüst-összegeket ajánlottak fel. Henrik király visszaütéséért mindezen kincseket; más drága érczre, időre volt szüksége, hogy szemben e nehéz küzdelemmel, szervezhesse hadseregét. A fogoly csak kilencz évi fegyverszünet kikötése mellett lőn visszabocsátva, a mely feltételt a magyarok, türelmetlenségök daczára, szigorúan megtartották.

De e fegyverszünet csak Szászországra és Thüringiára vonatkozott. — Közép-Németországon több ízben átvonultak e kilencz év alatt s elárasztották a mai Sveiczot és északi Franciaországot. A szent-gáli apátság sokáig viselte utjuk nyomait, melynek szomorú emléke az oltár előtt meghalt szent Wiborad is (925) ²⁾. A Champagne ezuttal nem menekült tőlük; Reims közeleig jutottak s csak Raoul komoly készülődései birták őket a visszavonulásra ³⁾. Ezalatt Madarász Henrik visszaállítá ősi erejében a régi német »heerbann«-t, gyakorlotta a fegyverekben a nemességet s a városi lakosságot, a városok köré új védműveket vont s egy hősiestéli hadjáratban leigázta a Havel-parti szláv népeket. A fegyverszünet leteltével, midőn a német király minden adófizetést megtagadott ⁴⁾, Zsolt is nagy haderő kifejtésére tett előkészületeket. Csakhogy elég eszélytelen volt szétszórni azt Thrácziaiban, Olaszországban, a helyett, hogy összpontosította volna Németországba, a

¹⁾ Widuchind csak ennyit mond (Pertz, III., 431): quemdam ex principibus Ungariorum. Ungarii vero ipsum in tantum dilexerunt, ut pro redemptione illius immensa auri et argenti pondera offerrent.

²⁾ Ann. Sangall. (Pertz, I., ann. 925).

³⁾ Gallia christiana, XIII., 1178 l.

⁴⁾ Nem érdemes komoly czáfolatra a döglött kutya legendája, melyet Madarász Henrik adó helyett a magyar követeknek adott volna. E legenda két tény összezavarásából alakult, melyeket Widuchindnél találunk: 1. a küldötteket megvetéssel utasította vissza Henrik; 2. a dalemincziek tréfából kövér kutyát adtak szövetségeseiknek.

mely ország valószínűleg csak a fejedelem vagy törzsfők ezen ifjú hevének s türelmetlen dicsvágyának köszönhetette szabadulását. Zsolt hadserege Thüringiában remélte meglephetni a sulyos betegségéből alig felüdült német királyt. Átvonulási engedélyt kértek régi szövetségeseiktől, a dalemincziektől, kik előrelátván vereségüket, vagy talán maguk is ki levén téve rablásaiknak, nem nagy lelkesedéssel fogadták a sereget, de utja elé sem gördítettek akadályokat.

Thüringiában a magyarok, stratégiai terv vagy a fegyelem hanyatlása folytán, szétváltak. A kisebb csapat elkalandozott nyugat felé, az első vereség után szétszóródott s nyomorban vagy a lakosság fegyverei alatt veszett el. A fősereget Merseburg felé vonta egy e városban ünneplendő fejedelmi esküvőnek s a kincseknek híre, melyeket ez alkalommal ott összehalmoztak. Henrik király azonban nem messze tőlük, Rietheburgnál ütött tábor, s a megrémült magyarok összehívták szétszórót csapataikat, szokásuk szerint tüzlángokat gyujtván egymástól bizonyos távolságban. Közeledett a döntő csatának pillanata (934). A szász uralkodóház megalapítója (e nap valóban az volt) katonáinak a »Kyrie eleison«-t adta harci jelszavul, bejárta soraikat, beszélt nekik az el nem maradható isteni segélyről, atyáikról, kikért boszszút kell állaniok s a szükséges összetartásról a barbarokkal szemben.

A magyarok ellen azon hadi cselek egyikével akart élni, melyekben oly ügyesek voltak ellenségei. Rendeletére egy rosszúl felfegyverzett thüringiai csapat előbb egymagára nyomult a Duna völgy lovagjai elé s üldöztetni engedte magát, a hadsereg zöme felé hátrálván. E hadmozdulat felette alkalmas volt arra, hogy megtörje a magyaroknak oly félelmes első rohamát s bátortalanságot öntsön lelkükbe. Katonáit továbbá nagy pajzsokkal látta el s megparancsolta, hogy az első nyil-sorlövést e pajzsokkal fogják fel, a másodiknak pedig tömör és gyors támadással vegyék elejét. A magyarok nem ismervén többé rá a németek harczmodorára, rémüléssel teltek el. Paripáik gyors vágatásának segélyével legnagyobb részük menekült ugyan, de Merseburg felszabadult az ostrom alól, táboruk minden zsákmánnyal egyetemben elveszett s foglyaik visszanyerték a szabadságot¹⁾. A merseburgi csata Észak-Németországnak

¹⁾ Widuchind és Liutprand elbeszéléseinek tartalma épen nem azonos ugyan, de összeegyeztethető, s mindkettő hitelt érdemlőnek látszik, egészben megegyezvén azon adatokkal, melyeket a magyarok taktikájáról byzanci s nyugati észlelők jegyeztek fel. Waitznál (J a h r b ü c h e r d e s d e u t s c h e n

nagy nemzeti győzelme volt, a pogány Magyarországra nézve pedig a hanyatlás első jele s legyőzhetlenségi hírnevének elvesztése.

A krónikások szerint Henrik parancsára levágták hét fogoly fület s úgy küldték őket vissza hazájukba, hogy terjeszszék ott a rémületet visszataszító tekintetökkel. Honfitársaik haragra gyúlva, hogy elfogadták ily áron az életet, minden vagyonuk elvesztésére, családjuk elhagyására s arra ítélték őket, hogy meztelen lábakkal, az úton koldulgatva, távozzanak hazájukból ¹⁾).

Csaknem ugyanakkor két hadsereg támadta meg Déleurópát. A görög birodalom ellen 934-ben intézett hadmenetről a történelmi bizonyosságnak magasb fokával szólhatunk, mint Árpád invasiojáról. Megerősítik azt a byzanci írók és Masudi. Sőt a tudós musulmán véres győzelmet is tulajdonít a magyaroknak ²⁾. De valószínű, hogy a keleti udvar legjobb fegyvereit, diplomatiái ügyességét és ajándékinak vonzerejét használta fel. Theophanes patricius ezek segélyével háritá el a veszélyt, a mi néhány évvel később másodszor is sikerült neki ³⁾. Az olaszok ugyanazon védelmi eszközökhöz folyamodtak. Hugó király, hogy megszabaduljon egy magyar csapattól, nagy összegű ezüstöt, kezeseket s kalauzokat adott nekik, hogy elvezessék a csapatot Spanyolországba, a mely vállalatot mi eredmény sem kísérte.

Zsolt a thüringiai vereség daczára sem mondott le az észak-németországi hadmenetekről. Madarász Henrik halálával meggyöngültnek vélte s megrohanta Szászországot, de Ottó, az ifjú király meghiusítá minden kísérletét ⁴⁾. Bajor Arnulfnak, a magyarok szövetségesének halála visszaadta ez irányban egész szabadságukat s könnyebb utat nyitott északi Franciaország és Belgium felé. Az új bajor herceg, Berthold legyőzte ugyan őket 943-ban ⁵⁾, de a Rajnán túl nem szenvedtek súlyosb vereséget. Többször terjesztettek rémületet a Campagneban s Burgundban, sőt Orleanstól délre

Reichs unter König Heinrich, Berlin. 1863.) részletes és tudós tanulmányt találunk a merseburgi csatáról s elbeszélésének forrásairól.

¹⁾ Thúróczy II. c. IX. E szerencsétlenül megmaradt a Magyarok ák gunynév.

²⁾ Rambaud, 357. l. — Masudi. id. h. II. 58 és k. II.

³⁾ Rambaud, 358 l. Contin. sur Lécap. után XXXVII. és XLV. fejezet.

⁴⁾ Lintpraud. (id. h. 332. l.

⁵⁾ Widuchind, a. 937.

⁶⁾ Ann. Sangall., ann. 943. omnis Agarenorum exercitus a Baioariis occisus est.

is, s Luxeuilt, Dôlet, számos várost és kolostort leromboltak. Csodás legendák fűződnek e betörések komor történetéhez: itt egy szerzetes szembe szállott nyilaikkal, a nélkül, hogy egy is megsérthette volna; amott egy magyar kőoltárra ütvén, kezét nem vehette többé onnan el; sőt ami még nagyobb csoda, egy belga szerzetes meg is térített néhányat e pogányok közül¹⁾. De komoly ellenszegüléssel schol sem találkoztak. Ugy hogy Merseburg és néhány más vereség daczára, midőn Zsolt 947-ben meghalt, a magyarok félelmes hatalma jó formán semmi csorbát nem szenvedett.

Zsolt fiáról, Taksonyról keveset tudunk. E tizenhét éves fiatal és bátor fejedelem meglehetősen szomorú uralkodásra volt hivatva, mert népének szerencséje a támadó hadjáratokban alatta fogyatkozásnak indult. Hatalomra léptét (947) szerencsétlenségére néhány siker jelzé, melyek tulságos önbizalmat öntöttek bele. Az olaszok, kiket a magyaroknak pusztá neve is borzadálylyal töltött el, s kik nyilaik ellen szent Geminiántól kértek védelmet²⁾, a küzdelmet ezuttal sem kísérlék meg. A Hugó fiával, Lothárral harczban álló II. Berengár, látván közeledtét az új fejedelem vezette nagy seregnek, jobbnak vélte az olasz királyság váltságdíja fejében nagy pénzszeget fizetni, melyet a templomokon hajtott föl; a miért aztán vádolták is, hogy ürügyet keresett népének adókkal való megrontására³⁾. Ez volt az utolsó olaszországi betörés.

Franciaország ezután sem menekült azoktól. A betörések soha sem voltak oly gyakoriak, sem oly hosszasan tartók, mint Taksony fejedelemségének első évei alatt, Elsassban, Franche-Contéban, egész Langnedoc-ig⁴⁾ s az arlesi királyságig, a hol Conrad a szaraczenok rovására irta azokat⁵⁾. Északon Cambray város ellenök szegült, de a saját hercege által átengedett Lotharingiában nagy pusztitást műveltek. E koronkénti néparadást az augsburgi ütközet tartóztatta fel. 955 után Franciaország nem látta többé a magyarokat⁶⁾.

¹⁾ Árpád kori új okmánytár, II. 22. l. közöl egy már Rosière által nyilvánosságra hozott okmányt. — Dussieux., 43 és k. 11.

²⁾ Vita Vicberti. a. 946. (Pertz, VII.).

³⁾ Dussieux, 27 l.

⁴⁾ Liutprand, id. h. 336. l.

⁵⁾ Reimand: Les Guvasions des Garrazins en France, Paris, 1836. 169.

⁶⁾ Reinand, 183. — Bouquet IX. 6.

⁷⁾ Dussieux 57 és k. — 64 l. a »li Hongre«-ről szóló jegyzet, — 67 l. az ugorokra vonatkozó, s a 72 lapon levő jegyzet, mely szerint magyar eredetű lakosság lenne Moselle departement néhány helységében.

Az augsburgi csata kiemelkedő pontja e korszak történetének. Németország e diadala maradandó fényével elhomályosította Henrik, az új bajor herceg többi sikereit, sőt e korszak minden többi hadjáratát is. S mégis ezen oly kiváló jelentőségű történelmi esemény el van halmozva legendákkal a magyar hagyomány által; sőt maga a német hagyomány is a csatát megelőző látományokról beszél s a csodaszerűség színébe törekszik azt burkolni¹⁾. Annyi tény, hogy a legnagyobb mértékben magán viseli a nemzeti és keresztény ellentállás jellegét. Egész Németország, Észak és Dél, a szászok, svábok, frankok és bajorok képviselve voltak a német táborban a magas termetű, fenyegető kék szemű s szőke oroszlánhajjú szász király erélyes vezetése alatt. A magyar követség, mely kevéssel előbb Németországba ment, meglehet azon szándékkal, hogy új belviszályokat észleljen vagy szitson, csak ezen egészen új egyetértésnek lehetett tanúja. A német fejedelmek felvették az áldozat szentségét Ulrik augsburgi püspök kezeiből s egymásnak békecsókot adtak. Szent ereklyéktől reméltek segínyt a csatában s a sereg bőjti vezeklése előzte azt meg. A magyarok e hazafias és vallásos buzgósággal csak a pogányság hanyatló erejét s hatvan évi küzdelemben meggyengült harczias hevőket állíthatták szembe.

E döntő összetűzés kezdetén is rohamuk megtartá még ellenállhatlanságát. Felhagyván Augsburg ostromával, a Lech mellett körülvették a német hadsereget s szétkergették a cseh segédcsapatokat. De lotharingiai Konrád, megbánván korábbi árulását, a kereszténység ügyeért fogott most fegyvert — ennek diadala életébe került, — s szembe szállott az ellenséggel, melyet Ottó király hátban támadott meg. A magyarok, mostmár magok levén bekerítve, megfutamodnak, de a Lech vize utját állja menekülésöknek. Sokan belefúladtak, sokan leölettek vagy foglyúl estek²⁾. Az elhagyott táborban ropant kincset találtak a németek. De a diadalt ők is drágán fizették meg, több fejedelem és előkelő főúr holtteste fődte az emlékezetes csatamezőt.

E kétségtelenül történelmi alapot a népies képzelem tévedésből s igazságból összevegyített több legendával vonta be. Először is azt állították, legalább Németországban, hogy a legyőzött sereg

¹⁾ Vita S. Udalrici (Pertz, IV. 388.)

²⁾ Az augsburgi csatáról l. Ann. Sangall. (Pertz, I. 79.) — Flodoardi Annales (Pertz, III. 458.). Thietmari Chronicon (Pertz, III. 746.). — Giesebracht I. 418. és k. ll. — Zeller, II. 326.

csaknem egészen elveszett¹⁾. De, mint Csehország nemzeti történetírója megjegyzi²⁾, lehetetlen, hogy a súlyos fegyverzetű s az ütközet elején különben is felette megviselt győzők teljesen megsemmisíthettek volna egy lovas hadsereget. Egy azon korbéli elbeszélés értésünkre is adja, miként elég nagy számban hagyták oda a csatamezőt, hogy az augsburgi polgárok, falaiokról gyors visszavonulásban látván őket közeledni, egy pillanatig nyugtalanságot érezzenek s hogy Csehország a szökevények invasioja által veszélyeztetettnek tűnjék föl, mielőtt Bolesláv őket visszaüzte s egyik főnöküket, Lehelt foglyul ejtette³⁾.

E Lehel és egy másik főnök, Bulcs, összebonyolítják a legendákat. E két név tudvalevőleg első sorban szerepel Árpád hadseregénél s fél évszázad múlva ismét feltűnik. A legkülönbözőbb források, igaz ugyan, hogy össze nem egyeztethető részletekkel, de kivétel nélkül beszélnek az augsburgi ütközetnél Lehelről és Bulcsról. Meglehet, hogy két unoka viselte ősei nevét két magyar törzs élén. Egy magyar krónikás szerint Lehel és Bulcs a csata után Conrad elé vezetettvén, ez okát kérdezte a keresztények elleni kegyetlenségöknek, mire válaszolák: mi az ellenetek küldött isteni bosszúállás és ostor vagyunk. Aztán Lehel engedélyt kérvén, hogy még egyszer fújhasson kürtjébe, olyat ütött vele Conrádra, hogy halva rogyott lábai elé⁴⁾. Más hagyományok szerint Lehelt és Bulcsot számos fogolytársukkal együtt a csata után felakasztották, a mely kegyetlenségért a magyarok huszezer fogoly lemészárolásával állottak bosszút⁵⁾; egy más elbeszélés szerint pedig Regensburgban akasztották volna fel őket, miután megkísérlették a Dunán való megszökést. Vagy végül Lehel a csehek kezei közé esett volna. Mindezen félig megegyező, félig ellenmondó legendák eléggé mutatják, hogy az augsburgi esemény híre mennyire hatott a népek képzeletére.

Biborban született Constantin, a tudós keleti császár is egyike volt azon fejedelmeknek, kik követeket küldöttek Nagy Ottóhoz szerencsekivánatokkal győzelméért. Constantin egyébiránt nem

1) *Cunctos poene delevit*, mondja Flodoard.

2) Palacky, I. 218. Helyesen hivatkozik a *Vita S. Udalrici* e pontjára: *quamvis incredibilis numerus illorum occisus fuisset, tantus tamen exercitus eorum remanebat.* — Az *Ann. Sangall.* is egyébiránt ezt mondják: *multi comprehensi sunt.*

3) Palacky. — *Ann. Sangall.*: *rex illorum nomine Lele.*

4) Thuróczy, II, c. XXXV.

5) Kézai, II. c. I.

állott rossz viszonyban Taksonnyal, sőt megkísérlé a byzanci befolyás bevitelét is Magyarországra. Konstantinápolyi időzése alkalomával maga Bulcs, kinek szomorú végét elbeszéltek, áttért a keresztény hitre, valamint egy Gyula nevű erdélyi főnök is, s patriciusi címet nyert. A patriárcha »törökök püspökévé« szentelt fel bizonyos Hierotheust, ki a magyarok megtérítésével foglalkozott. Az ily szomszédok harcias természete azonban mégis állandó fenyegetés volt a császárságra nézve. 958-ban a harcz újra kezdetét vette s Pothos Argyros patricius győzelmet aratott. Taksonyra minden oldalról csak vereségek neheztedek. Később megkísérlé hasznot húzni a bolgárok, oroszok, besnyők és görögök közti bonyolult háborúzásokból, de a görög császárság ravasz taktikájával kijátszta ellenségeit. A hódítás merőben lehetlenné vált. Keleten úgy, mint Nyugaton a magyarok jobbnak látták segéd-csapatok minőségében harcolni majd a byzanci sereg oldalánál, majd ellenségei táborában.

Most már a megtorlások ellen is fel kellett készülniök s rokonnépeket hívniok fel a haza védelmére. Taksony, követve Zsolt példáját, a Volga mellől jött bolgárokat telepített le a tájon, hol később Pest épült, s besnyőket a Fertő tó közelében s a Tisza mentén. De mindez elégtelen védszer volt; gyökeres változás által kellett megújítani a nemzetet vagy elkészülni a hunnok, avarok, bolgárok s a többi, lassanként beolvadt vagy megsømmisült, félelmes népek, sorsára.

Taksony utódja, Géza (973—997)¹⁾ jobban átértette e helyzetet, mint atyja, s úttörője lön saját fiának, szent István királynak. E király uralkodása már nem tartozik a magyar történet pogány korszakához. Meg kell azonban itt említenünk a még át nem tért magyarok utolsó németországi expeditióját. A mig Nagy Ottó élt, a német birodalommal csak követségek és ajándékok kicserélésébe bocsátkoztak. De a Géza apósává és szövetségesévé lett bajor Henrik viszályban élt II. Ottó császárral. A magyarok átkelvén határainkon, mely akkor a szép mölki apátságig terjedt, megszállták a bajor herczeg iránt ellenséges passau püspökséget. A császár ekkor elszakítá Bajorországtól a mai Ausztriát babenbergei Lipót számára, ki legyőzte s Bécsben túl szorítá vissza a magyarokat. Ezentúl új katonai hatalom állott utjokban, s belátták, hogy vége szakadt régi kalandos életüknek.

¹⁾ Szabó e fejedelemtől írott becses munkájában Gyejcsnek nevezi őt. (Budap. Szemle, 1865). Horváth némely forrásban Géza neve helyett Geich-t találván, a khinai keli-vel (győzelem) véli azt kapcsolatba hozhatni. (Történelme, I. 100.)

ÖTÖDIK FEJEZET.

Vallási és politikai állapotok.

A pogány Magyarországnak nem volt Tacitusa, a ki leírta volna szokásait s vallási életet, sőt oly kegyeletes fia sem, ki a megváltozott társadalmi viszonyok és új vallás alatt összegyűjtötte s az utókornak fenntartotta volna a régi idők szétszórt emlékeit. Be kell érünk a későbbi keresztény emlékekben, legendákban, közmondásokban és népdalokban foglalt pogánykori vonatkozásokkal s az ugyanazon faj- és nyelvbéli népek életéből merített analógiákkal. Ezen éppen oly fontos, mint nehéz mythologiai tanulmányt az I. István uralkodása előtti politikai s társadalmi állapotok megvizsgálása követendi.

A magyarok régi vallását megtalálhatni két igen különböző rendszer segélyével, melyeket egymás után alkalmazott két korunkbeli magyar tudós, Ipolyi és Csengery. Ipolyi főleg a népies forrásokat kérdezte meg. Bő ismeretével az Alföld népénél használatban levő mindenféle példabeszédnek, a költők által feldolgozott regéknek s a különböző korszakok nemzeti vagy idegen írói által kifejezett nézeteknek, nagy munkájában ¹⁾ a magyar mythologia egész sorozatát sikerült összeállítania. Csengery kétségbevonja ²⁾ e módszer hatályos vagy jobban mondva biztos voltát. Azt hiszi, hogy Ipolyi nem rendelkezvén se Grimm tudományosságával, se oly jó forrásokkal, mint a német mythograph, gyakran tekinté magyar vallási hitnek a keresztény, germán, görög-latin és keleti vallási nézetek s legendák vegyülékét, s hogy e zavart csak a finn s az ugyanazon családbeli

¹⁾ Magyar mythologia, Pest 1854. Négy-öt lapon nem fogjuk egy ily munka teljes képét adhatni, hanem csak egyszerű vázlatos kivonatot, mely annál szükségesb, mert e nagy munka még német nyelvre sincs lefordítva.

²⁾ Csengery Antal: A magyarok ősvallásáról. (Történeti tanulm. I. 1—115. l.)

népek vallásai nyújtotta analogiák buvárlata útján lehet kikerülni. Lássuk előbb Ipolyi rendszerét.

Egységes és élő Isten ¹⁾ uralkodik minden dolgok fölött, bármit mondjanak is a tizedik s tizenharmadik századbéli krónikások. ²⁾ Ezen Isten 3) teremtő és bölcs atyja az embereknek. A fogalom, mint maga a szó, a magyarok tulajdona. A nemzeti isten volt vezérök Attila, aztán Árpád keze által s tovább öröködik népe fölött. Nevével számos használatban levő kifejezés van összekötve: Isten nyila, Isten fája, Isten füve, Isten madara.

E kezdetleges képzelet egyébiránt nem fogta fel egész tisztaságában az egységes Istent. A pogányok ellen hozott ítéletek hamis istenek vagy scythiai istenségek tiszteletéről beszélnek, ³⁾ s a középkor végszakának pedans krónikásai Marsot, Herculest, a bennszülött isteneket emlegetik. ⁴⁾ Sokkal valóbbszinü, hogy a — jobbára gyászos — erőknék vagy szellemeknek nagy számát tisztelték vagy félték. Először is az ördög-öt, melynek fogalma régibb a kereszténységnél, de módosult általa ⁵⁾; a fekete ördögöt nagy fülekkel s hosszú farkkal, mely a sötét és tüzes pokol-ban él, számos alattvalójának élén; aztán a gonosz tolvajt, az ármány-t; a manó-t, melytől nagyon félték; a fene, a láz betegséget s ragályt osztó szellemeit.

A tündérek ⁶⁾, csodák, megjelenések is különbözőleg hatnak az emberek sorsára. Valahol Erdély bércei közt lakik palotájában a tündérkirály, a királynéval, s szép fiatal leányokkal. A palota ezüsből s rézből van; arany oroslán őrzi, melynek képe fényes tóban tükröződik, s a környező nagy erdőségek a madarak gyönyörű

¹⁾ Az »Isten« szónak sokféle magyarozatát kísérlették meg; kapcsolatba hozták a chaldaei *esta*, a görög *estia*, a perzsa *jizdan*, a chinai *tien* szóval stb. Megjegyezték azt is, hogy a finn nyelv az atyát *isä*, a hazát *isän* szóval fejezi ki. — A »magyarok istené«-nek fogalma fennmaradt a keresztény Magyarországon is a legujabb időkig.

²⁾ *Gens ungara dei omnipotentis ignara*, mondja Liutprand. — *Nullam habentes Dei notitiam*, mondja a Nagy-Magyarországban maradt népekről Richard. — *De samokattai Theophylact*, analog népekről szólva, valamint a régi hegedősök visszhangja, a Névtelen is, felemlítik az egy isten hitét.

³⁾ *Scythica numina*, mondja Thuróczy (II. c. XXXIX.); *falsos deos*, olvassuk I. Endre decretumaiban stb.

⁴⁾ Bonfin, I. 96. 118.

⁵⁾ Az ördög szó etymológiája szintoly homályos, mint az »Isten«-é. Majd török, majd perzsa eredetűnek tartották.

⁶⁾ *Tün* a gyökszó (tünemény); a *dér* (finn *tär*) valószínűleg lányt jelent.

dalától visszahangzanak. Mily forrása a kincseknek az emberekre nézve, ha nem rontják vala meg! Egy hontmegyei hagyomány szerint bizonyos helyen, mely ma pusztá, kavics s néhány régi rom által van borítva, tündérek fésülték le minden hajnalhasadtakor aranyhajaikat a tájra, úgy hogy mindenki gazdag volt; de egy fősvény megragadván a tündérek egyikét, hogy levágja haját, a tündérek elfutottak, s nyomor és pusztulás váltotta fel a bőséget. Déván a jótékony tündér hajdan minden hét évben megjelent; más tündérek falakat építettek s kincseket adományoztak a halandóknak, de az emberi hálátlanság mindig elszomorította s a vidék elhagyására indította őket.

A földi tündéreken kívül voltak légi s vízi tündérek is. A magyar képzelet egyik legköltőibb s legeredetibb alkotása a Délibáb volt, az alföldi öreg Pusztalánya, a Tenger nővére, a Szél kedvese. Misem lehet elmésebb és találóbb erokonságnál. Délibábot, személyesítőjét a légtükröződésnek, mely a téres rónaságokon támad s a tenger csalképét tárja az utas elé, számtalanszor megénekelték a költők¹⁾. Valóban nemzeti tündér a Délibáb, mint azok is, melyek a seregeket védték, a vezéreknak hírt adtak s még az áttérés előestéjén is összevegyültek a keresztény látományokkal, hogy megjósolják Gézának dicső fia születését.²⁾

A tavak s folyamok partján vizicsodák s szellemek létezésében hittek. Még a tizenhatszázadik század második felében is beszélték tiszaparti földművesek, hogy élő nők vannak a folyóban, hasonlóak a nymphákhoz vagy helyesebben a syrénekhez, miről a haltestű nő legendája is bizonyosságot tesz. A Balaton fölé magasló sziklák némelyikét ma is tündérek lakának hívják. A Fertő tava gyémánt és arany palotákat zárt mélyébe, melyekből csendes éjeken bűvös dalok hangzottak fel.

Egészen más volt a rútorég lakása, sötét erdőnek közepette, halotti koponyákból épült palotában. A gonosz szellemeket s boszorkányokat fekete macskák s fekete kutyák szolgálták. Az óriások gyakran a hegyeket, sziklákat, a róna és a tenger küzdelmét

1) A Délibábról, nem is említve a számos költői allúsiót, l. Boldényi: *La Hongrie ancienne et moderne* Paris, 1853. 2-e. part. 24. és k. ll.

2) Hartvicus, *Vita S. Stephani*, c. IV. (Endlichernél). — A hadnemzők (istennők) megakarták akadályozni Attilát — kevéssel halála előtt — a Pannoniába való visszatérésben. — A Párkákhoz hasonló végzetnököknek, kik guzsalyt fontak, nincs nemzeti jellegök.

személyesítették. Ezen egész ártalmas világ, melyben cyclopok is szerepeltek, folytonos harcban élt a jó szellemek világával ¹⁾.

E sok személyesítés nem zárta ki tiszteletét az elemeknek s látható tárgyakkal: a tűznek mint az isteni hatalom képének és nyilvánulásának ²⁾; a víznek, majd a forrásokban, hol áldozatokat mutattak be, s melyek közelében ünnepelt vezéreket temettek el, majd az istenített hatalmas folyamok alakjában; a földnek mint az emberek anyjának; s a szélnek, mely a Pozsony és Nyitra közti Nádas hegységben lakozott. Több mesés vagy valódi állat, a sas, kesely, farkas, sárkány, vampyr, s több fa, p. a diófa is, különös tiszteletben állott. Nem feledkeztek meg a napról, holdról és hajnalról, a nap lovairól s az éjnek fekete paripájáról sem.

A magyarok hittek a jóslatokban, s ennél fogva külön varázslóik, jósaik és papjaik is voltak. Valóságos papirend osztakozott a hatalomban a fejedelemmel ³⁾. A papok énekeket, könyörgéseket s mindenféle áldozatot, még emberit is, mutattak be az istenségnek szentelt berkekben, oltárokon. Az emberi lélek általában megtartá meg nem semmisíthető s halhatlan lételét, de visszatérhetett a földre is, főleg ha valamely jeles harcosé volt. A lélek lóháton ment át a halál kapuján s a hidon, mely a túlvilág boldogságába vezette őt; harcias boldogságba, a mint hogy a halotti szertartások is harciasak voltak.

Ezekben foglalhatjuk össze Ipolyi magyar mythológiáját. Számot ad a régi vallási nézetekről, a mennyeiben nyomokat hagytak a nép képzeletében s helyi hagyományokban, valamint az összeegyülésről is, melyet a hódító nép eszmeiben előidézett a meghódított lakosságnak közepette való tartózkodás. Igen régi elemeket foglal ugyan magában, melyek kétségkívül eredeti finn és magyar jellegűek; de e nemzeti növényzetet innen-onnan származott, olykor nehezen megkülönböztethető élősdiek lepték meg. Nem egy helyütt, mintha a germánok szokásainak elemzését, a classicus mythologia egyik lapját vagy a keresztény catechismus töredékét olvasnók ⁴⁾.

¹⁾ Ipolyi (115—139. ll.) méltán hangsúlyozza az óriások és sziklák fontos szerepét minden finn hagyományban. A cyclopoknak, melyekről itt szó van, vállaik közt volt az egyetlen szemök.

²⁾ Ez Ipolyi véleménye, ki a tűz cultusát illetőleg Theophylact-ra s Abul-fédára támaszkodik.

³⁾ L. a Magyar Mythologia végső részét s jó kivonatát Toldynál (id. h. I. 10. és k. ll.)

⁴⁾ Az isteni hatalom tulajdonságai s az ördögre vonatkozó részletek nagyrészt keresztény eredetűek; a szertartások, papok, temetés a pogány Germán-

Csengery nem találta eléggé szigorúnak e módszert. Hogy felismerhetővé legyen a valódi pogány alap s eltávolíthatók a különböző vallások egymást követő csatolványai, szükségesnek véli a csekély számú s késői magyar forrásoknak kiegészítését a többi finn mythológiák tanulmányával¹⁾. Ennek alapján Ipolyi előadásától több tekintetben eltérő eredményekhez jutott, melyekről szintén említést kell tennünk.

Az ég, a víz, a föld, ez volt a hármás irány, melyben az altáji népeknek (s főleg a finneknek) vallási érzülete mozgott, a mig tulajdon eszméik világában éltek s nem ismerkedtek meg a kereszténységgel. Természetesen mindenekelőtt az ég ragadta meg figyelmüket, s jelenségei közül a mennydörgés, melynek neve, *jumala, jummel, ujum*²⁾ e népek némelyikénél az istenség legrégebb kifejezése. Lassankint azonban a vallási eszme nagyobb kiterjedést nyer a különböző tünemények és tárgyak észlelésével, melyek bár kevésbbé feltűnőek, de éppen oly hatalmasak, mint a dörgés. A mennydörgő isten fogalma többé nem elégséges, s magában az égben megkülönböztetik az ég istenét s az eget mint tárgyat vagy látható tárgyak egyetemét. Új vallási szavak keletkeznek. A finn rúnok, a nélkül hogy elhanyagolnák a régi Jumalat, kiről gyakran történik emlékezés, s kinek nevével leend maga a kereszténység istene is felruházva, most már személyes istent ismernek el Ukko név alatt, mely ezen egész nyelvcsaládban a rokonság és hatalom eszméjét fejezi ki³⁾. Ez az ég istene, az eső, hó, villám ura, ki a felhők fölött trónol, s onnan ivével tüzes nyilakat küld a földre. »Verjen meg a tüzes isten nyila« ismeretes szidalmazás a magyaroknál csak úgy, mint a finneknél.

niára emlékeztetnek; a syrének, a nap lovai s a cyclopok pedig a görög-római polytheismusra.

¹⁾ Lencquist: *De superstitione veterorum Fennorum*. — Különösen becses Castrén-nek Schiefner által kiadott munkája (Vorlesungen über die finnische Mythologie. Sz. Pétervár, 1853.), mely (az egyes istenségeket illető helyekre való utalással) pontos elemzését adja a Kalevalának, e felvilágosításokban bővelkedő mythológiai költeménynek.

²⁾ Jumalaról s Ukkoról l. Castrén munkájának egész első részét.

³⁾ A magyar *ük*, a vogul *ojke*, a mőngol *aka*, a török *aga* egyaránt a rokonság, a felsőbbség eszméjét foglalják magukban. — Egy 1568-i magyar okiratban Ukkoról, mint a szüretelés istenéről történt említés (Ujfalvy, Hunfalvy után, a *Revue bibliographique de philologie et de histoire* 1874. oct. 16-i számában). — A tarom vogul istenben felismerhetni a magyar *teremtőt* (u. o.)

A légnak legfőbb istene alatt uralkodtak, mindenik a maga körében s polytheista rangfokozat utánzása nélkül, a nap, a hold, és a csillagok istenségei, a mely jelvények feltalálhatók a régi székely s a magyarországi kun czimekben; ugy szintén a hajnal istennője, a lég csodái, a nap leányai ¹⁾, melyek rávezetnek bennünket a magyar Délibábra.

Az először szembe ötlő ég után a félelem és hála, ezen erős vallási rugók, hozzáfűződnek a forrásokhoz, melyek felüdítik az embereket és nyájukat, halakkal szolgálnak s elnyeléssel fenyegetnek. Már korán áldozatokat mutattak ennélfogva be a patakok s tavak istenségeinek, a hullámok tündérének, a zuhatag szüzének ²⁾, a mely áldozatok később el lettek tiltva Magyarországon a keresztény királyok által.

Mindezen népek jótevő anyaként tisztelték a földet. Mint az égnél, itt is találkozunk a mindenki előtt látható földtől önállóan alkotott személyesítéssel ³⁾. Voltak alsóbbrendű földi istenségek is, s e népek, melyek nem művelték a földet, hanem vadászatból éltek, természetesen az erdőségeknek tulajdonították a legnagyobb fontosságot. Az erdők istene T a p i o volt, a mely név több magyarországi városnál feltalálható. Vak aggastyánként ábrázolták, sötét szakállal, mohbundába burkolva, levélkoszorúval fején. Neje, Mielliki istenné, az erdő anyja, a vadászat királynéja volt s a nagy erdőségek különböző szellemeit s erőit képviselő kisebb istenségek jelentékeny száma engedelmeskedett parancsaiknak.

A lélek halhatatlansága vagy jobban mondva a halál utáni állandósága már igen rég el volt ismerve az altáji népeknél. Castrén utazásaiban mindenütt megtalálta ennek nyomát még a legismeretlenebb s legtudatlanabb törzseknél is, a melyek hite szerint a sámán-ok (varázslók) a halottakhoz fordulnak s tanácsukat kérik. De nincs bennök mindig szeretet és bizalom azok iránt, a kik nem léteznek többé; visszatérésüktől olykor, mint rossz jeltől rettegnek, s a csuvaszoknál, kik izzó vasat tesznek a koporsóra, hogy jobban el legyen zárva, a fiu arra kéri apját, ne térjen többé vissza. Ez a legelemibb fogalom, mely szerint a lélek a sirban marad. A runokban feltaláljuk ez eszmét, később azonban más fogalomnak ad helyet, a

¹⁾ L. minderről Csengery tanulmánya második részének első fejezetét; a második a vízre, a harmadik a földre vonatkozik.

²⁾ K o s k e n n e i t i, a finneknél a V e l l a m o (magyar hullám) zuhatag szüze.

³⁾ M a a e m a a finneknél, m a a n e m o az estheknél, az anyaföld.

lélek tartózkodásának a manala-ban. (»Föld alatt«). E szóból ered a manó, a félelem tárgya a magyaroknál¹⁾.

A védő és ártalmas szellemeknek sokasága közvetít az istenség s az emberek között. Némelyek a betegek fölött őrködnek, mások az utasokat védik a viharban s a halászokat a folyamon. E szellemtől nyerik a papok jósló és varázsló tehetségöket. A magyar történelemben a kereszténység elleni utolsó küzdelmek alatt jelennek meg a varázslók. A régi Magyarország papjainak neve, a táltos, a finn taita-a-ból (tudni) fejthető meg, s az elbűvölés eszméjét mindkét nyelv analog szavakkal (bűvés, baive) fejezi ki.

Ez vázlata Csengery állításainak s elméleteinek Ipolyi magyar mythológiájával szemben. Felhozhatnók ellene, hogy a felvilágosításokat kissé távol keresi, inkább Finnországban és Ázsiában, semmint a magyar hagyományokban. Módszere azonban komoly és több tekintetben egészen meggyőző. Egyébiránt nem is egészen öszseférhetlen az Ipolyiéval. Mindkettőből finn vallás tűnik ki, mely csakhamar meg lett terhelve idegen elemekkel, s melynek alapjellege a természet erőinek vagy szellemeinek cultusa²⁾, hajlandósággal azonban egy legfőbb isten elismerésére s a halhatalanságban való hitre, mely előkészíté a kereszténység diadalát.³⁾

Valamennyi történetiró megjegyezte, hogy az állandó foglaltsok által követett barbár betörések, p. a germánoké a római tartományokban, felette megszilárdították a hódító főnökök tekintélyét. Ha a magyaroknak a honfoglalás előtti és utáni politikai intézményeit összehasonlítjuk, önkénytelenül is eszünkbe jut a merovingi királyság Clovis diadala előtt és után. Mint Clovis, s később normandiai Vilmos, Arpád is magából a hódításból meríté főerejét, a jogból, hogy győzelmének részesei közt tetszése szerint oszthassa szét a legyőzöttek földjeit. E joggal Arpád és utódai, a krónikások gyakori s kétségkívül hiányos feljegyzései szerint, folytonosan éltek.⁴⁾

¹⁾ A »pokol« közös szó valamennyi szláv nyelvben, s azokból jött át a magyarba.

²⁾ L. Lenormant munkáját: la Magie chez les Chaldéens.

³⁾ A magyar pogányság nem használt képeket. A keresztény királyok ítéletei s némely diplomák említést tesznek azonban bálványokról, a pogány sirokat ékesítő kőszobrokról: ad statuum lapideam quae dicitur a balvankeu etc. (Jerney: Keleti utaz. II. 101. és k. ll.) E népnek azonban ennek daczára nem volt soha nagy hajlama az ábrázolatok használására cultusában, s a XVI-ik században ez volt egyik oka a reformatio sikerének.

⁴⁾ Diversa dedit donaria. — Edunek filio Ete donavit terram juxta Danubium. (Anon. c. XXIX. et XLVI. Ugy szintén c. XXXII. stb.).

A régi germán szokások s az összes altáji népek előbbeni nomád élete közti különbség azonban a területi megtelepedés módjában is nyilatkozott. Nem e vagy ama harczosnak, hanem a törzsnek vagy családnak adományoztatott bizonyos, legtöbbször igen nagy terület. A fejedelem hatalma ennek folytán nem fokozódhatott a zsarnoksággig, mert a törzsek roppant terjedelmű birtokaikon sokkal több függetlenséget őriznek meg, mint az elszigetelt harczosok.

Tiszteletben tartották egyébiránt az első vezér esküjével megerősített kötetést, mely a krónikákban legendaszerű részletekkel van ugyan körülveve, de a melynek valóságáról bizonyosságot tesz a nemzeti hagyomány. A törzsek és a törzs alosztályai, a családok, a nyolcz törzs s a száznolcz család, megtartották nemcsak társadalmi, de politikai lételöket is. A katonai fegyelem követelményei általános háború idejében lehetőleg abszolttá tették ugyan a fővezér hatalmát, de nem akadályoztak meg egy törzset sem, hogy saját veszélyökre expeditiókat tegyenek. Másfelöl a törzs nem levén külön nemzet s nem támasztván semmiféle ily igényt, az ország nem volt kitéve kis harczias köztársaságokra vagy apró fejedelemségekre való feloszlásnak. Magyarországon már e korszaktól kezdve szerencsés egyensúlyát észleljük a nemzeti egységnek s helyi függetlenségnek, a mely erőt adott, hogy túlélhessen annyi romboló véaszt.

A vezéri hatalomnak a törzsek viszonylagos autonomiáján kívül más korlátai is voltak. Elöször is nem volt határozottan örökösödési. A fejedelem választás vagy közfelkiáltás utján emeltett a nemzet élére; igaz ugyan, hogy mindig Árpád családjából, de a nélkül, hogy szokás vagy törvény szigorúan szentesítette volna az elsőszülöttségi rendet¹⁾. Aztán ellenörizve volt a gylas és kárkán, a főbirói hatalom s a főnököknek és számos szabad embernek gyűlése által²⁾. Végül a győzők nem voltak szétszóródva a legyőzöttek között, mint a normannok az angol-szászok földjén, hanem tömören telepedtek meg az ország belsejének rónáin, és így nem tartván a meghódított lakosság általános felkelésétöl, nem is érezték szükségét az absolut fejedelmi hatalom elött való meghajlásnak. S valóban már jó eleve azt látjuk, hogy a magyar uralkodók, megerősítendők hatalmukat, idegeneket hívtak be, majd bolgárokat, kunokat és besnyöket³⁾, kik a hadi szolgálatra mindig készen állottak s

¹⁾ Még a királyság alatt sem követték ezt mindig.

²⁾ L. a II. fejezetet.

³⁾ A bolgár gyarmatokkal Taksony alatt bizonyos számú musulman is költözött be, s az okmányokban is ma elítáknak nevezett ivadékaik

csak a királynak engedelmeskedtek; majd német lovagokat vagy ügyes olasz politikusokat¹⁾, kikre kecsegtető hatással voltak a királyi ajándokok, s az előkelő állás, melyre csakhamar felemelte őket az uralkodói kegy. E ténynek több századon át nem csekély fontossága volt a magyar történelemben.

A társadalmi szokások összefüggésben voltak politikai intézményeikkel. A család, sőt a törzs minden tagja is, testvérnek tekinté egymást, mindnyájan szabadok s mindnyájan nemesek voltak. Innen eredt a nagyszámú kis nemesség, mely mindig főerejét képezte Magyarországnak. A házasság tiszteletben állott s a többnejűség valószínűleg tiltva volt²⁾. A család- és törzsfőnökök állása is, mint a vezéreké, részben örökösödési volt, részben választásból vagy közfelkiáltásból eredt. A vezér vagy nemzeti gyűlés által a törzsnek vagy családnak adományozott földek az egész tulajdonát képezték,³⁾ még ha a család különböző ágai fel is osztották azokat, hogy kunyhókat építsenek, melyekből lassanként házak lettek, s hogy a földművelés kezdete előtt nyájait legeltessék rajtuk. Csakis a magyar nemzetnek földmívelővé alakulása után lőnek a főnökök tulajdonosai a földek egyik részének, s földesurai a többinek. Az első időkben a vezéri törzs, mely a fejedelem közvetlen hatalma alatt állott, az ország közepe táján, Pest és Székes-Fehérvár vidékén telepedett meg, s meglehetősen gazdagabb volt a többinél, de mi felsőbbiséget sem gyakorolt.

A régi magyaroknak nem sok hajlandóságuk volt a városokban való lakáshoz s e megtelepedett élet sokáig visszatetszésükkel találkozott. A városokat jó ideig az ország előbbi lakosságának vagy a behívott idegeneknek engedték át. A rónákon voltak otthon, s beérték vele, hogy urai valának a hegyeknek, a nélkül, hogy azokat lakták volna, mi azon állításra szolgált alapul, hogy megsemmisítették vagy a hegyek közé üzték a puszták lakosságát. A hazai történetírók védelmezik e vádak ellen őseiket.⁴⁾ Szerintök a magya-

soká megőrizték vallásukat. L. a Mem. de l' Acad. de Saint. Pétersbourg, VII. kötetében (1822. 627. l.) Froehn tanulmányát: de Baschkiris quae memoriae prodita sunt ab Ibn-Foszlanó et Jakutó és Abdulféda földrajzát. (Francia ford. Reinaudtól. Paris, 1838., 294. l.).

¹⁾ Kézai: de Nobilibus advenis. (Endlichernél).

²⁾ Gyaníthatni ezt a vezéri család példájából s a többnejű Ménmarót-nak adott gúnynévből is.

³⁾ L. az e rendszernek s a szlávokénak analogiájára nézve a III. fejezetet.

⁴⁾ Szalay, Fessler, Klein stb.

rok nem voltak kegyetlenek azok iránt, kik nem szegültek ellenök; csak a hadi foglyok kerültek szolgaságba, s ezek is szabadságuk visszanyerésének reményével; s a közszabadság csakis a hűbéri rendszerrel szűnt meg.

Bármint legyen is, sajnálnunk kell, hogy nincsenek számosabb és biztosb forrásaink e korszak társadalmi állapotáról; de főleg azt, hogy minden nyoma elveszett a magyarok első értelmi culturájának s első iparának. A Pesten és a vidéken negyven év óta igen tevékeny nemzeti archeologia igen keveset talált e korszakból. Megemlítjük a verébi pogánysirt ¹⁾ s kengyelekből, zablákból s több más oly tárgyból álló tartalmát, melyek inkább hasonlítanak a livlandi, mint a németországi sirokban találtakhoz, Berengár nevét viselő s kétségkívül az olasz betörések korából való ezüstpénzekkel. Egy vers sem maradt fenn a magyar bárdok, a hegedősök által hősök dicsőítésére, vagy családi öröm- és gyászünnepélyek, házasságok vagy temetések alkalmával énekelt krónikákból. ²⁾ A középkori egyház számüzte őket, mint a kik be voltak szeunyezve a pogányság által, s tévedéseinek szintugy, mint emlékének megörökítésére alkalmasak valának. ³⁾ Mindenesetre kiemelhetjük fontosságukat a magyarok e korbéli életében. ⁴⁾ A napjainkban is oly népszerű cigányzene távoli visszhangja e régi hegedősöknek.

A panaszok nem lehetnek örökké tartók, s a nemzetek nem élhetnek azokból. A tizedik század vége felé uj irányba kelle térniök a magyaroknak. Valamint a betörések s a csaknem állandó harc lehetetlenné váltak, a nomád életből kifejlődött régi szokásoknak is tova kelle tűnniök a szomszéd népeknek bár tökéletlen, de keresztény polgárisodása elől.

¹⁾ Érdy János: Régiség tani közlemények, Pest, 1868., a verébi pogány sirban talált tárgyakat feltüntetöt rajzokkal, melyek közül egy harcos koponyája a legérdekesebb.

²⁾ Toldy: Gesch. der ung. Lit. 36. l.

³⁾ Thierry Am. (II. 348.) idézi a budai zsinat nyolczadik canonját.

⁴⁾ Symphonias atque dubes sonos cithararum et fistularum cum omnibus cantibus jocularum habebant ante se (Anon. c. XLVI. etc.)

MÁSODIK KÖNYV.

Magyarország az Árpád-házbeli keresztény királyok alatt.

ELSŐ FEJEZET.

Szent István s a keresztény hit felvétele (972—1038.).

Géza az Árpád-házbeli első keresztény ¹⁾ s előhírnöke szent Istvánnak. Körülbelül úgy tekinthető, mint Kis Pipin Nagy Károlylyal szemben. Alig van egyetlen mozzanata fia uralkodásának, a melyet legalább jelezve ne találánánk vezérségében. A kereszténység felvétele, idegenek behívása, gyakoribb s békésebb érintkezések a szomszéd népekkel, — mindezt elő készíté és kezdeményezte, ha nem is fejezte be.

Oly hirnevet hagyott hátra, hogy szigorú ura volt az övéinek s vendégszerető és előzékeny a külföldiek iránt ²⁾. Az esetleges németországi hadmeneten kívül, melyről már történt említés, került a népére nézve pusztító csapássá vált háborút. Egyúttal erősíté hatalmát s előkészíté a vezérség átalakulását rendes monarchiává. A behívott, megtelepedett s minden módon kitüntetett idegenek készek valának pártfogójuk támogatására a törzsfőnökök ellenében. Midőn fanbergi Tibold és wasserburgi Wenczel hatalmas magyar családok alapítóivá lettek; midőn Huntot és Pázmánt, kik később arra lettek hivatva, hogy lovaggá üssék, teuton szokás szerint, István királyfit, tengeren túli utjokból visszatértökben barátságosan

¹⁾ Az e könyvben foglalt három évszázados korszakra vonatkozó okmányok nagy része Pray évkönyveiben s Katona *Historia critica*-jának hét első kötetében található fel. A legteljesb gyűjtemény azonban a Fejéré (Codex diplomaticus), kiegészítve Wenzel Árpádkori új okmánytárával.

²⁾ L. Kézai: *De nobilibus advenis*, Endlichernél.

magánál tartá Géza; s midőn Apulia száműzöttje, Theodat, a Duna partjain új hazára talált: méltán lehetne fenyegetettnek tekinteni a magyar clanok kezdetleges rendszerét.

A kereszténység terjesztésének szükségképen követnie kellett az idegen fajbeliek e beszívargását. Feltétele volt az és egyuttal eredménye is ennek. Géza belátta, hogy népe nem verhet szilárd gyökereket a keresztény Európában, ha nem leendő kereszténynyé. Nem volt e tekintetben szükség a később első nejének, Saroltának tulajdonított befolyásra, a ki egyszerűen Gyula erdélyi vezér leánya volt, és nem byzanci hercegnő, s talán soha, vagy csak igen későn vette fel a keresztény vallást ¹⁾. Kétségtől nagyobb volt a befolyása Géza második nejének, lengyel Adelhajdnak, Miczisláv nagyherceg nővérének. Egy keresztény nő először osztotta meg az ázsiai hódítók nyers életét; maga a tény újdonsága is jelentékeny szerepet jelölt ki számára, melyet ügyesen használt fel. Lovagolt, ivott, vadászott férje oldala mellett, kiben naponként kedvezőbb hangulatot keltett az idegenek s keresztények iránt.

Eltekintve az idegenektől, kiknek beköltözése alig vette kezdetét, valószínű, hogy a legyőzött magyarországi fajok nagy része elhagyta volt már a pogányságot, főleg a Duna jobb partján, a régi Pannoniában. Megjegyzendő egyébiránt, hogy az egykoruak a térítést az ország egész területén, bár a vallásukhoz híven ragaszkodó legyőzöttek által megkönnyített, de egészen újónnan megoldandó feladatnak tekintették. A görögök, németek, szlávok versenyeztek fölötte. A keleti egyház tette meg, mint láttuk, az első lépést; a második a szent birodalomnak s a német egyháznak vala fenntartva. Ez volt egyik utolsó eszméje Nagy Ottónak, ki Esztergamba küldé Brúno verduni püspököt. Kevéssel utóbb (975) Pilgrin passau püspök jog szerint a maga számára igényelte e feladatot, biztos levén a hitben, hogy meg fogja azt oldhatni. »A rémület, melyet e nemzet felkeltett, irta VII. Bencze pápának, kerületem s más tartományok hitszónokaira nézve sokáig hozzáférhetlenné tévé az országot; de Isten kegyeskedett e kaput felnyitni. A magyarok közül többen megkértek, mennék hozzájuk vagy küldenék evangelistákat. Az ország keresztényei imaházakat mernek építeni s megkötött nyelvöket feloldják az Ur dicsőítésére. A barbarok nem gátolják alattvalóiknak megkeresztelését s szabadon engedik járni a papokat, a merre akarnak. A hit felvételére csaknem egészen hajlandónak

¹⁾ Ugy ezen, mint más kérdésekre nézve Szalay igen sikerülten tisztítja meg a történelmi talajt a legendáktól, melyek azt elborították.

tekinthetni a magyar népet.«¹⁾ A római udvar a passauai püspököket több ízben az elpusztult lauriacumi érsekség²⁾ utódainak jelentette ki, különösen az áttérítendő Pannoniára nézve. VII. Bencze ezuttal kissé korán jelentette a francia és germán püspököknek a magyarok áttérését. Géza maga sem vált meg régi isteneitől. Elég gazdagnak mondta magát, hogy mindkét vallás szerint áldozhasson.

Magyarország valódi apostolai nem az olaszok, németek vagy görögök, hanem a csehországi szlávok voltak³⁾. A prágai püspök, kit a csehek Vojtech-nek, az egyházi források szent Adalbertnek neveznek, felkereste Gézát uralkodásának utolsó éveiben. Egy később elterjedt legenda szerint látomány jelentette volna be a magyar vezérnek e szent személyiség érkezését, meghagyván, hogy szívesen fogadja őt.⁴⁾ Vojtech befejezte a fejedelem s barbar udvara megtérítését, s a husz éves örököst, Vajkot István névre keresztelte meg. Bejárta az egész országot, a rábeszélés egyetlen fegyverével küzdvén majd a szlávok majd a magyarok pogánysága ellen, támogatva az egyházak építésében a vezéri tekintély s a hitoktatásban Csehországból jött más egyházi férfiak által. A siker kétségkívül nagyobb volt a meghódított szlávoknál, kik természetesen inkább hallgattak faj-és nyelvokonaik szavára, mint az alattvalóik vallását megvédő magyar hódítóknál⁵⁾. Adalbert hittérítési munkáját áttette később a balti tenger partvidékére, a hol halált is szenvedett vallásaért.

¹⁾ Pilgrinus Laureacensis: De conversione Hungarorum ad Benedictum VII. (Endlichernél, 131. l.) — L. továbbá Hansiz: Germania sacra (Augsburg, 1729. I. 207. s k. l.)

²⁾ Fejér első kötete számos okmányt tartalmaz a németek és szlávok közti versenygésről, a római udvar s a passauai püspökség közti viszonyról stb. (főleg 229., 244., 253., 266. ll.)

³⁾ Léger. Cyrille et Methode, 168. l. — Megjegyezhetjük Rackival azt is (Odlo mci stb., 75. l.), hogy a keresztény vallásra vonatkozó magyar szavak legnagyobb része a régi szláv egyházi nyelvből ered.

⁴⁾ L. Hartvicus: Vita S. Stephani (Endlichernél). Ez a legrégebb s több részlet legendai jellege daczára legkomolyabb forrása I. István életeleirésének. Szerző két legendát használt fel, melyek megelőzik munkáját Endlicher gyűjteményében, s melyek közül a terjedelmesnek, meglehet, ő a szerzője is. Megjegyzendő Wattenbach-hal (Deutschlands Geschichts-Quellen im Mittelalter, 320. l.), hogy e források szerkesztése csak László vagy Kálmán alatt, sz. István canonisatiojánál kevéssel előbb vagy utóbb történt, s annak oka, illetőleg következménye volt.

⁵⁾ Ime egy eléggé figyelemreméltó hely Dlugosznál (Historiae Polonicae, II. 115. l.) Adalbertről Magyarországon: Hungariam ingressus ad duces Geizam peruenit, in fide catholica et ceremoniis ejus, quam ipse ante

Árpád családja az új hit felvétele után számos frigyet kötött a keresztény Európa uralkodóházaival. Géza egyik lánya Abához, egyszerű kabar vezérhez ment ugyan nőül, de egy másik Vitéz Bolesláv lengyel hercegnek, egy harmadik pedig Urseoli velencei dogenek lett nejévé, s a barbarok irányában többnyire megvetéssel eltelt s idegen hercegnők iránti hódolatra nem igen hajlandó velenczéseknél is nagy szépség hírében állott. István a bajor Gizellát vette feleségül, ki megszilárdítandó volt a nyugati és latin befolyást a magyar polgárisodás fölött. Géza halála (997.) nemsokára birtokosává tette őt a vezéri hatalomnak, mely jóval erősebb volt ekkor, mint a honfoglalás idejében.

Nem kevésbé kedvezőek valának a külső viszonyok. III. Ottót egészen igénybe vették a császári koronára vonatkozó nagy tervei; a két Bolesláv — a cseh és a lengyel, — valamint az orosz Wladimir, országaikban voltak elfoglalva, s Bazil császár alig volt képes kielégíteni seregeinek dicsvágyó főnökeit. István uralkodása ennél fogva könnyebb, de sajnos, homályosabb is volt. Az idegen népekkel való politikai s háborús érintkezések meggyérülvén, az előbbi, valamint a későbbi időkben is oly becses külföldi források csaknem egészen hiányzanak. Felette hátrányosan pótolják azokat a későbbi legendák, önkényszerűleg újra meg újra átdolgozva s átídomítva a krónikások több nemzedéke által, kik nem annyira a tények igazságát, mint az előmozdítandó ügyet tartották szemük előtt¹⁾. Az első magyar király életírása ennél fogva egyes részeiben csak feltevésekre fektethető. Szerencsére hiteles törvények biztosb méltánylását engedik meg művének, mint személyének s élete eseményeinek.

annos aliquod suscepisse eum audierat, suis monitis et praedicationibus instructurus. Cum autem duci Geisae et consorti ejus Adleidae adventus fuisset denunciatus, summa mox laetitia concepta ad laudes divinas organa laxarunt. Hunc enim virum ad se venisse, qui sibi in visione dudum fuerat praemonstratus intelligebant. Verbum Dei Slavis et Hunnis tam per se quam fratres suos, per unum et amplius annum melliflavo sermone praedicavit, plurimosque Sclavorum et Hunnorum adhuc cultibus idolorum deditos convertens, omnem Hungarorum perambulavit regionem, eos quidem qui crediderunt erudiens, et paterna pietate confirmans, idolatros vero ab erroribus reducens, ad cujus etiam exhortationem Dux Geisa cum filio suo Stephano et consorte sua Adleida, plures ecclesias fundant, erigunt et instituunt, et episcopalia illis bona largiuntur.

¹⁾ A XV. századbeli krónikások, mint p. Bonfin második decas-ának első könyvében, csak egyszerűen összegyűjtötték ezen elbeszéléseket s hagyományokat. Mint mindig, itt is Thuróczy fordít legtöbb gondott a régi nemzeti daloknak élénk képzelettel színezett visszaadására.

A három első év alatt István egyszerű vezér volt, mint ősei, de már fáradozott saját főhatalmának úgy, mint a kereszténységnek minden irányban való kiterjesztésén. Nem ment ellenszegülés nélkül. Somogyban, a Balatontól délnek, egy hatalmas főnök, Koppány, a tar Zirind fia, fegyvert fogott a régi szabadság s régi istenek nevében. Kétségtelen, hogy a két ügy hívei a magyar birodalom minden tájáról gyülekeztek seregéhez. István fejedelem, a keresztény magyarokon kívül számos idegennel zászlói alatt, mint a keresztény rabszolgák bilincseinek megtörője lépett fel. A Duna partjain ment végbe a csata. István fogadást tett, hogy ellenségének javaival az apja által Pannonhalmán épített sz. Márton apátságot gazdagítandja. Koppányra állítólag wasserburgi Wenczel mérte a halálos csapást. Testét a győző parancsára felnegyelték s a felkelőknek s a hit ellenségeinek megfélemlítéseül kifüggesztették a főbb városok kapuira ¹⁾).

E győzelemnek nagy része volt a kereszténység gyors, habár külső és látszólagos, elterjesztésében. Egy besnyő főnök, Thonusoba, nem tudván e látványt elviselni, fegyverek helyett öngyilkosság által tiltakozott ellene, mi a pogányok elcsüggedéséről tesz bizonyosságot. István, a most már általánosan elismert uralkodó, meg akarta pecsételni külső hatalmát s népének szövetségét a keresztény nemzetekkel, a királyi címnek felvétele és korona nyerése által. Egy bár gyakran ismételt, de felette homályos történethez érünk itt, Astrik szerzetes római küldetésének s az új királyság kettős koronájának történetéhez.

Im először is a kétségtelen tény. A francia d' Aurillac Gerbert II. Sylvester név alatt pápai méltóságra emeltetvén, az ezredik év alatt Rómában uralkodott. Vitéz Boleszláv küldöttjei azon kéréssel voltak nála, hogy urok Lagyelország királyául ismertessék el, a mi nem tetszett Gerbert császári tanítványának, III. Ottónak, ki szintén igényeket formált a szláv népek fennhatóságához. Eközben Astrik szerzetes megérkezik Pannonia bércei közül. II. Sylvester István vezért ruházza fel a magyar királyi címmel, küldöttjének adja át a lengyel fejedelemnek szánt diadémét, szerencsekívánatait küldi Árpád utódjának apostoli buzgalmához, s teljes szabadságot enged neki művének püspökségek s apátságok alapítása által leendő befejezésére. Aug. 15-én ünnepélyesen megkoronázták az első királyt Esztergomban, mely magyar Canterburyvá lett. Három

¹⁾ Thuróczy, c. 28.

századnegyeddal később II. Géza Constantinápolyból nyer egy byzanci stylben ékített koronát, meghajlott kettős kereszttel tetején. Századok óta nemzeti tiszteletnek tárgya e korona, melyet az uralkodók megkoronáztatásuknak napján viselnek ¹⁾.

Több kérdés merül itt fel. Az első a koronára nézve az, vajon két részből áll-e, s a látható felső rész byzanci, az alsó pedig nem-e szintén az, hanem II. Sylveszter ajándoka? Nehéz e kérdést megoldani, mert nincs megengedve a magyar függetlenség e küljelének megvizsgálása. Különben is e kérdés másodrangú; sokkal fontosabb az, vajon feltételekhez volt-e kötve a királyi cím adományozása, s bullának tárgyát képezték-e ezen feltételek? Misem gyanusabb, mint a tizenhatodik században állítólag feltalált okmány, melynek soha sem mutathatták fel az eredetijét, mely ismeretlen volt Hartvik, az életiró és kortársai előtt, s mely Magyarországot a szent székhez teljesen hűbéri viszonyban álló királlysággá tette volna, ²⁾ a minő sokáig volt a nápolyi királtság. Ezen okmány hitelességét ³⁾ igen kevésé valószínűvé tesz a királyoknak és gyűléseknek gyakori felszólalásai teljes függetlenségök mellett. Különben is a pápa csak pusztá czimet adott a magyar királtságának, nem pedig hatalmat vagy birtokokat; a mi kizárja a komoly hűbériség minden fogalmát. Másfelől a pápáknak különböző időkben támasztott azon követelésük, hogy a királyválasztás megerősítése, jogukban áll, gyanítani engedi, hogy a szentszék előtti tiszteletteljes meghódolásnak valamely irott vagy szóbeli ígérétét vitte a küldött magával.

¹⁾ E csaknem babonás tiszteletnek egyik legkülönöseb bizonyossága Révay munkája (*De Sacrae corone R. H. virtute, victoria, fortuna commentarius*. Schwandtnernél, II. k.) Szerző szemeiben a sz. korona élő személy, a ki bántalmazóin boszszut áll.

²⁾ *Regnum quoque a munificentia tua S. Petro oblatum, teque una ac gentem et nationem ungaricam praesentem et futuram, sub protectionem S. Romanae ecclesiae acceptantem, prudentiae tuae, haeredibus ac legitimis successoribus tuis habendum, regendum, gubernandum ac possidendum reddimus et conferimus* (Fejér, I. 342.)

³⁾ Wattenbach, e téren nagy tekintély, nem hisz a Sylvester-féle bulla hitelességében, melyet Olleris (*Oeuvres de Gerbert, Clermont et Paris, 1863. 174., 554. és k. l.*) fenntart s a magyar történetirók általában, névszerint Szalay (I. 90—95.) nem tagadnak, Fessler-Klein kivételével, ki egy valódi okmány későbbi átídomítását látja benne. E vitatott okmányt, melyet 1550-ben Trau templomában Veráncz látott (a mit megezáfol a tudós Lucius, szerinte nem létező ez okmány a kérdéses templomban) kinyomatta Rómában (1645.) Inhonffer jezsuita.

A mi a püspökségek felállíthatásának apostoli hatalmát illeti, melylyel II. Sylvester az új királyt megajándékozta volna, bizonyos, hogy István egész uralkodása alatt gyakorolta s utódai őket megillető jognak tekintették azt. Nem is várta be e tárgyalásokat a római udvarral, hogy a német papság ellenében megvédje függetlenségét a keletkező magyar egyháznak. Hogy véget vessen a passauai püspökök pápai belenyugvásra alapított igényeinek, megalkotta az esztergomi primási érsekséget, s a kalocsait, mely később az ország második érsekségévé lett, mint a yorki Angliában. Az 1000-ik év után sorban meg lőnek alkotva ¹⁾ a pécsi, veszprémi, csanádi, bácsi, győri, egri, erdélyi, (valószínűleg a nagyváradi is), a váci és nyitrai püspökségek, bár a három utóbbinak vitás a keletkezési ideje. A királyság egyházi térképe alig változott azóta, különösen Mária Theresia koráig.

A magyarok közül igen sokan méltatlankodtak a fölött, hogy mintegy alattvalóivá lettek a többnyire idegen papoknak, bárminő gonddal igyekezett is a király megóvni az egyház nemzeti függetlenségét. Az ifjabb Gyula erdélyi vezér barbár udvara gyupontja volt ezen ellentállásnak. Az ország oláh lakossága közt a görög egyház által elterjesztett kereszténységet üldözte e kis uralkodó, Tuhutum utódja, szövetségben a moldvai besnyőkkel. Viszont a székelyek a királyhoz szegődtek, ki győzelmes hadjárattal vonult a termékeny völgyeknek, s mindennemű kincsekben bővelkedő hegyeknek e vidékére (1002). ²⁾ Gyula családjával együtt fogságba esett, s csak megkeresztelkedésének árán nyerte vissza szabadságát. Az egész lakosságnak is, fajkülönbség nélkül, fel kelle venne a keresztény hitet. István nem érte evvel be; teljesen egyesíté Erdélyt királyságával, s egyszerű vajda által kormányoztatá, egyfelől püspökséget, másfelől a Gizella királynéval jött bajor gyarmatot helyezvén el benne. Aztán Keán, a besnyő vezér ellen vonult, megölte őt s zsákmányul ejté táborát. Nehány évvel később Glad utóda, a bolgár vezér, az utolsó, némileg még független fejedelem is elveszett egy harcban, melynek részleteit hiányosan ismerjük. A királyság egysége Szent-István jogara alatt teljesen meg lett ezzel valósítva.

Az ország viszonya a nyugati és keleti császársághoz elég sokáig békés volt; sőt Németországhoz barátságos is, a mig II.

¹⁾ A vitás bullának ez az apostoli hatalomra vonatkozó pontja: *Ecclesias regni tui praesentes et futuras nostra ac successorum nostrorum vice disponere atque ordinare apostolica auctoritate similiter concessimus.*

²⁾ Thuróczy, c. 29. és 30.

Henrik császár, bajor herceg s Szent-István sógora élt. Brunó, Henrik fivére, felkelési kísérletének meghiusulta után a magyar királyhoz menekült, kinek sikerült kibékítenie a testvéreket. II. Konrád trónraléptével azonban (1024) több évi ellenségeskedés vette kezdetét, a melynek felélesztésében különböző okok működtek közre. Először is István felhasználhatni vélt bizonyos viszályt arra, hogy hatalmába ejtse Morvaországot, melyet a magyarok már előbb is megszállottak volt, miáltal Konrád, mint e tartomány védura, mélyen megsértettnek tekinté magát. Az új császár továbbá fiának, Henriknek adományozta a bajor hercegséget, mellőzésével a Bruno püspök s Imre magyar herceg — II. Henrik testvére és unokaöcscse — által támasztott jogigényeknek. Konrád végül fia, Henrik számára megóhajtá nyerni Ágnes byzanci hercegnő kezét, s megbizta ez ügygyel a strassburgi érseket. A magyar király azonban tartott a két császári udvar közti frigykötéstől, különösen a bolgár birodalomnak II. Basil által kevéssel előbb történt megsemmisítése óta, mi a hanyatlásukban is félelmes byzancziak közvetlen szomszédságának tette ki a magyar királyságot. Megtagadta tehát a strassburgi püspöktől az országán való átutazhatást.

E viszály, melyben egyik félnek sem volt teljesen jogos az álláspontja, kezdetben előnyére látszott válni a magyaroknak, kik megszállották Bajorországot (1028.). De a következő két évben nemcsak a fiatal herceg, hanem a császár s a Bretisláv herceg vezette cseh csapatok ellen is küzdeniök kellett. Betörték ezek az országba, s pusztították azt, a püspököknek és szerzeteseknek királyuk ügye mellett buzgólkodása daczára. István visszatért ekkor békés politikájához. Felhasználta az ellenségei elé gördült első nehézségeket, békét kötött velök¹⁾, lemondván minden igényről Bajorországra, s elfogadván észak-nyugati határu a Morva folyót, mely e minőségét mind e mai napig megtartá. Konrád annyira kibékült az ősz magyar királylyal, hogy vendége is volt palotájában. (1033.).

A törvényhozás és szervezés művét, szent Istvánnak valódi dicsőségét²⁾ nem sokáig szakítá félbe e háboru. Kedvencz foglalkozása volt az egyházak és kolostorok alapítása, melyről hadjáratai alatt sem feledkezett meg. A besnyők táborában talált zsákmány felépítésére szolgált a székesfehérvári nagy egyháznak, mely őt

¹⁾ Gisebrecht, id. h. II. 263. s k. II,

²⁾ István törvényei, 56. cikkben két könyvbe foglalva, olvashatók Endlichernél: Monumenta arpadiana, 299—324. l.

évszázadon át koronázási és temető helye volt a magyar királyoknak, Reims és Saint-Denis együttvéve. A jámbor király szintugy, mint Gizella királyné és fiuk szent Imre, szerette személyesen megtekinteni e vallási építkezéseket, melyek vezetésére byzanci és olasz művészeket hívott meg. Körüljárta azokat, s megvizsgálta belülről is, hogy meggyőződjk, miként szilárdul s illő díszszel épülnek¹⁾. Magyarország határozottan a latin egyház részére lőn ugyan megnyerve, de a keleti elem sem volt még teljesen kizárva. Mig Sanseverino gróf Tatában alapított apátságot, egy másik kolostort Veszprémben építettek görög szerzetesek²⁾, kik a királytól birtokadományt s saját nyelvükön írott okleveleket nyertek.

A templomok s szerzetházak némelyikének iskolái is voltak, melyek közül a felsőbbekben papnövéndékeket képeztek; meglehet, a veszprémi *studium generale* is e korból veszi eredetét. Magyarország azonban nem volt akkor, valamint a középkor egyetlen szakában sem, heves theologiai viták színhelye, bárha Berengár tanai az áldozat szentsége felől itt is keltettek némi figyelmet³⁾. Az ország ellenszegülés után ugyan, de vitatás és megvizsgálás nélkül elfogadta azon egyházi tanokat s elveket, melyek az ezredik év táján az egész kereszténységben diadalmaskodtak. Nem állítá szembe Rathramn-ot Radbert Pascassal, sem a püspökség függetlenségét az ál-decretumokkal⁴⁾, csak egy dolog, a nemzeti függetlenség fölött őrködött éberen. Csak a XVI-ik századbéli reformatio ébreszté föl a theologiai életet ellenségeinél ugy, mint híveinél. A középkori magyar egyház inkább gyakorlati és politikus volt, s keveset foglalkozott tudományos vallási fejtegetésekkel. Viszont a nép is, melynek történetét tanulmányozzuk, inkább távol tartá magát, mint bármely más, a vakbuzgó rajongástól. Az iszonyatoságokat, melyek különböző korszakokban itt is el lettek követve, csaknem kivétel nélkül idegeneknek kell betudnunk⁵⁾. Zsidó és néhány muzulmán az egész tizenegyedik század alatt, s még később is, szabadon élhetett kereskedésének és vallásának.

¹⁾ Thuróczy, c. 30.: *Totam ecclesiam circuibat, et fracturas sive scissuras parietum ac tectorum, perspicacibus oculis et morose inspiciebat.*

²⁾ Wenzel, görög okmányok az I. köt. végén.

³⁾ Fejér, I. 337. és k. 11.

⁴⁾ Helyesen említi ezt fel Giesebrecht (id. h. I. 741.) ki futólag igen találóan határozza meg István törvényeinek jellegét.

⁵⁾ Egy Lengyelországból jött idegen volt az első remete is Magyarországon. *L. Vita S. Zoerardi* (Endlichernél).

E türelem nem terjedt ki a nemzeti pogányságra, melyet István ki akart irtani. Biztosan elérhetni vélte ezt javadalmazás és büntetések által. A dézsmán felül a városoknak s bizonyos terjedelmű uradalmaknak tizenként hozzá kellett járulniok templom építéséhez és fenntartásához s ellátniok azt fekvőséggel, két házzal és két szolgálóval, lóval, hat ökörrel, két tehénnel s harmincz apró marhával¹⁾. A ki nem tartotta meg az ünnepeket vagy bőjtöt, nyolc napig fogságban bőjtölt. Ki az isteni tiszteletet megzavarta, megostorozák és a haját lenyirták²⁾. Ki nem ülte meg a vasárnapot, azt megfosztották barmaitól s öltönyeitől, hacsak meg nem váltotta azokat bőrrel, azaz megbotoztatással³⁾. Kik elhagyták a keresztény vallást, azokat többször megintette a püspök, aztán átadta a világi igazságszolgáltatásnak. A ki végül nem keresztelkedett meg, nem részesült tisztességes temetésben⁴⁾.

A mily bőkezű volt a királyság azon világiak elleni fenyegetéseiben, kik halasztgatták az áttérést vagy a meghódolásban kevésbé mutatkoztak őszintéknek, épen oly nagylelkű volt adományaiiban a kolostorok iránt még inkább, mint a világi papsággal szemben. Csak a pécsváradi apátságnak (latinul *ad radices montis ferrei*) nem kevesebb mint tizenegyszáz mansio-nyi földje volt, negyven jószágra osztva, a mely carolingi mértéket az új királyság is elfogadta⁵⁾. E földeknek és épületeinek szolgálatában hatszáz szekeres vagy lovas ember, száznál több vinczellér s számos másféle szolga állott az apátság rendelkezésére. Felsorolásukból képet alkothatni ezen apátság felől, mely kétségkívül hasonló volt a cluny-i apátsághoz s ugyanazon szolgálatokat tette a földmivelésnek. Mint Franciaországban, itt is néhány szolga a betegek s utasok elfogadására s gondozására volt kirendelve. István az Olaszországba vagy a Szentföldre utazó magyarok számára is építtetett ilyenmű vendégházakat Ravennában, Rómában és Jeruzsálemben.

¹⁾ *Decem villae ecclesiam aedificent, quam duobus mansis totidemque mancipiis dotent, equo et jumento, sex bubus et duabus vaccis, triginta minutis bestiis. Vestimenta vero et coopertoria rex provideat, presbyterum et libros episcopi.* (II. 1.)

²⁾ *Qui murmurant vel loquuntur hora missae, in atrio ecclesiae, pro tanta temeritate coram omnibus ligentur, et corripientur flagellis ac cesura capillorum* (I. 19.)

³⁾ *Tollantur instrumenta et vestimenta, quae, si velit, cute redimat.* (I. 9.)

⁴⁾ I. 10—14.

⁵⁾ Fejér, I. 296. Ugyan-e gyűjteményben számos analog okmány található.

A papság kiváltságai lassanként ugyanolyanok lettek Magyarországon is, mint Európa többi részeiben, csak a királynak az egyház fölötti, vagyis inkább az egyház vezetésében gyakorlott jogai voltak szélesb körűek, mint a XI-ik század alatt bármely más államban; csak Nagy Károly egyházi kormányzatával helyezhetni azokat párhuzamba. Nem annyira zsinatokból, bár egy igen fontos zsinat tartatott 1016-ban, a primási városban ¹⁾, mint inkább nemzeti gyűlésekből vették eredetöket a királyi törvények; nem annyira zsinati végzések, mint törvényczikkek szabályozták és szervezték az egyházi érdekeket is. A papság javai formaszzerű törvény által épen úgy az uralkodó közvetlen védelme alá valának helyezve, mint a koronajavak ²⁾. A király adományozta a papi ruhákat és a szent edényeket. A királyi hatalom alatt s egyenes érintkezés nélkül a római udvarral, mindazon jogokat gyakorolták a püspökök, a melyekkel a latin egyházhoz tartozó más államokban voltak felruházva. Csak ők ítéltettek a papok felett ³⁾, kik ellen világiaknak tanuságtétele semmi esetben nem volt elfogadható.

Szent István egyházi szervezése ezek szerint részben a korabeli Német- vagy Franciaországot ⁴⁾, részben ezen országoknak a nagy frank monarchia idejében fennállott intézményeit utánozta. Ugyane kettős irány található fel a világi szervezésben is. A hol a földbirtok s a lakosság legnagyobb részének állapotáról van szó, a teljes hűbériséggel találkozunk ⁵⁾; midőn pedig a kormányzó és törvényalkotó hatalom gyakorlásának feltételei forognak kérdésben, két-három századdal előbbi idő, a Capitulariák korszaka ujul meg előttünk. Nemcsak öntudatlan, a dolgok természetéből folyó utánzás ez: »Utánoztuk a régi és mostani uralkodókat,« mondja határozottan István törvényeinek bevezetése ⁶⁾.

Miként, minő törvényhozási eljárással alkották e törvényeket? Nem könnyű szabatos feleletet adnunk e kérdésre, mert nem ismerjük ezen okmányoknak sem öszszeségét, sem időrendjét,

1) Péterfy: *Sacra Concilia etc.* Posonii, 1741. I. 1.

2) *Sunt sub defensione regis, sicut propriae suae haereditatis.* (I. 1.)

3) *Volumus ut episcopi habeant potestatem res ecclesiasticas providere, regere et gubernare* (I., 2., 4.)

4) Racki (id. h. 76. l.) elismeri, hogy István országgyűléseinek s törvényeinek inkább germán, mint szláv jellegök van.

5) *Volumus ut unusquisque senior suum habeat militem, nec aliquis alter illum suadeat antiquum deserere seniore et ad se venire.*

6) *Antiquos et modernos imitantes Augustos.*

csak két könyvben később történt összeállításukat. Igen valószínű azonban, az e könyvekben és egyebütt foglalt adatok szerint, hogy e törvények részben a hatalmasb urak és főpapok tanácsának, részben azon szabályos időközökben összehívott nagy gyűléseknek közreműködésével keletkeztek, a melyekben részt vettek a szabad férfiak közül mindazok, kik el akartak menni vagy elmehettek¹⁾. De igen korai volna még alkotmányos monarchiát, akár csak oly alkotmányos monarchiát is képzelnünk, a minő Angolország volt 1215. és Magyarország 1212. óta. A barbar szabadság s patriarchalis foederalismus korszaka nem létezett többé s a képviseleti rendszer nem létezett még; ugy hogy a király szükségképen a hatalomnak teljével rendelkezett s csak látszólag osztotta azt meg az egybealkotásukra és kiváltságaikra nézve igen határozatlan alapon álló két gyűléssel. Fel lehet ugyan ismerni bennök a főurak és követek házának eredetét, de korántsem e két testület létezését s valódi működését.

Vizsgáljuk immár meg a személyi és vagyoni viszonyokat, a mint azok kifejlődtek a püspöki kar megalkotása, a hosszas kalandozásokra következett állandó megtelepedés, a törzsrendszer gyors hanyatlása, az idegeneknek s a nyugati szokásoknak meghonosítása, végül pedig az örökös királyság intézménye alapján. A legmagasb rangfokozaton, s a legelőkelőbb uraknak is messze fölötté találjuk a király szent személyét. A ki ellene összeesküvést forral, nem talál menedéket még az egyházakban sem, melyek átokkal sujtandják őt, valamint bűntársait s fondorlatuknak eltitkolóját²⁾. Utánna s a királyi vérből származott személyek után az uralkodó bizalmával kitüntetett méltóságok következnek. Első helyen a nádor³⁾, a világi rend főnöke, mint az esztergami érsek az egyházi rendé; állása, mely ekkor még az udvarra s némely birói ténykedésekre szorítkozott, később a királyi főhelytartóságnak egy nemévé leend. Aztán a kan-

¹⁾ Kovachich: *Vestigia comitiorum apud Hungaros* Budaë, 1790. I. 10—39. Ezen érdekes és tudós munka a különböző korszakbeli magyar országgyűlések után maradt nyomok felkutatásának van szentelve.

²⁾ István törvényeinek ide vonatkozó fontos helye (II. 17.): *Si quis in regem aut in regnum conspiraverit, refugium nullum habeat ad Ecclesiam, et si quis circa regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentari sciens consenserit, anathemisetur et omnium fidelium communione privetur, et si quis hujusmodi aliquem noverit, et post haec valens non edicaverit, praedictae subiaceat damnationi.*

³⁾ E szó igen valószínűleg szláv eredetű, habár Szalay és más magyar írók a Nagy Ur elnevezésből származtatják is le.

czellár, mindig a püspöki kar egyik tagja, s a *comes curialis regis*, mely hivatalból az országbirói tiszt fog kifejlődni.

Előkelő méltóságokat viseltek a vármegyék kormányzói is, a mely új területi felosztásnak ime az eredete: A meghódított föld első felosztása a különböző törzsek szerint történt. Jellege nem volt egészen állandó, mint maga a honfoglaló harczosok tartózkodása sem, s főleg midőn a kihalt családok helyét idegenek foglalták el vagy az előbbi birtokosok foglalták vissza, elkerülhetlenné vált az új területi felosztás. István ebben is a rend és egység azon vezéreszméit követte, melyek egész kormányzatát átlengik. Mintegy hatvan, meglehetősen arányos nagyságu kerület lőn felállítva, mindenik központul a honfoglalás óta s annak megszilárdítása érdekében épített vára k egyikével. Innen a kerületeknek adott *Vármegye* elnevezés, latinul *Comitatus*, németül *Gespanschaft*, a királyt képviselő kormányzójának czime után. A latin cím a *comes*-ből ered, a római birodalom vagy a merovingi monarchia által e szónak adott administratív, és nem hűbéri értelemben. A magyar cím, az *ispán*, valamint a német is bizonyára a szláv *zsupán*-ból származik. A király e vármegyei képviselőiből s a vezéri s nagy földbirtokos családokból, a kik szintén *comites* nevet viseltek, alakult a főrendek, a mágnások osztálya.

A sokkal számosabb kis nemesség egyébiránt nem volt a főuraktól át nem léphető korláttal elválasztva s a király kegye vagy kiváló érdemek bármelyik nemest felemelhatték az utóbbiak sorába.

A nemességet egészében szintén nem tekintették lényegesen különbözőnek az egyszerű szabad emberektől, mert még nem volt szorosán öröklő s érdemei mindenkit nemessé tehettek. Az egyszerű szabad emberek (vulgares) osztálya kétségkívül mindinkább felosztásnak indult, egyfelől a kis nemességre, másfelől egy nemére a parasztságnak, mely megelőzte a jobbágyságot; de mindez még nem történt meg. Az egyszerű szabad ember sem volt kizárva a politikai jogokból, elmehetett a gyűlésekre s katonai szolgálatot tett, csakugy mint a nemes, ki még nem volt tőle teherviselési kiváltságokkal elválasztva, s nemeslevelek és címerek által bizonyára még kevésbé.

A szabad embereknek egészen külön osztályát képezték máris a városok lakosai, nagy részben idegenek, kik a német városok mintájára szervezkedtek. Tisztviselőiket s papjaikat választották, egyedül a király főhatósága alatt, kinek viszont csekély adót s néhány katonát, valamint, ha utjában falaik közé tért be, magának

s kiséretének ellátást tartoztak adni. Bizonyos tekintetben valóságos idegen gyarmatokat képeztek (*hospites*), törvényesen viselték e jellemző nevet s nagy szolgálatokat tettek az ország kereskedelmének.

A társadalmi lépcső legalsóbb fokán a tulajdonképeni szolgák állottak, mert szent István nem törölte el a rabszolgaságot, bár megtevé a lehető enyhítésére s kiirtásának egyéni felszabadítások ¹⁾ által volt előkészítésére. Nagy volt azonban még a számuk, sőt szaporodott is a háborúk vagy elítéltetések által, István törvényei megtartván a szolgaság büntetését. A tulajdonos felelősséggel tartozott, ha rabszolgája megölté másnak a szolgáját; meg kellett térítenie a kárt, mást adnia a megölt rabszolgáért. Ez tehát merőben az ősrégi rabszolgaság volt. De ugyanazon társadalmi törvény, mely Nyugaton a hűbéri rendszert lassanként kifejleszté, mind közelebb hozta egymáshoz s végre teljesen összeolvasztá a rabszolgákat az egyszerű szabad emberek szerencsétlenebbjeivel.

A teljes szabadságot s teljes szolgaságot közvetítő osztályok helyzetének megértéséhez a birtokviszonyok ismerete szükséges. A földek csaknem egyenlő két osztályra oszlottak: a magánosak és az állam jószágaira. Az előbbieket, örökös birtokai a régi tulajdonosoknak s főleg a hódítóknak, törvény által valának biztosítva, részben való átruházási joggal a feleségre, fiakra, lányokra vagy az egyházra. E jószágok nem képezték, mint hajdan, a »családok« közös tulajdonát, a tulajdon egyénivé lett ²⁾. De mintegy fele a földnek megmaradt a királyság birtokában, főleg a határok mentén s a megyék központi várai körül. E jószágokat a király hűbérül részint világi uraknak, részint a püspökségeknek s apátságoknak adományozta, a melyek viszont az Európaszerte gyakorlatban volt hűbéri szolgálatokkal tartoztak. A magyar főpapok, igen gyakran kiváló politikai személyiségek is, számos esetben kötelességüknek tekintették személyesen jelenni meg a harcztéren, s nem pusztán jobbágyaikat küldeni el. Az egyháznak adományozott államjavak külön fajává lőnek az elidegeníthetlen hűbereknek, de nem veszíték el hűbéri jellegüket.

A király e közvetett hűbéresei különböző jogokkal felruházott

¹⁾ *Si quis misericordia ductus proprios servos libertate feriverit cum testimonio, decrevimus ut post obitum ejus nemo invidia tactus in servitutum eos audeat reducere, (I, 18.).*

²⁾ *Unusquisque facultatem habeat sua dividendi, tribuendi uxori, filiis filibusque, atque parentibus sive ecclesiae, nec post obitum ejus quis hoc destruere audeat. (I, 6.)*

osztályokat alkottak. Némileg előkelőbb állása volt kettőnek, a nélkül azonban, hogy tagjai az egyéni szabadság teljességét élvezték volna. Ezek voltak: egyfelől a királynak és nagy földbirtokosoknak szabad, sőt nemes szolgálói, kik az ő zászlaik alatt harcoltak (miles), de nem hagyhatták el uraikat, lett legyen az a király vagy más valaki; másfelől a várjobbágyok (jobbationes castri), béke idején a vár őrsége, harczban a királyi sereghez sorakoztak. Többnyire a várakat környező királyi földeket lakták.

Két más közvetítő osztály inkább közeledik a szolgálathoz. Az udvarnokok, különböző szolgálataik szerint pékek, molnár, solymárok, lovászok¹⁾, egy neme a falusi kis polgárságnak, melynél a foglalkozás átöröklése kötelező volt; a főurak, főpapok és királyok örökségül vették s adták őket a jószágokkal együtt, melyeket nem volt jogukban elhagyni. Az udvarnok szabad embernek tekintették, nem bocsátatott azonban, mint ilyen, tanúságtételre. Megtörtént, hogy ezen osztály tagjait bizonyos szolgálatok fejében olykor tömegesen nemességre emelték. Ez oka annak, hogy még ma is egyes tanyak lakosai mindannyian nemesek. Utolsó közvetítő osztály volt a várnép (conditionarii), mely a földet mivelte vagy némely mesterségeket üzött, vagy földbér fizetése, vagy híd-, ut-, és vár-építkezések körül a robot teljesítése mellett.

Ilyen volt a társadalmi hierarchia szent István korában. Nehány szóval érintenünk kell még az igazságszolgáltatást, a királyi jövedelmeket s a hadi szolgálatot.

Az egyházi jogszolgáltatás illetékességi köre csaknem ugyanolyan volt, mint másutt; a végrendeletekre, házasságokra, letett eskükre vonatkozó kérdéseket ölelte fel. A világi igazságszolgáltatás az ispánokra s helyetteseikre volt bízva, de a király vagy nádor mindig gyakorolhatta azt, bárhol tartózkodott, sőt utazása közben is. Szabad ég alatt, az egész nép előtt, egy hirnök felhívta a perlekedő feleket. A tanúk esküt tettek, s ha hamis volt esküjük, elvesztették jobb kezüket. Más esetekben izzó vas- vagy forró víz-próbát alkalmaztak, de a perdöntő bajvivást még nem. Pristald-oknak nevezett hivatalos személyek hajtották végre az ítéletet.

A pereknek ritkán volt polgári jellegök, mert a jószágfelosztás csak nemrég történt s a birtok-viszályok igen gyérek voltak. Meg kell itt azt is jegyeznünk, mennyire kedvező volt a magyar törvényhozás mindig a nőkre, s főleg az özvegyekre nézve. Gyámi

¹⁾ Szalay (I. 135.) a nyugati ministeriales-ekhez hasonlítja őket.

minőségben ők kezelték gyermekeiknek minden vagyonát s magtalanság esetében is megtarták férjök javait, míg új házasságra nem léptek ¹⁾. A lányok épen úgy öröklöttek mint a fiak s részletes törvényhozási intézkedések védték őket a csábítók ellen s torolták meg a csábítást. Még a családapának árulása esetében sem veszítették el öröklési jogukat az ártatlan gyermekek ²⁾.

Csaknem valamennyi per büntető jogi volt. A kártérítés rendszerét alkalmazták, mint a régi germán törvények, azon lényeges különbséggel, hogy az egyes bűncselekvények birsága nem a megsértett, de a megsértő társadalmi állása szerint volt megszabva. Így p. a gyilkos áldozata családjának, lett legyen ez előkelő vagy alsóbbrendű, gazdag vagy szegény, ötven ökröt tartozott fizetni, ha ispán volt; tizet, ha egyszerű nemes, s ötöt, ha közember (vulgaris) volt. A bárdolatlanság némi maradványa alatt kétségkívül magasb fokát az erkölcsiségnek foglalja e rendszer magában.

A büntetések legtöbbször kegyetlenek voltak ³⁾. A tolvaj szolgálja orrát, azután füleit vesztette; a tolvajságon ért szabad embert eladták, második esetben megcsonkították, mint a szolgát; harmadszor is lopáson kapatván, mindketten halál fiai voltak. A boszorkány előbb átadatott az egyháznak, a mely megbőjtölte, visszaesés esetében megbélyegezték homlokán és vállain. A kik másoknak babonasággal kárt okoztak, megostoroztattak a püspök rendeletére. A szabad ember, ki valakinek szolgálójával egybekelt, szolgálva lett maga is; ha házasság helyett elcsábította, rémítően megcsonkították. Az erőszak esetei a viszonzás büntetésével toroltattak meg, bárminő lett legyen a megsebzett tag. A rágalmazónak levágták a nyelvét. E kegyetlenségeknél nagyobb értéke volt a védelemnek, melyben még a legszegényebb ház-tűzhelyt is részesítették az ispán hatalma ellenében. Ha erőszakkal betört valamely házba, nagy birságot kellett fizetnie, s ha a dulakodásban elesett, halálát nem büntették meg. A legsúlyosabban megtorlott bűncselekvény azonban a felségsértés volt, mely megszakítja az örökösödés fonalát s a vétkes javainak elkoboztatását vonta maga után. Elég volt annyit mondani valakinek: »a király vesztedet akarja,« s ezáltal felkelésre bujtogatni őt, hogy a halálbüntetés alkalmaztassék.

¹⁾ Si autem vidua sine prole remanserit, volumus ut potestatem habeat omnium bonorum suorum. (I. 26.)

²⁾ Bona illius filiis innocentibus inremota sint, remanentibus salvis. (II, 2.)

³⁾ István törvényeinek mintegy kétharmada a bűncselekvényekre s büntetésekre vonatkozik.

A király jövedelmeinek, melyek még nem valának megkülönböztetve az államéitól, ezek voltak forrásai: az udvarnokok s a várnépség, valamint a városok adója; a só- és ércbányák jövedelme; a pénzverésnek a király számára fenntartott joga (a byzanci s olasz pénzeken kívül réz- vagy aranypénz még nem volt forgalomban; az ezüst denár mindkét oldalán kereszt volt, egyfelől *Stephanus Rex*, a másik lapon *Civitas regia felirattal*)¹⁾; a kártérítési és birságpénzekből levont rész; elkobzások s magvaszakadás esetében való öröklés; bizonyos körülmények közt kötelező ajándékok s a beszállás joga (*jus descensus*), mely alól csak királyi diploma adhatott felmentést.

A katonai szolgálat még általános s kötelező volt, s senki sem kísérle meg kivonni magát alóla, a régi harczias szokások még korántsem tűnvének el. A mint a háború el lett határozva, véres kardot hordoztak körül az egész országban. A várak megannyi gyűlhelyet képeztek s azokból keltek utra, csatlakozandók a királyhoz, mint fővezéréhez e hadseregnek, melyhez mintegy tartalékot szolgáltattak a várjobbágyok.

Ilyen volt, különböző részeiben, Szent István monarchiai és vallási intézménye. Ilyen volt a királyság, melyet, legalább részben, átruházni készült fiára, Imrére, miután már harmincznégy évig egyedül viselte a kormányzás gondjait. Szent Imre herczegről egy panegyrista köznapi magasztalásain²⁾ kívül csak annyit tudunk, hogy az olasz szent Gellért, a későbbi csanádi püspök volt tanítója s hogy e tanító, vagy atyja, valószínűleg azonban a tanító atyjának sugalmazásából, hirneves könyvét az intőszózatoknak szerkesztette számára³⁾.

Az oly gyarló megjegyzések daczára, minő az is, hogy a császárokat »Augustus«-oknak nevezték, mert gyarapították az egyházat⁴⁾, e kis munka nélkülözhetlenül szükséges szent István poli-

¹⁾ Rupp (*Archeol közlemények*. V. 3. l.) összehasonlítja e rendelkezéseket Kopasz Károly egyik capitoliumának e helyével (Baluze, II. 178.): *In denariis nostrae monetae et una parte nomen nostrum habeatur in girum; ex altera vero parte nomen civitatis et in medio crux*, — és Hartvik e szavaival: *Bursam auream in lumbis gestabat, refertam denariis puri argenti*.

²⁾ Dandolo csak azok visszhangja. (Muratorinál, XII. 233.). — *A Vita S. Emmerici* atyja életrajzával kapcsolatban több gyűjteményben, nevezetesen Endlichernél, megjelent. A ráhalmozott köznapi dicséretök közül még leginkább kiválik az, hogy házassága daczára »nunquam rem patravit.«

³⁾ Endlicher, 299—309. ll.

⁴⁾ Augusti dicebantur quia augebant Ecclesiam. *Ibid*.

tikai s vallási eszméinek megismeréséhez. Legfontosabb ezek sorában az, mely gyengének s mulékonynak jelent ki minden országot, hol a faj és nyelv teljes egysége uralkodik s az uralkodó érdekében állónak mondja szíves fogadását az idegeneknek s mindannak, a mit magukkal hoznak¹⁾. Emély felfogás, egészen meglepő a tizenegyedik század első felében, melyet kiválóan nevezhetni a nemzetek elszigeteltsége korszakának, soha nem szünt meg vezérelni eljárásukban az Árpád-királyokat, s inkább, mint bármi, méltóvá teszi az utókor figyelmére e három százados dynastiát.

Az intő szózat más figyelemreméltó tanácsokat is ad. Szívére köti Imrének, hogy ne tegyen fontosb lépést bölcsebb alattvalóinak megkérdezése nélkül; hogy a harczosokat, az ország védőit, testvérekül tekintse, nem pedig szolgálkul; hogy az igazságot könyörülettel mérsékelje; hogy legyen hű az egyházhoz, mindenben az egyház javát keresse s ne nyujtson segédkezet az ellene feltámadóknak²⁾. Később visszaéltek ezen egyszerű tanácscsal, mintha alaptörvény lett volna, mely a magyar királyokat minden időkbén a hitszakadárók üldözésére kötelezi.

Imre csaknem előestéjén halt meg a megkoronázására kitűzött időpontnak. (1031. sept.) Vajon méltó utódja lett volna-e atyjának, mint a halálhírt fogadó általános gyász³⁾ sejteni engedi, vagy pedig, mint általában a korán elhalt koronaörökösöket, őt is felruházták mindazon tulajdonságokkal, melyeket nála óhajtottak. Bármint legyen is, egyetlen fiának halála az ősz királyt nem csupán szülői bánattal tölté el. Versenygések támadtak, alattomos cselszövények és palotaforradalmak, melyeket még fokozott a régi nemzeti párt s az idegenek pártja közti ellentét.

Négy fisarjadéka élt Árpádnak, mind a négyen Géza unoka-öcscsei. Az elsőszülöttség jogán Vazul volt az első, kit István már jó ideje fogságban tartott; aztán három testvér, Endre, Béla és Levente, kik a régi párt vezéreiül tekintetvén, igen népszerűek valának. Gizella királyné, ki az idegenek pártjának állott élén, s az

¹⁾ Sicut ex diversis partibus et provinciis veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt; nam unius linguae uniusque moris regnum imbecile et fragile est. I b i d.

²⁾ Tales... nec nutrias nec defendas, ne etiam inimicus Dei videaris. I b i d.

³⁾ Thuróczy szerint (c. 33. és 34.) Imre halála után: Flevit eum universa Hungaria inconsolabiliter, planetu magno valde, — és István halála után: Totius cithara Hungariae est versa in luctum, juvenes et virgines per triennium choream non duxerunt.

egyházak iránti bőkezőségeért a papság hódolata s ragaszkodása által vala környezve, aggodott hatalmának elvesztése s kétségkívül férjének műve fölött is. A házasságból, melyet Urseoli velencei doge Istvánnak egyik nővérével kötött, egy fiú, Péter született. Gizella őt szemelte ki Vazul helyett királyi utódul, bárha mi joga sem volt a magyar koronához. Megnyerte számára a hadsereg vezényletét, s sürgette az ősz királyt, ismerné el utódjának. De a midőn azt hívé, hogy már czélt ér, István, közeledni érezvén végét, vissza óhajtá helyezni jogaiba a fogoly hercezet, s maga elé rendelte vezetetni, hogy trónörökösül kiáltassék ki.

Gizella kétségbeesésében iszonyú büntetthez nyúlt; egyik meghittje kiszurta a börtönben Vazul szemeit s lehetlenné tette ezáltal a királyi szándok megvalósítását. Hátra volt a három hercegi testvér. Rokonuk sorsa által óvatosságra intve, Gizella dühe s István gyengesége elől Lengyelországba menekültek, a hol kitüntetésekkel lőnek fogadva, s nagy szolgálatokat tettek a pommeraniai barbarok ellen. Gizella és Péter diadalmaskodtak. A király, ugy látszik, híveik türelmetlenségére nézve igen sokáig élt; legalább más magyarázata alig lehetséges az élete ellen szőtt özszeesküvésnek. A gyilkos keze azonban reszketett, elejté a tört a királyi ágy mellett, s a szerencsétlen ősz, föltrezzenvén álmából, kegyelmet ígért neki, ha felfedezi büntársainak nevét. De vajon ki lett-e végezve mindenike a bünösöknek?

Elkeserítve a szomorúság és bánat által, István behunyta szemeit megkoronáztatásának harmincznyolczadik évforduló napján. (1038. aug. 15.). A korlátlan uralom s erőszakos eszközök, melyeket királyi hatalmának s vallásának megszilárdítása érdekében használt, hosszas s rémítő válság elé vezették népét. De művének előbb-utóbb diadalmaskodnia kellett s hosszú időkre állandó gyökereket vernie. S így e kiváló fejedelem, kit a magasztalásokkal kissé túl is halmoztak az egyházi panegyristák s egy magyar hazafias iskola, mindenestre megérdemli a középkor nagy törvényhozói közé sorolást s a polgárisult Magyarország alapítói közt az első helyet.

Nemzeti s vallási válságok. (1038—1077.)

A Szent-István halálát követő harmincz év gyászos képét nyújtja a polgári háborúknak s véres fejedelmi viszálykodásoknak, melyek bonyolultságait nehéz volna megértenünk, ha valamennyi nem gyökereznék a nemzeti s az idegen párt közti küzdelemben. Ez központja a viharos drámának, mely tovább foly mindaddig, míg két egymástól felette különböző, de egyaránt kitünő fejedelem, László és Kálmán, meg nem erősítik s meg nem javítják az első királynak igen rohamosan kezdeményezett művét. Az idegen források ismét megszaporodnak, a szent birodalom beavatkozásai folytán a magyar királyság ügyeibe. Csakhogy sajnos, a szenvedélyek, melyeket a krónikások is visszhangoztatnak, nem engedik, hogy bizalmat helyezünk ítéletökbe, sőt véleményeikbe sem.

Velencei Péter ¹⁾, mint idegen, felette népszerűtlen volt ugyan, de úgy látszik, elismertetése mégsem ütközött nehézségekbe. A félt és meggyászolt Istvánnak hatalmas akarata halála után is védelmezte kijelölt utódját. A kalandorban e körülmény ránézve végzetessé vált bizalmat keltett. Mitsem tartván alattvalóitól, nem is titkolta irántuk való megvetését. Eltávolította tanácsából a magyarokat, nem hívott össze országgyűléseket s minden méltóságot német és olasz társai közt osztott szét ²⁾. Fel sem vette a panaszokat; szójátékot csinált a *Hungarus* és *angaria* (székér) szavakból, mondván, hogy a magyarok igazi mestersége a szekérvonszolás, s hogy ő jól fog érteni a befogásukhoz ³⁾. Kegyeletjei közt megbotránkozással látták az udvaronczt is, ki Vazult

¹⁾ Így nevezi a *Chronica Polonorum* (Pertz, IX. 347.). Azonban inkább Német Péter elnevezése maradt fenn.

²⁾ Kézai: *Gesta Ungarorum*. (Endlichernél, c. 2.).

³⁾ Thuróczy, c. 35.

szemei világától megfosztotta. A szemérmertlenséghez hálátlanságot is csatolt; kétségkívül feszélyezve a szolgálatok által, melyekkel Gizella őt trónra segíté, vagy a hiú nő valamely szeszélyétől tartva, megfosztá őt javaitól s börtönbe vetteté, a hol némelyek szerint megöletett, mások szerint ellenben megszabadulván, irgalmas cselekedeteknek szentelte utolsó napjait ¹⁾.

A pohár csordultig telt, s kiönté tartalmát a III. Henrik, e hatalmas német császár elleni szerencsétlen s alig megfejtető hadjárat. A magyarok felkeltek legyőzött zsarnokuk ellen, s kikiálták helyette a régi törzsfők egyikét, Sámuel, kiről leginkább Aba (apa) melléknéven történik emlékezés. Említők már, hogy e kabar vezér István fiatal hűgát vette nőül, s így már legalább is az öregkor küszöbén kellett állania. A pogányság titkos vagy nyílt hívei kétségkívül pártján állottak; maga azonban nem volt pogány, sőt terjedelmes birtokain versenyzett a királylyal az egyházi épületek buzgó emelésében. De főleg az idegenek ellenségei szegődtek mellé, a mi megfejté az agyarkodást, melylyel a német krónikások emlékét üldözték ²⁾.

Péter nemcsak alattvalóit, hanem a szomszéd fejedelmeket is megsértette. A lengyel király felkérvén őt, tartóztatna le bizonyos herceget, a ki őt fenyegeté, Péter — egyébiránt nem egészen ok nélkül — azt válaszolá: »nem vagyok a porkolábad« ³⁾. Elhagyatva s már-már vetélytársának kezei között, nem menekülhetett másfelé, mint Németországba sógorához, Adalbert ausztriai örgrófhoz, ki III. Henrik kegyét nyerte ki számára ⁴⁾. Elég gyenge vagy önző volt a császár hübéresének jelenteni ki magát, ha visszahelyeztetik a trónra. Magyarországnak a szent szék igényeinél veszélyesb véd-

¹⁾ Nemcsak a krónikák (interfecta est, — bonis operibus intenta consenuit) de egy passauai kolostor felirata s a veszprémi feliratok is ellenmondást foglalnak magukban Gizella sorsára nézve. (Szalay I. 154.).

²⁾ Herimannus Augiensis a. 1039. Pertznél. V. — Ovonak nevezik őt. Az idéztük krónikás ismételve beszél hitszegéseiről s büneiről. A sz.-gáli évkönyvnek (a. 1043 és 1050. Pertz, I.) regulus-nak, rex adulterius-nak nevezik, nem kimélvén egyébiránt Pétert sem: »Quamdiu regnavit, in multis praeverticator exstitit. — Glaber Raoul, nem levén jól értesülve az ily távol országban történők felől, Abbo-nak hitte őt, a kit III. Henrik akart ráerőszakolni a magyarokra.

³⁾ Chronica Polonorum, id. 2.

⁴⁾ Pedibus ejus provolutus, veniam et gratiam imploravit et impetravit, mondja Herimannus Aug. a. 1041. — Quamvis prius ab eo laesus, jegyzik meg, Henrikről szólván, a sz.-gáli évkönyvek.

urasággal s a kor legfélelmesb katonai hatalmával szemben kellett ekkor magát megvédelmeznie.

Péter menekülése mintegy jeladás volt az idegenek elleni erőszakos reactiviora. Kegyenczei vérpádon veszték el. Az új király, elragadva a nép áramlata által, gyötörte vagy gyötörtetni engedte a németeket, a kiktől egyébiránt félt is. Így történt, hogy midőn követei által a császár barátságát kérte, ily fenyegető választ nyert: »Kínoztatta az enyimeket s rajta leszek, hogy megbánja a mit tett.« Aba Sámuel veszve látta magát, ha nem lép fel támadólag. Felhasználván a császár elfoglaltatását a Rajna mentén, három hadsereget indított Németország ellen. De az egész hadjárat némi rablásra szorítkozott, melynek Adalbert örgróf s más német főurak gátot vetettek (1042.) Meglehet az árulás, mindenesetre a gyanú, elgyengítette s megfosztá minden önbizalomtól a magyarokat. Aba, ellenségek által képzelvén magát környezettnek, még gonoszabb zsarnokká vált trónvesztett elődjénél.

Ily körülmények közt, midőn a Kölnben összeült német birodalmi gyűlés hadat izent Magyarországra ellen¹⁾, könnyű volt előre látni annak eredményét. A császári hadsereg, elkerülvén a Duna balpartját, mocsarak által védve, a jobbparton nyomult elé, a Vág mentén megverte Sámuel s a Garamig hatolt. Aztán, valószínűleg a zord időjárás beállta miatt, téli szállásra tért vissza Németországba. Aba követség küldésére használta fel e haladékokat, s ajándokokkal, kezesek adásával²⁾ sikerült 1043. tavaszán elejét vennie az újabb betörésnek. Nagy volt a haragja alattvalóinak, kik már-már alig túrték őt meg. Nem azért üzték el az idegen pártot, hogy egy tösgyökeres magyar vezér versenyre keljen vele a német császár előtti meghunyászkodásban. Összeesküvés támadt az ország nagyjai között. Felfedezték azt; tanácsba hívták, aztán börtönbe hurcolták s minden törvényes eljárás nélkül lefejezték az összeesküdteket. A rémület általános volt, annyival inkább, mert a kétségkívül sok tekintetben elégtelen nép örömmel vette, hogy ismét országgyűlések tartatnak s a papság iránti ellenszenvének szabadon adhat kifejezést. Csak egy ember mert ellentállani: szent Imre egykori nevelője, Gellért csanádi püspök. Nemcsak megtagadta Sámuel megkoronázását, de a szószékről is szemére lobbantá erőszakoskodásait.

¹⁾ Giesebrecht szerint a németek nem nézhették el, hogy a trónbitorló hivei visszaállítsák a pogányságot.

²⁾ Heinribus . . . ab Ovone vix impetrante pactum satisfactionem, obsides, munera accipiens, discessit. (Herimannus Aug. a. 1043).

Azonban, ha egymaga beszélt is, az izgatottság annál általánosb vala. Még a német császárt is felkeresték, kinek nem nagy szüksége volt a biztatásra, mert a fegyverszünet feltételei nem tartattak meg s nagy előkészületek történtek egy újabb támadás visszaverésére. Henrik felette kicsinylette ellenfelét. Csak kisebb hadsereget vont össze, kinyervén e mellett ellenségeinek egyházi átok alá vetését a szent széktől, melyre nagyobb nyomást gyakorolt, mint bármelyike a középkori uralkodóknak. Aztán a Duna veszélyes jobbpartján tört be. Alba szám szerint erősb hadseregével nem minden ügyesség nélkül csalogatta be ellenfelét a patakok, szigetek folyamágak, és mocsarak azon átgázolhatlan hálózatába, mely a Rába s Duna összefolyását környezi. A császár merész fellépésével győzelmesen ¹⁾ vonta ki magát e nehéz helyzetből s csakhamar maga elé látta érkezni Német Péter párthiveit.

Az Aba Sámuel ellen feltornyosult ellenszenv²⁾ korántsem volt még lefegyverezve. Elhagyatva mindenki által, a Tisza vidékére menekült, a hol valószínűleg személyei ellenségei ölték meg. Péter visszahelyezése valóban majdnem elkerülhetlenné lön, mert az általános rendetlenségben kisémet daczolhatott III. Henrik hatalmas akaratával. De az eszélytelen kalandor minden tőle kitelhetőt megtett, hogy visszaülése a trónra mulékony legyen. A helyett, hogy száműzetésében megtanulta volna a nemzet jogos büszkeségének tekintetbe vételét, még tüntetőbben hunyáskodott meg császári jötevője előtt. A határszél mellett, egy osztrák várban tartott ünnepélyek alkalmával a diszterem padlózata beomlott, több főurat és nemes hölgyet agyonzúzott s III. Henriket is karján megsebezte. E baleset daczára Magyarországon tölté a pünkösdi ünnepeket. Péter és kegyenczei örök hűségesküvel felajánlották neki a magyar királyságot, s a császár ez ajánlatot elfogadta ²⁾.

A rettegett szomszéd távoztával minden oldalról kitört a nép méltatlankodása a király, az idegenek, a papság ellen. A pogány Vata egyike volt e mozgalom főnökeinek. Rávette barátait, hogy

¹⁾ Gloriosissimam victoriam adeptus est, mondja Herimannus. — Megjegyzendő egyébként, hogy egyes részletekre nézve ezen 1044-i rövid hadjáratot összetévesztik az Endre és Béla ellen 1051-ben intézettel.

²⁾ Petrus rex Heinricum regem in festivitate pentecostes ad se invitatum, magno apparatu suscepit et maximis muneribus donavit, eique regnum Pannoniarum, principibus Ungariorum fidelitatem illi et successoribus ejus juramento firmanibus, reddidit; quod tamen ab eo ipse, dum viveret, possidendum recepit. (Herimannus, a. 1045.).

hívják vissza az északon oly régóta számkivetésben élő három Árpád hercegrőt. Fölfedezték első összejöveteleiket; Péter megvakítottatta vagy lefejeztette az összeesküvőket s megszokott elbizakodásában azt hívé, kémei elégségesek minden veszély eltávolítására. Kegyetlensége azonban, valamint ravaszsága is hiába való volt. Egy Csanádon összeült nagyszámú gyűlés trónvesztettnek nyilvánítá s a menekült Endrét kiáltotta ki helyére. E gyűlés határozata mindenütt visszhangra talált, s a király tekintélye elenyészett, mielőtt megdöntötték volna, a mi csak arról tesz bizonyosságot, mily óriási lehetett az idegeneknek s főnöküknek népszerűtlensége. (1046.).

Még inkább bizonyítja ezt a rájuk és a papságra zúdult dühös reactio. I. Endre király csak nevét adta oda e mozgalomhoz, mely trónraemelésének feltételeiül a pogányság visszaállítását, a templomok lerombolását s a püspökök kiirtását tűzte ki. Elgyengülve a hontalanság s betegség által, félénk habozásában a feltételt se vissza nem utasítá, se el nem fogadta, s mialatt a határszélről a székváros felé vonult, Vatát hagyta a hatalom tényleges gyakorlatában. Szent Gellértet, mint olaszt s mint püspököt kettős gyűlöletnek tárgyát, ledobták egyik — Buda és Pest fölött kimagasló — hegyről, s a legenda szerint hét éven át még a Duna sem volt képes lemosni vérének nyomait. ¹⁾ Más püspököket, számos papot és németet lemészároltak.

A mozgalmat heves szenvedélyessége elgyengíté. Endre maga nem levén pogány s legkevésbé sem hive a pogányságnak, megmenté Bencze püspököt s két más társát. Megkoronázásában csak e három főpap vett részt. E szertartás keresztény jellege nem háborította fel a népet, melynek kebelében a történetek daczára sok komoly hive volt a kereszténységnek s a mely csak azt óhajtá, hogy a kormány valóban nemzeti legyen. Endre felhasználta e hangulatot a kereszténységnek törvényes uton való visszaállítására ²⁾, sőt a pogány cultus gyakorlata halálbüntetés alatt meg is lett tiltva. Ez időtől kezdve misem tartóztatá fel a pogányság hanyatlását; nem volt többé egy pillanatnyi győzelme sem, s végképen enyészetnek indult.

Az idegenek kérdése viszont egész fontosságában fennállott. Péter, III. Henrik hűbérese és pártfogoltja, nem menekülhetett

¹⁾ Thuróczy c. 39 és 40. — L. továbbá *Lectiones de S. Gerardo*. Endlichernél. Wattenbach megjegyzi, hogy ezen érdekes legenda jóval későbbi, XIV. századbéli eredetű.

²⁾ 1048-ban zsinat tartatott; l. *Sacra concilia*. I. 11.

volt alattvalóinak kezeiből, kik megtoroltak rajta minden kegyetlenséget, kiszúrták szemeit s börtönbe vetették, a hol nemsokára meghalt ¹⁾. Endre mindent elkövetett a császár haragjának lecsendesítésére; megígérte, hogy bűnhődni fognak Péter gyilkosai; utalt a pogányokat sújtó halálbüntetésre, az ismét felépült oltárookra, a németek szabad visszatérhetésére; de még sem engesztelheté őt meg. Csak akkor ér vala cél, ha hűbéreséül ismeri el magát s osztozik elődjének sorsában ²⁾. Erős támadásra kellett tehát elkészülnie, melyet már jeleztek a regensburgi püspök s a bajor herceg sikeres csatározásai a határon s a Haimburg körüli védelmi munkálatok. A beteges király miként daczolhatott volna e fenyegető veszélylyel? Szorultságában felkérte testvérét, Bélát, Lengyelország odahagyására, a hadsereg fővezényletével felajánlván neki trónja öröklését s addig is teljes uralkodói joggal az ország harmadát. E gyászos példa idők folytán számos polgárháborút hozott az országra.

Béla ekkor már ünnepelt hős és ügyes hadvezér volt. Midőn a császár Styria felől betört az országba (1051) s kereste a magyar sereggel való döntő összeütközést, Béla látván, hogy egyetlen előnye gyors lovasságában áll, elpusztította a vidéket, s bár folyvást zaklatta az ellenséget, csatába nem bocsátkozott ³⁾. E hadjárat részleteit nem ismerjük eléggé, az évkönyvirók nemzeti szenvedélyeik szerint meghamisították az eseményeket. Egy német krónika egyébiránt elismer annyit, hogy a császár egy válságos pillanatban katonáit a kétségbeesés bátorságára serkentette ⁴⁾; egy másik szerint pedig már-már azon ponton volt hadserege, hogy elpusztul a szenvedés s éhség miatt s bekerítették a magyarok

¹⁾ E nemzeti reactoról megjegyzi Herimannus: Ungarii, pristinae perfidiae suae memores, Andream quemdam regem sibi statuunt, Petrum Regem, multis advenarum qui pro eo pugnaverant, occisis, variis cum conjugue sua injuriis affectum, postremo oculis privant, et in quemdam locum cum eadem sua alendum deputant; multis etiam per idem tempus peregrinis inibi exspoliatis, exulatis atque necatis. (Pertz, V. 126 l.).

²⁾ Herimannus szerint Endre hódolati ajánlataiban hiába ment a legszélső határokig (a. 1047.): Crebro legatos supplices miserat, regnum se ab Ungariis coactum suscepisse confirmans . . . suamque subjectionem, annum censum et devotam servitutem, si regnum se habere permitteret mandans.

³⁾ Hac et illae Ungarico exercitu latrocinantium more fugitante et nunquam aequo Marte conferre audente. (Herimannus, id. h.).

⁴⁾ Melius esse dicens fortiter in bello animam ponere, quam ut vilia mancipia hostium ludibriis subiacere. (Ann. S. Gall. 1050.).

által ¹⁾: de mindkettő a németek győzelmével végzi. Ellenkezőleg úgy látszik, miként végre is nagy rettegés vett erőt a németeken, s. futás közben oly nagy számmal hányták el vértjeiket, hogy a helynek »Vérteshegy« neve mindkét nyelven soká fennmaradt ²⁾. A következő évben a császár második betörését sem követte több siker, IX. Leo pápa és a clunyi apát személyes jelenlétének daczára. Közbenjárásuk kétségkívül előmozdította a két állam közt a békének megkötését, mely ezuttal tartós maradt. S ha a magyarok nagy összeget fizettek s lemondtak a Lajtha balpartjára való minden igényről is, a hűbéres nép helyzetéből mindenesetre megszabadultak ³⁾.

Az Árpád házra nézve nagy szerencse volt, hogy ellent tudott állani a szomszédnak, mely szövetsége vagy ellenségeskedése által veszélybe döntötte az idegen Pétert s a bitorló Sámuelet. Senki sem vonta többé kétségbe a honfoglaló dynastiának királyi jogát. Csak-hogy sajnós, a pogány szenvedélyeket s a császári beavatkozást a királyi testvérek és rokonok közti viszályok váltották fel. ⁴⁾

Az egyetértés teljesen látszott Endre király s Béla, a győztes vezér között, s fenn is állott több éven át, melyek igen szerencsések valának. Crescimir horvát fejedelem kénytelen volt visszahajolni egy részét az általa elfoglalt területnek s a régi Szerémség ismét magyar uralom alá került. Hiven Géza és István hagyományához, Endre is behívott az egri püspöki kerületbe egy lüttichi gyarmatot, melynek francia nevei még három századdal később is fennmaradtak. A király fiának, Salamonnak születése kevéssel azután, hogy Bélát, mint trónörökös herceget Lengyelországba hívták, nem zavarta meg a két testvér viszonyát. Valószínűleg meggyeztek, hogy az ottoman birodalomban maiglan is követett ázsiai szokás szerint Salamon csak nagybátyja után uralkodjék. De a kis

¹⁾ Cum laboranti jam penuria et fame exercitui jam reditum pararent intercludere. (Herimannus).

²⁾ Locus ille, unde Teutonici tam turpiter abjectis clypeis fugerunt, usque hodie Vérteshegy nuncupatur. Teutonici vero locum eundem Schiltperg vocant. (Thuróczy, c. 43.). — Ezt ismétli Bonfin is (a 2-ik decas első könyve): Uterque sua lingua clypeorum montem appellavit.

³⁾ Habár a magyarok Herimannus szerint (a. 1053.) segélynyújtásra kötelezték magukat a császár minden hadjárataiban, kivéve a netalán Olaszország ellen intézendőket.

⁴⁾ Thuróczy (c. 42.) találóan mondja a már említettük első felosztásról: Haec divisio seminarium fuit discordiae et guerrarum, inter duces et reges Ungariae.

herczeg megkoronáztatása mindent elrontott. Meghitt embereik felhasználták e szertartást, hogy egymás ellen ingereljék a két testvért, kik csak összetartásuk által valának erősek.

Egy későbbi elbeszélés szerint Endre összeesküvéssel vagy legalább is türelmetlenséggel gyanusítván testvérét, maga elé hivatta, s egy nyugágyon feküdvé, rámutatott az egymás mellé helyezett kardra és koronára, szabad választást engedvén Bélának a királyság s a fővezérség jelvényei között. Ha a koronát választja vala, halál fia lesz; de figyelmeztetve lévén egy titkos barátja által, a kardhoz nyult. Azonban fenyegetve érezte magát s Lengyelországba menekült. Nagy szolgálatokat tett volt Lengyelországnak, melynek királyával rokonságban állott. Nem volt tehát nehéz sereget nyernie, mely őt a magyar földre követte. Az ország egész északi része melléje állott, s Endre kénytelen vala német segítséghez fordulni. A küzdelem rövid ideig tartott; Endre a Tisza partjain legyőzetvén, haláson megsérülve bukott le lováról. (1061.)

Béla most már ellentmondás nélkül uralkodhatott, mert öcscse, a pogánysághoz hűnek maradt Levente meghalt s a régi vallás szertartásai szerint temettetett el¹⁾. Szent-István halála óta először jutott a hatalom ismét erélyes és ügyes fejedelem kezeibe, a ki képes vala elfelejtetni Péter kihívó zsarnokságát, Sámuel örült kegyetlenségeit és Endre gyanakvó semmiségét.

A két utóbbi fejedelemnek, főleg Endrének, legalább azon jó szándoka volt, hogy visszaállítja a nemzeti gyűléseket. Ez intézményt, melynek merőben hiányzott minden törvényes szervezete, Béla szabályozni akarta, a világi és egyházi főurakhoz megyénként két-két küldöttet adván. E bölcs rendszabályt azonban, a képviseleti rendszer előkészítőjét, nem követték azonnal. Felizgatott tömeg érkezett Székesfehérvár közelébe, s Vata, a pogány főnök egyik fiának vezetése alatt még egyszer követelte a dézsma eltörlését, a régi hit visszaállítását s a keresztény papok kiűzését. A pogányság újra felélesztésének ez utolsó kísérletét már előre hiábavalóvá tette az egyház megszilárdulása. Csak időt kelle nyernie a királynak, hogy elfojtsa a mesterséges mozgalmat. Elhatározására három napi időhaladékat kért s ezalatt titokban összegyűjtötte hű katonáit. A pogány összeesküvők, azon hitben, hogy körülfogták a királyt,

¹⁾ Levente . . . qui si diutius vixisset, et regni potestatem obtinuisset, sine dubio totam Hungariam paganismo et idolatria corrupisset. . . , et quia catholice non vixit, est sepultus . . . more pagano (Thuróczy, c. 43. E krónikáknál bő részleteket találunk ezen egész korszakról).

mert bekerítve tarták a várost, hol az udvar székel, nem vették észre, miként a ravasz fejedelem csapataival őket magukat vétette körül. Midőn a hasztalan várakozást megunván, cselekvésre készültek, minden oldalról megrohanták őket, s főnökeik szent István törvényeihez képest szolgaságba estek. Béla azonban tartózkodott a hasztalan kegyetlenkedéstől. Feltűnt önzéstelensége, mely szerint az elmenekült összeesküvők javait nem koboztatta el, hanem nejeiknek s gyermekeiknek engedte át.

Uralkodása igazságos és minden irányban mérsékelt volt. A lehetőségig megszüntette vagy csökkenté alattvalóinak terheit, melyeket a hosszas viszályok valóban felette súlyosakká tettek. Az országos vásárok, melyeknek a természet által mintegy a kereskedelemre kijelölt Dunavölgyben nem csekély volt a fontosságuk, czélszerűen rendezettek, valamint a vásárnapról szombattra áttett heti vásárok is. A polgárháboruk alatt kétségkívül megromlott pénzre is kiterjeszté Béla a gondját. Nem verethetvén még magyar aranypénzt, legalább azt akarta, hogy a byzanci aranyok forgalma megkönnyíttessék az ezüst pénznek belértéke által, melyet egyöntetűleg úgy számítottak ki, hogy mindenik negyvenedrészét érje egy aranypénznek ¹⁾. Ily gazdasági törekvések meglehetősen ritkák valának a középkor e szakának uralkodóinál s Magyarországnak nagy királyt ígértek.

Fájdalom, egyszerre vége szakadt mindennek. Béla, ki lányainak egyikét a thüringiai herczeggel jegyzé el, a másik kettőt pedig nőül adta a horvát és morva hercegekhez, meglehet, unokaöccsét, az ifju Salamont is ki akarta zárni a trónöröklésből. Ez épen nem volt lehetetlen; Béla fiai épen annyira fölötte állottak e gyermeknek, mint atyjuk utódjának. Salamon azonban az osztrák örgróf védelme alatt állott, a kivel harczba kellett szállani. A király épen erre készült, midőn a Duna partján, palotáinak egyikében tartott tanácskozás alkalmával a padlózat trónja alatt bedőlt s Béla az esés következtében meghalt. (1063.) Kora halálában nem egy kortársa jelét látta a dicső fejedelem felette nagyravágyó tervei által felkeltett isteni haragnak.

Három fia, Géza, László és Lambert közül egy sem akarta megfosztani Salamont a koronától. Elhelyezték atyjuk hamvait az

¹⁾ Kézai, id. h. c. 4. Omnibus diebus vitae suae in tota Hungaria non est mutata moneta et fecit fabricari numos magnae monetae ex purissimo argento, — az Archaeologia Közlemények-ben (V. 6.) idézett krónika szavai.

általa alapított szögszárdi apátságban, mely (szög = barna, szár = kopasz) állítólag Béla barna és gyér hajától nyerte elnevezését. Aztán haza hívták Ausztriából fiatal unokaöccsüket. Kevés fejedelmeknek volt szerencsétlenebb sorsa, mint e tizenkét éves királynak. Legfeljebb a fiatal IV. Henrik császár, kortársa és barátja, hasonlít e tekintetben hozzá, kire oly tragicus események váraoztak VII. Gergely elleni küzdelmében. IV. Henrik szerencsétlenséget hozott mindazokra, a kiket védelmezett. Azon gyászos eszméje támadt, hogy Salamon megkoronáztatására eljő Magyarországra, egész hadseregéből álló kísérettel, s ezáltal gyanussá tette az új királyt alattvalói előtt, kik nem szívelhették meg, hogy fejedelmük a németek hűbéreseként viselje magát.

E kihívó trónbeigtatásnál még nagyobb baj volt a Béla és fiai ellenségeinek, különösen Vid és Ernyei ispánoknak visszatérése, kik nem szüntek meg szítani a gyanút Salamonban Géza és László ellen. Nyugtalanág vagy az ország harmadrészének megtagadása miatti elégületlenség következtében Lengyelországba mentek s Boleszláv az oroszok ellen Krakkóban összevont sereg egy részét nekik engedte át. Más elégületlenek is csoportosultak e csapathoz s csakhamar felkelésben állott egész északi Magyarország. A győri püspök lecsendesítette Lászlót, a mozgalom fejét, s Salamon ismét megkoronáztatott, mely alkalommal Géza foglalta el a szertartásnál az első helyet. A kibékült herczegek több szerencsés háborúban pecsételték a frigyét meg. Segítették a horvát Zvojnimit Lipót karantán herczeg ellen, s megverték s visszaűzték a cseheket, kik a magyar belviszályokat Trencsén vidékének pusztítására használták fel. E korszaknak némileg még legendaszerű hagyománya szerint Bátor Opos párviadalban óriási ellenfélét ölt meg, s ez lett volna kiinduláspontja a Báthoryak hirneves családjának.

Nagyobb veszély volt készülöben. E munka első könyve szolt már a kunokról vagy polovczokról (palóczok) ¹⁾. Egyik főtorzse e népnek, 1067-ben egy orosz herczeg által legyőzetvén, a vöröstoronyi szoroson s az Olt völgyén Erdélybe tört s mindent elpusztított fel a Szamos partvidékeig. Itt találkoztak Salamon hadseregével, melynek azonban László volt a valódi vezére. E számos és jól fegyverzett sereggel nem mertek sík harcmezőn megütközni; visszavonultak egy hegytetőre, melyet lovasokra nézve hozzáférhetlen s

¹⁾ Jerney a Palócz nemzet és Palócz krónika cz. munkájában chronologiai tanulmányt tett közzé a kunokról Magyarországon, 1061-től 1222-ig. (Magyar Történelmi tár. I. köt.).

nyilaik által eléggé megvédelmezhető pontnak vélték. A magyarok azonban leszálltak lovaikról, s lehetőleg fedezvén magukat, kúszva nyomultak előre, a nyilzápornak közepette, mely fájdalmas veszteségeket okozott soraikban. A barbarok tulnyomó része elvérzett csapásaik alatt; a tar kúnfők úgy henteregtek, »mint a nyers tőkök.« László volt a napnak, a cserhalmi diadalnak hőse. A hagyomány szerint a kunok futása közben észrevette, miként ragad magával a pogányok egyike egy fiatal nőt. A nagyváradi püspök lányának vélvén azt, utánna iramlík paripáján a pogánynak. Nem érheté el, de legalább utánna kiálthatott a magyar hölgynek: kapaszkodjál övébe és rántsd le¹⁾. A rabló, nem értvén meg a magyar szót, egyszerre csak azon vette észre magát, hogy a földre teríté izmos nőfoglya, a ki egyébiránt nem volt az, kinek László képzelé.

A néhány évi szünet után, melyet a kibékült király és hercegek viszálykodásaik közben engedtek maguknak, dicsőségesen lón felhasználva. Nem kevésbé szerencsések voltak új ellenségeikkel, a Niketasz, Nándorfehérvár byzanci helytartója által támogatott besnyőkkel szemben. A mindig ravasz vén császárság a nélkül, hogy hadat izent volna Salamonnak, felbízta a besnyőket a Dunán való átkelésre, minden következményét a betörésnek rájuk háritván. Megsemmisítették őket a király csapatai, melyek aztán Nándorfehérvár ellen nyomultak. E hely mindig egyike volt a legkönnyebben védhetőnek egész Európában, felette kedvező fekvésű erődjének s két nagy folyó, a Duna és Száva összefolyásának fedezete alatt. A város maga könnyebben megtámadható, mint az erőd, mert alantabb fekszik s védelmi vonala jóval kiterjedtebb. A magyarok hősieles ostromával mindaddig daczolt²⁾, mignem egy magyar nőfogoly a házak egyikét felgyújtotta s a támadt zürzavarban az ostromlók a városba hatolhattak. A pinczékben nagy mennyiségű aranyat, ezüstöt és drágaköveket találtak.

Több baj, mint haszon származott e kincsekből. Salamon, Géza és László éles vitába keveredtek azok fölött s a király végre is csak negyedrészt engedett át neheztelő unokatestvéreinek. Hozzá még érzékeny megaláztatás is érte; Niketas elhagyta az erődöt,

¹⁾ L. Thuróczyt, c. 49. és Ranzanit is (szintén Schwandtnernél), a ki azonban sokkal szárazabb s kevésbé érdekes.

²⁾ Nándorfehérvár ostrománál szerepeltek a tormenta-k, melyeket az ágyúk legrégebb alkalmazásaként tekinthetni. (Poppe: Technologie, Göttingen, 1810. II. 540.).

az őrség azonban csak Géza előtt akart meghódolni s Géza részeseült a császári udvar kitüntetésében. Ezen újabb byzanci cselfogás kétségkívül a győztes uralkodó féltékenységének felkeltésére volt számítva.

A hercegek ellensége, Vid tanácsolta törvények és apró áru-lások egész sora folyt le ezután, melyek elbeszélése csak a króni-kások képzelete által beleszótt részletekkel jutott el hozzánk. »Két király nem lehet egy országban, valamint két éles kard nem fér meg egy hüvelyben,« így nyilatkozott volna Salamon kegyencze s a hercegek céltábláivá lettek mindenféle gonosz és hitszegő tervnek. A kibékülés csak arra szolgált, hogy Salamon újabb meg újabb cselet szőjjön életük ellen. Legalább így beszélnek a hazai évkönyv-írók, a német befolyás esküdt ellenségei. S ebben rejlik e szükkeblü tragediák komoly oldala. A császárság és a szent Szék közt megin-dult nagy párbaj visszhangra talált a magyar királyságban is, a hol Salamon IV. Henrikre támaszkodott, Géza és László ellenben segélykérésre VII. Gergelyhez küldték testvéröket, Lambertet. (1074.). Az új pápát nem nagyon kellett biztatni a császár szövetségesre és rokona s Szent-István azon utódja ellen, ki mi jelét sem adta a római szék iránti hódolatának. Élénk szemrehányásokkal illette Salamont, a miért a germán császárnak ajánlotta fel országát, mely, ugymond, Szent-Péter tulajdona ¹⁾. Szövetségére bizton számíthattak Béla fiai a küszöbön álló döntő küzdelemben.

Géza, néhány párthive által elárultatván, elveszté az első csa-tát, de menekülhetett s hirnököket küldhetett Lászlóhoz. Újabb összeütközés készült Gödöllő közelében, a két testvér egyesülése után. Mialatt hadi tanácsot tartottak, László előtt jelenésben fel-tűnt Salamon futása és Géza megkoronáztatása. Géza fogadást tett, hogy templomot épít a szűz tiszteletére, ha a látomány megvalósul. Ily mysticus hangulatban kelt a két ifjú hős Czinkotánál csatára. A nemzeti lelkesedés favillákkal s kaszákkal fegyverzett nagyszámú földmívest küldött zászlaik alá. A királyi táborban viszont sok volt a német és cseh.

Vid biztosnak hitte a győzelmet, sikerülvén egyes hadmozdu-lattal a róna fölött uralkodó halmot elfoglalnia; de Erneyei rémű-lettel mutatott az ellenség mögött folyó Dunára. »Kik ily veszélyes állást foglaltak el — ugymond, — nem ismernek félelmet vagy futást; azok győzni vagy halni akarnak.« A két ispán egész dühhel

¹⁾ Fejér, I. 421. 423.

rontott az ellenségre, de mindketten elestek. Salamon is csak nehezen menekülhetett Pozsony felé. László felülmulhatlan vitézségével eldönté a diadalt. A legenda szerint, a mint lándzsája végét a földre lebocsátotta, hófehér menyét futott fel annak nyelén kebelébe. A csata után felismerte s tisztességesen eltemetteté Vid és Erneyi holttesteit. Legalább így beszéli Thuróczy, nem mulasztván el minden alkalommal egy-egy kis beszédet adni László szájába: »Te örökös ellenségünk valál; vajha élnél, hogy jóvátennéd az elkövetett rosszat. Szivedet, mely hatalomra vágyott, lándzsa furta keresztül; fejedet, mely koronáért sóvárgott, kard hasítá ketté.«

A győzők Székesfehérvárra vonultak be, a hol Géza királynak, Salamon pedig honárulónak lett kikiáltva. Bosszúvágy által indítatva, IV. Henriknek segélyeért csakugyan nemcsak hódolatot s adót, de az ország hat erősített helyét is felajánlotta, maga pedig, Pozsonyba zárkózva, daczolt alattvalóinak gyűlöletével. Géza sokat habozott, ha vajjon elfogadja-e a koronát; több aggálya volt e tekintetben, mint Lászlónak, ki Salamon ellen a végsőre is készen állott. Azonban meg kellett védnie hazáját a német betörés ellen; harcra kelt tehát ellene, még pedig atyjának példája szerint, lehetlenné tevén az invasiót az utjába eső vidék elpusztítása által¹⁾. E rövid hadjárat ismét feléleszté a nemzeti gyűlöletet s Géza rá lett szorítva a korona elfogadására. VII. Gergely is bátorítá őt, panaszban törvén ki Salamon ellen, ki megveté Szent-Péter támogatását, hogy hübéresévé legyen a német királynak. »A magyar királyság, mondá, kinek sem tartozik engedelmességgel, csak a római egyháznak, e szent és egyetemes anyának.« A magyarok keveset gondoltak ezen igényekkel, melyek, bár korántsem ismerték azokat el, mégis segítségökre voltak a szomszéd hatalom valódi és súlyos fennhatósága ellen. Géza megkoronáztatá magát, a nélkül, hogy elenyésztek volna aggályai. VII. Gergely is megváltoztatá nézetét s a kibékülést látszott óhajtani. Meglehet, ismét visszahívták volna Salamont a trónra, de Géza nemsokára meghalt. (1077.). A polgárháborúk kora véget ért, s az állandó és erélyes uralkodásoké volt kezdetét veendő.

¹⁾ A lengyel Dlugosz szerint (III. k. 284 l.) a császár tanácsosait Géza ajándékokkal vesztegette meg, hogy uruknak a küzdelem abbanhagyását s a Németországba való visszatérést tanácsolják.

HARMADIK FEJEZET.

László és Kálmán : Az új Magyarország terjed és erősödik. (1077—1114.)

László sokkal kevésbé aggályoskodott, mint Géza, s egy pillanatig sem késett magát törvényes királynak, Salamont pedig a trónról végleg elűzöttnek tekinteni. Annyi ellenség diadalmas legyőzője, a daliás harcos, ki egy fővel meghaladta seregének valamennyi katonáját, s kinek paripája hatalmas vágtatásában mély nyomokat hagyott a sziklákon, a még életében legendák hőisévé lett király senkit sem akart kétségben hagyni az iránt, miként szilárd elhatározása senki másnak, csak az Istennek védelmére alatt kormányozni népét ¹⁾). A császárral szemben mindig hideg vagy ellenséges volt eljárása ; de VII. Gergelynek sem engedett semmiben egyházi hatalmának körén kívül. A küldöttség, melyet trónraléptének hírül vitelére Rómába menesztett, oly határozottan kifejezte feltétlen függetlenségi igényeit, hogy a hatalmas pápa e sorokat tartá szükségesnek Nehemiás esztergami érsekhez intézni : »Intünk, hogy a királyt, ki köztetek választatott, szólítsd meg, fejezze ki világosabban külön követség által a maga jóakaratát s az apostoli szék iránti köteles buzgalmát.« Szent-László ép oly szilárdul ragaszkodott továbbra is úgy uralkodási, mint püspök kinevezési jogához, a mely utóbbi jog oly rettentő küzdelemnek volt tárgya a világ két legnagyobb hatalmassága között. VII. Gergely egyébiránt annyira meg volt nyugtatva e hasznos, sőt szükséges szövetséges magatartása iránt, hogy a szent Szék ügyének felkarolásáért köszönetet is mondott neki.

Kevéssel utóbb szentekké nyilvánította István királyt, Imre herceget és Gellért püspököt. Midőn a canónisáló bullát Magyar-

¹⁾ L. Legend a S. Ladislai. Endlichernél.

országgra hozták s az ereklyéket ünnepélyesen közszemlére akarták kitenni, állítólag senki sem volt képes felemelni födelét a koporsónak, melyben az első király hamvai nyugodtak, mire egy ősz remete kijelentette volna, hogy a koporsó felnyitása csak Salamonnak szabadon bocsátása után történhetik meg. A trónvesztett király ugyanis összeesküvést forralt, hogy a hatalmat ismét visszanyerje, s maga állt élére az összeesküvőknek. Mindnyájan kézre kerültek, s ez utolsó kísérleteért Salamon fogsággal bünhődött a visegrádi vár tornyában, melyről ez alkalommal történik először említés, s a mely még azután is megőrizte nevét, midőn már az egész vár nagyszerű romhalmazzá lett.

A püspökök beavatkozása, melyet később az említettük csodaszerű eseménynyel szépített meg a legenda, visszaadta szabadságát e szerencsétlen fejedelemnek, ki gyermekora óta megismerkedett a trón gondjaival s féltékenységével, a számüzetés keserveivel s a fogság szenvedésivel. Még fiatalon éreznie kellett a sorsnak minden csapását, s még mindig visszaszerezhetni remélte a királyságot, mely fölött nyugalmas dicsőségben uralkodott gyülölt rokona. IV. Henrik, maga is nehéz viszonyok között, nem gondolhatott rá. A pápa, bár jobb indulattal volt iránta, mint előbb, s bár olykor neheztelt is Lászlóra, ki csak saját akaratótól kért tanácsot s nem vonakodott csak imént is egy kiátkozott fejedelmet, a lengyel Boleszlávot, a krakkói püspök gyilkosát befogadni: a pápa legfeljebb semlegességben részesíthette. Végül megvetéssel fogadta őt saját hitvese is, kit Regensburgban felkeresett.

Salamon ekkor kétségbeesett kalandokra adta magát. Elmenekült Moldvába régi ellenségeihez, a kunokhoz s a khánnak lánya nőül vételét s Erdély átengedését ígérte meg, ha ismét trónra segíti. E vétkes szövetség s ez örült terv tanúságot tesz róla, hogy a koronavesztett fejedelem odáig jutott már, hol a nagyravágyás rögeszméje hatalmába keríti az embert s elveszi eszét. Csak azt érte el, hogy újabb diadalt szerzett gyülölt vetélytársának. A Kárpátokon Munkács felől betört kún sereget László visszaverte.

Salamon megkísérlé aztán egyesíteni a besnyőket és kúnokat egy hadjáratra a Duna délvidékén. A bizanciaiak azonban utját állották s teljesen szétverték seregét, akaratlanul is segélyére levén ezáltal Magyarországnak. Meglehet, ő maga is elesett a harcban; az sem lehetetlen különben, hogy elmenekült. Némelyek egyszerű zarándoki öltönyben vélték őt felismerni Székesfehérvárott; mások

szerint mint remete élt Istria partjain, hol Póla lakosai sokáig mint szentet emlegették ¹⁾).

Eközben a pápa és a császár viszálykodása teljesen megszabadítá Magyarországot az idegen beavatkozástól s a tényleges fennhatóságtól. László 1085-ben a monte-cassinoi apátnak fogta pártját, kit a császár ellenségei III. Győző név alatt választottak meg. Sőt a német birodalmi gyűlésnek huszezer embernyi segílyt is ajánlott, a melyet azonban nem fogadtak el. Vajjon hihetni-e, a mit Thuróczy ír, hogy a szent birodalom koronájával is megkinálták, de visszautasítá azt? Inkább bebizonyítottanak látszik, hogy a saját családja által is elhagyott s elárult IV. Henrik balsorsa végre őt is megindította s beleegyezett találkozásukba, mely talán szövetséggel vagy közbenjárással végződött volna; de az ősz császárt ellenségei nem engedték eljutni Magyarorszáig. Bármint legyen, a magyar király uralkodásának utolsó évtizedében (1085—1095.) nem sokat foglalkozott e hosszú párbajjal.

Annál inkább kiterjeszté figyelmét királyságának a szlávok s barbarok fölöli határait. Horvátországnak, s különösen a Drávától a Száváig terjedő részének politikai helyzete ez időtájban igen bizonytalan volt. Zvojnimir herceg, I. Béla veje 1076-ban királyi czimet nyert VII. Gergelytől. Halála után (1089.) véres háborúk folytak öröksége fölött, mignem Ilona özvegy királyné behívta Lászlót ²⁾. Horvátország meghódolt előtte egész a dalmát partvidékig, mely a görögök s velenczések közt vala megosztva s utóbbiak és a magyarok hosszas versengésének vált ez időtől kezdve czéltáblájává. A zsupaniákból megyék lettek s a papság jobb szervezetet nyert a zágrábi érsekség alatt. Gézának egyik fia, Álmos lón kormányzójává az új területnek. Ekként vette kezdetét (1091.) a Horvátország s a Szent-István koronája közti viszonyoknak soká meg nem oldott kérdése.

A kúnok s besnyők azonban Salamon halála után is folytatták betöréseiket a magyar földre. László a Temes mentén találkozott

¹⁾ Kézai, id. h.

²⁾ A horvátországi s dalmátiai eseményekről l. Farlati: *Illyricum sacrum*, Venetiis, I. 224. s k. ll.; és Luciusnál (*de regno Dalmatiae etc.*) Thomae archidiaconi *Historia Salonitana*, c. 17. és k. l. — Érdeklél olvashatni Daru *Histoire de Venise* cz. művét is, mely a Magyarország s e köztársaság közti harcokra vonatkozó számos helyet foglal magában.

velök s katonáinak csekély száma daczára nem késett megtámadni az ellenség nagy seregét. A magyarok, kiknek győzelmet ígért vezérük, nem hazudtolták őt meg. A barbarok állítólag mind elhullottak vagy foglyokul estek, egynek kivételével, ki megvitte hazájukba a pusztulás hírét. László, híven őseinek hagyományos politikájához, elhatározta, hogy letelepíti őket királyságában. Azon egyetlen feltétel alatt, hogy keresztényekké legyenek, a mely feltételt csak örökös szolgaság árán utasíthatták volna vissza, megtelepedtek a Tiszavölgynek Heves-, Szolnok- és Pestmegyék közti termékeny részében. Kúnok és besnyők a jazyg-ok — jászok — régi s kissé meseszerű nevét vették fel. E vidék, a Jászság, szolgáltatá zentul az íjászokat a királyi seregekbe s a legujabb időkig megmaradt kiváltságolt katonai kerületnek. Bosszút állandó az előbbi vereségért, új hadsereg tört be, de szintén megveretett; vezére, Ákos, elesett s holttestét a Dunán túlra vetették. A magyar föld minden irányban szabaddá lett.

Szent-László uralkodásának a nemzeti intézmények szempontjából termékeny utolsó éveikhez érkeztünk. Nem alkalmasak e törvények¹⁾ arra, hogy folytonos bámulatba ejtsenek; bár több tekintetben figyelemre méltóak, sok bennük mégis a szűkkeblű és kegyetlen intézkedés, mint ezt elég gyakran találjuk hosszas zavarok után, a melyeknek megújulásától tarthatni. A komoly törvényhozási munkát elodázhatlanná tevék a fél évszázad folytonos válságai alatt nem annyira a törvényekben, mint inkább a társadalomban beállott változások. Az egyházi méltóságok s alárendelt papjaik számtalan izben lőnek háborgatva, kiűzve és visszahelyezve. Most már szerencsére nem voltak idegenek által betöltve a papi s püspöki helyek; a papság egészen nemzetivé lett, hazafiasabbá, mint a középkor bármely államában s ezáltal képesebbé is meghallgattatni szavát a fájára hagyományszerűleg büszke néppel. Nem lephet meg tehát, hogy a főpapoknak, főuraknak s népnek Szabolcsban tartott nagy gyülekezete (1092.) az egyházra vonatkozó számos határozatot is hozott. A politikai gyűlés s a zsinat szoroson egybeolvadtak²⁾, mint ez a csak imént áttért népnél természetes is volt.

¹⁾ Sz.-László törvényeinek három könyvét l. Endlichernél, 326—348. Az egyházi szabályok töltik be az első könyv legnagyobb részét.

²⁾ *Sacra concilia*, I. 14. E törvények bevezetése is jellemzőleg tanúsítja a papi és világi elem bennsű egyesülését: *In civitate Zabolcz sancta synodus habita est, praesidente christianissimo Ungarorum rege Ladislao, cum universis regni sui pontificibus et abbatibus, nec non cum cuncti septi-*

Az e gyűlésen kihirdetett törvények jellege: egyfelől a papság épen oly nagy társadalmi túlsulya, mint a többi államokban; másfelől — a mi elég különös és váratlan jelenség egy, függetlensége daczára a római udvarral szövetségben élő fejedelem alatt — határozott előnyben részesítése a keleti egyház szokásainak szemben a nyugoti egyházéival. Így p. VII. Gergelynek a papi nőtlenségre vonatkozó rendelkezései, legalább egyelőre, teljesen mellőzettek. A rendes házasságban élő pap megtarthatja nejét egyházi állásának elhagyása nélkül. Nem szabad azonban ismét megnősülnie, vagy, akár első házasságban is, özvegyet vagy saját szolgálóját vennie nőül, utóbbi engedetlenség esetében eladatván a püspök javára. A püspök pedig, ki ily tiltott házasságot megenged, el fog ítéltetni főpap-társai és a király által. A király neve gyakran előfordul ezen egyházi szabályokban. Csak neki van joga érvénytelennek nyilvánítani a szerződést, melylyel valamely papi ember magát püspöki vagy főuri szolgálatba adta. Ha utközben valamely kolostorba tér be, a szerzetesek megkivánhatják ugyan tőle a szokásszerű csókot, de csak benn a kolostorban, nehogy a kevélység által e kitüntetés nyilvános igénybevételére indíttassanak.

A püspökök megerősítettnek minden jogaikban. A kolostorok határozottan felsőbbségük s látogatósaik alá rendeltetnek. Joguk van ítélni a boszorkányok felett s megbüntetni azokat tetszésük szerint. A házassági ügyek elintézése szintén őket illeti. A termények tizedét követelhetik s ha a bevallást csalárdnak véli a püspök pristald-ja, joga van a termények előmutattatására s a csaló megbüntetésére. Ha megtagadják a tizedet, a pristald annyit visz el, a mennyit jónak lát.

Hasonló rendszabályok intézvék a pogányság ellen. Ki fa vagy forrás mellett áldozatot mutat be, birságul egy ökröt fizet¹⁾. Ki nem tartja meg a vasárnapot vagy kántorbójtöt vagy a halottat nem részesíti keresztény temetésben, tíz napig kenyérre és vízre szorítandó. A vasárnapon való vadászás a ló és kutya elvesztésének aránylag mérsékelt büntetését vonja maga után. A zsidókat és ismaelitákat is megkísérlik sujtani: a zsidó, ki vásár- vagy ünnepnapon dolgozik, elveszti szerszámaint, s szolgálói szabadokká lesznek,

matibus, cum testimonio totius cleri et populi; in qua sancta synodo canonicè et laudabiliter decreta haec inventa sunt.

¹⁾ Quicumque ritu gentilium juxta puteos sacrificaverit, vel ad arbores et ad fontes et lapides oblationes obtulerit, reatum suum bove luat. (I. 22.)

a mely rendszabály felette súlyosnak látszik a szolgálókat megengedő, sőt büntetésként is alkalmazó törvényhozás mellett. A megkeresztelkedett muzulmánok, ha ismét visszatérnek előbbi tévelyeikhez, az ország más részébe költöztetendők ¹⁾.

E rendelkezéseket foglalja magában Sz.-László törvényeinek első könyve. A másik kettőben egy Pannonhalmán tartott más gyűlés határozatait s kétségkívül különböző időszakokban hozott rendeleteket és ítéleteket találunk, melyek már nem az egyházra, hanem a perbeli eljárásra, a büntetésekre s kormányzatra vonatkoznak.

Az ország minden lakosa engedelmeskedni köteles a törvénynek; a püspök maga, ha ellenök cselekszik, elveszti a király kegyéből nyert javait, a világiak pedig, ha grófok, megfosztatnak méltóságuktól és javaik egy részétől. A bíró teljhatalommal jár el hivatalában, mindenki megjelenni tartozik előtte, kivéve a papokat, kik fölött püspökük ítél, s a király bírósága alá tartozó első tisztviselőjét a vármegyének.

E bírói hatalmat azonban ellensúlyozza a kötelességeihez való szigorú ragaszkodás; ha túllépi illetékességét, ha területi hatáskörén kívül eső ügyekbe avatkozik, ha a feleknek harmincz napnál hosszabb időhaladékot szab, birságot fizet, mely roppant nagygyá lesz, ha hivatalos visszaélés bizonyúl reá. Ha a kegyetlen büntetések alkalmazását megtagadja, javai is elkobozhatók, sőt maga a bíró is eladható ²⁾. Ellenben ha hitelt érdemlő tanúkkal bebizonyítja ártatlan voltát, rágalmozója esék ugyanazon büntetés alá. Az elkobzásokból s birságokból egy rész is őt illeti, a mely rossz rendszer Magyarországon kívül sem volt példa nélküli, de a mely veszélyes megpróbáltatásnak tette ki a bíró lelkiismeretét.

A lopás nagy mértékben lábra kapott a polgárháborúk alatt. A király s a nagyok nem láttak más szert alkalmasnak ellene, mint a kérlelhetlen szigort ³⁾, melytől nem volt menekvés, mert szigorúan meg volt tiltva a nagyoknak valamely tolvajt védelmük alá venni (a tilalom nyilván szükséges vala), s az egyházi menhely joga büntetlenséget nem, csak a büntetés enyhítését nyujthatta a bünös-

¹⁾ De negociatoribus quos Ismaelitas appellant. Si post baptismum ad legem suam antiquam iuventi fuissent rediisse, a redibus suis separati ad alias villas transferantur (I. 9.).

²⁾ Si iudex nasum servi non inciderit vel liberum non suspenderit, pereant omnia sum praeter filios suos et ipse iudex venundetur. (II. 6.).

³⁾ II. 2—5, 9—12.

nek. Ki elrejtett egy tolvajt vagy elősegítette szökését, helyette eladatott. A tolvaj szolgának első izben orrát vágták le ¹⁾, a lopásba esett szökevény szolgá szemeit vesztette, de meghagyták nyelvét, hogy az elveszett tárgyra nézve urát utba igazíthassa. Az egyszerű szabad embert, ha e bűnbe esett, felakasztották, ha csak nem talált menhelyre valamelyik templomban, a midőn csak szeme világát oltották ki. Tíz éven felüli gyermekeit mindkét esetben eladták s összes javait elkobozták. A legcsekélyebb tárgyak — p. egy tojás vagy tyúk — ellopása esetében a törvény beérte kártérítéssel s az egyik szem kiszúrásával. Az egyházi emberekkel kevésbbé kegyetlenül bántak; az első lopás elkövetőjét megkorbácsolta felebbvalója, másod izben állását veszíté. S mert e büntetések daczára sem biztak eléggé a bírák éberségében, királyi biztosok ²⁾ jártak vármegyéből vármegyébe, nyomozni a lopással gyanúsítottakat s kihirdetni mindenütt, miként az ország nagyjai egy gonosztevőt sem részeltetnek védelmükben, hogy elejét vegyék minden bűnös reménynek. Egyuttal ítélték a bűnösök fölött, megengedvén, hogy igazolják magukat, három e célra kijelölt tanú előtt, az istenítéleteknek nevezett bizonyítékok valamelyikével.

Az erőszakoskodási cselekvényekre kevésbbé részletes, de épen oly szigoru büntetések voltak szabva. A nemes ember, ki erővel behatolt másnak a házába s megverte feleségét, javai kétharmadának elvesztésére ítéltetett; ha pedig nem volt gazdag, lenyirták, lánczra verték s a vásáron eladták, büntársai roppant birságot fizetvén ³⁾.

Látni ezekből, hogy Sz.-László törvényei, még korához képest is, kegyetlenek voltak. Nem elég azokban idegen törvényeknek, különösen a bajorországiaknak, nyomára ismerni. S ép oly kevésbé szükséges ezen erélyes uralkodónak szemére hányni, mint néhány

¹⁾ Servus profugus si alicubi in furto deprehensus fuerit obcecetur; ne lingua abscindatur decernimus, ut si postea dominus suus eum invenerit, requirat per eum si quid perdidit (II., 12.).

²⁾ Ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur, qui congreget centuriones et decuriones Inquiratur a cunctis optimatibus et populo, si quam villam sciant furto diffamatam . . . De villa in villam vadat nuncius regis. (III. 1.).

³⁾ Si quis nobilium vel militum alterius nobilis domum invaserit, et ibi pugnam fecerit, et uxorum ejus flagellaverit, si tantam substantiam habuerit, duae partes ejusdem substantiae pro reatu commisso dentur, tertia uxori filiisque suis remaneat; si autem substantia defuerit, raso capite ligatus et flagellatus circa forum ducatur et sic vendatur. (II. 10.).

tudós teszi, hogy nem olvasta Beccariat. Inkább helyén lehet azon észrevétel, miként e kegyetlen szigorra nem lehetett szükség, miután alig pár évvel később Kálmán minden baj nélkül enyhíthette sőt eltörölthette egy részét a kérdéses rendszabályoknak.

Érdekes szemügyre venni néhány vonását László kormányzásának, mint bölcsesége vagy előítéletei tanujeleit. Azt látjuk p., hogy rendeleteit az ország minden részébe futárokkal juttatta el, kiknek széles körű hatalmuk volt a szükséges lovak lefoglalására, mely kiválóan római jellegű intézmény az új királyság elevevességéről s erejéről tesz bizonyosságot. Látunk továbbá számos és különböző szolgálatok teljesítésében alárendelt személyeket, p. azokat, kik raktárakhoz hasonló helyiségekben összegyűjtötték és gondozták a szőkevény szolgálkat és marhát; továbbá az örököt, a polgárháborúk erőszakosságai következtében, a szolgasághoz közelálló helyzetbe jutott férfiakat, kikből László a megyei s határszéli szolgálatra egy nemét alkotta a csendőrségnek. Főteendőjük a határokon annak megakadályozása volt, a mit ma kivitelnek neveznénk, nemcsak a lovakra nézve, a mit katonai tekintetek igazolhattak volna, hanem a marhák kivitelének meggátlása is. E helytelen közgazdasági rendszer érdekében minden elképzelhető megtorlásban részesültek a hanyag tisztviselők, elmozdításban a határszéli ispánok, halálbüntetésben vagy szolgaságban az egyszerű örök. A vásárok is rettentő törvényhozásnak voltak alávétve; elég annyit felemlítenünk, hogy a lopott tárgyak eladásának tanuit halállal büntették. Be kell egyébiránt vallanunk, hogy László épen oly kevésbé volt köteles a közgazdaság tudományát, mint a büntetőjog bölcséletét ismerni, s hogy bizonyos fokig méltán csodálhatni benne éber és erélyes őret nemzete biztonságának.

Élete utolsó tervei a keresztes hadjáratok előkészületeinek voltak szentelve. A keresztény sereg legnagyobb része Magyarországon levén átvonulandó, a vezérek követséget indítottak sz. Lászlóhoz, mely a királyt Bodrog várában találta s meg vala elégedve fogadtatásával. Vajon elfogadta volna-e a hadjárat fővezényletét? Alig hiszszük, meggondolva egyfelől, mily kevés hajlandóságot tanusítottak folyvást a keresztes hadjáratok iránt a magyarok; s másfelől a király azon elhatározását, hogy maga indít háborút Csehország ellen a lengyelek érdekében. E háború előzményei közben lepte meg őt a halál (1095.). Csak egy lány, Kalojohannes keleti császár neje, maradt utána s testvérének, Gézának két fia, Kálmán és Álmos.

E két testvér közül az ifjabb látszott a természet által a koronára kijelöltnek, s a lovagias nemzet előtt csakugyan kevesebb ellentétet mutatott volna a szép, daliás és bátor Lászlóval, mint Kálmán, a kancsal, hebegő, púpos, sánta, legalább a krónikások szerint, kik a legkedvezőtlenebb leírás minden vonását reá ruházták. Az erkölcsi kép nem kevésbé visszataszító; állítólag gonosz, fösvény és kegyetlen lett volna. A jelen század egyetlen nemzeti története sem engedte magát elámíttatni e kép által, melynek Thierry Amadé, úgy látszik, hitelt adott ¹⁾. Kálmánnak cselekedetei, s különösen törvényei nagy uralkodóra mutatnak, habár életeseményeit vagy oly egyházi férfiak beszélték is el, kik elégületlenek voltak a templomok s kolostorok iránti aránylagos takarékoságával, vagy halála után hatalomra jutott személyes ellenségei, vagy pedig a keresztes hadjáratok történészei, kik hőseik tévedéseinek szépítésével a magyar király emlékét terhelték meg. Meglehet egyébiránt, hogy nem volt épen galambéhoz hasonló a szelídsége, mint kortársa, Alberic állítja; s hogy nem volt daliás külseje, mutatja az is, miként atyja s nagybátyja, bár ő vala az idősb fiu, papi pályára szánták. Kálmán nem érezvén az egyházi életre hivatást, Lengyelországba, az elégületlen hercegek szokásos menhelyére szökött a papság elől. A haldokló László visszahivatta s örökösének jelölte ki. A nép trónra emelte s testvére, Álmos beérni látszott a horvát bánssággal. Hogy püspökké lehessen, akarata ellenére foglalkoznia kellett a tudományokkal s felette megkedvelte nem a püspökséget, hanem a tanulmányokat, a mely előszeretet vajmi ritka volt a korabeli uralkodóknál s a *Könyves* előnévre tette őt érdemessé ²⁾. II. Orbán pápa, trónralépte alkamából írott levelében, szerencsét kívánt jártasságához az egyházi s világi tudományokban, valamint a canonjogban is, a mi, ugymond, leginkább helyén van a birói hatalom gyakorlására hivatott fejedelemlél ³⁾.

Még a keresztes hadak megérkezte előtt ideje vala Kálmánnak egy hadjárat megindítására, melynek kiváló fontossága lön

¹⁾ *Attila et ses successeurs*, II. 354. — Méltó bosszút állott Kálmánért Szalay (I. 258. s k. II.)

²⁾ *Kézai: Gesta Ungarorum*, c. IV. (Endlichernél): *Quoniam Kalman est vocatus, cum libris habebat, in quibus ut episcopus legebat suas horas.*

³⁾ Tudomásomra hozták, ugymond, *strenuitatem tuam praeter secularem, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et quod potissimum judicariam condecet potestatem, sanctorum canonum pollere scientia.* (Fejér, II. 1.)

nemcsak Magyarország, de egész Kelet-Európa történetére. Álmos segélyül hívta a fellázadt horvátok ellen; a Dráva partján összevont nagy seregével döntő győzelmet nyert a király, melyben Péter horvát vezér életét veszté. Ekkor jutott az ország valóban a magyar korona alá. 1096. óta Kálmán figyelmét Horvátországon túl, a dalmát partvidékre irányozta. E terület mindenkor különös vegyülékét mutatta fel a népfajoknak és nyelveknek. Ez időben, legalább látszólag, a görög birodalomhoz tartozott, de minduntalan megtámadták a sicíliai normannok. A byzanci udvar nem lévén képes visszariasztani őket, átruházta hatalmát Vitale Phaledro velencei dogera, a ki épen oly kevés sikert aratott. A szerencsésb Kálmán mindjárt első izben elfoglalt néhány partvárost, melyek elismerték fennhatóságát. Aztán szövetséget kötött a dogeval, s egy velencei flotta kisebb magyar hadsereget szállított át Apuliába. A rövid hadjáratnak Brindisi város elfoglalása és a normannoknak védelmi állásra szorítása volt pillanatnyi eredménye. E politikai combinatio nem volt tartós; Magyarország valódi ellenségei nem a normannok, hanem a velenczések valának, szükségképen veszélyeztetetteknek látván magukat a királyság minden terjeszkedése által az adriai tengerparton. Kálmán belátta ezt, frigyre lépett sicíliai Rogerrel, sőt megkérte s megnyerte leányának, Busillának kezét is ¹⁾).

E közben megérkeztek a keresztések ²⁾. E nagy expeditio első raja nem volt alkalmas felkelteni a magyarokban a hiányzó lelkesedést. Gauthier Valter előcsapata még fegyelmezettebb volt a közvetlenül nyomában jövőknél; a keresztés hadjárat történészei, bármily rosszul vannak is hangolva a magyarok iránt, elismerik, hogy a király szívesen fogadta őket; engedélyt nyertek, hogy védő kísérettel átmelessenek az országon s a szükséges élelmiszereket bevásárolhassák. Az átkelés baj nélkül ment végbe; egy kis csapat azonban, Zimonyba érvén, rabolni kezdett, miért is a lakosság megfosztotta fegyvereitől. Midőn Remete Péter szervezetlen csapatai megérkeztek, komolyabb kihágásoktól lehetett tartani. Ugyanoly engedélyt kaptak, mint az előbbiei, de Zimony alá érvén, boszút

¹⁾ Dandolo (Muratorinál, XII. 259. és 265. l.) elbeszéli ez eseményeket, nem bocsáthatván meg Kálmánnak, hogy a velenczések ellen fordult; halála e bűnnek volt büntetése: Improvisa morte sublatus est, quod divino iudicio ex foedere Venetis abrupto creditur contigisse.

²⁾ L. Michaud: Histoire des Croisades, II. könyv, és ugyanattól a Bibliothèque des Croisades, I. kötetében d' Aix Albertet, de Tyr Vilmost stb

akartak állani az előcsapat kifosztóin. Zimonyt ostrommal bevették s az egy hegyoldalra menekült lakosságot szinte minden ellentállás nélkül a folyamba ölték. Kevés keresztes vészett ez alkalommal el; de a haragra lobbant magyarok, szövetkezve a bolgárokkal és kunokkal, a Duna déli partvidékén megtámadták s nagy részben megsemmisítették a keresztes sereget.

E két csapat után, melyben francziák voltak talnyomó számmal, leginkább németekből álló harmadik s negyedik következett Gottschalk és Volkmar papok vezetése alatt. A Prágában lemészárolt zsidók vérével beszennyezve érkeztek meg. Kálmán számukra is engedélyezett átkelést s élelmiszereket, de már nem bizott bennük s Mosony közelében táborhelyeket jelölt ki számukra. Egy német krónikás szerint holmi ürügy alatt hatalmába akarta keríteni a zsákmányt, melyet e furcsa zarándokok utjokban felhalmoztak¹⁾. Más krónikások azonban elismerik, miként pusztítottak az országban, többeket megölték s megverték nejeiket. Nem tudták, mily veszélyes tájon rakonzátlanok. Kálmán csakhamar fegyverbe szólítá a szomszédos megyék lakosságát s katonái és a mocsarak közé szorította a kereszteseket. Történetiróik szerint e szerencsétlenek a király kegyes szavaiban bizván, letették fegyvereiket, nagy részüket azonban hidegvérrel lemészárolták. Volkmar kalandorai a Duna jobb partján jöttek be, Kálmán azonban megtagadta az átkelést s visszaverte őket.

Mint valóságos betörőknek állotta tehát a kereszteseknek utját. Nem bánt másként Emico gróf és Charpentier csapataival sem, melyek közt rablók s rosz életű nők is voltak. Az ujonan érkezettek erővel átmentek a Lajthán s megölték az ország nádorát, aztán keskeny uton s a magyarok nyilzápóra által fogadva, Mosonynak nyomultak. Hosszu hágcsoík segélyével már ostrom alá fogták e várost, midőn rendetlenség támadt köztük s sokan a mocsarakban lelték halálukat. Emico gróf Németországba menekült.

Végül Magyarországnak vette utját a főurak rendezett keresztes serege is. Bouillon Gottfried 1096. szept. havában a határszélen táborozott s Kálmán előtt követei által fejezte ki méltatlankodását a fölött, hogy egy keresztény fejedelem lemészároltatja a szent sír védőit. A király válaszolá, hogy védenie kellett országát a rablók

¹⁾ Ekkhardi chronicon universale (Pertznel, VI. 203. Hozzáteszi (215. 1.): Fama Colomanni regis jam perculerat aures, inter paganorum et Ungaricorum necem nihil apud Tentonicas differre mentes.

ellen s a Fertő tava közelében találkozásra kérte föl Gottfriedet. A találkozás szivélyes volt, s megújították Pannónhalmán, a magyar király palotájában. Az eszélyes uralkodó formyszerű egyezményt kötött a keresztetek utjára, az élelmiszerek vásárlására s a kezesekre nézve, kik között a legelőkelőbb Balduin, Gottfried testvére volt. Zimonynak a legrövidebb uton indultak meg, Fehér-, Tolna-, és Baranyamegyéken át minden komoly baj nélkül. Kálmán is megérkezett Zimonyba nagyszámu lovassággal s a kezesekkel. Nagy elragadtatás nélkül bár, de barátságosan váltak meg. Midőn néhány évvel később Hugó, István bloisi gróf s az osztrák örgróf seregei a határszélen megjelentek, nem támadt semmi nehézség s a király bölcs rendszabályai ezuttal minden összeütközésnek elejét vették.

Világosan kitűnik ezekből, hogy Kálmánnak s alattvalóinak egy pillanatig sem jutott eszökbe követni Jeruzsálem felé az európai mozgalmat. Meg volt azonban Magyarországnak is kereszties hadjárata akkor, midőn nemzeti érzülete összhangban állott vallási hitével, a törökök elleni százados kereszties háború, mely az országnak s Európának sokkal állandóbb szolgálatokat tett, mint ama tengeren túli kalandok. A kereszties hadjáratokból Magyarországnak is volt közvetett haszna a Dunavölgy megélénkült kereskedelmi tevékenységében, a mely hasznot azonban ellensúlyozták a gyakran kevésbé fegyelmezett tömegek átkelésével járt veszélyek.

A kunok eközben nem szüntek meg fenyegetni a kárpáti határokat, s olykor be is törtek a przemysli herczegnek, Wolodarnak támogatása mellett. Midőn tehát e csalfa szomszéd ellen a kievi herczeg Kálmán segélyét kérte, könnyen teljesült kívánsága. A hadjáratot nem kísérte szerencse; a kunok védelmére siettek az ostromlott Przemyslnek; eltitkolták számerejükét, csak előcsapataikat bocsátották csatába, aztán rátörtek a győzelem hitében levő magyarokra. Maga a király is csak nehezen menekült meg ¹⁾. Ez érzékeny vereség nem vonta el figyelmét az északi határoktól. A cseh Bretislavval kötött szövetség ez irányban hosszú időre biztonságot ígért.

Délen összpontosítá Kálmán minden erőfeszítését, melyet csaknem mindig nagy és tartós siker kísért. Testvére, Álmos, folyvást rosszul kormányozta Horvátországot, s a király türelmes ügyességének kellett jóvá tenni az általa felidézett bajokat. Kálmán meg volt róla győződve, hogy e nemzet lecsendesítésének egyetlen esz-

¹⁾ Dlugosz, IV. k. 239. 1.

köze, hogy ne meghódított tartománynak, hanem testvérnépnek tekintessék s hozzá csatoltassék Dalmatia is, miáltal Magyarország tengeri hatalommá leend. Busilla siciliai normand herczegnőt a nép általános örömének közepette vevé nőül; nem nyújtott többé aggodalomra okot e vállalkozó nép, ellenben segítségül lehetett ugy a velenczések, mint a dalmaták ellen. A dalmáciai szlávokban még nem éledt föl a nemzeti érzület, de Spalato és Zara, e tulnyomólag olasz lakosságú városok, épen oly göggel s megvetéssel viseltettek a barbarok iránt, mint akár Pisa vagy Milano. Kálmán főtürekvése volt (1103-tól 1108-ig) e városok meghódítása s az, a mit ma rokonszenvük megnyerésének neveznénk ¹⁾.

Spalato ostromát, s kevéssel utóbb Zaráét, megrövidítette a püspökök közbenjárása, főleg spalato-i Crescentiusé, s befejezték az e városoknak, valamint Traunak is, a legkiterjedtebb önkormányzati jogokat biztosító szabadságlevelek. A polgárok választották, a királyi megerősítés fentartásával, tisztviselőiket s püspöküket; nem fizettek több adót, mint előbb a császárnak; nem voltak kötelesek falaik közé befogadni a magyarokat, a királyi kíséret kivételével, s nem tartoztak ellátni a királyt és kíséretét. Egyszerűen hűséget ígértek Kálmánnak és utódainak. E királyi leveleket aláírta s azokra esküt tett a nádor s több magyar főúr. Nehány sziget — p. Arbe—és egyházi közösség nem kevesebb kedvezményben részesült. Mindez nem volt még elég; biztosítani kellett a horvátoknak s dalmatáknak együttes függetlenségüket is. Kálmán Crescentius által Horvát- és Dalmátországok királyává koronáztatta magát, mintegy tanusítani akarván ezáltal, hogy csak a személyes uniohoz hasonló kötelék egy nemét akarja létesíteni régi és új alattvalói között ²⁾. Kálmán e békülékeny politikája s a nyomában következett tények még ma is kiinduláspontját képezik a horvátok függetlenségi igényeinek.

¹⁾ Ezt hányja elég élesen szemére a velencei Dandolo (Muratorinál, XI. 264.): cogitavit illicitis promissionibus cives allicere etc. és alább: Jadra igitur occupata reliqui Dalmatini terrore commoti per nuntios suas civitates regis voluntati obtulere, qui apud Jadram curiam tenens Dalmatinos in suis libertatibus et consuetudinibus conservare promisit. — A »Serbes de Hongrie« cz. műnek a magyarok iránt nem igen jóindulatu szerzője elismeri (19. l.), hogy a magyar védraság nem volt terhes a déli szlávokra nézve, s hogy fajháború jellegével bíró küzdelem nem fordult elő közöttük.

²⁾ Rackin kívül meg kell itt említenünk egy gyűjteményt, mely főleg a XIV-ik századtól kezdve bővelkedik okmányokban: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Zagreb, 1868—1875. 5. köt.

E buzgó és előrelátó fejedelem nemcsak új alattvalói érdekében alkotott törvényeket; kiegészíté és javította szent István és szent László törvényeit is. A bátor és szabad szellemű uralkodónak köszönhető ezen haladásnak legszembeszökőbb példáját találjuk a boszorkányperek eltörlésében, »mert nincsenek boszorkányok«¹⁾. E valóban modern szellem nem található egyébiránt fel a különböző gyűléseken alkotott összes törvényekben, melyeket Alberic, a szerzetes, számunkra fentartott. Kettős áramlatot különböztethetni meg bennök: a haladási és szelidítési, e rágalmazott király szellemének műve; s azon áramlat, mely Magyarországot még inkább, mint szent László alatt, a nyugati és latin Európába való teljes beolvadáshoz vezette.

A kereskedelem élénkült, a perek gyakoriabbakká lettek, s egy — a királyi²⁾ — felsőbb bíróság helyett szükséges volt kerületenként bíróságokat állítani. A papok a püspöki, a világiak egy bírói³⁾ pecsét felmutatására bizonyos meghatározott időszakokban, májusban vagy octoberben, kötelesek megjelenni e főtisztviselőkből alkotott bíróság előtt. A király természetesen megmaradt legfőbb birónak s e czimen utazásai alatt bárki fordulhatott hozzá vagy a nádorhoz. Ugy látszik, Kálmán nem sokat adott a bírói bizonyágtételekre, mert lehetőleg megszorította azok számát⁴⁾. Eltörülte a túlkegyetlen büntetéseket is, p. a tolvaj megvakíttatását;⁵⁾ s végül intézkedett az egyházi s világi igazságszolgáltatás összetévesztése ellen⁶⁾.

A hűbéri rendszer tovább fejlődött Magyarországon is, de korántsem hasonlított, legalább a királyi hatalom tekintetében, a nyugati államokbeli alakjához. Sőt a korona és a nemesség közt lappangó küzdelmet észlelhetni, mely inkább a régi frank monarchiára emlékeztet. A fejedelmi tekintély daczára sem járulnak a nagyok ahhoz, hogy kimondassék a birtokukban levő jószágok visszahárulása az államra. Csak annyi rendeltetik, hogy fiörökösök

¹⁾ De strigis vero, quae non sunt, ne ulla quaestio fiat. (Decr. Colomani Regis art. 57., Endlichernél, 358—370.)

²⁾ Quia populus noster magnis saepe tam viae quam inopiae laboribus praegravatus pro qualibet necessitate curiam regalem adire non potest. (Art. 2.)

³⁾ Si clericus cum laicis causam habet, per sigillum iudicis laicus cogatur, si vero laicus habet causam cum clerico, per sigillum episcopi vel archyepresbyteri clericus cogatur. (Art. 6.)

⁴⁾ Art. 22.

⁵⁾ Non aboculetur, (Art. 51—56.)

⁶⁾ Nullus praesumat secularis iudicis sigillum clerico dare. (Art. 14.).

hiánya esetében visszaszálljanak, s hogy az itt-ott bitorlott halásznati jog visszaadassék a koronának. Viszont biztosítatik az örökös tulajdonul birt jószágok teljes öröklési joga s a bármely fajbeli benuszúlott keresztények személyes szabadsága¹⁾. De minden törvényes intézkedés daczára a dolgok erejében levő áramlat előkészíté a tulajdon e nemének elenyésztét a hűbéri hierarchia javára. Egy szigorú törvény máris tiltja, hogy a papságra neveltessék vagy alkalmaztassék nemcsak a szolga, de bármi tekintetben alárendelt más ember is urának engedelmé nélkül. Ugyanezen irány észlelhető a katonai rendszabályokban is; nincs már annyira szó minden szabad ember jogáról és személyes kötelezettségéről; nem annyira a nemzet, mint inkább a földbirtok szolgáltatja a katonákat, s birtokarány szerint történik a katonai terhek felosztása.

Az idegenek kedvező fogadtatásban részesülnek ez időben is; bizonyosságot tesznek róla egyebek közt a Busilla királyné kíséretében bejött olaszok, nem térvén többé vissza hazájukba. De bárminők lettek legyen a király személyes nézetei, a törvényhozás naponként megszorítóbbá válik a nem-keresztények irányában. Szétszórni igyekszik a még mindig ismaelitáknak nevezett muzulmanokat, kik eddig városokban tömörültek; az egyházak fenntartására kötelezi őket, nyilván romlásukra törekszik, de mégsem hajtatnak, valamint a zsidók sem, a kétségbeesésbe. Az utóbbiaknak is jobb dolguk volt a magyarok közt, mint a lemészárlások ezen időszaka alatt Németországban. Be is özönlöttek tehát, daczára a törvényeknek, melyek idegenek s orgazdasághoz szokott emberek gyanánt bántak velök s csak apróra körülírt formaságok mellett engedték meg, hogy a keresztényektől valamit vásároljanak.

Egy Esztergamban tartott fontos zsinat határozatai s különböző vonások Kálmán életéből azt mutatják, hogy majd igen erélyes volt a római udvarral szemben, majd elődjénél tovább menni kénytelen az engedékenységben²⁾. Így a papok nőtlensége kötelezővé lett; a fogadalom tétele után nem nőülhetnek meg, s ki már nős, nem élhet többé a feleségével, s semmiesetre nem jelenhetik meg az oltár előtt, a mig házasságban él. Elejét veendő a rokonok meg-

¹⁾ Nullus Judaeus christianum mancipium emere vel vendere audeat. — Nemo servum in genere Hungarorum vel quemlibet in Hungaria natum alienigenam, nec ancillam, exceptis linguae alterius servis, qui ab aliis ducti sunt regionibus, vendat. (Art. 74. és 77.)

²⁾ Sacra concilia, I. 40. és 52. Kovachich (Vestigia, 68. l.) Kálmán alatt egyetlen országgyűlésnek sem találja nyomát 1111. előtt.

gazdagításának, melyet a nőtlenség nem akadályoz meg ott, hol az egyház nagy vagyonnak ura, elhatározták, hogy midőn a püspök több gondot fordít családjára, mint egyházi kötelességeire, javainak fele halála után az egyházat illesse. A püspöki tekintély minden irányban terjed és erősödik. A király nagy engedményt tett 1106-ban, a pápának engedvén át a püspöki investitúra jogát¹⁾, melyet a római udvar már régóta követelt.

Ellenben soha sem egyezett bele, hogy az új főpapok oly esküt tehessenek, mely őket föltétlen függési viszonyba helyezte volna a pápához; sem abba, hogy valamely zsinat kivonhassa magát az ő hatalma alól. Egymaga szervezte a dalmát egyházat, csak a nagyok s püspökök egy gyűlésétől kérvén tanácsot. A zsinat végül naponkénti imát rendelt a királyért s kiközösítetteknek jelentette ki az ellene összeesküvőket s az összeesküvések elpalástolóit.

Sajnos, magában a király családjában is akadtak összeesküvők. Nemcsak el kelle taszítania házasságtörés miatt második nejét, egy orosz hercegnőt, de testvére Álmos is, kinek Horvátország fejében nagy földterületet engedett át a Tisza mentén, ismét megújította a polgárháborúk sorát. Négy-öt összeesküvéseért mindanyiszor bocsánatot nyert a király mérséklete s a nagyok és püspökök közbenjárása folytán. Az utolsó összeesküvés volt a legsúlyosabb; a nagyravágyó herceg segélyt kért a németektől, s V. Henrikkel együtt ostrom alá vette Pozsonyt, azonban siker nélkül. Álmosnak el kellett mennie a szentföldre, visszatérte után azonban ismét fondorlatokra adta magát. A király türelme kimerült; elrendelte, hogy testvérét s annak ötéves fiát foszszak meg a szeme világától.²⁾ Ez utóbbi szükségtelen barbárság, melyet később mélyen megbánt, megrövidítette napjait e kiváló fejedelemnek, kit az ujabbkori II. Józseffel hasonlítottak össze³⁾, bár ezt politikai tapintatra nézve kétségtelenül felülmulta. (1114.)

A Kálmán jellemére nézve annyira sajnálatos vég nem feledtetheti el komoly érdemeit uralkodásának, mely tudományos szempontból is érdekes volt. A nemzeti nyelvet még nem fojtotta el a latin; kétségtelen, hogy az Alberic összegyűjtötte törvények erede-

¹⁾ A guastallai zsinaton. Fejér, II., 45.

²⁾ Prágai Cosmas (Pertz, IX. 124. l.) még túlozza a valóságot: *Almum et filium ejus mentula privavit et lumine.*

³⁾ Prély: *König Koloman und Kaiser Joseph h.* Pesth, 1857.

tileg magyarul valának szerkesztve;¹⁾ a népnek saját nyelvén magyarították meg a főbb imákat s az egyházi szertartásokat. A »könyves« király uralkodása alatt iskolák is nagy számmal keletkeztek. E haladás, a kereskedelem élénkülése, a monarchiai hatalom erélyes fentartása a hűbériség elkerülhetlen kifejlődése mellett is, egy új királyságnak kevés vérontással s bölcs szervezéssel való meghódítása: mindez azt mutatja, hogy a tizenkettedik század hajnalán megtalálta a keresztény és polgárisult Magyarország határaival együtt belső egyensúlyát is.

¹⁾ Ezt bizonyítják nemcsak az esztergami érsekhez Alberic által intézett levél sorai (Tu qui in hujus populi linguae genere minus me promptum consideras . . . errata corrigens), de a latin fordításban felismerhető magyaros szólásformák is.

NEGYEDIK FEJEZET.

A tizenkettedik század. (1114—1196): Magyarország két császárság között.

A tizenkettedik század, vagy helyesebben mondva a Kálmán és III. Béla halála közt lefolyt nyolczvankét év (1114—1196.) határozatlan jellegű és bonyolult korszak, a melyből azonban kimagaslik két nagy esemény: egyfelől a küzdelem két császársággal, a göröggel és némettel, melyek felváltva fenyegették az ország függetlenségét; másfelől a lassú politikai s társadalmi átalakulás, mely előkészíti a következő korszakokat, a pápai felsőbbség, s aztán az alkotmány korszakát. A következő fejezet elejére tartjuk fenn e belső események fejtegetését; a jelen fejezetben a királyok rövid életrajzán kívül a szomszéd államokkal való ellenséges vagy békés viszonyok áttekintését találandja az olvasó. E viszonyokról országonként fogunk szólni, mert az időrajzi rend a sok mindenféle szövetséggel és háborúval valóságos chaost képezne.

II. István (1114—1131), Kálmánnak fia, csak tizenhárom éves volt atyja halálakor. Uros nádor s Lőrincz esztergami érsek meglehetősen rossz nevelése s rossz tanácsai kicsapongóvá s kegyetlenné tették. Nem érvén be a velenczések elleni szerencsés védelmi háborúval, az északi szlávokkal is merőben haszontalan viszályokba keveredett. Erőszakoskodása nagybátyjának, Álmosnak párthiveivel, s az utóbbinak menekülése János császárhoz, véres küzdelmek hosszú sorát indították meg a byzanci udvar ellen. Számos kun és besnyő családnak egyébiránt hasznos betelepítését sem hajtá czélszerűen végbe a király, kit a kun nők iránti szenvedélye miatt a betelepültek részrehajló kegyelésével vádoltak. A támadó összeesküvések kegyetlen büntetésekkel lettek megtorolva, s az innen eredt lelkiismeretfurdalásoknak nem csekély részök volt a szerencsétlen uralkodó gyors elsatnyításában. Közeledni érezvén halálát,

hogy az eget kiengesztelje, monostort alapított a Franciaországban nemrég keletkezett premontrei rend számára, mely a magyar földön egyikévé lőn a legvirágzóbb szerzet-rendeknek. Barátruhába öltözött s meghagyta, hogy László ősenek lábainál temessék el.

Mielőtt azonban behúnyta volna szemeit, ideje volt még utódjáról is gondoskodnia. Oroszországi hadjáratainak egyikében, sajnos, megkedvelte s fivéreül ismerte el Borist, Kálmán eltaszított második nejének fiát. Még sem merte azonban e törvénytelen születésű kalandorra hagyni koronáját. Álmos néhány évvel előbb meghalt, de fia, a szintén megvakított Béla, még élt egy kolostor falai közt. A haldokló István őt jelölte ki utódjának, s Vak Béla tíz évig uralkodott (1131—1141.) a nélkül, hogy Boris megszűnt volna követelni a trónöröklés jogát.

II. Béla s értelmes és dicsvágyó neje, Ilona szerb hercegnő, a boszú fékezhetlen vágyával léptek a trónra, s annak szomját mindinkább élesztette a királynében férje megcsonkított arcának látása, a királyban pedig az állapotából támadt függés és tehetetlenség keserű öntudata. Ez érzelem egy, még a krónikások képzelme által ráaggatott drámai sallangok nélkül is gyűlöletes jelenetben tört ki. Országgyűlés ült össze Arad környékén (1132.); Béla hívei, soraikban a papsággal, tulnyomó számban jelentek meg a népes gyűlésen. A szegény király trónjához vezetett, s a királyné, megfogván kezét, így kiáltott fel: »Hű nép, urak és nemesek, vének és ifjak, gazdagok és szegények! Isten mindnyájatoknak adott szemeket, hogy lássatok. Királyotokat megfosztották szemei világától, bosszuljátok meg.« E jelre a kardok elhagyták hüvelyeket; hatvannyolczat Álmosnak és fiának ellenségei közül a helyszinén lemészároltak, a többit javainak elvesztésére és száműzetésre ítélték. A pártgyűlelet nem volt ily szélsőségekkel lecsillapítható, s Boris pártja a lengyelek támogatásával megtorlást kísérelt meg. A monarchiai intézményt azonban úgy megszilárdította az országban három nagy királya, hogy Béla csaknem nyugodtan uralkodhatott mindvégig, három fiat hagyván hátra, Gézát, Lászlót és Istvánt, kik közül a két utóbbi Boszniát és a Szerémséget kormányozta.

II. Géza (1141—1161.) a királyi kiskorúságnak csak nemrég tapasztalt hátrányai daczára (trónraléptekor alig tíz éves volt) kora egyik legjobb fejedelmének emlékét hagyta hátra. Belus szerb herceg, az anya-királynének épen oly értelmes és tevékeny fivére, a főpapok s a békét és rendet szerető főurak segítségével vezérelte

elhatározásiban a fejedelmet, ki midőn nagykorúvá is lett, megmaradt a bölcseségnek gyermekora óta megszokott útján. Magyarország ethnographiája szempontjából kiváló fontosságú esemény történt ez időtájban: Erdély német gyarmatosítása. Iparúzó flandokok az északi tenger mellől, hol az áradások tönkre juttatták őket, elköltöztek Szászországba; innen nagyszámú szászszal együtt Magyarországra jöttek s Géza kormányától két nagy telepítvényt nyertek, az egyiket Szepesben és a szomszédos megyékben, a másikat Erdély déli vidékein, a Maros és Olt között. A szepességi németek kiirtották a Tátra aljánál elterülő mély völgy sűrű erdősegeit s azok helyén elég rövid idő alatt huszonnégy várost építettek, melyek saját nyelvükön szerkesztett szabályaik szerint maguk választották tisztviselőiket s papjaikat, s függetlenségükben csak az által voltak korlátozva, hogy meghatározott számú katonát tartoztak állítani s magukat a király legfelsőbb biráskodásának alávetni. A Szeben körül csoportosult másik népesb gyarmat még további kiváltságokat is élvezett, melyek a politikai függetlenség egy nemével ruházták fel; a szászoké volt a föld teljes tulajdonjoga kizárólag a király hatósága alatt; magyar vagy székely akaratuk ellenére nem telepedhetett meg e gyarmaton; maguk alkották törvényeiket gyülekezetökben, melyet a hivatalos okmányok *Universitas nationis Saxonicae* néven említnek fel.

II. Géza uralkodásának s életének többi fontosb eseménye a hosszas küzdelemben összpontosul Boris, vagyis inkább Conrad és Manuel császárok ellen, kik felváltva használták fel e kalandort Magyarország leigázására számított terveik ürügyeül. Látni fogjuk, hogy a germán uralkodó teljes kudarczot vallott; ellenben Manuel, anyja által szent László unokája, komolyan fenyegette a régi császárság erőivel az új királyság függetlenségét. Azonban sem e nagyhatalmak, sem a második keresztes hadjáratnak az országon átkelt, s nem mindig barátságos érzületű fegyveres német és francia zárándokai nem csorbíthatták véglegesen meg a magyar koronát szabad méltóságában. Géza dicsőségesen fejezte be nehéz uralkodását, melynek végszakát még testvére, István is megzavarta versenygésével.

Istvánnak nevezték idősb fiát is. Mint e néven harmadik, tizenegy évig uralkodott, nagybátyja és vetélytársa pedig IV. István név alatt. E korszakot még inkább bebonyolítja az, hogy Géza harmadik testvére, mint III. László, szintén trónkövetelőként lépett fel. Igaz ugyan, hogy nemsokára meghalt s a küzdelem a két

István közt folyt tovább, Manuel császár nagy öröme, ki védenczét, IV. Istvánt egy pillanatig a trónon láthatta s a magyarokat hűbéreseiül tekinthette. Nemzeti felkeléssel bizonyították azonban be, hogy épen oly kevésbé szívelik meg a keleti, mint a nyugati gyámságot. III. István lett a győztes s megtartá a koronát hirtelen halálaig (1173.), a nélkül, hogy gyermekei maradtak volna.

Testvérére, III. Bélára szállt tehát a trón. (1173—1196.) Az összes Árpád királyok közül, még Szent-Lászlót sem véve ki, e fejedelemnek volt legnagyobb előszeretete a byzancziak iránt. Egyike alatt a rövid pihenőknek, melyeket a fáradhatlan Manuel magyarországi rokonai számára engedett, a még ifjú Béla Konstantinápolyban időzött, mint jegyese egy görög hercegnőnek, sőt örököse a császári trónnak is, a mely reményt azonban Manuel fiának késői s váratlan születése meghiusította. Béla mindazáltal nem szünt meg jóindulattal s tisztelettel viseltetni Constantin elaggott birodalma iránt. A nemzetet viszont bizalmatlanságra indította e körülmény s a papság attól tartott, nehogy a keleti egyházhoz közeledjék. Ezen aggodalom a Byzanczban neveltetett herceggel szemben annyira ment, hogy a primás-érsek Sándor pápának felszólítása daczára merőben vonakodott őt megkoronázni, s a kalocsai érsek teljesíté e szertartást. Összeesküvést forraltak testvére, Géza érdekében; de III. Béla bebizonyítá, hogy nem utolsó növendéke volt a nagy byzanczi iskolának. Az összeesküvést meghiusította előbb ügyességgel, aztán kegyetlenséggel, de a nélkül, hogy feláldozta volna testvérét, Gézát, ki csakis bebörtönzést szenvedett, később pedig részt vett a harmadik keresztes hadjáratban. Ügyes kormányzása, melyről alább fogunk szólani, s a jólét, melynek az ország — társadalmi átalakulása mélyreható indokainak daczára — csakhamar örvendett, kibékíték Bélát alattvalóival. Valószínűleg külpolitikájának volt egyébiránt ebben a legnagyobb része. E szempontból házassági frigye Margit francziaországi hercegnővel, tapintatos magatartása Rótszakállú Frigyes kereszteseinek átvonulása alkalmával s az általa úgy Galiczia, mint az adriai tengerpart irányában kivívott eredmények feledteték, a mi netalán túlzott lehetett azon szokásában, hogy barátságosan lépjen közbe a konstantinápolyi palotaforradalmakba; s az egyházi alapítások körüli buzgósága a latin egyházat is teljesen megnyugtatta. Felfogadta, hogy elmegy a szent földre, azonban nem lévén rá ideje, halálos ágyán fiát, Endrét bizta meg fogadásának beváltásával.

A tizenkettedik századbéli királyok életének e rövid leírása

után kezdjük meg a külviszonyok áttekintését az északi szlávokkal, egyfelől a csehekkel, másfelől pedig Lengyel- és Oroszországgal.

Kálmánnál élénk megtorlási vágyat hagyott vissza szerencsétlen hadjárata a przemysli oroszok ellen. Ezeket folytonos vizálgodásban tartván fejedelmeik versenygése, II. István elhatározta, hogy bosszút áll atyjáért, a mint azt neki halálos ágyán állítólag meg is ígérte. A Jarosláv által behívott magyarok elfoglalták Przemyslt, (1127.) s Kiev ellen nyomultak, de csakhamar feltartóztaták uralkodójukat e haszontalannak tartott hadjáratban, mely megszerezte Borisnak a halicsi fejedelemséget. Borist, ki egy lengyel hercegnőt vett nőül, II. Bolesláv támogatta (1132—1134) Vak Béla ellen s a néhány elégületlen magyarral egyesült lengyelek egészen a Sajóig nyomultak be az országba. E hadjáratról hiányos tudomásunk van s eltérő előadások maradtak fenn. Valószínű azonban, hogy a lengyelek megveretésével végződött ¹⁾; Béla mindenestre megtartá trónját, Boris ellenben elveszté fejedelemségét s az udvaroknál szövetséget kolduló vándor kalandorrá lett.

Lengyelország ez időtől kezdve sokáig nem szerepelt a magyar történetben. Viszont az orosz Galiczia két ízben megjelenik a század második fele alatt. II. Géza segítséget nyújtott sógorának, a kievi nagyhercegnek a suzdali és swenigrodi hercegek ellen. (1151.). Egy magyar segédsereg győzelmesen vonult Kievig, egy másik vereséget szenvedett s Géza sietett bosszút állani a barbar módon megcsónkított foglyokért. Swenigrodi Wladimirko engedni volt kénytelen a kievi hercegnek s nagy hadisarczot fizetni. E hadjáratnak a király rokonsági viszonyán kívül nem volt egyéb oka és érdeke; ellenben III. Béla, bár lemondott azon tervéről, hogy Endre fiát Galiczia fejedelmévé tegye, s bár átengedte az országot egy orosz követelőnek, mégis rákényszeríté ezt a magyar korona véduraságának elismerésére, s Arpád utódai azóta a galicziai királyi czímet is viselik. Ez kutfeje az igényeknek, melyeket Galiczia iránt Ausztria támasztott Lengyelország felosztása alkalmával.

Csehországgal úgy az ellenséges, mint a szövetségi viszonyok még fontosabbak s bonyolultabbak. Az első Árpádok, főleg Kál-

¹⁾ Cosmas folyt. (Petz, IX. 138 l.). — Bela caecus triumphavit de Polonicis, sed in dolo, mondja a *Chronicon Zwetlense vetustius* (Pez, I. a. 1184.). Dlugosz szerint a lengyelek két ízben győztek volna a csehek elpártolása nélkül (I. 433 l.). — V. ö. az Észak tizenkettedik századbéli eseményeire nézve Karamsin kissé terjedelmes és elavult, de még mindig használható »Orosz történet«-ének első köteteit is.

mán, belátták, hogy a két ország egyetértésre s egymás kölcsönös támogatására van hivatva ¹⁾). II. István tanácsosainak azon szerencsétlen eszméjük támadt, hogy e köteléket a fejedelmek találkozásával erősítsék meg. (1116.). Nehéz megérteni, miként fajulhatott véres tragédiává e békés terv. Mindkét fél magának tulajdonítá a győzelmet s a magyarok szerint egy menekültjök, az elégületlen Solt ingerelte fel ellenük a támadásért felelős cseh sereget. Ime prágai Cosmas részletes elbeszélése ²⁾), melyet különösen a benne kifejezett nézetek tesznek érdekessé: »A magyar nemzet erős, gazdag, uralkodik fegyverei által s képes a harcra a földnek bármely uralkodója ellen. E nemzet nagyjai Kálmán király halála után herczegünkhöz, Ulászlóhoz fordultak, hogy megújittassék a régi béke és barátság az új királylyal, Istvánnal. Engedve kívánságuknak, a herczeg elment azon folyónak partjára, mely Morvaországot Pannoniától elválasztja. A magyarok, nagy számmal mint a tenger fővényszemei vagy az eső vizcseppjei, elborították a folyó egyik partját; a másikon a herczeg ütött tábor. Azonban a magyar nagyok, elragadtatva a velök született dölly által, Ulászló békés szavaira oly kifejezésekkel válaszolnak, melyek inkább valának alkalmasak viszály felkeltésére, hogysem békecsóknak nevezhetők. A herczeg erre megtagadja a találkozásra való elmenetelt. A magyarok, felingerelve e váratlan magatartás által, táborukból három csapatot, melyeket vendégeiknek neveznek (kétségkívül a kún és besnyő ijászokat) elindítanak s meghagyják, hogy védelmük czéljából keljenek át a folyón. A herczeg támadást látván ebben, az övéit is fegyverbe szólítja, s azok szintén átkelnek a folyón. Véres ütközet támad; a mieink előbb hátrálnak s maga a herczeg is megfutamodik; de Sobieslaw négy erős hadcsapattal megkerül egy halmot s hirtelen rátör a magyar táborra, hol a király, a nagyok s a püspökök, mitsem tudván az ütközetről, fényes lakomán ittak és ettek. Ha Lőrincz érsek gyors futásban nem ragadja magával a királyt, nem menekszik meg a haláltól. Elveszett annyi magyar, mint egykor a Lech partjain. A mi győztes embereink az éjet táborukban töltötték, s zsákmányul ejték kincseiket, arany és ezüst edényeiket, melyek bőségében annyira büszkélkedtek.«

Sobieslaw, kiről itt szó van, a magyarok halálos ellenségének látszik; holott ellenkezőleg nőül vevén Vak Béla egyik nővérét, uralkodásának rövid évei alatt legjobb s leghivebb szövetségesükké

¹⁾ Palacky: *Gesch.* v. Böhmén. I. 358 és 388.

²⁾ Pertz, IX. 122.

lett. A görögök ellen segédsereget küldött hozzájuk ; később mellettük s a lengyelek ellen fogott fegyvert s része volt sógorának megmentésében ¹⁾. Sobieslaw fiait azonban, sajnos, nem választá meg utódainak a cseh nép (1140.), s a magyar királyi udvarhoz menekültek, minek folytán egyideig hidegebbé lett a két ország közti viszony. II. Ulászló azonban nőül nyervén Géza egyik lányát, a jó egyetértés ismét helyreállott. A magyarok szerencsésen felhasználták azt (1164.) a két István viszálykodása alatt, midőn abba, hogy az országot hűbéresévé tegye, mint alább látni fogjuk, Manuel is beavatkozott. Még csak azt jegyezzük itt meg, hogy a magyaroknak ez időszak alatt, néhány közbejött esemény daczára, több okuk volt elismerésre, mint panasza a csehek irányában.

Az északi határokról délnyugatra térvén, a velencei köztársasággal s az adriai partok birtoka fölötti versengéssel találkozunk. Nem forognak itt koczán két uralkodó család jó vagy rossz személyes viszonyai, hanem állandó érdekek s hadizenettel vagy a nélkül majdnem folytonos küzdelem. Kálmánnak, a rettegett ellenfélnek halála kedvező alkalmul kínálkozott a megtorlásra, s Dandolo nem is késik a gondviselés munkáját látni benne a velencezések érdekében ²⁾.

Ordelafo Falieri doge követeket küldött Konstantinápolyba, szövetségét s segélyét kérvén a császárnak, biztosítván őt a köztársaság ragaszkodásáról s a jó szolgálatokról, melyet a magyarok elleni harcban a császárságnak is teend³⁾. Teljesülvén óhajta, a doge nagy hajóhadat szerelt fel s személyesen megtámadta (1115.) a part erődített helyeit, melyek — a magyar helyőrségek által védett várak kivételével — hatalmába is estek. A városok kiváltságaik fenntartásának reményében nem idegenkedtek e változástól, főleg miután meghiusult a spalato helyőrség azon kísérlete, hogy Manasses érsek közbenjárásával meglepje s lefegyverezze a város lakosságát. A horvát bán serege is vereséget szenvedett, s Zára megadta magát. A győzelmében kiméretlen velencei sereg kezeseket s foglyokat vitt haza ⁴⁾.

¹⁾ Cosmas folyt. (Pertz, IX. 134 és 139 ll.) és Dlugosz, id. h.

²⁾ L. az előbbi fejezetben.

³⁾ *Maxime quia opera comprobaverat sui Imperii Venetos fuisse intimos zelatores* (Dandolo, 265 és k. ll.).

⁴⁾ *Sic Dalmatiae recuperato dominio, acceptis obsidibus, cum praeda captivorum Venetias rediit.* — Dandolo e rövid mondata meglehetősen világot vet a velencezések dalmatiai uralmára.

Az egész ország jóformán veszve volt. II. István tanácsosai késedelem nélkül készülleteket tettek az ellenség kiűzésére, s ezuttal nagy erélyt fejtettek ki. Egy új hadsereg legyőzte s megölte Orde-lafio dogét¹⁾; utódja, az ősz Michieli Domenico nem akarta folytatni a szárazföldön ezen egyenlőtlen küzdelmet; ügyes követeinek azonban sikerült oly egyezményt kötni, mely a velenczések kezében hagyta, a mi rájuk nézve valóban hasznos volt, Zára és szigete birtokát, vagyis a tengeri kereskedést s egy kikötő helyet. A szárazföldi Dalmatia bölcs politikával csakhamar ki lett békítve; II. Géza trónraléptekor már Gaudius, a spalatoí érsek, megvitte neki déli alattvalóinak hódolatát, kik ez alkalommal kiterjedt jogokat s kereskedelmi kiváltságokat nyertek. E tulnyomólag kereskedelmi nép nem késett összehasználni a velenczések ravasz, de súlyos és féltékeny uralmát a magyar uralkodóknak olykor durva és harcziás, de egészben véve szabadelvű kormányzatával. Függetlenségére igen féltékeny papsága nehezen tűrte el szent Márk patriarchájának felsőbbségét. Nem csoda tehát, hogy harmadizben is felkeltek (1171.)²⁾ s csak látszólag hódoltak meg. Midőn Farkas nádor kis hadtest élén megjelent Dalmatiában (1180.), Zára lakossága ismét fegyvert fogott. Egy velencei hajóhad nem volt képes leverni őket, sőt kevéssel utóbb Trau közelében megtámadták s megverték a magyar-dalmaták, a mely vereség érzékeny csorbát ejtett a dicsvágó köztársaságon. Dalmatia egészen magyarrá lett³⁾. Béla oly előzékenyen bánt vele, mint elődei, azonban magyar születésű püspök választására kötelezte, s az ország egy részének védelmét a Frangepani vegliai grófokra bizta, kikből hatalmas magyar család vált.

A Szent-István alapította királyság elvégre is dicsőségesen élte át a tizenkettedik századot s leküzdötte az északi s délnyugati határain feltornyosult veszélyeket. A legnagyobb veszélyek azonban, mint már érintők, a két császárság részéről fenyegették. Ideje áttérnünk e viszonyaira is.

A német birodalommal II. István és Vak Béla alatt békés, csaknem barátságos lábon állott⁴⁾. Így midőn a Boris érdekében történt lengyel betörés alkalmával a zárai püspök felkereste II.

¹⁾ Dandolo, 267. l.

²⁾ Dandolo, 292. l.

³⁾ Dandolo, 311. l. ezt Zara negyedizbeni elpártolásának mondja.

⁴⁾ Kivéve egy rövid időközt V. Henrik uralkodása alatt. (Giesebrecht, III. 761.).

Lothárt a magdeburgi birodalmi gyűlésen (1135), s szép fehér paripákat vitt neki királyi ajándokul, megnyerte közbelépését, mely szintoly hasznos volt, mint a hű Sobieslávé. Konrád császárnak nagyralátóbb tervei voltak. Mint száz évvel előbb III. Henrik Pétert, úgy akarta ő is felhasználni Borist, — azonban az idők megváltoztak. Midőn Boris osztrák katonák segélyével meglepte Pozsonyt (1146.), általános méltatlankodás tört ki Magyarországon, s csakhamar nagy sereg állt csatakészen. A pozsonyi helyőrség, nem remélvén segélyt, elvonulás kikötése mellett az ostrom előtt feladta a várost. Jasomirgott Henrik bajor herceg s osztrák örgróf megérkezett végül bajor és szász csapataival, melyek Mosony és a Lajtha közt találták a magyarokat. Belus czélszerű intézkedései s nagy számbeli tulsuly biztosították a hon védőinek győzelmét. A székely és besnyő ijászokból álló előcsapat feltartóztatá első támadásában a német sereget, mely aztán megsemmisült az Uros, Belus s az ifjú király vezette magyar derékhad csapásai alatt. Teljes vereségét freisingeni Otto sem tagadja, sőt bevallja, hogy a nagy rémület következtében hazájának legjobb lovasai elhullottak ¹⁾; a magyar krónikások pedig roppant győzelemről beszélnek. Annyi bizonyos, hogy a császárok nem bocsátkoztak többé ily kísérletbe.

Konrádnak magának nem volt benne része; egy évvel később azonban (1147.) átkelési engedélyt kért, hogy nagyszámú főúr s főpap kíséretében a szentföld segélyére siessen. A magyarok csakugy nem vettek részt e második, mint az első keresztes hadjáratban. Szívesen fogadák VII. Lajos francziáit s átbocsátották szomszédaikat, kik a legutóbbi események folytán nem igen voltak hajlandók szoros fegyelemre a lakossággal szemben s magaviseletükkel sok panaszra adtak alkalmat. Épen oly kevésbé voltak hajlandók kedvező véleményre az országról, melyen átutaztak, mint ezt a hadjárat egyik főnökének, freisingeni Otto püspöknek e különben becses leírása tanúsítja ²⁾: »Ezen ország, hegyekkel s erdőkkel szegélyezve, melyek téres rónát vesznek körül, figyelemreméltó folyóinak s patakjainak folyása, az állatok különböző nemei-

¹⁾ *Ottonis episcopi Frisingensis Chronicon*. Basileae, 1569. I. c. 30 et 32.

²⁾ VII. Lajos Sugerhez (Wenzelnél, I. 59. — közölve már Duchesnellé is): *De partis Hungariae scribimus vobis. Terrarum principes ovantes occursant, et leti nos recipiunt, et libenter deserviunt.*

³⁾ *Id. h. c. 31.*

vel telt erdői, tájainak szépsége s földjeinek termékenysége által. Paradicsomnak vagy Egyiptomnak lehetne elnevezni. Szép természeti látvány, melyet azonban a nemzet barbársága nem fokoz az építmények díszével. A magyarok alakja rút, szemeik beesettek, természetük zömök, jellemük barbár, valamint nyelvük is, úgy, hogy vádolni lehetne a sorsot, vagyis inkább csodálni az isteni türelmet, mely ily szörnyetegeknek ennyire kellemes földet adott.

»Annyiban utánozzák egyébiránt a görögök bölcsességét, hogy mi fontos üggyhöz sem kezdenek, mielőtt hosszas viták tárgyává nem tették volna azt. Lakásaik a falvakon s városokban többnyire nádból készítvék, ritkán fából s még ritkábban kőből s rovarok által rongálvák nyáron s őszön át. Lóháton mennek a király udvarába, hogy megbeszéljék vele a közügyre vonatkozó kérdéseket, a mit lakásaikon is tesznek a téli hidegek alatt. Azonban oly tiszteletben tartják fejedelmüket, hogy senki sem merné nemcsak nyílt ellentállással felingerelni, de akár csak titkos zúgolódással is megsérteni őt. Innen van, hogy a királyság hetven vagy még több vármegyére levén felosztva, az összes perbeli birságok egyharmada a királyi kincstárt illeti s csak egyharmad marad az ispánnak s hogy ily nagy területen csak a királynak van pénzverési joga. (Következnek az igazságszolgáltatásra vonatkozó — már ismert — részletek). Midőn a király hadsereget akar vezérelni, mindenki szó nélkül, mint egy test, összegyűl. A falvakban lakó földmivesek maguk közül tíz vagy nyolcz után egyet felfegyvereznek, a többi visszamaradván a föld mivélésére. A harcosok rendjéből valók csak sulyos okból maradhatnak otthon, sőt a vendégek is körülveszik a királyt. Csaknem valamennyien rútak s fegyverzetök is rút, kivéve ha az idegenek által képeztettek ki, vagy tőlük származnak, a mely esetben utánozzák úgy vitézségét, mint harczmodorát s fénylő fegyverzetét a mi harcosinknak.«

Midőn Rótszakállú Frigyes a császári trónra lépett, olaszországi politikájának nehézségei barátságos magatartásra kényszeríték a magyarokkal szemben, a kiket leigázni óhajtott volna ¹⁾. Lemondott tehát egy ideig ápoltt azon tervéről, hogy a trónkövetelő Istvánt támogassa testvére, II. Géza ellen s válogatott ijász lovagcsapatot nyert a magyaroktól segélyül (1158.), mely az osztrák herczeg seregével részt vett Milanó bevételében. Még inkább óhaj-

¹⁾ Freisingeni Otto, II. 236. Ungaris bellum indicere, ipsosque ad monarchiae apicem reducere volebat. Sed ad opportuniora tempora distulit.

totta volna, hogy szomszédai elismerjék IV. Victort, a császári ellenpápát, a mi sikerülni is látszott a páviai zsinaton. Azonban Bánfy érseknek, a római udvar buzgó hívének sikerült királyát teljesen megnyernie III. Sándor részére, úgy hogy Géza, ki a keresztes hadak átvonulása idejéből még jó emlékezetben tartá VII. Lajost, levélben felhívta a francia királyt szövetkezésre a császár, mint a szakadás okozója ellen¹⁾. Az érintkezés Franciaországgal gyakoriabbá lón s III. Bélának franciaországi Margittal való házasságához vezetett. Magyar tanulók kezdtek Párisba menni; egyikök ott meghalálózván, a tournay-i püspök azt írta róla, hogy e fiatal ember jó magaviseletű volt s rokonainak nem kell utánna adósságot fizetniök²⁾.

A császárral való barátságos és ellenséges viszony váltogatása közben, mit az osztrák hercegekkel kötött családi frigyek is összehozták, ujabban is több német főúr telepedett meg az országban. Később (1188.) III. Béla udvarába érkezett a mainzi érsek, a szent Föld felmentésére vonuló császári hadsereg számára szabad átkelési s élelmiszer-vásárlási engedélyt kérvén. Különös, hogy a mint csökkenésnek indult Nyugaton a keresztes hadjáratok iránti buzgóság, Magyarországon annál inkább kezdett mutatkozni. Béla fogadást tett, hogy személyesen elmegy Palestinába, s addig is a legnagyobb készséggel teljesíté mindazt, a mit tőle kívántak. Élelmiszerek raktárait állították fel a keresztesek útjában³⁾. Midőn a császár, ki hadseregével Regensburgnál hajóra szállt, 1189. május havának végén Pozsony mellett kikötött, a király elébe jött, elvezette palotájába, a hol több napot lakmározásban töltöttek, s a hol Béla leánya, Constantia eljegyeztetett a sváb hercegnek. Fejedelmi vadászatok tartottak a Buda mögött emelkedő erdőborította bérceken. Az ősz császár pompás biborsátrat s elefántcsont-székeket kapott ajándékkul a királynétól; Béla elkísérte őt a görög császárság határaig s ujjab ajándékokat hagyott hátra, melyekkel négy tevét raktak meg. A császár viszont azon hajókat ajándékozta neki, melyek Pozsonyig szállították.

Hátra van a görög birodalom. Érintkezései a magyarokkal soha nem voltak oly fontosak, mint tizenkettedik századbéli utolsó dicsőséges pihenője alatt a hanyatlás lejtőjén. Comnen János (Kalo-

¹⁾ Fejér, II. 163.

²⁾ Fejér, II. 189.

³⁾ III. Béla levele II. Henrik angol királyhoz. Fejérnél II. 245.

johannes), mint már említők, nőül vette volt szent László lányát, és így mind ő maga, mind fia, Mánuel, rokonságban volt a magyar királyokkal. A menekült ősz Álmosnak s híveinek nyújtott segély-lyel felingerlé II. Istvánt, ki 1128-ban elfoglalta Nándorfehérváron túl Branisovát s sáncaiból a köveket Zimony megerősítésére magával vitte. Nem találkozván komoly ellentállással, gyáva vén-asszonynak nevezte el a császárt. A következő évben minden megváltozott. Mig a magyarokat a segélyül jött cseh csapatok erősítették meg, a byzanczi udvar nagy részben perzsákból s genuaiakból álló hadsereget küldött át a Dunán. E hadjáratban, melyet Kalo-johannes személyesen vezényelt, a görög tűz, a byzancziak ügyes taktikája s a hajóhidak esetleges beszakadása a magyarok vereségét idézték elő, a melyet azonban megtoroltak később, ha nem is Nándorfehérvár, de a Szerémség visszahódításával. A császár csak nehezen menthette meg seregét s megragadta az első alkalmat a kibékülésre.

Mindez csak előjáték volt. Az új császár, Mánuel, a legszebb byzanczinak s egy magyar király-leánynak gyermeke, kiben herculesi erővel s fékezhetlen indulattal a legtitkosb s legmélyebb politika segély-forrásai egyesültek, elhatározta, hogy a birodalomnak a muzulmanok okozta ázsiai veszteségeiért európai szomszédinál szerez kárpótlást; s kétségkívül egész Magyarországot is hűbéres tartományá akarta tenni. 1150-ben a szerb Belus, II. Géza erélyes gyámja, elejét veendő e terveknek, Csudomil szerb fejedelmet rábeszélte, hogy a byzanczi véduraságot cserélje fel a magyarokéval. A siciliai II. Roger ellen hadakozó Mánuel kezdetben nem szegülhetett ellene, csakhamar azonban visszatért, külön hadjáratban legyőzte s meghódolásra kényszeríté Csudomilt. Aztán Borist, kit sokáig eszközeül használt, a Temes vidékének pusztítására küldé, maga pedig elfoglalta a Szerémséget s teljesen legyőzte az Oroszországból visszatért Gézát. Két évi fegyvernyugvás után a Manuel ellen pártot ütött Comnen Andronic nagyravágyása módot nyújtott Gézának, hogy visszafordítsa ellenségére a fejedelmi versengések s polgárháborúk veszélyes fegyverét¹⁾. A magyarok ez alkalommal messze bekalandoztak a Duna déli vidékére s összeköttetésük a folyóval el lett metszve. Dühös rohamuk, több szerencsével mint bölcseséggel, teljes sikert nyújtott nekik a byzanczi taktika fölött, s egy

¹⁾ Magyarország s a görög császárság e korszakbeli viszonyairól I. Strit-ter, id. h., a III. köt. 2-ik résznek 4. fejezetét, Nicetas Choniates és Cinnamus után.

győzelemnél is hasznosb dolgot, Boris halálát. Mánuel ekkor a meghódított terület s a foglyok külsönös visszaadásával békét kötött.

Terveiről azonban nem mondott le. István, Géza testvére s az ifjú III. István nagybátyja, udvaránál Boris szerepét játszta, főleg 1161 óta. Előrelátván, mily hasznára lehetnek a fejedelmi kiskorúság által Magyarorszáiban keletkező zavarok, ügyesen eltávolítá Belust, Géza legjelesb vezérét és tanácsosát, szülőhazájának, Szerbiának fejedelmévé nevezvén ki őt; úgy, hogy Géza halálakor fia, habár koronázott király, a görögök elől Pozonyba volt kénytelen menekülni. Mánuel végre diadalmaskodott; kegyencze magyar királylyá lett s a kalocsai érsek kezeiből a megkoronázás egy nemét nyerte. Hála fejében átengedte a császárnak a Szerémséget Zimonnal együtt, s megtölté udvarát byzanciakkal. Hisz Mánuel hirdeté azt, hogy az ország törvényei szerint a testvér és nem a fiú a trónörökös s az ő csapatai kényszeríték hallgatásra az elégületlen magyarokat. A magyar nép azonban, haragra gyűlva a gyűlölt császárságnak e váratlan uralma ellen, mihelyt a byzanci csapatok elvonultak, felkelt, s megbuktatá pártfogoltjukat. A császár nem sokáig rendelkezett Magyarorszáig koronájával.

Igen ügyesen kizsákmányolta ismét a helyzetet, kibékülést szinlelvén a visszahelyezett III. Istvánnal s udvarához hivatván a vejéül s örököseül kiszemelt Béla herceget, a mi közvetett, de biztosabb módot ígért annak idején a két koronának egyesítésére. Addig is Béla osztályrészeül Dalmatiát követelte, s nem teljesülvén kívánsága, újra megkezdé a háborút (1163.) Ezuttal szemközt állottak vele a cseh segélycsapatok is. Engedjük át a szót a cseh krónikások egyikének ¹⁾: »Királyunk segélyt ígér Magyarorszáig királynéjának s ifjú királyának, mire a követek örömmel térnek vissza. A tekintélyesb főnökök össze lettek híva Prágába; némelyek igen jónak találják a király tervét, mások kárhoztatják azt, mondván, hogy soha sem hallották, miként egy cseh király csináljon egy magyar királyt. Királyunk válaszolja: Csakis ellenségeivel szemben akarok védelmezni egy törvényes uralkodót: a kik nem hajlandók követni engem, ám engedjék magukat asszonyi időtöltéseknek s henyélésnek. A hadsereg tehát bemegy Magyarországra s a görögök ellen vonul. Jobbról, balról, nagy területen nem látni senkit, mert a lakosság elmenekült. A minek láttára sokan a mieink közül bejárják a tájt, pusztíta-

¹⁾ *Chronicon Vincentii* a. 1164. Dobnernél: *Monumenta historica Boemiae*. I. Pragae, 1764.

nak, nyájakat hajtanak el s házakat borítanak lángokba. A magyar király, ki a görögök elől a Tiszántúlra vonult vissza, eléje jön a jelentékeny segélyseregnek s a két fejedelem egymásnak békecsókot ad. A császár, tudni akarván, mihez tartsa magát az ujonnan érkezettekkel szemben, egy Bogutta nevű morvát, ki nagy kegyben állott a byzanczi udvarnál, a cseh királyhoz küld, s emlékezetébe idézi a keresztes-hadjárat alkalmával tapasztalt szíves fogadtatását. A küldött csakhamar visszatér, jelentvén, hogy Ulászló nem hajlandó a visszavonulásra s a közeli összeütközés kilátásában a görög sereg mellett ütteti fel sátrait. A császár erre értekezvén tanácsosaival, a csapatok egy részével visszavonul a Dunán, a többit szövetségesénél, Istvánnál hagyván, ki éjjel huzódott vissza. A mieink reggel elfoglalják a megszámlálhatlan kincsekkel telt táborn s üldözésére sietnek az ellenségnek. E hirre a császár kijelenteti követje által Ulászlónak, hogy csakis a királyok érdekében jött az országba. Békét kötnek s fényes ajándokokat cserélnek ki. Királyunk visszatér s újabb ajándokokat kap a magyar királynétól.

Mánuel csak le akarta rázni nyakáról a cseheket, de nem hagyott fel támogatásával s Magyarország fölötti gyámkodási kísérleteivel, egyuttal Bélát is előkészítvén a két állam uralkodójának szerepére. A magyar nép heves felkelése kiüzte a görögöket s visszafoglalta Zimonyt, hol a trónkövetelő elesett. Változó szerencsével két évig (1164—1166.) folyt ekkor az ország különböző pontjain, Dalmatiában, Erdélyben, a Duna mentén, a küzdelem, melynek egyhangú elbeszélését mellőzzük. Elég legyen megemlítenünk a vén császárság bámulatraméltó erélyét s az ügyességet, melylyel minden nemzetbeli csapatokra szert tudott tenni s azokba a magyarok vitézségével dacolni képes erélyt öntött. A győztes magyar nádor ropant halmot emeltetett az elesett byzancziak csontjaiból; a következő évben egy másik császári hadsereget e gyászos látvány oly heves bosszúvággyal töltött el, hogy ezuttal övé lett a győzelem.

Midőn III. Béla trónra lépett (1173), az ellenségeskedések néhány év óta már megszűntek volt. Az elággott Mánuelnek, fia késői születése lemondani kényszerítvén őt egyesítési tervéről, csak az volt óhajta, hogy baráti viszonyban éljen vejével s megtartsa hódítmányait. Hadat indítván az iconiumi sultán ellen, minden nehézség nélkül kapott egy magyar segédcsapatot¹⁾ a horvát bán s

¹⁾ Stritter, id. h. III. 2. r. 359. l. — L. a II. köt. 2. r. 684. s k. 11. is. — Fejér, II. 201.

az erdélyi vajda vezénylete alatt. E kis kereszties hadjárat nem volt szerencsés; a Taurus egyik szorosában Constantin megsebesült s már-már elveszett utolsó nagy utódját két magyar mentette meg. Béla felhasználhatta volna e vereséget a Szerémség s Dalmatia visszafoglalására, melyek lakossága behivta őt; azonban kegyelettel bevárta Manuel halálát (1180), s csak azután csatolta vissza királyságához a két tartományt. A magyar uralkodóknak ez időtől kezdve a görög császárság hatalma helyett annak gyors hanyatlásától kellett félniök, mi előbb a latin keresztieseket, aztán a törököket hozta reájuk. A szerepek megcserélődtek, s már Béla közbenjárt a konstantinápolyi trón fölött kitört versenygésben.

Előadtuk a fennebbieken a tizenkettedik századbeli magyar történet bonyolult eseményeit. Az uralkodók hibái, a királyi család egyenetlenkedései s az idegen hódításvágy daczára mi veszély sem ingatta meg az egy századdal előbb nagy királyok alapította országot. Látni fogjuk, hogy erős s fel nem tartóztatható áramlat által lassanként módosított intézményei miként alakulnak át, uj korszaknak vetvén meg alapját.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az 1222-i alkotmány.

Két erő folyton növekedett Kálmán halála óta: egyfelől a hűbériség s a hűbériségben az oligarchia; más felől a papság világi hatalma s a papság és királyság fölött a pápai felsőbbség.

A királyság kétségkívül öröklő volt, mert az Árpád-ház tekintélye nem egy uralkodó hibáinak daczára fennmaradt s megszilárdult, s a királyi család tagjain kívül senki sem nyult hozzá a koronához; de láttuk, hogy e dynastiában az elsőszülöttségi jog gyakran beleütközött az ifjabb testvérek követelésibe. Bármily erős volt is a királyság, a fejedelmi versengések vagy szomszédos uralkodók igényei által felidézett küzdelmekben kénytelen vala a nagybirtokosoknak s saját főbb méltóságainak áldozatkészségéhez fordulni. Ez áldozatkészség megjutalmazására a győzelem után, vagy biztosítására a veszély perczében, újabb engedmények, újabb ajándokok voltak szükségesek. Különös dolognak s ellenmondásnak látszik, de mégis úgy volt, hogy épen mert e monarchiának volt legerőteljes szervezete az európai continensen, épen azért volt kénytelen önmagát gyengíteni. A királyi hatalomnak oly nagy volt a fontossága, hogy egy hercegi trónkövetelés egészen kérdésessé tette, s hogy az meghusítottassék, adakozni, pazarolni kellett minden irányban.

Adakozni, pazarolni, de mit és kinek? A királyi kiváltságok minden nemét, az állam jövedelmeit s főkép jószágait oda kellett adni nem a kis nemességnek, hanem a nagyoknak s egyházi méltóságoknak, melyek napról napra gazdagabbak s követelőbbek lettek. A koronázási szertartások számos örömadományra szolgáltak alkalmul, az adományozó azonban a király volt; hozzá kellett tudniillik szoktatni a hatalmas urakat, hogy az ujonnan megkoronázottat törvényes fejedelmökül tekintsék, mint a kinek adományai törvény erejével birnak. Minden erőfeszítés daczára a nagyok önzése s a

szabad emberek osztályának elgyöngülése folytán elhanyagolni kezdték a katonai szolgálatot. A királyi kiváltságok ily átengedésének példányképe az okmány, melyet az ügyes és erélyes III. Béla e család czim alatt bocsátott ki: A pécsi egyház hiveinek szabadsága. ¹⁾ Tényleg ez okmányban csakis arról van szó, hogy átruháztassék a püspökre minden elképzelhető jog a hivek fölött, állás és osztálykülönbség nélkül: igazságszolgáltatás a felebbezés kizárásával, mindenféle adók, nem is említve a tizedet, az uradalmaiba való belépés megtagadásának joga, a király és kísérete kivételével. Az ily okmányok épen nem foglalkoztak komolyan a nép vagy polgárság jogaival, s az egyszerű szabad emberek mindinkább közeledtek a szolgasághoz, mely a régi rabszolgák helyzetével szemben viszont javulást mutatott. E különböző áramlatok Nyugateurópában már több századdal előbb nyilvánultak; az Árpádok tizenkettedik századbeli oligarchiai rendszere, meglehet, gyorsította azokat, de nem teremtette Magyarországon sem, mert mindenütt a polgárisodás kikerülhetlen fokozatát képezték.

Tulzás lenne egyébiránt az e korbéli Magyarországot egészen a hűbériség hatalmába kerültként tekintenünk. Egyfelől a tulajdonképeni rabszolgaság még nem enyészett egészen el, nem egyszer törtévéni említés rabszolgakereskedőkről; másfelől az egyszerű szabad emberekben is volt még annyi büszkeség s függetlenség, hogy megjelennek, habár csekélyebb számmal is, az országos gyűléseken. Egyike azon mozzanatoknak, melyekről legjobban megítélhetni a magyar társadalom fokozódó átalakulását, az, hogy a II. Béla alatt fontos s nagyszámú gyűléseket III. Béla egyáltalán nem hívta össze, a mi részben ezen uralkodó byzanczi s absolutisticus nevelésének, de részben a régi intézmények hanyatlásának tulajdonítható. Egyfelől ugyanis gyaníthatni, hogy minél inkább megosztották a királyok hatalmukat az oligarchiával, annál kevésbé voltak hajlandók megosztani azt a néppel, még a nemesi néppel is; másfelől ellenben az egyszerű szabad emberek mind nagyobb mérvű eltűnése s a megállapított képviseleti rendszer hiánya új alapot s új korszakot tesznek szükségessé. Ez leendő műve az 1222-i arany bullának, de csakis hosszas s fájdalmas válságok után, melyeket ezennel elbeszélendők leszünk.

Egy pillantást kell előbb vetnünk a tizenkettedik század kereskedésének s jogéletének történetére. A belviszályok közepette

¹⁾ *Libertas populorum ecclesiae quinque ecclesien-sis.* (Endlicher, 392. l.)

s freisingeni Ottó kicsinylő állításainak daczára is a városi lakosság s a termények forgalma benn és kifelé fejlődésnek indult. Az egyházi s világi építkezések egész ipari mozgalmat idéztek elő, mely előnyösen egészíté ki a keresztes hadjáratok felélesztette kereskedelmi mozgalmat. A német gyarmatok hatalmas tényezők voltak mindkettőben, s Erdély bő érczbányáinak egyes kiaknázása által az ország érczgazdagságát is növelték. A haladás kétségkívül tetemesen gyorsabb s folytonosabb lett volna három gazdasági tévedés nélkül, melyek akkor általánosan elterjedt előítéletekből eredtek. A közvagyon t. i. növelhetőnek hitték minden vásári czikk súlyos megvásárolásával; továbbá a hűbéri tartozások növekedő sokasága érzékenyen nehezedett a gazdasági termelésre; s végül az évenkénti pénzbecserelésnek a »kamara haszna« (lucrum camerae) megnyerésének céljából foganatosított joga azon káros kísértésnek tette ki a királyi hatalmat, hogy a pénzt évről évre rosszabbá tegye.

A forgalmi élet növekedő fontosságáról tanúskodik az is, hogy III. Béla életbeléptette az írásbeli peres eljárást, legalább a királyi pecsétje alatt kelt ítéletekre nézve, hogy ne feledhessék el azokat eltávozása után. III. Béla állított új bíróságokat is, melyek hatáskörét kevésbé ismerjük ugyan, de ez alkotás is a birói hatalom megosztásának szükségessé váltát mutatja. Ugyancsak III. Béla igen becses kimutatást küldött Ágost Fülöp franczia királynak a királyi jövedelmekről ¹⁾. Látjuk belőle, hogy a főbb jövedelmek voltak: a pénzügyből évenként hatvanezer gira; a sóból tizenhatezer gira; az utakból, vámokból, vásáradóból harmincezer gira; az erdélyi szászok adója tizenötezer gira; a perekből huszonötezer gira; Slavonia évi adója tizezer, különböző ajándékok tizezer gira.

Ugyanazon okmányból megítélhetjük az egyházi méltóságok gazdagságát is. A püspökök évi jövedelme ezertől hatezer ezüst giráig ment fel. A primás, elég különösen, a királyi pénzjövedelemből is nagy összeget kapott. Eléggé kitünik ebből, mily kiváló helyet foglalt el a papság az országnak még világi ügyeiben is. Ez egyébiránt nem volt új dolog; inkább az vala s e nagyvilági és nemzeties szerepléssel erkölcsi ellentétben állott az egyházi méltóságok azon határozott törekvése, hogy elszigeteljék magukat a királyságban, mint állam az államban, vagy helyesebben mondva, a pápa tekintélyének még a tisztán vallási ügyek körén kívül is alárendel-

¹⁾ Status Regni Hungariae sub Bela III. rege. (Endlichernél.)

jék a királyi tekintélyt. Suttogtak a czisztercziek betelepítéséről is az országba (1135) egy idegen főnök hatósága alatt. A papság világi birtokainak óriási növekedése nem állott arányban a műveltség terjedésével; az iskolák száma megszorodott ugyan néhányval, s III. Béla jogászi szelleme szükségessé tévé a papság alkalmazását számos hivatalban; de a felsőbb jogi vagy theologiai tanulmányokra Párisba kellett menni, vagy Bolognába, a hol bizonyos Petrus Hungarus jogtanárrá is lett.

Az áramlat mely a latin Európát III. Incze századában a pápai mindenhatóság felé sodorta, magával ragadá Magyarországot. Már Kálmán, habár gondosan megőrizte is a magyar egyház kormányzatára vonatkozó kiterjedt jogait, némileg mégis engedett a püspöki investitura kérdésében. Kevésbé erélyes s az egyetemes áramlat által inkább elsodort királyok alatt akadály nélkül terjed tovább a római hatalom. 1138-ban II. Incze megtagadta Gaudius spalatoí érsektől e méltóság jelvényét s csak a király ismételt sürgetéseire küldte azt meg. Kevéssel utóbb Bánfy primást III. Sándor pápának láttuk buzgóan pártját fogni. A spalatoí érsekre vonatkozó egy más ügyben II. Géza teljesen megadta magát, e város erélyes ellenszegülése daczára ¹⁾). Az 1169-i edictum ²⁾) általánosabb s elhatározóbb volt. III. István lemondott Sándor pápának s utódainak javára a püspökök kinevezésének s elmozdításának jogáról, a mely jogot II. Béla kevésből előbb a nyitrai püspökség alapítása s első püspökének kinevezése által gyakorolta. III. Béla nem tekintette magát megkötöttnek az 1169-i edictum által, a mit avval is tanúsított, hogy 1174-ben elmozdította állásáról a kalocsai érseket.

Az áramlat mindazáltal ellentállhatlan volt. Egy 1188-i bulla az esztergomi érsekprimásokat valóságos alattvalóivá tette a szentszéknek. A katonai rendek s némely apátságok közvetlen függési viszonyba jöttek a pápai széktől, a mely jelentékeny adókat kezdett fizettetni magának ³⁾). Elérkezett az idő, midőn a római udvar mintegy megosztolni készült a nemzeti oligarchiával az ország és trón fölötti uralomban.

Béla két fiat hagyott hátra: Imrét, ki 1196-tól 1205-ig uralko-

¹⁾ Farlati, III. 172. és 179. — Gaudius végre is letétezt s magánéletben tölté hátralevő éveit. Az *Illyricum Sacrum* e kötetének számos okmánya tesz bizonyosságot azon közvetlen és nagy befolyásról, melyet a XIII-ik századbeli pápák Illyria népeire gyakoroltak.

²⁾ Endlicher. 382. l.

³⁾ *Census romanae sedis in Hungaria*, 1192. Endlichernél.

dott, s ennek utódját, Endrét. (1205—1235.) A trónviszály hevesebben, mint bármikor, tört ki a beteg, majd indulatos, majd gyenge és erőtlén király és gonosz befolyások alatt álló, hatalomsovár testvére között. Endrének haldokló atyja azon kívánsága, hogy váltsa be helyette a Szentföldre utazás fogadását, nagy kincset s hadsereget bocsátott rendelkezésére, melyeket koronázott testvére ellen használt fel. Azonban III. Incze, az új pápa, méltó haraggal telt el, midőn látta, hogy a szent harc előkészületei polgárháborúnak válnak eszközeivé. Endre, hiveivel együtt egyházi átokkal fenyegetve, félelmes ellenségétől s mennyköveitől nem látszott annyira megijedni, mint az ujabbkori uralkodók. Nem mondott le minden igényéről, hanem barátságos kiegyezés történt a két vetélytárs közt. Endre megtartotta Horvátországot s Dalmatiát, Imre fennhatóságának elismerése mellett. Közelebb jutott ezáltal a tengerhez s inkább teljesíthette a fogadalmat, a mire gyakori izenetekkel nógatta is őt a pápa.

A római udvar, számtalan okmány tanúsága szerint,¹⁾ egy korszakban sem gyakorolt ily nagy befolyást Magyarország kormányzatára. Az egyházi rendek egyedül a pápának engedelmességek; a templomosok Imrétől a legnagyobb elismerés mellett a legkiterjedtebb kiváltságokat nyerték. A váci püspök Endre mellett pártoskodván, Imre erőszakkal behatolt székesegyházába s fenyegetésekkel illette az áruló főpapot. E miatt dölyfös levelet vett Inczétől, daczára a támogatásnak, melyben a pápa őt részesíté testvérével szemben. Az egyházi sérthetlenség elvén ejtett csorba megérthetővé teszi ugyan e pápai dorgálást, de mégis némi meglepetéssel látjuk, miként fenyeget a római udvar egy uralkodót örökösödési jogainak elvonásával s miként kér maga a király felhatalmazást a pápától, hogy a pártjabeli püspökökkel feloldhassa az ellenpárt püspökei által kimondott egyházi átkokat.

A fejtelenség valóban kezdetét vette. Egy rész Endréhez szegődött, a másik Imréhez, ki nőül vette Alfonz arragoniai király leányát, Constantiát, a mely távoli szövetség újabb csoportját az idegeneknek hozta az országba. A győztes király fivérét Ausztriába kergette (1193); azonban feltartóztatá őt egy pápai küldöttnek s a mainzi érsek közbelépése²⁾. A két testvérnek a szentföldre kellett volna utaznia, kormányzóul Lipót főherceget hagyván hátra. E

¹⁾ Fejér II. és részben III. k.

²⁾ E viszályokról l. Peznél. *Chronicon claustroneo-burgense* és *Chr. Arenpeckii*, a. 1199—1203.

bizarr terv nem valósult meg; mindketten honn maradtak, s a tizenharmadik század első éveiben oly indokaik voltak erre, melyek III. Inczének helybenhagyásával, sőt megelégedésével is találkoztak. A római udvar t. i. el akarta szakítani a keleti egyháztól s a latin egyházhoz csatolni a kétes bosznyák, szerb és bolgár népeket, s egyuttal kiirtani szakadárságát a pataréneknek, az albigensiekhez hasonló keleti felekezetnek, mely némi befolyást és propagandát gyakorolt Keleten és Magyarországon.¹⁾Több hadjáratnak volt ez indoka, melyekben a magyar fegyverek egyházi s pápai érdekeket szolgálták s mindannyiszor fel lettek tartóztatva, mihelyt a megtámadott fejedelmek alávetették magukat a római főhatóságnak.

Aztán elkövetkezett a negyedik keresztes hadjárat. Incze felszólalásai ellenére rávették a velenczések a francziákat, hogy Dalmatia legjelentékenyebb helyét, Zárát együttesen ostrom alá vegyék. E segélylyel elfoglalhatták a várost, lerombolhatták a tenger felőli védműveit, miáltal egészen a velenczések hatalmába került, s ismét felállíthatták a szárazföldi oldal erődítéseit, hogy mindig könnyen megvédhessék a várost a magyarok ellen. Hasztalan keríték ismét hatalmukba valamivel később a magyar uralom kiköltözött barátai; újra viselni kellett súlyos igáját szent Márk oroszánjának. A magyarok nemzeti érzülete kétségkívül megbotránkozott királyuknak e komoly alkalommal tanúsított hanyagságában, s még inkább, midőn látták, hogy Imre czéltalan hadjáratot indít (1203.) sváb Fülöp ellen, csak azért, mert Fülöp ellensége volt a pápának. Ezuttal a hadsereg nagy része Endre mellé állott, ki alig hajszálnyira volt a végleges diadaltól, midőn különös dolog történt, a mely mindennél inkább bizonyítja a monarchiai tekintély szivóságát. A csaknem teljesen elhagyott Imrének merész gondolata támadt; egyedül, fegyverek nélkül átment a felkelők táborába s így szólt hozzájuk: Ime itt vagyok, ám ontsátok vérét királyotoknak. Meglepetve e bátorság által, haboznak, majd lábai elé borulnak, s letartóztatják Endre hercezet, ki egyik várba lőn elzárva.

Imre most már nyugodtan remélte a trónon eltölthetni hátralevő rövid napjait. Azonban belekeveredett egy komoly ügybe, melyhez hasonló néhány évvel később toulousei Rajmund gróf vesztét vonta maga után, de a mely reá nézve sokkal kedvezőbb módon bonyolódott le. Ivanics bolgár király, kit szakadarságaért a magyarok nemrég megtámadtak, a római egyház elismerése után pedig

¹⁾ Fejér, II. 378. III. 351. — Wenzel, II. 80. stb.

békében hagytak, felhasználta németországi hadjáratukat a határszéli vármegyék pusztítására. Pápai küldött érkezik, hogy átmenvén Magyarországon, megkoronázza Ivanicsot. Imre méltán gerjedt neheztelésre, midőn szomszédjának betörését igazolva s mintegy szentesítve látta ugyanazon hatalom által, a melynek érdekében majdnem elveszíté önnön koronáját. Letartóztattatta s egy ideig fogságban tartotta a pápai küldöttet. III. Incze nála szokatlan mérséklettel tiltakozott ez eljárás ellen. Levelének vége egyébiránt meglehetősen fenyegetőleg hangzik: »Barátságosabban irtunk neked, hogysesem az ügy megkívánta volna, nehogy a Szent Szék támogatását tőled megvontnak tekintsék, a mi se előnyödre, se becsületedre nem válnék. Sok mindent elhallgatunk, nehogy nagy megrázkódásnak tegyünk ki Ne bocsátkozzál oly kalandokba, melyekből nem fognád magad szerencsésen kivonhatni.« Imre egész hidegvérrel válaszolá, hogy pogány kúnok törtek be a keresztények kifosztására s lemészárlására, hogy nem a pápának hivatása helyeselni szomszédainak pusztításait s hogy őneki jogában áll elégtételt követelni. A küldöttet egyébiránt szabadon bocsátotta, a pápa pedig köszönetet mondott neki hogy nem állta útját a hit terjedésének e távoli országokban.

Az ifju III. László megkoronázása tanuságot tett a kibékülésről, s midőn kevéssel a szertartás után Imre meghalt (1204), III. Incze nem vonta meg a védelmet a gyermek királytól, sőt el vala határozva támogatására nagybátyjának igényeivel szemben. Osztrák Lipót is kitüntetéssel fogadta az özvegy királynét, s segélyezésére készült¹⁾. A polgárháború ismét kitörőben volt, midőn a gyermek uralkodó halála (1305) folytán II. Endre elvégre a trónra léphetett, esküt tevén az elődei által adományozott kiváltságok s javadalmak tiszteletben tartására.

A nyugalmat helyreállottnak hihették, holott távolabb voltak attól, mint bármikor. Gertrud, az uj királyné, a merani herceg lánya, máris rosz tanácsokat adott férjének; mint királynénak, egyik első lépése volt a kalocsai érsekség megnyerése Berthold testvérének, a század egyik legbotrányosabb főpapjának számára. Tudatlansága s erkölcstelensége anynyira köztudomású volt, hogy III. Incze csak nehezen határozható el magát megerősítésére. Végre is engedett, s Berthold, valamint nővére, ostorává lön fogadó hazájának. Mindketten méltatlan kegyenczekkel vették magukat körül, kiknek

¹⁾ Chronicon monasterii Admontensis. (Peznél, II. a. 1205.)

hizelgéseitől még inkább megromlottak. Évenként követelőbbekké lettek; Berthold nem érvén be az érseki székkal, melyet megbecs-telenített, Slavonia bánágát, Bodrog és Bács ispánságát s az erdélyi vajdaságot is akarta. Egyenrangú óhajtott lenni a primással, s a pénzverési jövedelem tizedét, valamint a királyok megkoronázásának tisztét is magának követelte (Endre idősb fia, a későbbi IV. Béla már igen korán meg lett koronázva). E bőkezűség nem akadályozta meg a királynét abban, hogy kincseket halmozzon össze, melyek egy része a kis Erzsébetet, thüringiai Lajos jegyesét¹⁾ követte idegen földre. Az elégületlenség nőttön-nőtt s ismételt összeesküvésekhez vezetett. Meghíusulván azon kísérlet, hogy Konstantinápolyból III. Béla egy unokaöccsét hívják be, az összeesküvők felhasználták a Galicziában elfoglalt király távollétét.

Berthold újabb bűncelekvénye hatalmas főnököt adott nekik Bánknak, az ország nádorának személyében. E főrangú úr neje az erkölcstelen érsek bűnös merényletének lett áldozatává s a közvélemény büntársaként vádolta a királynét. Bánk barátai rémitő bosszút esküdtek. Állítólag János esztergami érsek, a meraniak ellensége, megkérdeztetvén tervük iránt a pártütők által, jóslatszerű választ adott, melyet tetszésük szerint bátorításnak vagy lebeszélésnek vehettek.²⁾ Bármint történt, a királynét több udvaronczával együtt lemészárolták, s az ifjú hercegeket is csak alig menthette meg nevelőjük. Az érsek, e borzalmas esemény egyenes okozója, lopott kincsel szökött meg.

Endre visszatért Galicziából, a mely ország sok meddő erőfe-sztítésébe került már eddig s később is³⁾. Lakosai hallani sem akartak a latin egyházzal való egyesülésről s a magyarok gyüle-tesekké lettek előttük azáltal, hogy rájuk akarták erőszakolni ezen egyesülést előbb hercegeik egyike, Dániel s ennek legyilkoltatása után Kálmán herczeg alatt, a ki azonban nem fektethette uralmát tartós alapokra. E véget nem érő vállalat egyik szakában találta a

¹⁾ Nem foglalkozunk e helyen Montalembert »Vie de Sainte-Elisabeth de Hongrie« cz. művével, s annak hősnőjével. Magyarországra kevés vonatkozik e könyvben, s az sem hibátlan. Ép oly kevésbbé kell foglalkoz-nunk a Croy család azon — többé-kevésbbé igazolt — állításával, hogy II. Endre egyik fiától származik. E leszármazási kérdés Magyarországon sok buvárlatnak képezte tárgyát.

²⁾ *Reginam occidere nolite timere bonum est*, a mely mondatnak merőben különböző a jelentősége a szerint, a mint a hangmegállá-podás a harmadik vagy a negyedik szó után történik. — Dlugosz, VI. 614. l.

³⁾ Dlugosz, VI. 604. és k. ll.

hazatérő király vérrel beszennyezettnek trónját s máris fenyegettnék fia, Béla és annak párthivei által. Hitvesi fájdalma egyébbiránt nem soká tartott; már 1216-ban nőül vette Courtenay Jolantát, a konstantinápolyi latin császárok egyik rokonát. Tervei visszatértek a keresztes hadjáratához s régi fogadásához, melynek hosszas elhanyagolását kétségkívül szemére vetette önmagának. Aztán miért ne lehetett volna Byzancz katolikus császárjává s miért ne valósíthatta volna meg a maga s egyháza javára az egykor Mánuel által elaggott császársága érdekében álmodott egyesülést? Egy pillanattig elérhetni remélte e czélt, mert a választók őt jelölték ki¹⁾; de III. Honorius, aggályosnak találván a Keletre nézve a magyar túlsúlyt, apósának adta az elsőbbséget, a ki meg is koronáztatott Rómában; Endrének pedig be kellett érnie Jeruzsálemre vonatkozó terveivel.

Spalatóból volt az expediciónak utra kelendő. Azonban katonákra, pénzre, hajókra volt szükség s az ország helyzetében nem vala könnyü mindezt megszerezni. A velenczések, kiknek flottáját nem lehetett nélkülözni, úgy viselték magukat ez alkalommal a magyar király irányában, mint valamely vén uzorás egy tönkremenő nagy urral szemben. Örökre átengedteték maguknak a fontos Zárát,²⁾ s a jogot, hogy részint csekély vám mellett, részint vámentesen behozhassák az országba összes árucikkeiket. Ezenfelül a hajók bérbeadásáért nagyobb összegeket kötöttek ki, a mely négy, rövid időközönként esedékes részletben volt kifizetendő. A szükséges pénzkölcsönökön s adókon kívül szentelt edényeknek s az egyházak ritka kincseinek — p. Gizella koronájának s a tihanyi apátság drágaköves kelyhének — eladása útján lón beszerezve. A hadseregbe pedig számos idegent kellett felfogadni, a magyar nemzet érzülete a keresztes hadjáratok iránt nem változván úgy meg, mint a királyi családé.

Elindulván Spalatóból 1217. aug. havának végnapjaiban,³⁾ először Cyprus szigeténél állapodott meg II. Endre hajóhada, a hol

1) Raumer (*Geschichte der Hohenstaufen*, III. 313.) azt tartja, hogy a keleti latin császárságnak Magyarországgal való egyesülése megadta volna az állandóság esélyeit s távol tartotta volna Európától a törököket.

2) Dandolo, 339. l.

3) Egy osztrák krónikás csodálja e szerencsés átkelés gyorsaságát. (*Paltramichronicon*, Peznél, I. 710. l.) — Tamás (*Historia salontana*, c. 26.) e szavakkal rója meg polgártársainak önzését: Spalatenses suomore ad publica nimis tardi, ad privata commoda singuli intendebant.

a tengerentuli hűbérurak fényes fogadtatásban részesítették. Aztán Ptolemaisnál kötöttek ki. Az első csatározások eléggé szerencsések voltak, különösen a Tábor hegy elleni — vakmerőséggel határos — hősiei támadás. De a siker itt véget is ért. A libanoni viharok elkedvetleníték a magyar királyt, ki Cyprus szigetére tért vissza, s ott egy ideig betegen feküdt. Az országból vett rossz hírek minden ellenzés daczára hazatérésre indították. Egész életében háládatos maradt a János-rend iránt; a tapasztalt szolgálatokért részint a szentföldi rendlovagoknak, részint a rend magyarországi házainak jelentékeny részt engedett át az erdélyi sóbányák jövedelméből.

Hazatérő utjának különböző állomásain nem feledkezett meg a házassági politikáról, melyet még a legközépszerűbb Árpád-király is folyvást szem előtt tartott. Antiochiában legifjabb fiát Leo örmény király lányával jegyzi el; Niceában örököse, Béla számára nőül nyerte s magával hozta Lascaris Tivadar császár leányát; Bolgárországon átutaztában pedig Mária lányát nőül igéri Asánnak, az új királynak, a mely házasság később meg is lett kötve.

Magyarországot még szomorubb állapotban találta, mint elutazásakor hagyta volt. A fennebb elemeztük okok teljes feloszlás széléhez sodorták, a mióta nem ültek trónján az előbbi korszak szivós jellemű uralkodói. Mindinkább hanyatlott az egyszerű szabad emberek osztálya, maga után vonta a katonai hanyatlást is, s a várjobbágyság rendszere szintén hanyatlásnak indult. Még ha legalább a felette nagyszámu nemesség egyöntetű nemzetet alkotott volna, de nem; a királyság nagy hűbéresei — *jobb agiones regni* — mindent folyvást jobban-jobban felemészítő oligarchiát képeztek. Megfoghatlan gyengeség! Ugyanazon II. Endre, ki III. Honorius pápához irt levelében elpanaszolja jövedelmeinek elijesztő megfogyatkozását, csaknem ugyanakkor átörökölhetését s sérthetlenségét engedélyezi az elődei által ideiglenes czimen osztott adományoknak s méltóságoknak.

A magyar monarchiát kisebb államokra való formaszzerű felbontásnak veszélye fenyegette. Azonban maga a veszély nagysága meghozta a menekülést. Az alsóbb nemesség nem volt hajlandó veszni engedni hazáját az oligarchia s királyi szeszély csapásai alatt; érezte szükségét annak, hogy korlátok közé szoríttassék a király pazarló önkénye, magának az országnak s a királyságnak érdekében.

A papság helyzete nem jogosított nagy reményekre; fokozódó gazdagsága s hűbéri hatalma rendkívül megrontották; roppant

javai folytonos czivódásokra szolgáltatnak alkalmat, a melyekről ezerével számlálhatók a tizenharmadik századbéli okmányok. A két érsekség szenvedélyes versengésben állott¹⁾, a mely még inkább elmérgesítette a polgári egyenetlenségeket. A benzések, premontreiek, cziszterciek rendjei, májd a kolduló szerzetek, a János-vitézek s templomosok rendházai megannyi független hatalom valának, nem egyszer küzdelemben a főurakkal vagy a királyi városokkal. A pécsi püspököt vérfertőztetéssel, a váczit zsarolással, kicsapongással vádolták; a méltatlan Berthold példája tehát nem maradt utánzás nélkül. Voltak azonban a papság soraiban is erélyes, kötelességük s hazájuk iránt odaadó férfiak, például Ugolin kalocsai érsek. Voltak ilyenek a főurak s udvari emberek között is. Béla herczeg feje lón a párt-nak, mely a reformpárt nevével ruházható fel: a pápa szolgálatot tett e párt-nak, midőn ellenezte a polgárháborút, melyben, meglehet, elbukott volna.

Az oligarchia nyugtalansággal fogadta a királyi rendeletet, mely kötelességévé tette az erőszakkal elfoglalt földek visszacsatolását a várakhoz s e jószágok lakosságának szabad lábba helyezését. A nemzet hazafiasb része csakhamar belátván, miként egyik főokát a bajoknak az országgyűlések szinte teljes mellőzése képezi, gyűlést hivatott össze az 1222-ik évre. E gyűlésen szerkesztették és szavazták meg az arany bulláról nevezett alkotmányt, mely meglehetősen hasonlít az angol nemesség által János királytól kicsikart Magna Chartához. Mint utóbbi, az aranybulla is inkább a nemesi, mint a népies érdekeket védi, azon lényeges különbséggel, hogy nem a főaristocrazia által, hanem ellene keletkezett, s mint a Magna Charta, ez sem vette a jövőre nézve minden visszaélésnek elejét. De mint amaz, ugy e szabadságlevél is az ország történetében alkotmányos korszakot nyitott meg, melyet többé semmi módon nem sikerült megsemmisíteni vagy elfeledtetni. Egész terjedelmében idézzük ezen okmányt, mert határozmányainak rendjében, néhol rendetlenségében van bizonyos eredetiség, melyet az elemzés nem adhatna vissza:

»A szent Háromság s oszthatlan Egység nevében. Endre, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátországok, Ráma, Szerbia, Galiczia és Lodoméria örökös királya. Mivel mind országunk nemesei-

¹⁾ Elég a czimét idézni II. Endre egy rendeletének: *Forma pacis inter Strigoniensem et Colocensem episcopos*. Endlicher, 406. lap.)

²⁾ Szövegét l. Endlichernél, 417. és k. ll.

nek, mind egyebeknek is Szent István királytól intézett szabadsága némely királyok hatalma által, kik néha haragjukban boszujokat töltöttek, néha gonosz emberek hamis tanácsaira hallgattak, vagy önhasznuk után jártak, legtöbb részében megkisebbittetett: ugyanazon nemeseink a mi felségünket és elődeinket, az ő királyait, gyakrabban sürgették kéréseik s könyörgéseik által országunk átalakítása iránt. Mi tehát az ő kéréseinknek, a mint kötelesek is vagyunk, mindenben eleget tenni óhajtván, kivált mivel köztünk és közöttük azokból már több ízben nem kevés keserűség támadt, mit, hogy a királyi tekintély teljesebben fentartassék, elkerülni illik (ez senki által sem történhetvén jobban, mint ő általuk), mind nekik, mind országunk más embereinek megadjuk a szent királytól alapított szabadságot, s egyszersmind országunk javára egyebeket is rendelünk, a mint következők:

1. Rendeljük, hogy évenként a szent király ünnepét, (aug. 20.) ha csak valamely sürgős s fontos ügy vagy súlyos betegség meg nem gátol, Fehérvárott tartozzunk megülni; és ha mi jelen nem lehetnénk, a nádorispán mindenesetre ott legyen helyettünk s nevünkben meghallgassa az ügyeket; és ott minden nemes, a ki akar, szabadon megjelenhessék.

2. Akarjuk, hogy a nemeseket sem mi, sem utódaink soha el ne fogják, se meg ne rontsák valamely hatalmas kedvéért, hanemha előbb megidézttettek s törvényes rend szerint elítéltettek.

3. Továbbá semmi adót, semmi denárt nem szedetünk a nemesek helységein; sem házaikban, sem falvaikban nem szállunk meg, hanemha meghivattunk. Szintugy az egyházak embereitől sem szedetünk semmi adót.

4. Ha valamely nemes fiörökös nélkül hal meg, birtokának negyede leányáé legyen; a többiről rendelkezék, a mint akar. És ha meglepetvén halála által, nem intézkedhetnék, a hozzá legközelebb álló rokonok legyenek örökösei; és ha semmi nemzetsége nem volna, javai a királyra szálljanak.

5. A vármegyék ispánjai a nemesek helységein ne biráskodjanak, kivéven a pénz- és tizedbeli ügyeket. Az ispánok udvarbirái senki más, mint a várnép fölött ne biráskodjanak. A tolvajok s latrok fölött a királyi bilochusok (bélyegesek) lássanak törvényt, de csak az ispán elnöklete alatt.

6. Továbbá a helységek lakosai közösen, mint eddig szokásban volt, tolvajságról vádat ne emelhessenek.

7. Ha a király az országon kívül megy hadjáratra, a nemesek

vele menni ne tartozzanak, hanemha az ő költségén: és a hadjárat után azokat, kik elmenni nem akartak, hadbírótság alá vetni ne lehessen. De ha ellenség jó az országra, mindnyájan, kivétel nélkül, kötelesek hadba menni. És ha az országon kívül akarunk sereget vezetni, s abban magunk is jelen leszünk, mindazok, kik ispánságot (bérbirtokot) tartanak, kötelesek, a mi költségünkön, velünk menni.

8. A nádorispán országunk minden embere fölött különbség nélkül biráskodjék; de a nemeseknek főbenjáró vagy jószágelkobozást illető pereit a király tudta nélkül be ne végezhesse. Mint bíró pedig helyetteseket ne tartson, kivéve a mi udvarbiránkat.

9. A mi udvarbiránk (a későbbi országbíró), míg az udvarnál van, mindenki felett biráskodhatik s az udvarnál megkezdett pereket bárhol elvégezheti; de saját jószágain levén, a végrehajtást el ne intézhesse (pristaldot ne adhasson), sem a feleket meg ne idézhesse).

10. Ha valamely országos méltóságban levő (királyi) jobbágy a hadjáratban meghal, fiának vagy testvérének hasonló méltóság adományoztassék; ha nemes halálozik meg ugyanoly módon, fia a király tetszése szerinti jutalmat nyerje.

11. Ha külföldiek, tudnillik tisztességes emberek, jönnek az országba, az ország tanácsának meghallgatása nélkül méltóságokra ne emeltessenek.

12. A meghalálózó, vagy a törvényesen halálra ítélt, vagy a párviadalban elesettek, vagy bármely más módon kimulók nejei hitbérüktől meg ne fosztassanak.

13. Az urak, midőn a királyi udvarral járnak vagy bárhova utaznak, a szegényeket el ne nyomják, ki ne foszszák.

14. Ha valamely ispán nem oly tisztességesen viseli magát, a mint állása megkívánja, vagy vármegyéjének népét megrontja: ebben elmarasztaltatván, az egész ország előtt gyalázatosan fosztassék meg hivatalától s kártérítésre szorítottassék.

15. A királyi lovászoknak, kutyapezczéreknek s solymároknak nem szabad a nemesek falvaira szállani.

16. Egész vármegyéket vagy más méltóságokat nem fogunk örökbirtokul adományozni.

17. Azon birtokától, melyet valaki igaz szolgálattal érdemlett meg, soha meg ne fosztassék.

18. Továbbá a nemesek, tőlünk engedelmet nyervén, szabadon mehetnek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, s azért birtokaikban meg ne rontassanak. A kit fiunk igaz itélettel elmarasztalt,

vagy az előtte megkezdett pört, mielőtt ugyanott befejeztetnék, nem fogadjuk el; viszont fiunk is hasonló módon fog cselekedni.

19. A várjobbágyok maradjanak meg szent István királytól nyert szabadságukban; hasonlóképp a bevándorlottak is, bármely nemzetből valók, tartsák meg az eleitől fogva nekik engedélyezett szabadságot.

20. A tizedek pénzül ne váltassanak meg, hanem borúl, búzával, természetben fizetessenek; s ha a püspökök ezt ellenzenék, nem pártoljuk őket.

21. A püspökök nemesi birtokaikról tizedet lovainknak adni ne tartozzanak; se az ő népeik tizedeiket a királyi birtokba beszálítani.

22. Továbbá sertéseink a nemesek erdeiben s rétjein az ő akaratjok ellenére ne legeltessenek.

23. Új pénzünk egy évig, husvétől husvétig, legyen forgalomban, s a denárok oly értékűek legyenek, mint Béla király idejében voltak.

24. A pénzek kamaraispánjai, a só- és vámtisztek országunk nemesi legyenek; izmaeliták vagy zsidók azokká ne tétethessenek.

25. Továbbá só az ország közepén ne tartassék, csak Szabolcsban, Regéczen és a végekben.

26. Továbbá az országon kívül levőknek ingatlan birtok ne adományoztassék; ha ily birtokok adományoztattak vagy pénzen eladattak volna, megváltás utján az ország népének adassanak vissza.

27. A menyétbőr-adó a Kálmán király által megállapított szokás szerint fizetessék.

28. Ha valaki a törvény rendje szerint marasztaltatott el, azt a hatalmasok közül senki se védhesse.

29. Az ispánok elégedjenek meg tisztségek jövedelmeivel; egyebek, mik a királyt illetik, ugymint a csöbrök, a vámok, az ökrök s a várföldek jövedelmeinek két harmada, a királynak járjanak ki.

30. Továbbá e négy királyi jobbágyon, ugymint a nádorispánon, a bánon, a király s a királyné udvarbiráin kívül két országos méltóságot senki se tartson.

31. És hogy ezen mind engedményünk, mind rendeletünk érvényes legyen mind örökké a magunk és utódaink idejében, azt hét egyenlő levélben irattuk s erősítettük meg arany pecsétünkkel, ugy hogy egy elküldessék a pápa urnak, ki azt a maga lajstromába

vezettesse be; a másik őriztessék a János-vitézeknél; egy harmadik a templomosoknál, a negyedik a királynál, az ötödik az esztergami káptalannál; a hatodik a kalocsai káptalannál, s a hetedik a nádorispánnál, ki időszerint lészen, hogy így az írást mindig szemei előtt tartván, sem ő maga el ne térjen valamiben a mondotaktól, sem a királyt vagy a nemeseket vagy másokat eltérni ne engedjen; hogy ezek is örvendhessenek szabadságuknak, s a mellett irántunk s utódaink iránt is hivek legyenek, s a köteles engedelmesség a koronától meg ne tagadtassék. Ha pedig mi magunk vagy valaki utódink közül valaha e rendeletünk ellen vétene, e levél erejénél fogva mind a püspököknek, mind más uraknak s az ország nemeseinek s utódaiknak összesen és egyenként, jelenleg s a jövőben mindenkorra szabadságukban álljon ellentmondani s ellentállani nekünk s utódainknak minden hűtlenségi bűn nélkül (sine nota alicujus infidelitatis).«

Igy hangzik e később számtalanszor idézett nevezetes törvény, melynek zárcikkelye, az előbbieknél erőteljes szentesítése, nem egy felkelést látszott igazolni még a legutóbbi századokban is. Az 1222-i aranybulla kétségkívül nem egyöntetű alkotmány, s nem általános elvek mintájára s mélyebb tanulmány eredményei szerint készült, hanem oly rendszabályok foglalatja, melyek adott helyzettel s fenyegető veszélyekkel szemben lőnek elfogadva. Nem törölte el, a mi már fennállott Magyarországon a hűbéri rendszerből, s nem is vágta útját fejlődésének. De megmentette a királyságot önnön hibáitól s megerősítette azáltal, hogy korlátokat szabott eléje. Megakadályozta a területi szétdarabolást, melyet csalhatlanul maga után vont volna, mint másutt, a tisztségek s méltóságok örökösége. Megőrizte a nemzet egységét s politikai életrealóságát az időszakonkénti országos gyűlések által; első adott némi biztosítékokat az egyéni szabadságnak; s legalább jelezte a kormányi felelősség elvét, jogul s kötelességül adván a nádornak megakadályozni esküszegésben a királyt s e felelősség értelmében nemsokára (1235.) csakugyan elítéltetni látunk egy nádorispánt az ország gyűlése által.

Több részleges alkotmány egészíté ki ezen általánost. A pap-ság néhány új czikkelyben kiváltságainak megerősítését nyerte ¹⁾; a világi, ki valamely papot világi bíróság elé idézett, jószágvesztés veszélyének tette ki magát, s a király adószedője, ki az egyházi javakról bárminő adót akart szedni, mint tolvaj volt kiűzhető. A

¹⁾ *Libertas clericorum.* (Endlichernél, 417. l.)

jászkunok számára grófjuk, a nádorispán mérsékelt adózási rendszert s katonai szolgálatukra vonatkozó szabályokat állapított meg. ¹⁾ E szabadságlevelek legfontosbját azonban az erdélyi szászok kapták 1224-ben, területük egyidejű megnagyobbodásával. ²⁾ A német lovagok ugyanis, kik tizenkét évvel előbb Brassó vidékét nyerték adományul, oly oktan vakmerőséggel ³⁾ dolgoztak annak korlátlan hatalmukba kerítésén, előbb kivonatván magukat a pápa által az erdélyi püspök hatósága alól, aztán a szentszék hűbéreül ajánlván fel a Barczaságot, hogy a különben gyöngye Endre király is kénytelen volt az adományozást visszavonni, s Brassó vidékét Szebenével egyesíteni, mely már a szászok birtokában volt. Ez alkalommal nyert kiváltságaik megerősítették függetlenségüket, melynek az volt minden korlátja, hogy a király kinevezte gróf képviselte köztük a fejedelmi hatalmat s legfőbb igazságszolgáltatást. Különben misem hiányzott autonomiájukból, se a tisztviselők s pápák választásának joga, se az idegen beköltözés megakadályozhatása s még azon jog sem, hogy az év bizonyos napjain a királyi bányákból sót vihessenek, a mi akkor nagy kiváltság volt. Viszont különböző adókat kelle fizetniök, s ötszáz katonát tartaniok védelmi háború esetében, százat pedig akkor, midőn a király az országon kívül hadakozik. ⁴⁾

Csakhamar szükségessé vált póttrendelkezéseket is csatolni az arany bullához. A visszaélések által meghamisított helyzeteknek szerencsétlensége, hogy megjavításuk igen nehéz analog vagy ellenkező visszaélések elkövetése nélkül. Béla, látván atyjának csaknem folytonos tétlenségét, hanyat-homlok rohant a reformok terére. Az ifjúkor tapasztalanságával nem tudta megkülönböztetni a vétkes bitórlást a korábban elfoglalt jószágok jóhiszemű birtokban tartásától. Bejárta az országot, azon eltökéléssel, hogy visszaadatja a koronának, a mi azt megilleti; s bíró és fél levén egy személyben, s nem riadván vissza semmi akadálytól, elégületlenségét, olykor kétkétségbeesését keltette fel a kérlelhetlen jogszolgáltatása által tönkretett családoknak. A veszélyes szerep fellelkesíté, s a meggyő-

¹⁾ Julae Palatini libertas firmata Bissenis (u. o. 419. l.)

²⁾ Libertas Saxonum Transsylvaniae (u. o. 420. l.)

³⁾ III. Honorius, habár felszólalt a német lovagok érdekében, beismeri hálátlanságukat. Fejér, III. I. köt. 53. s k. II.

⁴⁾ A magyarok s németek közt hosszas viták folytak a függetlenség azon mérve iránt, melyben ezen okmány az erdélyi szászokat részesíté. (Szalay, II. 19.)

zódásban, hogy diadalmaskodni fog a Szent Szüz segélyével, így kiált fel: »Dicsőség Istennek, ki felderítette a magyarok váltságának, a királyi méltóság visszaállításának napját!«

Ez idő alatt atyja, ki az aranybullát némileg a római szék által is osztott ellenszenvvel írta alá, folyvást Dénes nádor, Miklós főtárnokmester s más hozzájuk hasonló tanácsosok befolyása alatt állott. E roszindulatu főhivatalnokok a legerőszakosb túlkapásoknak engedték át magukat. Vallásos buzgalmuk daczára meghagyták a vámhivatalokban a zsidókat s muzulmanokat, ¹⁾ kik zsarolták, sőt szolgaságra is kényszeríték a keresztényeket. A kétségbeesés annyira ment, miként több adószedőt lemészároltak, s az ifju király összehívta a papságot s a nemesség egy részét, hogy az országot még egyszer megmentsek. Az aranybulla újabb ünnepélyes esküvel s egyházi átokkal erősített meg. (1231.) Harminczegy cikkelye közül ötöt megbővítettek e rendelkezésekkel: A főpapok megjelenjenek a Fehérvárott évenként tartandó gyűléseken; — ha a nádorispán nem teljesíti szigoruan tisztjét, méltóbbat ültethessenek helyére; — a kik 1222 óta törvényes ítélet nélkül megfosztattak jószágaiktól, panaszt tehessenek; — a zsidók és szaraczenok ne viselhessenek közhivatalt. Az aranybulla tekintélye sajátképen ez időponttal veszi kezdetét.

Néhány év választ még el a mongol rémkorszaktól; befejezésül soroljuk fel ezen időköz főbb eseményeit. A legjelentékenyebb II. Endre végéveiben merült fel, s a papság birtokainak megadóztatására tett kísérleteivel áll kapcsolatban. A lüttichi származásu Róbert, erélyes és büszke férfiú, volt akkor a primás. Valóságos szolgálatot tett fogadó hazájának a milkoviai püspökség megalapítása által, mely a székelyek földjén kívül kiterjedt a félig pogány Moldvának egy részére is. Az egyházi javak sérthetlenségét a király által megtámadtatni látván, felháborodásában, az ily esetekben szokásos formaságokkal, egyházi átok alá vetette az országot; a szentségeket mindenkitől megtagadandóknak rendelte, a király személyének kivételével, ki előtt harangok nélkül s csak zárt ajtók mellett lehetett misét szolgáltatni. A király tanácsosait közvetlenül s névszerint sujtotta. Alkudozások indultak meg a római udvarral s a főpapsággal, mely megrovásra méltó önzéssel használta azokat fel, a nemzet érdekeit a legcsekélyebb figyelemben sem részesítvén, nemcsak kiváltságainak megerősítésére, de uj jövedelmi források szerzésére is.

¹⁾ Fejér, III. 1. 312. és 2. 241.

Kevéssel utóbb meghalt II. Endre király, kinek szomorú alakjához, mint más országok hasonló fejedelméinél is látjuk, akarata ellenére megalkotott nagy alkotmányos mű dicsősége fűződik. IV. Béla súlyos megpróbáltatásoknak volt kitéve hosszú uralkodása alatt; azonban nem hiányzott nála, hogy leküzdhesse azokat, a szükséges bölcsesség és erély. Midőn szent István koronájával fején belovagolta Székesfehérvár utczáit s börtönbe vettette atyja tanácsosait; midőn szilárd kezekkel szervezte kancellárságát s törvényes birtok-visszavételi kedvencz tervét megvalósítandó, országgyűlést hívott össze; s midőn az országgyűlés kinevezte biztosok nem húnytak szemet az egyházi rendek bitorlásai előtt sem ¹⁾: nyilvánvalóvá lett, hogy az országnak szilárd elhatározású, igazságos, a törvényeket s megerősített kiváltságokat tiszteletben tartó királya van.

Igazságszeretete által sok ellenséget szerzett magának Béla az országban, s felhasználták e körülményt külső ellenségei is, főleg Frigyes osztrák herceg, ki ez időszakban többször betört a magyar földre, de mindannyiszor siker nélkül, s végre is hátrányos föltételek alatt volt kénytelen békét kötni. Egy másik Frigyes, az akkori hatalmas császár (1236.) Magyarországot fennhatósága alá törekedett vonni s már negyvenhét év, vagyis Rótszakállú Frigyes átutazása óta tartozó adót követelt. Béla azonban számba se vette e követelést s a lombard liga nemsokára másutt adott dolgot Frigyesnek. Csakhamar azonban magát Bélát is fenyegette, majd el is érte egy romboló csapás, a mongolok betörése.

¹⁾ Fejér, IV. 1. 33.

HATODIK FEJEZET.

A mongolok betörése. (1241—1242. ¹⁾)

A magyar nép sorsa századokon át hasonló volt azon megtértehez, ki új vallását előbbi hitsorsosai elleni küzdelemmel mentette meg. Csak a tizenegyedik században vette fel a keresztény hitet s már a tizenharmadik században védelmére kelt a polgárisult Európának a hitetlen mongolok, a tizenharmadikban pedig a vakbuzgó Ozmanlik ellen. Az árja-törzshöz idegen ural-altáji magyar nép, hódításával kezdetben mint Isten új ostroma nehezdedvén Európára, fenyegetőleg és vitézül, gyakran legyőzve, de soha el nem csüggedve fordult vissza az altáji törzsek azon végtelen csoportulásai ellen, melyek a szláv és germán, sőt meglehetősen, a latin népeket is leigázandók voltak. E küzdelmek elseje a mongolok ellen folyt le 1241-ben és 1242-ben; sokkal rövidebb, de sokkal rombolóbb küzdelem, mint később a törökök elleni volt; gyilkolóbb minden más megrohanásnál, hosszában-széltében pusztulást árasztott e termékeny s népes földre, mely azonban éppen ezáltal lett megszabadítójává a nyugati országoknak, lekötve a győzők sóvárgását s megtörve rettentő erejüket. E véres epizód elbeszélése ennél fogva több, mint pusztán egyik fejezete Magyarország külön történetének. Érdeklí egész Európát, mert kevés esemény keltett oly általános, a veszély komolysága által annyira igazolt rémületet, s az akkor napirenden volt nagy kérdések, főleg az egyház s császárság közti viszály, végzetes befolyással lévén különben ez eseményre is, mélyen érezte annak ellenhatását.

A keleti krónikások, a Gaubil régi, de még most is használ-

¹⁾ Szerző e fejezetet felolvasta az erkölcsi s politikai tudományok párisi Akadémiájának 1875. febr. havi ülésében.

látó mongol történetében ¹⁾ idézett chinai s azon perzsa, arab és török írók, melyeket oly szerencsésen használt fel Mouradgea d' Ohsson a mongol történetről szerkesztett nagy munkájában ²⁾, igen kevesett foglalokznak a tőlük távol eső európai háborúkkal, melyekről csak homályos ismereteik valának. Becsessé teszik azonban reánk nézve e keleti forrásokat azon részletek, melyeket a mongolok katonai szervezetéről s szokásairól közölnek, nevezetesen az »arany horda« története, Hammer szorgalmas és mély buvárlatainak gyümölcse. Végül Haython örmény herceg »Keleti történeté«-ben ⁴⁾ a magyarországi háborúnak egy rövid fejezetet szentel, melynek nagy tévedései méltán meglepnek a csaknem egykorú szerzőnél. A szóban forgó esemény Keletről származó, néhány leírása inkább alkalmas annak homályba burkolására, mint megvilágítására.

Viszont a legyőzöttek s idegenek, a betörés megrémült tanúi részéről bővelkedünk a kútfőkben. Egy magyar egyházi férfiú, váradi Roger, megszabadulván a mongol fogságból, Carmen miserabile-jében elbeszélte siralmas Odysseáját s testvéreinek romlását ⁵⁾. Julián, a IV. Béla által a Volga tájára küldött szerzetesek egyike, előre hirt adott a hazáját megrohanni készülő ellenségekről ⁶⁾. Spalatoai Tamás *Historia Salonitana*-ját a csapásnak leírásával végzi, mely szemei láttára pusztított Dalmatia partjain ⁷⁾. Visszhangja messze elterjedt, Franciaországig,

¹⁾ *Histoire de Gentchiscan et de toute la dynastie des Mongous*, tirée de l'histoire chinoise. Paris, 1739. 97 l.: »azt mondják, hogy ű (Batu) nagy hódításokat tett Nyugaton, de nem említik meg, melyek voltak e távoli országok.« A 104 lapon néhány ország és város nevét találjuk, melyek azonban alig ismerhetők fel, kivéve az *Olosses* (orosz) és *Matchar* nevet.

²⁾ La Haye, 1834. II. köt. 3 fejt.

³⁾ *Geschichte der goldenen Horde*, Pest, 1840.

⁴⁾ Helmaestadii, 1855. Steinheimius Reinernél. — A tatárokról a XVI. fejezettől kezdve. L. főleg a XXI-dik fejezetet »de Baydo« (Batu, ki Haython kettős tévedése szerint Ogodai fia lett volna s a Morva hullámaiba veszett volna. Szerző a XIII-ik század közepe táján született.)

⁵⁾ *Rogerii Hungari, varadiensis capituli canonici miserabile carmen* (Schwandtnernél, I. 292—321.

⁶⁾ Erben: *Regesta Bohemiae et Moraviae*, Prága, 1855. I. 474—476 ll.

⁷⁾ *Thomae archidiaconi Historia Salonitana*, Luciusnál, c. XXXVII—XL.

a hol főleg Beauvais Vincze¹⁾ foglalkozott, Plan Carpin utazása nyomán²⁾, a tatárokkal; s Angolországig, a hol Paris Máté nagy gonddal s tudományossággal gyűjté össze az ide vonatkozó adatokat³⁾. A későbbi században a szomszéd országok krónikásait⁴⁾, Csehországban Dubrawskyt⁵⁾, a lengyeleknél Dlugoszt⁶⁾, Olaszországban Dandolo⁷⁾ látjuk ama gyásznapok emlékének megőrzésén munkálkodni.

Van némi árnyoldala is a tanúk ezen élénk s mély benyomásnak, s még inkább a mindig legendaszerűségre hajlandó hagyománynak; nem tagadhatni nevezetesen, hogy mindezen munkákban igen sok a szónoki áradozás s valószínűleg nem egy kegyetlenséget pusztán képzeletből csatolnak hozzá a mongoloknak e tekintetben különben is elég nagy bünlajstromához. Több fontosságot kell ezekből tulajdonítanunk a hivatalos okmányoknak, a két nagy vizáلكodó — II. Frigyes és IX. Gergely — iratainak, s IV. Béla király és alattvalói segílyt kérő leveleinek, melyek különböző gyűjteményekben maradtak fenn⁸⁾. Vannak végül hidegebben s tárgyilagosabban tartott okmányok, melyeket Fejér Codex diplomaticus-ában találunk még⁹⁾, s melyek összegyűjtését folytatja a magyar régészet és paleographia¹⁰⁾; pontos hivatkozások hatá-

1) *Speculum historiale*, l. XXXI. et XXXII. (közölve Steinheimius Reimernél Haython folytatásaként).

2) *Relation des Mongols ou Tartares*, par le frère Jean du Plan de Carpin, précédée d' une notice par M. d' Avezac. Paris, 1839. 461 és k. ll.

3) *Historia major*, ed. Wats. London, 1640. v. Paris, 1644. (egy része a kútfőknek a szövegben (1240. és k. évek), a többi az additamenta-kban.

4) A XV. századbeli nemzeti krónikások, a különben gyakran részletező s érdekes Thuróczy (c. LXXIV.) és Ranzani (index XV.) igen keveset mondanak a mongolokról. — Bonfin (Dec. II. l. 8) csak a Carmen-nek adja körülírását.

5) *Dubravii Historia Boiémica*. Basel. 1575. 149 és k. ll.

6) *Dlugossi Historiae Poloniae*, Frankfurt, 1771., l. VI. 670 és k. ll.

7) *Danduli Chronicon Venetum*, Muratorinál, XII. 354 és k. ll.

8) Erben, id. h. — Lucius, id. h. — Paris, M. additamenta. — Raynald, Ann. Ecc. L. Fejérnél s Pray évkönyveiben is.

9) Főleg a IV. kötetben.

10) *Archaeol. közlemények*. V. 49. l. — Pest, 1865. — Árpádkori új okmánytár, II. köt. — Endlicher: *Monum. Arpadiana*.

rozott tényekre, p. a tatárok szétrombolta építmények helyreállítására, vagy a jutalmazásokra, melyekben egyik-másik nemes vagy város a király életének megmentéseért vagy a betörők feltartóztatásaért részesült.

A tizenkilencedik század tudományosságának még sok hézagot kelle betöltenie, még az okmányok kutatásán kívül is. A nyelvészet felvilágosítást kért a mongolok nyelvétől s írásától e faj eredete, kiterjedése s a magyarokkal szemben kiváló fontosságú néprajzi viszonyai felől. E feladattal foglalkozott Németországban Schmidt, Franciaországban Remusat Ábel s legujabban Feer Leo ¹⁾. A magyar történészek mindenike meghatott s hazafias sorokat szentelt e balvégzetes éveknek ²⁾. A cseh- és mőrvaországi szlávok, főleg Palacky ³⁾ és Dudik ⁴⁾, nagy ékesszólással ünnepelték őseiknek ellentállását, több pontra nézve az európai mongol betörések legujabb s legkimerítőbb történése: Wolf által ⁵⁾ megczáfoltatván. Meglepő, hogy a tizenharmadik század derekán oly homályosságokkal s időszámítási eltérésekkel találkozunk, a minők rendszerint csak a legrégebb időkben, a nemzeteknek mintegy bölcsőjénél fordulnak elő.

IV. Béla által kiküldve, néhány év óta szerzetes utazók járták be a Volga mentét, az ugynevezett Nagy-Magyarországot, a magyarral rokon népeket keresvén ⁶⁾. Egyikök, Julián, fő figyelmét azon ázsiai hordákra irányozta, melyek máris meghódították egy részét Oroszországnak s egész Európát megszállani készültek. A legyőzött s a mongolok által kergetett kúnok egy része már Magyarországra kezdett menekülni. Julián visszatért egy levelével Batunak, Dsengis-khán unokájának s Ogodai nagy-khán unoka-

¹⁾ Leon Feer: *Tableau de la grammaire mongole* (kivonat Schmidt nyelvtanából), Paris, 1868, és *La puissance et la civilisation mongole au treizieme siecle*, Paris, 1867., két igen tanulságos mű. — Remusat: *Recherches sur les langues tartares*, némileg elavult, rendszeres munka, — és *Memoires sur les rapports des princes chretiens avec les Mongols* (Acad. inscript. VI.—VIII. 1822.)

²⁾ Fessler, Horváth, Szalay, történelmeik első kötetében.

³⁾ *Gesch. v. Böhmen*, II. 115 s k. ll.

⁴⁾ *Mährens allg. Gesch.*, V. 183 és k. ll.

⁵⁾ *Geschichte der Mongolen oder Tataren*. Breslau, 1872.

⁶⁾ L. Julián levelén kívül (Erbennél id. h.) Rikhárdot: *de Facto Ungariae magnaе*. (Endlicher).

öcscsének. E levél ugor betűkkel s mongol nyelven volt írva s előbbi izenetekre hivatkozik, melyeknek minden nyoma elenyészett. Julián nagy nehezen ráakadt egy pogányra, ki lefordította a levelet; a Béla udvarába gyűlt különböző fajbeli harcosok közül ugyanis senki sem volt képes azt megérteni ¹⁾. Megvető s követelő hangon szólt benne a khán: »Én, ugymond, a khán vagyok, az égi király küldöttje, ki hatalmat adott felemelnem az előttem meghódolót s lesujtanom az ellenszegülőket. Csodálom, hogy te, kis magyarországi király, harmincz izenetem egyikére sem válaszolnál. Értésemre esett, hogy befogadtad a kunokat, rabszolgáimat. Rendelem, hogy ne törd meg őket tovább országodban. Ők elmenekülhetnek sátraikkal; de hogyan fogsz menekülni te, kinek házai, várai s városai vannak²⁾.« Csakhamar kitűnt, hogy ez nem volt üres fenyegetés; 1240. vége táján Kiev lerombolásában s a teljesen meghódított Oroszország rémítő állapotában nagy szerencsétlenségeknek lehetett előhírnökét látni. Azt beszélték, hogy Ázsia belsejéből fél millió ember ³⁾, folytonos győzelmek által megerősítve, nagy gyorsasággal közelg az ország határaihoz.

Minő intézkedéseket tettek a fenyegető vész e pillanatában a magyarok, milyen volt az ország belállapota? Az egy idő óta meglehetősen jólét gondatlanokká tette őket a jövő iránt. Spalato Tamás elpuhultságot vet a szemökre; az ifjú emberek szerinte reggeli tizenegy óráig aludtak, s inkább nőkhöz illő ruhákba öltözve, mulatozásban tölték napjaikat. Gúnyt úzván az üstökösökből s a nap-sötétedésekből, nem hittek a betörésben; azt mondák, miként csak a püspökök koholták ez ürügyet, hogy ne kelljen elmenniök a zsinatra ⁴⁾. E főpapok egyike, kinek neve s egyházkerülete nem jutott tudomásunkra, részletes értesítéseket küldött a párisi érseknek a közelgő veszedelemről ⁵⁾; de e nyugtalanság korántsem volt

¹⁾ Literae autem, mondja Julián, scriptae sunt literis paganis et lingua tartarica.

²⁾ Ego Chayn, nuncius regis coelestis, cui dedit potentiam super terram, subjicientes mihi se ex altare et deprimere adversantes. Miror de te, Hungarorum regule etc.«

³⁾ Roger, c. XIX. A krónikások s újabb történetírók által említett e szám kétségkívül meg sem közelíti a valóságot.

⁴⁾ Roger, c. XIV.

⁵⁾ E levél nincs keltezve (Par. M. additamento, 127 l. az 1644-i kiadásban, s Erben, I. 473), de alkalmasint az 1240. év végéről való, mert akkor voltak a tatárok a Dnieper mellett.

általános. A magyaroknak egyábiránt, mint láttuk, nem volt akkor teljesen megállapított katonai rendszerük; a régi szervezet csaknem teljesen megbomlott, s az egészen hűbéri rendszer csak később, az Anjou-királyok alatt fejlődött ki. A politikai élet terén nem kisebb volt a bizonytalanság. Az átmeneti korszakokat jellemző kimerültség, elégületlenség s viszálykodás uralkodott mindenben ¹⁾.

Ehhez járult a fajbéli ellentét, határozatlan alakban s öntudatlanul, a minő még ma is Európa keleti részében. Az ország viszonya a szlávokhoz, csehekhez, lengyelekhez s az osztrák, sőt az egész császárságbeli németekhez nem kelthetett nagy bizalmat s nem ígért erős szövetségeket. Az országban is rossz szemmel nézték a magyarok az orosz földről s Moldvából beözönlő kunokat; e török vagy legalább a török nyelvek egyikét beszélő nép nomád, vad szokásával kevésbé látszott védelemre alkalmasnak a mongolok ellen, mint inkább előcsapatuknak. Mintegy negyvenezeren szétterjedvén az országban, gyakori surlódásaik voltak a lakossággal, s a király és királyi tisztviselők állítólag mindig nekik adtak igazat. Fővezérük, Kuthen, keresztviz alá tartá fejét, nagy örömeire keresztzülőjének, a jámbor Bélának; de e sok kún vitéz által utánzott megtérésben kevesebb bizalma volt a népnek, mint az udvarnak.

Az 1241. év első hónapjaiban már felismerhető volt a veszély közelsége. Batu, a Kárpátok aljához érkezvén, északnyugatnak, a lengyelek ellen egy hadtestet küldött, mely alig csökkenté roppant seregének erejét, s délnek, Kadán vezérlete alatt egy másikat, hogy átkeljen az erdélyi hérczeken. Maga pedig a mongol haderő zömével a hegyszorosokba nyomult, melyek Munkács felől egyenesen a Tisza völgyébe vezetnek. E rettenetes félkör agyonszorítandó volt a magyarokat. Béla, mint Wenczesláv cseh király, segélyre hívta a kereszténységet; de éppen akkor volt leghevesebb a II. Frigyes és IX. Gergely közti viszály. Az agg kora daczára erélyes, azonban a gibellinek elleni dühe által egészen elkapatott pápától nem sok segítséget nyert szent István országának, a mint ezt később IV.

¹⁾ Árpádkori új okmánytár, II. 37. stb. — Rogert (c. IX.—XII.) megerősíti: 1. Nangis Vilmos: »Li roys et li prince et li clergie et li peuples estoient en si grant discorde que il ne se vaudrent apparillier, aincois furent li uns ca li autres la.« — 2. Cazvini, ki földíratában (idézve d' Ohsson által, II. 135 l. jegyzet) beszél a Béla s főurai közti viszálykodásokról, »kiket a tatár kard ellentállás nélkül levagdal.«

Béla szemére is lobbantotta egyik utódjának ¹⁾. Az volt elve, a mit meg is írt a budai udvarnak, hogy jobb a pogány, mint az eretnek vagy szakadár. Magyarországot előbb keresztes-hadjáratra ösztönte a bolgárok ellen s e pillanatban is keresztes-háborút hirdetett a német császár s párthívei ellen ²⁾. A mongolok elleni szent háborút igen későn hirdette ki, akkor, midőn már csaknem egészen elfoglalták Magyarországot. II. Frigyes sem rokonszenvezett szomszédaival, kiket a szent birodalomnak alávetni s évi adó fizetésére szorítani óhajtott volna ³⁾. Hanyagoknak találta őket védelmi előkészületeikben. »Királyuk, irta később, eltelve tétlenséggel s a biztonságnak érzetével, hasztalanul figyelmeztetve a tatárok parancsoló izenetei által, s a veszélyt megvető vagy nem ismerő népe, hegyeinek természetes védvonalában bizván, álmukban engedték magukat az áradat által meglepetni« ⁴⁾. Egyébiránt csak a magyarországi betörés után volt a császár azon helyzetben, hogy harcra kelhessen a mongolokkal.

Béla király tehát csaknem egészen elvala szigetelve, midőn Dsengisz-khán unokájának sergei, megelőzve negyvenezer utász által, kik csakhamar felégették és széthányták a kárpáti szorosok elzárására levágott fatörzseket, hosszú hadoszlopokban leözönlöttek a Tisza medenczéjébe.

Középtermetű emberek voltak, rövid nyakkal s széles vállakkal, olajszin bőrrel, tompa orral, vastag ajkakkal s ferdén álló szemekkel, rosz gyaloglók kajla lábszáraik miatt, de annál gyakorlottabbak apró, sovány, gyors és türelmes paripáikon ⁵⁾. Száguldozás közben nem feszélyezte őket kitünő, de könnyű fegyverzetük, erős és biztos íjjaik, melyekből két lábnyi hosszúságu nyilak süvöltöttek elleneikre; lándzsáik s apró bőr vagy réz pajszaik; s épen oly kevésbé egyszerű öltözetük, melyet mindaddig viseltek, míg rongyokra szakadt szét, Dsengisz khán törvénye szerint az engedelmesség után a tisztátlanság levén a legfőbb erény. Csak-

¹⁾ L. IV. Sándor válaszát Raynaldnál, ann. 1259.

²⁾ A bolgárok elleni keresztháborúról l. IX. Gergelynek 1238-ból kelt levelét Árpád kori okmt. II. 80 l., s a császár elleni háborúról ugyanazon főpap levelét 1241 febr. havából, (u. o. 130 l.).

³⁾ Raumer: *Geschichte der Hohenstaufen*, V. 82.

⁴⁾ II. Frigyesnek 1241. júl. 3-áról kelt levelét közli Paris M.: »Rex deses et nimis securus . . . hostium contemptores elati vel nescii, dum inimico vicinante segnes dormitarent, loci nativo munimine confidentes, ipsi more turbinis intrantes, eos circumdabant repentini.«

⁵⁾ Hammer, V. k. és Wolf, 125—134 ll.

nem kizárólag hússal táplálkoztak, sőt elleneik szennyes állatok s az emberhús evését is rájuk fogták ¹⁾). Kanczáik tejéből a bódító kumis-italt készítették. Nejeik, valamivel több diszítéssel, csaknem egészen úgy öltözve, mint a férfiak, fahalmazhoz hasonló hajvisellett, melyből olykor egy pávatoll magaslott ki, az öltözetet, italt s tápszereket készítették.

E leírás főbb vonásait épen úgy lehetne alkalmazni a hunoknak, avaroknak, sőt maguknak a magyaroknak betörésére is. Arpád ivadékair_a ahhoz hasonló csapás nehezedett, a minővel negyedfél századdal előbb őseik sujtották Európát; csakhogy ők rémítőbb alakban s enyhítésére kevésbé képesen érezték azt. A mongolok ugyanis nem gondoltak soha a polgárisult népek közt való megtelepedésre, csak leigázni s kipusztítani akarták őket. Szenvedélyeikben sajátos vegyülékét látjuk a közönynek s fanatismusnak. Az égnek némi tiszteletén kívül nem voltak határozott vallási hitelveik. Kíváncsian hallgatták a keresztény, muszulmán vagy buddhista papokat, nem állták útját semmiféle hittérítésnek s hiu reménységeket keltettek ezáltal a hittérítőkben ²⁾). Át voltak azonban hatva azon meggyőződés által, hogy csak egy ura lehet a földnek s ezen urnak a Köke-Mongolok ³⁾ főkhánjának kell lennie. Tulajdonképeni hitük a háború s a hóditás jogában való korlátlan hit volt. Dsengisz-khán törvényei határozottan megrendelték, hogy nem szabad kimélni az ellenségnek se vérét, se vagyonát s hogy az ostrommal bevett városok összes lakosságát meg kell ölni ⁴⁾). Szentégtörést követett el, a ki nekik ellent állott, s az oly király, mint Béla, ki nem sütötte le szemeit tekintetök előtt, a legnagyobb büntetésre vala érdemes. Innen nyilatkozataik különös hangja s a rendszeres kegyetlenség, melylyel méltán tettek szert oly gyűlöletes hirre.

E lángoló szenvedélyüknek szolgálatában nem csekély értelmi erőt s a szükséghez képest sok ravaszságot is fejtettek ki. Csata-

¹⁾ U. o. L. mint ez elterjedt nézett forrását Beauvais Vinczét, id. h. s narbonnei Ivó levelét.

²⁾ Feer Leo (id. h.) s már Remusat (id. h.) méltán kiemelték e közönyösséget.

³⁾ E nevet adta Dsengisz-khán (a fővezér) népeinek. Kék (köke) a mongolban is ugyanazt jelenti, mint magyarul.

⁴⁾ Egyik fontos része ez a Jasa (a védelem) vagy Tund-Sin (a mit tudni kell) nevű törvénykönyvnek. Tund azonos értelmű a magyar tud-dal.

tervök leggyakrabban szinlelt, s az ellenségre nézve csaknem mindig végzetessé vált futásból állott. Igen egyszerű rendes fegyverzetükön kívül néhány törzsnek ¹⁾ a khinaiaktól kölcsönzött lőfegyverek, kitünő ostromgépeik, faltörőik, s könnyen össze- és szétrakható tornyaik voltak, melyeket a bástyák ellen alkalmaztak. A városok legnagyobb része nem is daczolhatott velök. Trombiták, dobok s harangok serkentették őket a harcra. Sürün (előre) kiáltásuk rémülettel tölté el ellenségeiket. A főnöknek feltétlenül engedelmesskedni tartoztak; a büntetések rémítőek valának; a sereg tizezer, ezer, száz és tiz-tiz emberre levén felosztva, ha egy katona megszökött, másik kilencz társát kivégezték. Csekélyebb vétségeket korbácsütéssel büntettek, mindig páratlan számban, három ütéstől hetvenhétig; még a főnökök is részesülhettek e büntetésben, melyet korántsem tekintettek megbecstelenítőnek. Minden mellékszolgálat gondosan meg volt különböztetve; voltak pénztárnokaik, a sátrak elhelyezéséről gondoskodó szállásmestereik, hadbíráik, a csapatok vonulását intéző hadsegédek; s a hadsereg által megtett egész uton váltott lovak biztosították a fővezéri rendeletek gyors kézbesítését. Látni ezekből, hogy barbarok voltak ugyan a mongolok, de értelmes s fegyelmezett barbarok.

A magyaroknak mi tudomásuk sem volt róla, hogy a mongol szavaknak meglehetősen nagy száma nyelvükben is feltalálható s hogy a nyelvtani alapelvek némelyike közös a két nyelvben; fogalmuk sem volt a távoli rokonságról, melyet felderít a nyelvformák tanulmányozása, összehangzásban a történelmi analogiákkal ²⁾. E vad törzsek eredetéről a legkülönbözőbb s legellentétesb nézetek voltak elterjedve. A tatár nevet a Tartarusból ³⁾, e szörnyeteg méltó bölcsőjéből származtatták, s e különböző országokban egyidejűleg felmerült szójáték végleg átalakította az egész faj nevét. Mások Ismaeltől vagy Gogtól és Magogtól vezették le származásukat ⁴⁾. Beszélték azt is, hogy nem volt nemzeti abéczejük, s a használatukban lévőket komoly, halvány, bőjtőlő s hosszú ruhákba öltözött

¹⁾ A Karavina-k egy nemével bírtak a lőfegyvereknek. Hammer és Wolf nevökből származtatják a karabély szót, melynek Littré egészen más-ként fejt meg származását.

²⁾ Müller, Benfey s csaknem valamennyi újabb nyelvtudós a mongolokat az ural-altáji faj egyik külön ágának tartja, (a tatár-madsukkal, törökökkel s ural-finnekkal együtt).

³⁾ Gens Tartarorum, a Tartaro oriunda, írja Jordanus barát. (Paris M. additamenta, 138. l.)

⁴⁾ L. a Julián által s a párisi püspökhöz írott — már idézett — leveleket.

férfiaktól kapták. Vajon Tibetből jött buddhisták voltak-e ezek vagy alkalmasint az ugor abécét terjesztették el közöttük legelőbb nestoriánus hittérítők? A kortársak a phariseusok s sadduceusok ivadékait látták a mongolok e tanítóiban, s magukban a mongolokban zsidókat, kik az aranyborjú imádása idejében váltak el a többi törzsektől. A zsidó-nyelvet azonban nem ismerték, s e jelenségnek hiába keresték elfogadható magyarázatát. A pusztításaik miatt felingerült kortársak némelyike végül nem hihette, hogy emberek legyenek s erdei vad szamarakat — *on agros, silvestres asinos*¹⁾ látott bennök.

A rémület azonban nagy volt a Duna mentén, s Béla, nehogy nélkülözni legyen kénytelen az ország védelmére alkalmas erők bármelyikét is, eltiltotta püspökeit az Olaszországba, az egyetemes zsinatra való meneteltől. IX. Gergely e sérelmesnek tekintett rendszabály miatti elégtelenségében irt az esztergami s kalocsai érsekeknek, kárhozatta, hogy fenyegető háborunak ürügye alatt hazájukban maradnak s sürgősen Rómába rendelte őket²⁾. A két főpap azonban nemcsak vész idején nyájuk mellett maradni köteles pásztor, hanem az országnak két legnagyobb birtokosa is volt; fegyveres hűbéreseikre, sőt saját személyeikre is szükség volt a harczmezőn, hol a két hőselelkű férfiú csakugyan megjelent s el is esett. Nem kevesebb odaadásról s bátorságról tett bizonyosságot a többi főpap; fölötte állottak ők a világi urak s vezérek legnagyobb részének, a kik szintén a király köré sereglettek. Egy későbbi elbeszélés szerint³⁾ Batu, átkelvén a Kárpátokon, győzelmet kérő áldozatot mutatott be a roszt szellemeknek. »Menj csak félelem nélkül előre, válaszolta azoknak egyike; három szellemet fogok eléd küldeni, melyek futásra kényszerítendik elleneidet: az egyenetlenséget, gyanút s rémületet.« Ezen allegoriát igazolják némileg a budai udvarban tartott rendszertelen s eredmény nélküli tanácskozások. A nép, fejét vesztve, vádat emelt a kunok ellen; nem menekültek ezek, mondták, hanem árulók s csak azért jöttek be az országba, hogy a mongolok kezére játsszák azt. Nagy volt az izgatottság főleg Kuthen, a kun vezér ellen, kit a király le is tartóztatott, hogy biztosítsa életét, de hatalmában tartsa személyét is⁴⁾.

1) Henrik szász gróf levele (Erben, I. 476. l.).

2) Fejér, IV. 1. rész 20. l. és Böhmer: *Regesta imperii*, idézve Wolf által, 287. l.

3) Beauvais Vincze, id. h.

4) *Carmen miserabile*, c. XV.

Martius közepe táján gyors vágatással érkezett meg Héder-vary nádorispán, s vereségét jelenté az ellenség feltartóztatására rendelkezése alá bocsátott elégtelen haderőnek. A tanácskozások ekkor véget értek, a király zászlai alá hívta a nemesség s papság fegyvereseit, nem feledkeztén meg a kunokról sem. Régi hagyomány szerint a véres kardot faluról falura, városról városra körülhordozták. Nagy ideje is volt; a mongol előcsapatok már Pest falai alatt verték szét a türelmetlen s vitéz kalocsai érsek által ellenük vezényelt kis csapatot. Vác már a tatár előhad hatalmába került, s lakosai, mint egy kortárs megjegyzi ¹⁾, virágvasárnapján részt vettek Krisztus kinszenvedésiben. Csak egy segítség érkezett: Frigyes osztrák herczeg engedett a magyar király felhívásának — ki rábizta családját s kincseit —, és sikerrel tört rá egy mongol csapatra. Igen népszerűvé lett ezáltal mind a magyarok, mind az ország fővárosában nagy számmal jelenlevő németek előtt. E nyugtalan s dicsvágyó szomszéd sulyos nehézségeket okozott IV. Bélának. Valószínűleg ő bujtogatta fel a népet, hogy Kuthen s a kun főnökök fejét kérjék ²⁾. A szerencsétlenek a király elé vezetettvén, ki meg akarta menteni életökét, felkonczoltattak a bösz tömeg által s fejeik a palota ablakain vették ki.

Misem lehetett volna végzetesebb az országra nézve. A kunok most már csakugyan szövetségeseivé lőnek a mongoloknak s fő eszközeivé kegyetlenkedésöknek. Elsők tapasztalták bosszuvágyukat Miklós ispán, Bóra fia, és Bulcs csanádi püspök. A királyi sereghez utban levő csapataikat, melyek közt menekült nők és leányok is voltak, megtámadták a kunok s leölték e szavakkal: Meggyilkolt királyunkért! A püspök csaknem egymaga menekült meg.

A királyi hadseregnek e közben az első rémület elenyésztével, gyorsan megszorodottak a sorai. Batu ellen indult s a Sajó folyónak partjainál találkoztak. A két parton táborozó seregek egy ideig figyelő hadállást foglaltak el. Nem tudni, a tavasznak melyik napján, sem azt, hogy melyik hónapjában történt az ütközet. ³⁾ Előestéjén Batu egy halomról gondosan megszemlélte s kémei által is kifür-

¹⁾ U. o. c. XXII.

²⁾ Roger vádolni látszik az osztrák herczeget, de csak kerülő szavakkal. Wolf abban látja ennek okát, hogy a krónikás, ki a háboru után sopronyi archidiaconussá lett, félt a veszélyes szomszédtól.

³⁾ Wolf, az ezen időszámítási nehézség megoldására alkalmas adatoknak gondos összehasonlítása után, azt állítja Palacky és Hammer ellenében, hogy a csatának nem mart. végén, hanem május elején kellett megtörténnie.

készítette a magyar tábort¹⁾. Aztán összehíván barbar törzskarát, győzelmet helyezett másnapra kilátásba. »Ez egész tömeg, ugymondá, le fog öletni, mint ólba zárkozott nyáj.« Észrevette, miként a magyarok, nehogy igen nagy területen terjeszkedjenek szét, oly sűrűn rakatták sátraikat, hogy a feszítő kötelek egymásba bonyolódva, csaknem lehetlenné tették a járáskelést. Egy hadseregnek, ily rendetlenségben lepetvén meg, el kellett vesznie.

A mongol vezérnek gondja is volt rá, hogy a támadás előnyét megszerezze, a mi annál könnyebb vala, mert a folyón való átkelést elégtelen csapat őrizte, s a háború egész vezetésével elégedetlen magyarok csak immel-ámmal teljesítették a király eszélyes rendeleteit. Az éjjeli órákban egy része az ázsiai hordáknak, meglehetősen távolságban a két tábortól, átkelt a Sajón, hogy hajnalhasadtakor megrohanja a magyar tábort. Egy orosz szökevény elárulta e tervet Béla királynak, de a védelmi előkészületek igen lassan s a legnagyobb rendetlenségnek közepette történtek, mialatt a mongol haderő zöme megtámadta a magyarok által táborukkal szemközt vert hidat. Az ellentállás egy pillanatig oly heves volt, hogy a chinai krónikások szerint Batu már elcsüggedett, azonban újra erőt öntött bele rettenetes alvezére, Subutai Bahadur²⁾. Csakhamar azonban az ügyesen felállított gépek kődarabokat vetettek a hídfőre s futásnak indították védelmezőit. Napköltekor a jobb parton volt az egész mongol hadsereg, s a minden oldalról megtámadott, sátraik s köteleik közé zsufolt, egymást az előrelátásnak hiányával kölesönösen vádoló keresztények nem állíthatták fel hadsoraikat s nem készülhettek rendes csatára. Valahányszor kiléptek megzavarodott s hogy a rémület teljes legyen, csakhamar lángoktól környezett táborúkból, mindannyiszor nyilzapor szorítá őket vissza. Ugolin kalocsai érsek s Kálmán, a király testvére, elvégre felállíthatták a sereg egy részét, névszerint a templomos lovagokat, s folytathatták a sereg többi része helyett is egész estig a gyilkos küzdelmet. A mongolok azonban nyilást engedtek sűrű tömegeik között, s a legyőzöttek, menekülendők az ellenséges erő nyomásától, megfutamodtak a nyílt kapukon. Annál könnyebben elérte őket visszavonulásukban a gyors

¹⁾ Majláth első kötetének végén eléggé valószínű tervrajzát adja a sajjói ütközetnek, főleg a *Carmen miserabile* fontos XXVIII-ik fejezete után.

²⁾ Gaubil, 104. l. — Ha ugyan-e helyen a sajjói, s nem a Mörva mellett vívott egy másik ütközetről van szó.

mongol lovasság, két napi járó földre holttestekkel borítván el az utakat.¹⁾

Az egész veszteséget, kétségkívül tulzással, százezer emberre teszi a lengyel Dlugosz, hatvanötezerre az egykorú magyar főpapok egyike²⁾; mindenesetre elmondhatni azonban II. Frigyes császárral, hogy végtelen s hallatlan volt a veszteség. Némileg ellensúlyozta azt a mongoloknak szintén nagyszámu — állítólag harminczöt ezer — halottja. Itt tűnik valóban ki, mily nagy szolgálatot tett még e kevés ügyességgel vezetett s szerencsétlen ellentállás is Európának. A tatárok egy ütközetben még soha nem veszítettek ennyi embert, s azon meggyőződés támadhatott bennük, hogy minden ujabban megszállandó nyugati országban hasonló véres győzelem várakozik rájuk. Talán ez volt oka annak, hogy nem rohanták meg tömegesen Németországot; jobbak látták a legvitézebb védőitől megfosztott magyar földön maradást s kizsákmányolását győzelmöknek.

E szempontból kerülniök kellett a lakosság tulságos megrémítését s megakadályozniok hozzáférhetlen helyekre menekülésöket. Különös fogással éltek; a kezeikbe jutott királyi pecsétet hivatalos levelek kibocsátására használták fel, melyeket a szolgálatukra kényszerített foglyok különböző vidékekre elvittek: »Ne féljetek e kutyák kegyetlenségétől, így hangzott az ál királyi proclamatio, s ne hagyjátok oda lakaitokat. Nehány napra el kellett ugyan hagynunk táborunkat, de visszatérünk s nagyobb erővel csatába fogunk szállani. Kérjétek a könyörület istenét, engedje levernünk elleneinket.« E tatár ravaszságnak volt némi eredménye. A háboru további folyamában a lakosság ismét a hegyek közé menekülvén s abban hagyván földjeinek mivélését, a mongolok éhségtől tartottak, melynek ők szintugy mint a legyőzöttek áldozataivá lehetnek.

Szabadon bocsátották tehát foglyaik egy részét azon feltétel alatt, hogy a falvaikba való visszatérésre bátorítsák honfitársaikat. Aztán a félig-meddig megnyugodott földmivelő lakosság fölé birákat helyeztek, Roger szerint *cane s i i* czimen, melyben némelyek a *khán* kicsinyítését, mások a szláv *knéz* (fejedelem) latin fordítását látják. Az ország némely vidékén ilyformán helyreállt a gazdasági élet.

¹⁾ *Historiae Poloniae*, 683, s k. 11.

²⁾ *Paris M. Additamenta* 139. l.

³⁾ A már idézett levélben. — *Fere exstinguitur militia regni Hungariae* (Thuróczy, c. XIV.).

A mongolok alkalmazta kenézek azonban nem enyhíteni, hanem rendszeresíteni valának hivatta a megszállás bajait. Rászoríták a lakosságot, hogy a mongol seregnek élelmiszereket, lovakat, fegyvereket s ruhát adjon. Visszaélve korlátlan hatalmukkal, a legszebb magyar hölgyeket nejeikké erőszakolták, s meglehet féltékenységből, mindenfélekép gyötörték. Olykor tanácskozássra ültek össze s általános rendszabályokat határoztak a nép még meglévő csekély vagyonának kicsikarására. A fővezérek pedig folytatták hadműveleteiket; Kadán, kalauzokul kényszerítvén a német gyarmatosokat, Erdély bércein s erdősegein át lovasságra nézve felette nehéz hadjáratot hajtott végre, s fenntartván összeköttetését a derék haddal, készen állt a Slavóniába s Horvátországba való benyomulásra. Másfelől a Baidár alatt Lengyelország s a német császárság ellen küldött sereg megszállta Sziléziát s Morvaországot s a tavasz végén Magyarország felé tért. Mi okozhatta működési irányának e megváltozását? Megegyezett-e ez, a mi nem lehetetlen, sőt valószínű, Batu hódítási tervével? Vagy Olmütz védőinek sikeres ellentállása vette-e el kedvét a mongol sereg e részének Nyugat további megtámadásától, sőt megveretését is előidézte volna Morvaországban?

A német és szláv írók közt vita tárgyát képezi e kérdés; ¹⁾ a cseh történetírók, támaszkodva a szomszédaik által tulzóknak tartott költői legendákra, azt állítják, hogy őseik rendetlenségben verték vissza a tatárokat. Valóbbszínű, hogy teljes rendben jöttek át a kis Kárpátokon, s bizonyos, hogy Magyarország megszállásának hálózata ki lett ez által egészítve.

Egyetlen akadály tartóztatta még fenn a mongolokat: a Duna nagy vízbősége, mely megvédte a régi Pannoniát az 1241. év nyara s ősze alatt. Annál kegyetlenebb volt a pusztítás a balparti megyékben, vagyis az országnak legalább is két-harmad részében. A három sereg csak a várakban talált ellentállásra; nyílt csatába senki sem szállhatott velük, s a király hívására távoli tartományokból későn érkezett csapatok, a menekültektől hírért vevén a pusztulásnak, maguk is gyors futamodásnak indultak. A városok némelyike meglőn lepve a sajói ütközet után; így Pest is, melynek lakosai, nem követvén Kálmán azon tanácsát, hogy keljenek át a folyamon, s nem érkezvén megerősíteni falaikat, vérökkel festették a Duna hajkait. Más városokra a nyár folytán került a támadás sora. Legemlékeze-

¹⁾ L. Louis Leger: *Chants populaires des Slaves de Bohême* e cz. gyűjteményében az Olmützre vonatkozó költői hagyományt, Palacky előszavával.

tesb volt Várad ostroma. A püspök, kevésbbé bátor, mint társai, elhagyta a várost, papságának egy részével együtt. A lakosság sietett kitatarozni s megerősíteni a várat, hogy menedéket találjanak benne, s bölcsen cselekedett, mert a mongolok minden nehézség nélkül behatoltak az utcákba, egész városrészeket felégettek, s a szomszéd vidékekről oda gyűlt nőket s gyermekeket felkoncizolták. Hogy még nagyobbá tegyék áldozataik számát, szokásos cselofsáiknak egyikéhez nyultak. Távozást szinleltek, tudván, hogy a várba menekült polgárok közül sokan lejönnek megtekinteni, vajon házaik menekültek-e a tüztől és foglalástól. E szerencsétlenek egytől-egyig elvesztek s a barbarok heves ostrom alá fogták az erődöt. Hatalmas gépeik éjjel-nappal szikladarabokat vetettek a falakra, s a várost vérfürdővel áztatott borzalmak nemsokára a várban s templomokban ujultak meg. Várad ostromának elbeszélése a megtámadott többi város sorsának is leírását adja.

Részletesebben ismerjük ezt, mert Roger váradi kanonok is szemtanuja volt.¹⁾ Elmenekült egy szomszéd erdőbe, s onnan néhány szolgájával együtt a Körös vize által meglehetősen védelmezett szigetre. Csakhamar hire terjedt a tatárok közeledésének; el kellett hagyni e menhelyet, s a folyó közelében talált három ló segélyével az éj sötétjében tovább futamodni. Reggel Csanád közelébe érnek, de e helyet is egy mongol csapat által feldúlva találták. A kanonok és szolgálói árkokba rejtőznek, aztán visszatérnek szigetökre, a hol nagyszámu szökevénynyel találkozhatnak. »A győzők kegyetlenségeinek elbeszélésére, ugymond jámborul Roger, testem remegni s nyelvem fájdalmasan hebegni kezdett, s hideg verejték borított el.« Csakhamar azonban Jézus könyörületességének gondolatából erőt merít; ráveszi társait a sziget megerősítésére; az ellenség azonban gyorsan közeledik, ismét tovább kell futni az erdőkbe, egyik oduból a másikhoz vánszorogni, s a holttesteken talált csekély élelmikészletből tengetni életöket. Roger most már elveszti minden reménységét; hozzásegődik a győzők szolgálatában álló egy magyarhoz, ki cselédei közé veszi őt fel,²⁾ s egy ideig az áruló rabszolgájának meg-alázó szerepét kénytelen viselni.

E pusztulásnak közepette mi történt a magyar királylyal, s minő tervei voltak az európai uralkodóknak? IV. Béla csak alig menekülhetett seregének romlásából. A mongolok átbocsátották őt

¹⁾ *Carmen miserabile*, c. XXXIV.

²⁾ Roger XXXVI. fejezetében mondja: *ditioni cujusdem Hungari, facti operibus tartari, me submisit.*

egy kis lovascsapattal, a mely gyors száguldozásnak indult. Utól éretvén, egy nyíl megölte paripáját, mely elbukott, Fáy Barabás azonban átengedte neki a magáét, s e példáját egymásután követték Roland gróf lovászmester s Endre, Ivánka fia. Később mindannyian jutalomban részesültek, valamint Mórítz gróf és Mohol fia is, kik kardjaikkal azon pillanatban sujtották a barbár lovasokat, midőn már csapást készültek mérni a király fejére.¹⁾ Megszabadulván e veszélyből, sűrű erdőn vágatott keresztül Krakkó felé. Azonban menekültekkel találkozott, kik e felgyújtott lengyel várost odahagyták; mire nagy kerülővel, zarándok-öltönyben, az osztrák határ felé tért. A barbárok mindenütt nyomában voltak; szerencsére Nyitra lakosaiból alakult kíséret fedezte utolsó szakát menekülő útjának.²⁾

Osztrák Frigyes herczeg méltatlanul visszaélt a fejedelem szerencsétlenségével, ki rábizta családját, koronáját s kincseit. Béla elé ment s fáradtságtól elszunnyadva találta őt azon folyók egyikének partjánál, melyek Morvaországot átszelve, a Dunába ömlenek. A menekült király felébredvén, nagy örömmel elfogadta a herczeg által haimburgi kastélyában felajánlott csalárd vendégszeretetet. Kénytelenítve lőn itt egyezményt kötni, melynek erejénél fogva Frigyes jogot nyert a herczegségével határos három magyar megye kormányzására s váraikban helyőrség tartására. Maga viszont e megyék megvédelmezésére kötelezte magát, e helyett azonban lelketlenül fosztogatta szerencsetlen lakosaikat. Sőt bizonyos összegek fejében, melyekkel a magyarok állítólag tartoztak neki, hatalmába kerítette a magyar korona tulajdonát képező, s általa értéküknél sokkal kevesebbre becsült drágaságokat.³⁾ Béla, a mint csak szerét tehette, menekült e terhes vendéglátástól s családjával együtt Horvátországba, Zágráb közelébe vonult. Ott tartózkodott május végétől a tél elejéig, az ellenség elől menekült urakkal és papokkal, s lépéseket tett a külföldről segély nyerése iránt.

A liegnitzi és sajói ütközetek rémületet keltettek egész Európában. A fejedelmek s főpapok országról országra küldték követeket a gyászhirekkel s egymást bátorították a fegyverfogásra. Wenzeszláv cseh király hirül adta az egész kereszténységnek a közös

¹⁾ Fejér. IV. 286, 418, 405, 92, 206. ll.

²⁾ Fejér. IV. 2-ik r. 456. l.

³⁾ Dubrawsky: *Hist. Bohemiae*, 101. — Béla gyakran panaszkodott később az osztrák hg. ez eljárása ellen, melyet különböző okmányokban specialem inimicum — insidiatororem — inimicum capitalem szavakkal illet.

veszélyt.¹⁾ A freisingeni püspök rávette a constanci püspököt, hogy kereszties hadat hirdessen egyházkerületében,²⁾ egy francia szerzetes pedig, a háború szemtanúja, a bordeauxi érseknek küldött tudósítást.³⁾ Lothringiai Henrik, a szászok grófja⁴⁾ sógorának, a brabanti herczegnek izente meg, hogy elkövetkeztek a szent Irás által rég megjósolt idők. Béla számítván az általános nyugtalanság felkeltette hangulatra, István váci püspököt Olaszországba küldötte, segélyt kérvén a császártól és a pápától, még Magyarország függetlenségének árán is. A pápától csak vigasztalást s jó kívánatokat kapott, azon kissé megkésett rendelettel, hogy Magyarországon kereszties háború hirdettessék.⁵⁾ IX. Gergely késznek nyilatkozott véget vetni a keresztények közti viszálynak, ha a császár meghajlik előtte. A császár viszont a kereszténység védelmét leghöbbségűségének jelenté ki, s elfogadta Magyarországnak meghódolását azon feltétel alatt, hogy megmenti azt.⁶⁾ A kibékülés azonban nem történt meg. »Ó balgasága az uralkodóknak, kiált fel narbonnei Ivó, ime hogy pusztulnak el a keresztény királyságok, s ugyanazon sors váraozik a többire is.«

A császár egyébiránt, s fia Konrád, Béla által egyenesen felszólíttatván, nem maradtak tétlenek. Megvédték legalább Németországot, s a Duna és Morva összefolyásának közelében valószínűleg csata volt, melyben a mongol vezérek egyike s seregének egy része, elsodortatván a gyors vizár által, halálát lelte.⁷⁾ E kevés ismert esemény azonban csak közvetve enyhítette sorsát a magára hagyott Magyarországnak. A Duna sem szolgált többé védelmére; a deczemberi nagy hideg vastag jégréteggel borította be. A mongolok újabb fogással bizonyosodtak meg az iránt, ha vajon átkelhetnek-e a folyón veszély nélkül. A balpartra ökörsordát hajtottak aztán bizonyos távolságra visszavonultak; a jobbparti lakosság átkelt a Dunán s elhajtotta saját vidékére a csordát. A próba meg

1) Erben, I. 480. és k. 11.

2) Erben, I. 486. l.

3) Narbonnei Ivó már idézett levele.

4) A már idézett levélben. Remusat összetéveszté a szászok grófját az az ország nádorával, a ki ez időben, mint már említök, Hederváry gróf volt.

5) Erben, 494. l. és Á r p á d k o r i o k m t. 133, 136. ll.

6) A feltétel nem teljesülvén, a meghódolást később IV. Incze semmisnek nyilvánítá.

7) Ezen episodot igen homályossá teszik főleg a keleti források, melyek e csatával hoznak kapcsolatba nyilván a saját ütközetre vonatkozó részleteket, így p. itt szerepeltetik Batut, alkalmasint Peta vagy Bajdár helyett.

volt téve; a jég oly szilárd volt, mint az oroszországi s középázsiai folyókon, hol az év e szakában oly gyakran szoktak átkelni a mongolok. A pusztulás sora most már Pannoniára is rákerült.

Esztergamra, a magyar egyházi központra nehezedett először a csapás. E kereskedő város nagyszámú idegen lakossága — németek, francziák, lombardok — megerősíté védműveit, melyek immár bevehetleneknek látszottak. Azonban ellenségük ravasz kegyetlensége kijátszotta számításukat. A foglyok ezrei, kikre az ostromlottak alig merték nyilaikat irányozni, kényszerítve lettek a sánczok mellett rőzséből valóságos falat emelni. E fal által fedve, harmincz hatalmas gép földdel telt zsákokat vetett a sánczokba s betöltötte azokat.

A város védői, látván, hogy nem menekülhetnek sorsuk elől legalább kincseik megsemmisítésével akarták büntetni az ellenséget, s felgyújtották raktáraikat. Dühre lobbanva a zsákmány elvesztésének láttára, karósánczot vontak a mongolok Esztergam körül, hogy senki se menekülhessen, s csakugyan oly pontosan hajtották végre a szerencsétlen lakosság lemészárlását, hogy állítólag alig tizenöt ember menthette meg életét. Mintegy háromszáz nő, szépségük s ékszereik által lefegyverezhetni remélvén a mongol vezért, eléje vezettette magát s lábaihoz borult; Batu azonban megvetéssel s könyörtelenül fordult el tőlük, kifosztatta s saját jelenlétében lefejeztette valamennyit.

Nincs miért ismételnünk e hajmeresztő leírásokat; Várad és Esztergam sorsából fogalmat alkothatni ezen, rombolásában a természet minden csapását felülmuló emberi csapás felől. Néhány erődített hely megmenekült; maga az esztergami várpalota, melyet hősiiesen védelmezett a spanyol Simon gróf; Székesfehérvár, a koronázó város, megoltalmazva tél végén a hóolvadás által, mely valóságos mocsarakkal vette körül; s a szent mártonhegyi-apátság, melynek ostromát a mongolok hirteleni elvonulása szakította félbe. A jobb parton is néhány városnak, köztük Nyitrának azon dicsőség és szerencse jutott osztályrészül, hogy mindvégig ellentállhattak.¹⁾ Viszont egy tatár sereg megrohanta Ausztriát s egészen Ujhelyig nyomult; a Nyugat azonban ezuttal is áthatolhatlan maradt. A közvetlenül fenyegetett fejedelmek és népek, Ausztria, Styria, Ka-

²⁾ Továbbá Komárom, Trencsén (Fejér. IV. 1-ső r. 295. és 2-dik r. 206. stb.) Roger, s utánna d'Ohsson tévednek, midőn azt állítják, hogy csak e három erőd menekült meg a mongol foglalástól.

rinthia a távolabbról jött német urakkal, köztük a bádai örgróffal, visszaüzték a betörőket, kik egyébiránt már maguktól is csakhamar elhagyandók voltak Európát.¹⁾ Utolsó erőfeszítéseiket is Magyarországnak kellett némileg visszatartani és megtörni.

Dsengisz-kán fiai szentségtörőknek tekinték a királyokat, kik dacolni mertek parancsoló izeneteikkel. Minden erejükből rajta voltak, hogy hatalmukba ejthessék személyeiket s megbüntethessék az ujjhuzásért. Kadánt küldték gyors menetekben Béla üldözésére. Az aggódó király nejét és fiát, szent István tetemeit s az egyházak kincseit már 1241. végén Dalmátiába küldötte. A királyné erős kísérettel és számos özvegygel Kliszsa szigetvárába menekült. Jan. végén szomorúbb volt a helyzet, mint valaha. Béla panasza fakadt, hogy elhagyták alattvalói.²⁾ Csakhamar értesült Kadán közeledtéről s a dalmát partok felé menekült, melyekhez számos sziget elég közel van, hogy könnyen ki lehessen rajtok kötni, s elég messze, hogy hozzáférhetlen menhelyet képezzen a tengerrel nem ismerős lovas-csapatok ellen. Zágrábtól a partvidékig nem volt hosszú az út s eléggé terhesnek látszott a mongolok vonulásának megakadályozására. Ámde Kadán annyira szomjuhozta a királyi vért, hogy átment a legnehezebb helyeken is, előcsapata kétszer-háromszor el is érte a menekülők kis seregét. A királyt csak Hudina és Sándor grófok elszántsága szabadította meg, a kik feltartóztatván az ellent, megmentették bajtársaikat, s ezért később megjutalmaztattak.³⁾ Midőn Kadán meghallotta, hogy ellensége eljutott a partokhoz, dühében maga elé vezettette s lefejeztette összes foglyait. Pedig a mongol vezérek közül ötöt tartották még a legszelidebbnek s legértelmesebbnek.

A veszély nem enyészett el, s a magyar király, néhány napot Kliszszában töltvén, hogy magával vigye családját és kincseit, elérte Spalatot, melynek lakossága körmenettel jött eléje s falai közt óhajta megtartani. A dalmát városok mindig a Magyarország és Velence közötti egyensúly egy nemének segélyével igyekeztek fenntartani függetlenségüket s a magyar felsőbbiséget kevésbé terhesnek érezték a kalmár köztársaságénál. A spalatóiak megható vendégszeretettel fogadták be a náluk menedéket kereső összes

¹⁾ L. narbonnei Ivó levelét, melyben egy angol száműzöttről is van szó, ki hímökké lett a tatár szolgálatban s ez alkalommal foglyul esett.

²⁾ Nos omnes barones regni deseruerant. — Omnes cognati et servientes nos dereliquerunt etc. (Fejér, 1-ső r. 335, 385. stb.)

³⁾ Fejér, IV. 1-ső r. 383. és 472.

földönfutókat, úgy hogy már nemcsak házaik, de pinczéik s nyilvános helyiségeik is megteltek velök. Béla talán éppen e feltorlódás miatt, vagy hogy ne legyen kitéve egy szeszélyes város gyakori izgalmainak, Trau várát választotta, mely csaknem minden oldalról a tenger által vala megvédelmezve. A kémei által értesített Kadán is megérkezett oda néhány nap múlva. Lóháton maga megsemmisítette a hely fekvését, s látta, hogy csakis önkénytes meghódolás vezetheti célhoz. Rendeletére egy szláv fogoly az ostromlottakhoz közeledik s így kiált fel: Miért harczoltok idegenekért. Adjátok ki őket s ne ölessétek meg magatokat érettük. Ezt izeni nektek Kadán, egy legyőzhetlen sereg vezére. E fenyegetések s a magyarok és a dalmatiai szlávok s olaszok elválasztásának e kísérlete nem vezetett eredményhez. Kadán serege a környéken maradt martius végeig, de komoly ostromot nem is intézhetett a vár ellen.

Valószínű (mert csak a későbbi diplomákban foglalt hivatkozásokból gyaníthatjuk), hogy a király tartózkodása e dalmát erődben több csatára s a vegliai Frangepáni grófok nagy szolgálataira is alkalmat adott. E félig olasz, félig magyar család fejei hajókat szereltek fel, katonákat láttak el fegyverekkel, mongol csapatokat vertek szét, szóval kiérdemelték, hogy hivatalosan »a király megmentésére küldött égi angyaloknak« neveztesse nek. Három más, valószínűleg slavon eredetű, ifju: Krez, Jegerlick és Raak, úgy említettnek, mint fejedelmüknek megmentői egy csatában, hol a keresztényeket »úgy fogdosták össze, mint a hálóba került halakat.«¹⁾ Talán kisebb vereségei vagy annak belátása folytán, hogy Bélát nem ejtheti hatalmába, délnek vonult. Kadán, elpusztította Raguzáig az egész partvidéket, aztán május hóban egy futárral Batu azon rendeletét vette, hogy kezdje meg visszavonulását. Az erdélyi bérceken s Bolgárországon át az egész sereg vissza készült térni Oroszországba.

Mi volt valódi indoka e visszavonulásnak? A németek és szlávok erélyes magatartásukban s az ellenségnek általuk történt megfélemlítésében keresik azt. Valóbbszínű azonban s az altaji népek szellemével és betöréseik természetével inkább megegyezik, hogy a visszatérésre részben a hegyek, folyamok s a középeurópai népek által eléjük gördített mindennemű akadályok, részben pedig, és főleg a nagykhán, Ogodai haláláról vett hir indította őket. Batu, Dsengis-khán leghirnevesb unokája, döntő befolyást volt gyakor-

¹⁾ L. Luciuson s Luciusnál spalatói Tamáson kívül részben Fejér. IV.

landó a trónörökös választására; vissza akart tehát térni Ázsiába. A kimerült Magyarországon már nem is élelmezhetvén magát roppant serege, új utat választott Bolgárországon keresztül, hol átvonulóban ki is pihenhették magukat. Junius hóban már Erdély csaknem egészen ki volt ürítve; tartottak azonban támadó visszatérésüktől, a mongoloknál gyakran észlelt e csselfogástól. Béla csak augusztusban mert visszatérni s a királyi család még szept. havát is Kliszsa szigetvárában töltötte.

A tatár megszállás utolsó napjai nem a legkevésbé kinteljesek valának. Batu és Kadán katonái tudván, hogy távoznik kell, nem kimélték többé semmit. Kegyetlen játékot űztek a foglyok szenvedésiből; olykor szabadon látszottak őket bocsátani, hogy aztán lemészárolják valamennyit. A kik, mint Roger, menekülhettek, nyomoruságosan vánszorogtak erdőről erdőre, árokból árokba. S midőn már nem kelle többé félniök az emberek vadságától, a haza földjére vetett pillantás mindenütt romokkal találkozott. A föld sok helyütt nem levén bevetve, valamennyi kortárs tanúsága szerint rémitő éhség támadt a következő hónapokban. Ugy szólva előlről kellett kezdeni a nemzeti életet s egy egész nemzedék viselte sulyát e tizenöt havi nyomornak. A mongol rémkorszak még sokáig nyomasztólag nehezedett a magyar nép képzeletére. Több ízben, nevezetesen 1247-ben s 1259-ben, azt hitte, választania kell újabb betörés s a mongolokkal való utált szövetség között. Azonban egyik is, a másik is ki lett kerülve; a pápaság IV. Incze s IV. Sándor alatt Magyarország irányában épen oly buzgalmat tanúsított IX. Gergely alatt, mint a mily tétlen volt IX. Gergely; s ha csakugyan fordult elő összeütközés egy tatár sereggel (1261),³⁾ a magyarok nem vereséget, hanem győzelmet arattak benne.

A betörés végeredménye Magyarországra szintugy, mint a polgárisult világra nézve nem volt oly végzetszerű, mint várni lehetett. A balsors és veszély fölélénkítették a nemzeti tevékenységet s a helyreállítás munkájában Béla király szilárdabbnak s türelmesbnek bizonyult, mint az ellentállás terén.⁴⁾ A parasztságot s polgár-

¹⁾ *Carmen miserabile*, c. XL. 6.

²⁾ L. főleg Pray évkönyveiben, I. 302, 316. és 320. ll. IV. Incze leveleit.

³⁾ Fessler, Klein, IV. k. II. fejt. — Szalay (II. 88.) kétségbe vonja hitelességet a tatárok ezen — állítólag igen véres — legyőztetésére vonatkozó elbeszélésnek.

⁴⁾ L. IV. Béla s V. István számos diplomáját *Endlicher Monumenta Arpadiana*-iban.

ságot rábirta házainak újra felépítésére, s a kipusztult arany s ezüst helyett rézpénzt veretett, mi egészen új dolog volt az országban, s megkönnyítette a földmivelés és kereskedelem újraéledését. Idegen gyarmatosokat, különösen németeket, hívott be az elpusztult tájak benépesítésére, s e feladatnak a fajukat jellemző szivós munkássággal tettek a behívottak eleget. Maguk a kunok is kegyelmet nyertek a háboru alatti magukviseleteért s külön kerületekben telepedtek le. Sőt még mongolok is nősültek meg, s maradtak állandóan az országban. A városok vitézül, s olykor, ha kellően meg voltak erősítve, sikerrel védték magukat, miért is új kiváltságokat nyertek s a királyi városok száma tetemesen megsaporodott. Erősebb védműveket emeltek a városok, sőt egyszerű kastélyok körül is, s megengedtetett magán váraknak építése, a mi csakugy, mint a normandok időszaka alatt Franciaországban, hozzá járult a hűbéri rendszer kiterjesztéséhez. A polgári s egyházi építészet, a katonai-val egyidejűleg, szintén fejlődésnek indult; királyi palota emelkedett Buda sziklatetőjén s a góth építészet a francia székesegyházak mintájára számos templomot emelt a magyar földön.¹⁾

Az egy pillanatig igen komolyan fenyegetett Európának Magyarország nemcsak azon szolgálatot tette, hogy saját veszedelmével tartóztatta fel a romboló árt, de meg is ismertette azt a világrésszel s lehetővé tette, hogy felhatoljon forrásaig. A Béla által kiküldött kutatók s a háboru tanui és elbeszélői első tanulmányozták a középzásiai népeket. Lehetőkké s gyümölcsözőkké tették IV. Incze hitküldéreknek utazásait, s főleg Marco-Poloét, ki a tudomány s kereskedelem számára végtelen új tért nyitott meg. A gondviselés így fordította jóra a rosszat s a polgárisodás fejlődésére a barbárság féktelenségét.

¹⁾ Toldi: A magyar műemlékek cz. a. e korszak kevés számú emlékeiről. (Az Archaeolog. közl. II. Pest, 1859.)

HETEDIK FEJEZET.

Az utolsó Árpádok s az első Habsburgok. (1242—1301.)

Mihelyt a mongolokon s az általuk okozott romboláson kívül egyébbel is foglalkozhattak, Ausztria lett főtárgyává a magyarok politikájának; előbb Ausztria magára, aztán a nagy Ottokár alatt¹⁾ habsburgi Rudolf diadaláig Csehországgal egyesült Ausztria. Oly mozzanatról levén szó, mely a legnagyobb mértékben érdeki az általános európai politikát, az osztrák hatalom megalapításáról, melyben nagy részök volt a magyaroknak is: külön fogjuk tárgyalni az utolsó Árpádok története fölött uralkodó ezen események sorát.

Osztrák Frigyes, mint láttuk, több határszéli megyének hatalmába ejtésére használta fel a mongol betörést, s azoknak megtartására az elpusztult Magyarország nyugalom utáni vágyát. Mihelyt azonban megtehetette (1246), hadat vezetett Béla a Lajthán át. A herczeg, a legharcziásb emberek egyike, szembeszállott a támadással. A kun lovasság elleni csatában, mely már-már előnyére ütött ki, sebet kapott arczán s halva rogyott le lováról. Fősvénysege s szigora miatt²⁾ sok ellensége levén, a krónikások, még az osztrákok is, kétesnek tartják, vajjon az ellenség-e, vagy az övéinek

¹⁾ Ottokárról s a magyarok, az osztrák s cseh uralkodóház közti küzdelemről l. főleg Palaczky cseh történetének 2-ik kötetét (136, 163, 173—184, 192 l. s az egész V. fejj.; a VI. fejj. tele van Ottokár magasztalásával), s Majláth: *Geschichte v. Oesterreich* első könyvét.

²⁾ *Cum esset severus homo, in iudicio districtus et crudelis, magnanimus in praeliis, in thesauris congregandis cupidus, terrorem suum sic fudit super indigenas et vicinos, ut non solum non diligeretur, sed ab omnibus timeretur.* (Cronica Augustensis, Frehernél II. 323 l. E krónika, s több más, melyeket idézni fogunk, elbeszéli Ottokár történetét is.

egyike mérte rá a csapást ¹⁾). Bármint legyen, a Babenberg-dynastia kihalt s öröksége, az osztrák főhercegség fölött megindult a küzdelem. A császárság volt azt elfoglalandó, a mit II. Frigyes olaszországi válságos helyzete daczára sem mulasztott el, e nagy hűbért unokájának, Frigyesnek, az utolsó Babenberg unokaöccsének, s később a szerencsétlen Konradin fiatal bajtársának szánván. Mig e császár, a középkori pápák legnagyobb ellenfele, élt, nem tétettek döntő lépések Ausztria elfoglalására, csak néhány eredménytelen pusztítás történt határszélein. A bajor herceg azonban, a cseh király, és főleg IV. Béla ki akarták kerekíteni országaikat, vagy mint ma mondanók, határigazítást óhajtottak e terület hátrányára. A mi IV. Incze pápát illeti, ő gyakran változtatta az eszközök tekintetében nézetét, de a czélra, a Hohenstaufenek trónjának megbuktatására nézve hajthatatlan volt.

II. Frigyes halálával (1250.) komolyan megindult a küzdelem, nem a német fejedelmek közt, mert a german nagyhatalom a sváb uralkodóház bukásával közvetlen s roppant rázkódást szenvedett, hanem a magyar és cseh királyok, vagy modernebb kifejezéssel élve, a magyarok s a szláv-csehek között. Inkább fajküzdelem ez, mint a fejedelmi házak versenye, mert II. Frigyes unokáira nézve csakhamar lehetlenséggé vált örökségüknek birtokba vétele. A legnagyobb, legdicványóbb, legvitézebb, legbüszkébb s legügyesebb cseh uralkodó, Przemysl Ottokár nőül vette a nálánál kétszerte idősb osztrák Margitot s ezáltal urává lett a főhercegségnek. Ha az attól függő Styriát is hatalmába ejtheti, félelmes hatalom támad Európa szívében, a magyar határszélen. Swatopluk Nagy-Morvaországának megujulását s a jövő szláv Ausztriáját jelentette volna ez.

Béla hasznára fordítván a styriai rendek függetlenségi törekvését, elfoglalta s fiának, Istvánnak kormányzására bizta e tartományt ²⁾. A Cseh- és Magyarország közti százados szövetség megszakadt. Az ellenségeskedéseknek Styria, sőt Morvaország is színhelye volt (1253.), hol egy magyar sereg nagy pusztítást követett el. A közvetítésre pápai küldött érkezett egy levéllel, melyben a szent szék magának igényelte az uralkodók közti döntésnek s a

¹⁾ Dubium est, utrum ab amicis vel inimicis circa oculum cuspidem vulneratus, de equo cadens opprenus occubuit (Arenpeckii Chronicon, Peznél, I. 1218 l.)

²⁾ Arenpeckii Chronicon, (Peznél, id. h.).

világ kormányzása fölötti felügyeletnek feltétlen jogát. A két király találkozott Pozsonyban, s Béla megtartá fia számára Styria nagy részét, a Semmeringig.

Németország azonban nem nyugodott bele Syria feláldozásába. Nagy volt az elégületlenség a császárságban, s nem csekélyebb az új magyar tartományban, melyet rosszul megválasztott helytartók elnyomtak. Elannyira, hogy Grätz város Ottokárhoz fordult s feltárta előtte kapuit. 1260-ban a nyílt küzdelem újra kezdetét vette. A cseh király akkor igen népszerű volt magában Németországban is ¹⁾, melyet habsburgi Rudolf később oly ügyesen fordított ellene; nagy részben németekből álló seregéhez csatlakozott a bradenburgi örgróf, a salzburgi érsek, a szileziai nagyok. Egészen a Rajna partjáig imádkoztak fegyvereinek győzelméért, sőt a kölni érsek a császári koronával való felruháztatását is tervezte, s csak a pápának akarata hiúsította meg e tervet. István herceg vezénylete alatt viszont nagyszámú lengyel és orosz állott. A Morva partjain több napig állott szemközt a két sereg, csak a kún lovasság bocsátkozott némi csatározásba. Ottokár megúván e tétlenséget, csapatainak hadműködése tekintetében kedvezőbb állásba vonult s a magyarokat átkelni engedte a folyón. Az ifjú királyfi egy krónikás szerint megfutamodást látott a csehek e visszavonulásában. Ottokár szerint, ki a pápához írott levelében panaszt emel a magyarok ellen, utóbbiak megsértették volna támadásukkal a fegyverszünetet. A magyarok által gyakran használt gyors, félkörű rohamot ezuttal végzetessé tette reájuk nézve az ellenség eszélyes tartózkodása. Istvánt súlyosan megsebesülve szállították el a csatából, melynek kimenetele csaknem oly gyászos volt, mint a sajói ütközeté. A csehek közül is igen sokan veszték el, részint sebeik, részint a roppant hőség következtében ²⁾ (a csata 1260. júl. havában történt).

Magyarország nem vala képes feltartóztatni az ellent, s Ottokár könnyű szerével eljutott Pozsonyig. A megkötött békében beérte Styriával, a mi szerinte nagy mérsékletnek volt bizonyága, azonban nem akart a barbarokkal szemben egy keresztény országot

¹⁾ Busson Arnold kimutatta (Archiv für Kunde Oesterr. XL. 131 s k. ll.), hogy a német fejedelmek két ízben, 1254-ben s 1255-ben terveztek Ottokárnak császárrá koronázását.

²⁾ Herimann. Altaheimsis (Böhmernd, II. 515 l.). — L. továbbá: Chronicon clauastro-neoburgense. (Pez, I, 462 s k. ll.).

meggyengíteni¹⁾. Kinyerte osztrák Margittal kötött házasságának felbontását is, a mely — általa kizsákmányolt — frigyből nem származtak gyermekei; s nőül vette Bélának egyik lányát, nem Margitot, ki szent életet élt a szigeten, mely nevét fenntartotta, hanem a szép Kunigundát. E békekötés s e családi frigy a két ország között tiz éven át békés, bár nem épen szívélyes viszonyt tartott fenn. V. István rövid uralkodása alatt (1270—1272.) folytatását látszott óhajtani e viszognak, habár nehezteléssel vette is, hogy pártütő alattvalói, sőt önnön családjának tagjai is hatalmas szomszédjához menekülnek. A két uralkodó Pozsony közelében, a Duna szigetén találkozott. Az ily összejövetelek csaknem mindig végzetesek valának a királyok barátságára nézve. Nem tudni, mi történt; de midőn István látta, hogy a cseh király hatalma alá hódítja Karinthiát, Krajnát, Istriát, s napról-napra fenyegetőbb állást foglal el, haragjában valóságos cselvetéshez nyult. Ötezer emberrel megszállta a Semmeringet, az egyetlen járhatónak vélt vonalat, melyen Ottokár új tartományaiból hazatérhet vala. Erélyes ellenfele azonban nagy veszteségekkel bár, de átvezette seregét a nehéz maria-zelli uton, s Istvánnak csak azon szomorú előnyt engedte át, hogy a foglyok ezreit hurczolhassa magával Magyarországba. A bibornokok collegiuma s a cseh rendek ülésterme visszhangzott a cseh hős heves panaszaitól²⁾. Roppant kárpótlást követelt, s nem engedvén magát megfélemlítettetni a Fertő tavának jege alá veszett néhány osztrák lovag szerencsétlen kalandja által, megrohanta Magyarország északnyugati részét. Kezdetben mindenki meghódolt vagy menekült előle; de a magyarok által ügyesen feltartóztatott serege önmagától elgyöngült s kénytelen lón visszavonulni. Ujabb békekötés azon állapotban hagyta a határokat, a melyben IV. Béla halálakor voltak, s Ottokár megígérte, hogy nem fogad be többé menekülőket s nem elegendik a magyar királyi család viszálykodásiba.

A cseh király mindeddig csaknem folyvást előnyben volt. Minden megváltozott habsburgi Rudolf trónrajutásával (1273.). E kis fejedelem egészen váratlanul azon pillanatban lépett a

¹⁾ »Maluimus pacis foedera reformare, quam vastando et debilitando magnum Ungariae regnum, ad idem et nostri terras dominii Tataris aditum aperire,« (idézve Palacky által, II. 184).

²⁾ Detestabilem perfidiam . . . per Stephanum R. Hung. perperatam, ad aures vestras deferimus cum querela etc. (Kézirat a bécsi könyvtárban, idézve Palacky által, II. 214).

germán császárok trónjára, midőn újabb bonyodalmak ütöttek ki Csehország és IV. László között. A pusztítás ismét kezdetét vette s Nyitrában súlyos nyomokat hagyott hátra. Rudolf belátta, hogy a magyarok természetes szövetségesei nagyralátó terveiben, s hogy e szövetséggel a maga előnyére törheti meg a büszke szláv uralkodó hatalmát. Meg kellett azonban előbb nyernie a németországi fejedelmeket, a mi nem volt nehéz; a császárt csaknem valamennyien támogatták, midőn a német birodalom testéhez Ausztriát, Styriát, Karinthiát és Krajnát visszacsatolandó, harczba szállott. Ottokárnak saját országaiban is sok ellenséget szerzett durva, olykor önkényes és kegyetlen szigora. Azon pillanatban, midőn száz szekér terhéből összeállított hidon átkelt a Dunán s Soprony elfoglalásával újabb csorbát ejtett a magyarok büszkeségén, azon pillanatban oly ellenséges hálózat fűződött körülte, hogy éreznie kellett romlásának közeledtét.

Hogy elháríthassa, szövetkezni kívánt a magyarokkal; azonban a király s a nemzet hallani sem akart ily szövetségről, midőn módjában volt megbosszulnia magát. A frigykötés Rudolffal történt meg. (1276.). Ottokár utolsó hívét Németországban, a bajor herceget, a germán közvélemény szorította rá, hogy a pártütő fejedelem ellen forduljon, kire hűbéri kötelességeinek megtagadásaért a császárság kimondta ítéletét. Ottokár csehországi ellenségei felhasználták e hatalmas szövetséget uralkodójuk romlásának betetőzésére. Annyira elhagyatva maradt, hogy meg kellett aláznia magát a békéért való esedezésig. Magyarország irányában nem változtak országa határai; el kellett azonban jönnie az ostromlott Bécs előtti császári táborba ¹⁾, lemondania minden igényéről Ausztriára, Styriára, Karinthiára és Krajnára, s hűségesküt tennie országainak megmaradt részére nézve.

Ily súlyos békét nem tekinthetett rövid megpihenésnél egyébnek az erélyes és gőgös fejedelem ²⁾. Több körülmény kedvezett készülődésének; az osztrákokban, s főleg a bécsiekben elégtelenséget keltett a jelenléte s követelő fellépése a rajnamenti németeknek, kiket idegenekül tekintettek; s a német fejedelmeket is közönyöseké tette császáruk iránt annak felette gyors sikere.

¹⁾ Nincs miért czáfolgatnunk Palackyval azon mesét, mely szerint egyszerre lehullott volna a sátor, s alatta meglátták a Rudolf lábainál térdelő Ottokárt.

²⁾ Palacky helyesen jegyzi meg, hogy Ottokár minden újabb engedménynyel csak bukását siettette, s hogy jobb lett volna mindent koczkára tenni mindenért.

Rudolf csaknem tehetetlenül állott ismét szemben fellázadt új tartományaival s a bosszút lihegő ellenséggel szemben. A magyar szövetség most már nélkülözhetlenné vált reá nézve, s meg akarta azt erősíteni azon házassági politikával, mely később alapját vetette meg családja szerencsésének. Már előbb Ottokár lányának kezét kérte egyik fia számára; most egy habsburgi lány jegyeztetett el Endre magyar herczeggel azon feltétel alatt, hogy segéd csapatokat kap s külön békeegyezkedés nem fog történni. E részletek s azon tény, hogy a császár tizerer embernél többet nem volt képes összegyűjteni, eléggé mutatják, mily főszerepet játszottak a magyarok a küszöbön álló döntő küzdelemben.

IV. László ötvenhatezer magyar és kun vitézzel aug. 14-én csatlakozott Rudolf kis seregéhez s 25-én megtörtént az ütközet Dürrenkrut mellett. A nyíllövésben jártas magyar seregnek engedte át a császár az első és második sorban való harcrolásnak veszélyes dicsőségét. Gondoskodott arról is, hogy ügyének vallásos jelleget adjon. Krisztus neve volt katonáinak harcziáltása¹⁾, míg a cseh király embereinek »Prága« jelszót adott, hogy figyelmökbe juttassa a cseh nemzetet fenyegető veszélyt. Ottokár megújítá szövetségeit, ezuttal a szláv népekkel, s oroszok és lengyelek képezték előcsapatát; tartaléksapatai pedig a styriai Milotának vezénylete alatt állottak, a ki később árulással lőn gyanúsítva. A kun lovasság gyors ijászai kezdték, s Csák nádor folytatta a küzdelmet. Az egy ideig bizonytalan, sőt a császár leesése által veszélyeztetett ütközetet a magyarok javára döntötte el Ottokár fiának elfogatása s Milota hadtestének megrémülése, mely jeladásul szolgált az általános bomlásra. A szerencsétlen cseh király kétségbeesésében a csata sűrűjébe vetette magát, s tizenhat sebtől vérezve esett el, melyeket nem tudni, saját emberei vagy az ellenség ejtettek-e rajta²⁾. Legtöbb valószínűsége van azon nézetnek, hogy egykori

¹⁾ In quatuor ordines suos scindit; primum et secundum Hungaris, aptis ad jacula, commendavit . . . tam Comanis quam Christianis pro signo nomen Christi praecipit invocare (Anonymi Leobienensis Chronicon, Peznél, I. 848.) Jerney a Nyelvkincesek függelékében egy magyar harcziáltást idéz, melyet Ottokár egyik német kortársa fenntartott s a német szövegbe igtatott. E kiáltásnak (Irruele fusto mingele) ily értelmet ad: Irj elő, fussatok mind elő.

²⁾ De interitu regis Ottokari nihil certi dicere possumus, quia diversa dicunt. (Ann. Otokarini, Pertznel, IX. 193.) Dubravius szerint (Hist. Boiémica. 165 l.) a császár megvesztegette Milotát s Ottokárt két styriai ölte meg, bosszút állván a cseh király által halálra ítélt testvé-

alattvalói közül többen szövetkeztek élete ellen. Ily nagy csapás nem érte még Csehországot; fiai közül tizenkét ezer vérzett el a csatamezőn vagy sodortatott el a Morva hullámai által, s a foglyok száma is ezerekre ment.

Megtörtént a középkor végszakának egyik legnagyobb eseménye, meg lett alapítva a Habsburgok hatalma, s megalapítva főleg a magyarok által ¹⁾. Ez volt az első történelmi érintkezés a magyar nemzet s azon szívós fejedelmi ház között, mely annyi rosszban s annyi jóban részeltette. Rudolf leveleiben a legnagyobb rokonszenvvel s elismeréssel nyilatkozik szomszédairól ²⁾. De szívének belsejében kevés hálát érzett. Alig tizenkét évvel később már azt jelenté ki Erfurthban, hogy Magyarország császári hűbér, miután IV. Béla hűséget fogadott II. Frigyesnek, tehát őt, a császárt illeti meg Szent-István koronájának adományozása. Ezen indokolatlan igényt — a mongolok ellen ígért segély tudvalevőleg nem érkezvén meg — ellensúlyozta a pápaságnak ellenkező s nem kevésbé alaptalan követelménye; s ezen egyensúly megtartotta trónján III. Endrét (1290.). Nem vonhatván főhatóságuk alá az egész országot, legalább egy részét akarták meghódítani a Habsburgok. Albert osztrák herceg hatalmába ejté Pozsonyt és Nagyszombatot; azonban egy Endre által összevont sereg visszaüzte őt s Bécset vette ostrom alá ³⁾. Albert, meghátrálni levén kénytelen a magyarok vitézsége előtt, mely csaknem mesés hőstettekben nyilatkozott, mérges hyrához hasonlította Magyarországot. Azonban ügyes atyja után császárrá levén (1293.), mégis rászánta magát az egyezkedésre e szörnyeteggel, s visszaadta mindazt, a mit elfoglalt, minden fennhatóság követelése nélkül. Valamivel később nőül adta egyik lányát Endre királynak, ki segítségére volt nassaui Adolf ellen egy derék hadtesttel Madács Pál vezetése alatt. (1298.). E jó szolgálat befejezte a Habsburgok érintkezését az Árpád házzal, a mely immár kihalóban volt, miután előkészítette nagyságukat.

rükért. — A Monachi Fürstenfeldensis Chronica szerint Rudolf megindulással szemlélte ellenfelének vérző, meztelen hulláját. (Böhmér, *Fontes rerum Germanicarum*, I. 8).

¹⁾ Solus Ungariae rex inclutus cum XL. millibus Ungarorum et XVI. millibus cumanorum Domini nostri obsequiis se aptavit. (Bodmann, *epist.*, idézve Palacky által. II. 270).

²⁾ Filios nostros carissimos, quos ut carne nostra et os velut ex ossibus nostris assumpsimus.

³⁾ *L. Chronicon clauastro-neoburgense*. (Pez, I. 472).

Ideje más szempontokból is áttekintenünk a honfoglaló dynastiának utolsó félszázadát. Foglaljuk össze előbb a királyi s nemzeti évkönyvek tartalmát; aztán befejezésül adjuk képét az 1301 előtti belállapotoknak.

Zára önkényt meghódolt volt a magyarok előtt; kénytelen lón azonban megadni magát a velenczéseknek, a király még (1243.) nem levén azon helyzetben, hogy segíthesse ¹⁾. Egy újabb egyezmény a magyar koronának csak a Zára által fizetett adó egy részét hagyta meg, a Dalmatia fölötti uralom jeléül. Csak tíz évvel később (1254.) s a viszály után, melyet a velenczések Spalatoban egy érseknek a nép hozzájárulása nélküli választása alkalmával támasztottak, sikerült Magyarországnak fölemelkedni hatalma romjaiból s Zára visszaengedésére kényszeríteni a velenczéseket. A többi határok más rendszabályokkal lettek biztosítva. Béla nem bizhatta ugyan választása szerinti fejedelemre Galicziát, de északi Szerbiából az örvidék egy nemét szervezhette a macsói bánság neve alatt. Szerémséget a mai Románia egy részével a János-vitézek kormányzása alá helyezte azon kötelezettséggel, hogy megvédjék minden betörés ellen. Subich István ügyes kormányzója volt Horvátországnak s Dalmatiának, s lecsendesítette egymással folytonos viszálykodásban élő városaikat.

Béla király már 1254. táján egyike vala a leghatalmasb s legtekinélyesb fejedelmeknek. Balsorsának fia, István lón okozója, vagyis inkább azon eszélytelensége, hogy elődeinek rossz példája szerint vágytársává tette saját fiát. Nemcsak megkoronáztatta, de átadta neki Horvát-, Szlavon- és Dalmátországot is. A Morva partján szenvedett 1260-i vereség után a Márjássy család alapítója a szép csetenei erdőséget nyerte ajándékba a királytól, midőn hirül hozta neki, hogy fia szerencsésen megmenekült. István párthívei azonban mindent elrontottak; atyja ellen támadván, a neki átengedett tartományokhoz erőszakkal megszerzé az Erdély fölötti uralkodás jogát is. (1262.). Az ősz király, mélyen megsértve e hálátlanság által, egész hajlandóságát ifjabb fiára, Bélára ruházta át. Újabb viszály után, melynek csak nehezen vethetett végett IV. Orbán közbelépése, mindent elkövetett, hogy kizárja a trónöröklésből Istvánt öcscsének javára. Először is megnyerte az utóbbi számára brandenburgi Kunigunda kezét, s a Duna-partján menyegzőjét hallatlan fényüzéssel ülték meg, melynek emléke fenn-

¹⁾ Dandolo, 357 l.

maradt; a magyar urak bibor ruhát viseltek, tollas főveggel s drága ékszerekkel. Aztán elűzték s birtokaik teljes elvesztésével fenyegették Istvánt, az ifju királynét és gyermekeiket.

Az utóbbiak pártja népszerűségnek örvendett, mely még nagyobbá lett e megpróbáltatásban. István csakhamar erős hadsereggel támadhattameg, s Pest közelében, Isaszegnél le is győzte (1267.) a királyt. Az ősz Béla, kénytelen levén mindent visszaadni fiának, ez időtől fogva csak névleg uralkodott. István, az ifjú király győzte le a bolgárokat s uralkodott egy ideig felettük; hozzá jöttek az Anjou-herczeg követei, kettős házassági frigyet létesítendő, a kis László herczeg s nápolyi Izabella, és Sánta Károly, a leendő sziciliai király és Mária, István leánya között. E nápolyi házasságok, Szent Lajos nagyralátó testvérenek e mély számítású eszméje, voltak ez időben főtárgyai politikájának. Így akarta előkészíteni vagy utódainak a magyar trónra jutását, a mely eshetőség ez időtől kezdve nem látszott valószínűtlennek s meg is valósult; vagy legalább szoros frigyet, mely lehetővé tegye keleti hódítási terveinek végrehajtását s a császárságnak és a németeknek legyőzését. Szükséges itt szem előtt tartanunk, hogy 1269-ben a hatalmas Ottokárt még german fejedelemnek, sőt Németország, Manfred és Konradin hazája legerősb védbástyájának tekintették.

Kevéssel az Anjou-házasságok megkötése előtt ismételt esküvel lett megerősítve az arany bulla s néhány újabb czikkely¹⁾). Ezeknek egyike kiváló fontosságu a magyar alkotmánytörténetben; csaknem egyidejüleg az angol alkotmány hason rendelkezésével, kötelezte a megyéket, hogy mindenik két-három nemest jelöljön ki a Székesfehérvárott évenként tartandó országgyűlésre, a mivel ismét egy lépés történt a képviseleti rendszer felé. A többi czikkelyek rendeltetése volt biztosítani egyfelől az udvarnokokat s várnépet személyes szabadságukban, másfelől a nemeseket jószágaik birtokában és — szomorú körjeleként a polgárháborúknak — az apakirály és királyfiu pártja közti szabad választásban. E szerencsétlen ellenlábaskodásnak 1270-ben lön vége IV. Béla halálával²⁾). Nem élhette túl fiát, Bélát, a kire állhatatosan számított bosszútervének kivitelében s gyűlölete István ellen annyira mély volt

¹⁾ IV. Béla legfontosb rendeletei össze vannak gyűjtve Endlichernél, 444—522. — Igen nagy számát közli azoknak Fejér és Wenczel.

²⁾ Lányáról, a margitszigeti kolostor később szentté avatott fejedelemsasszonyáról l. *Archaeologiai közl.* VI. 19 s. k. ll.

még halálos ágyán is, miként híveit s lányainak egyikét rávette, hogy a korona kincseivel Ottokárhoz meneküljenek.

V. István nem sokáig (1270—1272.) élvezte a királyi hatalmat, mely után annyira sóvárgott, s el nem vitatható tehetségeinek s népszerűségének daczára rövid uralkodásának nem maradt más emléke, mint lengyelországi tartózkodása, a hol igen szívesen fogadták¹⁾, és a csehek elleni szerencsétlen hadjárata. Mellgyuladásban halt el épen akkor, midőn Slavonia bánja, Pektári Joachim létrehozta a szövetséget habsburgi Rudolfal. IV. László (1272—1290.) még gyermek volt, habár már férje sicíliai Izabellának. Első évei sajnós vizálgodásokban teltek el, melyek vajmi gyakran kísérik a fejedelmi kiskoruságokat. Midőn már közeledett a korhoz, melyben maga kormányozhat, kicsapongóvá, szeszélyessé lett s alattvalói nagy részének gyűlöletét vonta magára a kunok iránti előszeretetével, kik az udvarnál s a hadseregben döntő befolyásra emelkedtek. A nemzet mindazáltal büszke volt Ottokár fölötti bosszúálló diadalára (1278.), de egyuttal elégületlen is, látván, hogy oly kevéssé veszi annak hasznát az önző s könnyelmű udvar. Az anya-királyné, maga is kún hölgy, ellenségeskedésben élt Izabellával, kit férje is elhagyott a kún hölgyekért²⁾. Ezen félig még pogány nép bebarangolta az országot, s elharácsolt mindent, a mihez csak hozzá férhetett, úgy hogy a pápai adószedők nem juthattak pénzhez. A király bőkezűsége daczára a papsággal szemben, panaszt emeltek a püspökök s a pápai küldött. László erre országgyűlést hívott össze, melyen a kun főnökök, Alpra, Uzak, Ozur, népük nevében ünnepélyesen megígérték, hogy mindnyájan a római egyház kebelébe térnek.

Ez ígéret kiindulás pontja egy egész alkotmányműnek³⁾, mely e barbar, s a nomád és rabló életre valószínűleg ráúnt nép viszonyait rendezte. A Duna és Tisza közt, a Kőröstől kissé északra, azon területet kapták, melynek ma is Nagy- és Kis-Kunság

¹⁾ Dlugosz, VII. 791 l.

²⁾ Egy osztrák krónikás e rajzát adja az akkori királyi erkölcsöknek: *Filium Caroli regis Apuliae habebat (Ladislaus) thori sociam, sed ea despecta atque repudiata, denique spreto conjugali thoro filiabus adhaesit Cumanorum paganorum . . . quarum illicito captus amore infatuatus sic depravatus est, ut in religione christianaefidei tepidus videretur, multo odio insectari caepit Ungaros, sed cum Cumanis et gentilibus secreta sua consilia dirigebat.* (Thomas de Haselbach, Peznél, II. 760).

³⁾ *Articuli Cumanorum*, s csatolványa, a *Constitutio de Cumanis* (Endlichernél, 554 és 560).

a neve. Az ország e része szenvedett legtöbbet a tatárjárás alatt, s e rendszabálynak kettős előnye volt, egyfelől a kipusztult vidék benépesítése, másfelől az állandóan megtelepedett kunok összpontosítása. Az új alkotmány által sátraik elhagyására s városokká csoportosuló házak építésére köteleztettek. Mint különös részlet megemlítendő, hogy a pápai követ kényszeríttetni akarta őket hajuk s szakálluk lenyírására s e megaláztatást csak a király közbenjárása hártotta el fejükről ¹⁾.

Nem könnyű egyszerre véget vetni valamely nép életszokásainak, különösen ha az támogatva érzi magát a hatalom által. László uralkodásának utolsó éve alatt sajátságosan zavaros állapotokkal találkozunk. A kunok, olykor sujtva, sőt le is győzve általa, csakugy folytatták rabló s kalandos életüket, bizonyosak lévén az iránt, hogy a király soha sem fogja őket komolyan megbüntetni. Sőt többet is tett; ellene szegülvén nemzeti zsinat tartásának, melyet a királyság jogaival ellenkezőnek látott, mialatt a Güssingenek, Pektáriak s más magyar s idegen eredetű oligarchák, mint megannyi kis király, osztották fel maguk között az országot, László nem hallgatván se a pápáknak, se másoknak tanácsára, a kunok körében tanyázott, sőt attól sem riadt vissza, hogy egy nem rég megtért muzulmán, Mízsét nevezze ki az ország nádorává. S a mi még különösebb, épen három kun vitéz, Árbocz, Törtel és Kemencse összeesküvése szabadította meg az országot e szeszélyes s rendetlen zsarnoktól ²⁾.

Az Árpád-háznak csak egy fisarjadéka élt még, II. Endre hasonnevű unokája. Velenczében született száműzött apától s a nemes Morosini Tomasinától. Születéshelye s nevelése inkább velenceivé, mint magyarrá tevék; 1278-ban Kun László magához hívatta s Slavonia herczegévé tette, hogy családjából legyen örököse koronájának. Sok nehézségébe került, míg III. Endre néven elismertette magát s megtalálta az ellenségei által elrejtett koronát. Tehetséges, művelt, békés szellemű, de egyuttal erélyes fejedelem volt. S szüksége is vala jeles tulajdonságaira, hogy megállhasson két hatalmas ellenfelével, a pápával s Rudolf császárral szemben.

¹⁾ Megkímélték őket az *abrasio barbarum et abbreviatio capillorum*-tól.

²⁾ A magyar történetírás egyik időszakában, mint Szalay megjegyzi, divat volt Kun Lászlót nagy királynak tartani, e nézet azonban gyökeresen megváltozott.

Láttuk már, mily nagyralátó terveik voltak az osztrák fejedelmeknek, s miként diadalmaskodott azok fölött Endre. A mi az e korszakbeli pápákat illeti, azt remélték, hogy az Anjou-házbeli hercegek előbb el fogják fennhatóságukat ismerni, mint a velencei függetlenségi érzettől áthatott Endre. Mária kiralyné, értesülvén testvérének, Lászlónak haláláról, egy pápai küldött által magyar királylyá koronáztatta Martel Károlyt, ki ez időtől kezdve az ország valódi uralkodója volt a római udvar szemeiben. V. Celestin s VIII. Bonifác nem is tekintették III. Endrét egyébnek, mint pusztán tényleges fejedelemnek, »állítólagos király«-nak, a kiről nem beszéltek s kinek nem irtak másként, mint a legélesebb hangon, s mindenért őt tevén felelőssé.

Szerencséjére az utolsó Árpád-királynak, a dalmát városok nem hajoltak meg Martel Károlynak V. Celestin által sajátkezüleg megkoronázott sarjadéka előtt, s a trónkövetelő meghalt, kiskorú fiat, Róbert Károlyt hagyván hátra, kit VIII. Bonifác csak örökösül jelölhetett ki a magyar koronának. (1297.). A nemzet valódi királya mindazáltal folyvást fenyegetve volt; utolsó éveit elkeseríték a pápai követ által még az országgyűlésen is ellene támasztott nehézségek, s VIII. Bonifác önkénye, ki az országot csak isten keze s a római szék által hirdeté megmenthetőnek. Róbert Károly elvégre egy partvidéki főúr, a brebiri gróf támogatásával bevonult Horvátországba s megkoronáztatott Zágrábban; a szertartást azonban a pápai követnek kellett elvégeznie, valamennyi magyar püspök távollétében. Endre mindennek dacára már épen megnyerendő volt a római udvar általi elismertetését, midőn a halál 1301-ben meglepte.

Nem veszett kárba folyvást megtámadott uralkodásának tiz éve. Nemcsak mindvégig fenntartotta magát, fenntartván egyuttal a nemzett nagyságát s függetlenségét is, de megorvosolta kormányzása Kun László visszaéléseit is. Tiszteletben tartotta a magyarok kiváltságait, melyek védelmére két ízben tett esküt; s másfelő velencei szokásai a kereskedelemre irányozták tevékenységét. S e kettős szempontból figyelemreméltó lépéseket is tett. Bejárta az országot, s nem akadván fenn a nagyok ellentállásában, melyet Madács Pál épen úgy megtudott törni, mint legyőzte nassaui Adolfot, jóvá tette az igazságtalanságokat, megbüntette a gonosztevőket, visszaadását követelte a korona jószágainak. Az országgyűlések a lehetőségig rajta voltak, hogy a közbéke megszilárduljon

s az ország területe a feldarabolástól megóvassék ¹⁾). A király Erdélyben is tartott egy országgyűlést, hogy begyógyítsa e sokat szenvedett országrész sebeit s visszahelyezze kiváltságaikba különböző fajú lakósaikat. A háború által megviselt városok sok szabadságot nyertek, a zsidókat s idegeneket a kereskedés fejlesztése czéljából szíves fogadtatásban részesíték. Egészben véve, az utolsó éveire rázúdult nehézségek daczára, méltóan fejezte be III. Endre az Árpád-királyoknak kétségkívül egyenlőtlen, de dicsőséges sorát.

1301. táján a magyar monarchia helyzete hasonló volt a városéhoz, melyet külső városrészek vesznek körül. Az uralkodó isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szerbia, Galiczia, Lodomeria, a kunok és bolgárok királyának czímezte magát. E hangzatos czimek némelyike pusztán pillanatnyi birtoklásnak volt emléke, például Galicziára s Lodomeriára nézve; a szerbek pedig nem hűbéresek, hanem szövetségesek valának s a bolgárok feletti fennhatóság kis területre szorítkozott. Viszont Erdély nem szerepel e felsorolásban, hanem bele volt foglalva a sajátképeni Magyarországba ²⁾). Azt jelenti-e ez, hogy a szokások, kiváltságok s törvényhozás egészen azonosak voltak? Épen nem. Az Endre jelenlétében tartott 1291-i országgyűlés, mint maga az ország, a három nemzetre, a magyarokra, székelyekre és szászokra volt feloszolva; az oláhoknak, bárha számuk a legnagyobb vala, nem volt törvényes létezésük, tulnyomó részük, a parasztság, nem számítván, a régi kenézek pedig lassanként beolvadván a magyar nemességbe. Az utóbbinak volt birtokában az országnak megyékre osztott nagyobb része, egy királyi vajda kormányzása alatt. A székelyek valamennyien szabadok s nemesek voltak, háború idejében válogatott lovascsapatot alkottak, s a határ állandó védelmével levén megbizva, királyi grófjuk alatt mentek valának minden adófizetéstől, csakis ököradóval tartoztak, midőn a király megnősült vagy gyermeke született. Láttuk már, mily nagy volt az erdélyi szászok függetlensége, s mi volt a kunok, besnyők, oláhok és bolgárok lakta szörényi és macsói bánóság. Jeleztük Lászlónak, Kálmánnak s utódaiknak ügyes politikáját is Slavoniával, Horvát-

¹⁾ L. az 1298-i országgyűlésről Kovachich: *Vestigia comitiorum* I. Supplem. 53 és k. 11.

²⁾ E területre vonatkozólag egyházi szempontból l. a tudós Benkó, *Milkovia-ját* (Bécs, 1781.), melyben a történelmi földrajzra nézve igen sok a becses részlet.

és Dalmátországgal szemben; a partvidék városai s a szigetek csaknem teljes önállóságot élveztek; a terület többi részére nézve pedig a királyi helytartó (bán), a nemességet s papságot gyűlésekre hívta össze, melyeken törvényeket hozhattak, azon feltétel alatt, hogy ne ütközzenek az egész királyság törvényeibe.

Politikai s társadalmi tekintetben Magyarország, a gyakori polgárháborúk okozta sebek és nyomor daczára, egyike volt a legkedvezőbb helyzetben levő európai államoknak. A királyság nagy helyreállító tevékenységet fejtett ki IV. Béla s III. Endre alatt, sőt kivivott ereje s a szilárd intézmények még IV. László gyászos korszakában is képesíték némely üdvös rendszabályokra. A kiváltságlevelek, melyekben a szükséghez képest egyes városok és vidékek lakossága részesült s a bölcs belügyi politika más intézkedései csaknem oly számosak ő alatta is, mint a másik két király idejében. A korona megtartá nagy hatalmát s a katonai rendszer bizonytalansága mellett is válságos időkben áldozatkész seregére számíthatott ugyan, de mégis legalább állandóan nem vihette a zsarnoksággig. Az 1223-ki alkotmány nem volt holt ige; élt a papság, főurak s köznemesség javának szellemében. Ismételt esküvel erősíték meg, a mi azt bizonyítja, hogy gyakran esett rajta sérelem, de azt is, hogy nem engedték feledésbe menni.

Sajnos, nem akadályozta meg új meg új várak keletkezését még ott is, hol az ellenség fenyegetése nem tette azokat szükségessé, s III. Endre és az 1291-ki országgyűlés minden erőfeszítése daczára; de megakadályozta azt, hogy e várak az ország feldarabolásának eszközeivé váljanak. Nem gátolhatta meg, hogy a nagyok több hivatalt egyesítsenek kezeikben, de nem engedte, hogy azokat felbonthatlanul összekötött örökségükké tegyék. S nem engedte át, a mi lényeges dolog volt, a pénzverést. Elkobzásnak s a vásárjog elvesztésének büntetése alatt tiltva vott akadályokat gördíteniök a királyi pénz forgalma elé. »Az egész királyságban csak egyféle pénznek szabad lennie,« mondja határozottan az 1298-ki gyűlés.

A köznemesség oly bizalmatlan volt a nagyok iránt s annyira tartott az önkényes zsarolásoktól, hogy nemcsak rendszerint képviselteté magát az 1267-ki országgyűlés óta, nemcsak részt kívánt venni a nádor s más méltóságok választásában, hanem ki is akarta 1298-ban rekeszteni a zászlósurakat az országgyűlésből. Lassanként megállandósult a király tanácsába meghívott főurak s főpapok

és a nemesség képviselője közti megkülönböztetés. Az angol alkotmány fejlődésével való párhuzam itt is szembeszökő, azon különbséggel mégis, hogy az aristocratia Magyarországon soha sem játszotta azon szerepet, melyet az angoloknál.

A kis nemesség további ereje a megyegyűlésekben rejtett, melyek rendes időközökben tarttak s válságos időkben le nem rombolható menhelyeivé lőnek a hazafiságnak. Lassanként meghonosult végül e nagyszámu nemes családnál azon szokás, hogy keresztneveik mellé rendszerint birtokaiktól kölcsönzött öröklő nevet csatoljanak s a czimerek által való megkülönböztetés gyakorlata is elterjedt. A nemesség ilyformán mindinkább különálló testületet képezett, viszonylagos democratiát szemben a koronával és a nagyokkal. A hűbéri áramlat folytatta az alsóbb osztályoknak átalakítását a többi európai államok mintájára. A királyok által kegyelt, buzdításban s kiváltságokban részesített polgárságnak nem volt politikai jelentősége.

Kereskedelmi szempontból annál nagyobb volt, bárminő fajhoz vagy valláshoz tartoztak legyen tagjai. A zsidókat egyenesen pártfogolták IV. Béla törvényei, III. Endre alatt pedig a királyság többi lakosaival megegyező jogokat nyertek. A ki megsebezte valamelyiköket, birságot fizetett a királynak s kárpótlást az áldozatnak; iskoláik védelemben részesültek; az ellenük részrehajlásban vétkes bíró hivatalát vesztette. A zsidó nem volt elítélhető kereszténynek tanúságtételére; joga volt zálogra kölcsönt adni s a zálognak erőszakos elvonása súlyos bűncselekvényként toroltatott meg. A más államokban üldözött fajnak nyújtott e sok kiváltságot csak azon óhajtság teszi megérthetővé, hogy a kereskedelem terén buzgólkodó népességet édesgessenek be az országba. Más idegenek, németek és olaszok is hozzájárultak a közjólét emeléséhez. A szőlőművelés elterjedt s termése máris kiviteli czikkül szolgált. A Duna volt a főkereskedelmi vonal, s fő rakhelye a romjaiból csakhamar felemelkedett Esztergom, habár a kereszties hadjáratokra visszavezethető kereskedelmi áramlat mindinkább a tengeri utat kereste. A vámok meglehetősen magasak voltak s folyvást küzdeni kellett a *lucrum camerae* visszaélései ellen. Magyar aranyok még nem voltak, de a byzanciak s ujabban a florenczi aranyok mindenütt forgalomban állottak.

Az igazságszolgáltatásban nem történt lényeges változtatás; említést kell azonban tennünk több fontos tényről. A nádorispán

vándor birói széke elé igen sok per kerülvén, e méltóság helyettest nyert az országbiróban, úgy szintén a főispánok is az alispánokban. A nádor ítéletei nem levén felebbezhetők, III. Endre alatt szükségesnek vélték legalább négy ülnököt adni melléje, az ítéletmondás nyilvánosságával. Olykor ünnepélyes birói szék volt ez, s elment felkeresésére s megbüntetésére a legtávolabbi megyék hirhedt gonosztevőinek. A nemzeti szokás általában föléje helyezte a nyilvános vitatással kapcsolatos ítéletmondást a III. Béla által behozott s IV. Béla részéről is felkarolt írásbeli eljárásnak.

Meg kell említennünk a perdöntő bajvívások ¹⁾ növekedő fontosságát is épen akkor, midőn kevésbbé gyakoriakká lettek Európa többi részében. Az igazság felderítésének e módja Magyarországon nem volt törvény által szabályozva s határozott formákhoz kötve. Nem maradt fenn egy kihívólevél sem, s midőn 1253-ban Roland nádor az isten ítéletének engedte át (*judicio Domini judicis committentes*) a főurak egyikét s Karcsa vitézt, ez inkább a tény megjelölése volt, mintsem hivatalos forma. Olykor a bíró választást rendelt a perdöntő bajvívás vagy meghitelt tanuk általi nyomozás közt; legtöbbször azonban hivatalának erejénél fogva határozta el a bajvívást. A ki vonatott részt venni benne, bűnösnek tartatott; igen gyakran egyébiránt rendezték a felek ügyöket meg e bajvívásra kitűzött nap előtt.

A jelen fejezetet megelőzőleg elbeszélt események különböző színben tüntették fel a főpapságot; a vétkeik s büntetteik miatt elüzött főpapok mellett olyanokat is látunk, kik a becsület mezején szenvedtek halált hazájukért s hitükért. A magyar egyház ²⁾ nemzeti függetlensége s a római udvarhoz való viszonya tekintetében is két ellenkező irányt jelezhetni; a jóval erősebb kedvező volt a tizenharmadik század alatt a szentszék növekedő uralmának, a mely annyira ment már, hogy megsemmisítette a káptalanok általi választást s a királyi kinevezést, sőt az ország primásának székebe idegen papot helyezett. Minden kezére játszott, a század álta-

¹⁾ Kivonatát adjuk itt, s a III. könyvben is Pesty kimerítő s okmányokkal felszerelt munkájának a »per d ö n t ő b a j v í v á s a k t ö r t é n e t é«-ről. Pest, 1867.

²⁾ E korszak alatt három nemzeti zsinatot tartottak 1256-ban, 1279-ben s 1294-ben. *L. Saera concilia*, I. 87. 91. 132.

lános eszmeiránya (melyet VIII. Bonifác bukása Szép Fülöp elleni küzdelmében egyszerre megszakított), a pápai követek befolyása alatt tartott zsinatok, a szigorúan fegyelmezett új egyházi rendek, sőt még a patarenok ártatlan eretneksége is, mely lángragyulasztotta a szerzetesek térítő buzgalmát. A tatárpusztítás újabb lökést adott az egyházi építészetnek. Góth befolyás kezdte elfoglalni a római styl helyét. Sajnos, az e körbeli egyházakból s kolostorokból szintugy, mint a palotákból csak néhány rom maradt fenn.

A szellemi művelődés szempontjából ¹⁾ nem mutathatunk rá oly haladásra, minőt meg lehetett volna várni a tizenharmadik század végén. A papság, nagy mértékben elfoglalva birtokai, folytonos viszállyal s hatalma által, nem tett oly szolgálatokat, mint a szent királyok és Kálmán idejében. Az eretnekségnek a legszélsőbb tulságig hajtott félelme a budai zsinaton (1279.) megszabta a szerzetesek által megszerezhető ismeretek mértékét a nyelvtanban, theológiában s logikában, és eltiltotta őket a külföldi nagy iskolák látogatásától. Azonban mégis Párisban és Bolognában nyerték kiképeztetésüket a veszprémi Studium generale tanárai, a mely egyetemszerű intézetben a nemzeti szellem hajlamaihoz képest a doctores utriusque juris voltak legnagyobb számmal. Az ifjabb tanulók segélyezésben részesültek s egy társaság megszerezte számukra a Párisba utazás eszközeit, hol a német tanulók sorában foglaltak helyet. A könyvek némileg megszáporodtak a keresztes hadjáratok óta; többé nem kellett Keletre utazni szent Jeromos iratainak megszerzése végett, s nemcsak Kálmán érdemelte meg a Könyves nevet; egy egyszerű plébános tizenhét kötetet hagyott hátra s Rogert nagy könyvtár tulajdonosának tartották. A biblia egyébiránt még 1263-ban is oly ritka volt, hogy csak fél falu árán lehetett megvenni.

A latinnak, a tanulmányok, canonjog, papság, krónikások s III. Béla óta az egész peres eljárás s közigazgatás nyelvének terjedése s a királyok házassága daczára idegen fejedelmekkel, kik hazájukbeli híveket hoztak be, a nemzeti nyelv sokkal jobban fenntartá magát, mint hinni lehetne. Magyar szavak bőven fordulnak elő a tizenharmadik századból fennmaradt igen sok okmányban. A korunkig fennmaradt legrégebb törvények latin formája kétségtel-

¹⁾ Az ide vonatkozó kérdésekre nézve, melyekről a jelen vagy az előbbi fejezetekben van szó, l. Toldy irodalomtörténetének második korszakát.

lenné teszi, hogy magyarból lőnek lefordítva, mely a politikai tanácskozásoknak, a népi és egyházi szónoklatnak, s még az udvarnál is a nemzeti költészetnek, III. Endre kóbor zenészeinek s László bohócainak nyelve volt.

Idézzük az Árpád-korszak történetének befejezéseül Szilágyi e sorait: ¹⁾ Az Árpádoknak »a nemzet sokat köszönhet; a vezérek elfoglalták s megtarták a hazát; a királyok az ázsiai intézményeket európaivá változtatták; megszorították az ország lakosságát, megőrzék függetlenségét a három legnagyobb európai hatalmasság ellen, a pápa, a német s a görög császárok ellen.«

¹⁾ Erdélyország története, I. 72. l.

HARMADIK KÖNYV.

Az Anjou-ház. (1301—1382.)

ELSŐ FEJEZET.

Róbert Károly.

Soha nem vala gondosabban előkészítve egy dynastiának hatalomra jutása, mint az Anjou-ház¹⁾ egyik ágának fellépése Szent-István trónjára. Szent-Lajos rettegett fivére, Manfred és Conradin kegyetlen legyőzője, egy nagy latin birodalom képzeleti megalapítója a keleti világban, ki tudott bontakozni e távoli ábrándoktól s könyörtelen ítéleteiből, hogy utódai számára a dunai királyságnak szerényebb útját egyengesse. Kettős házasság Arpád ivadékinak legközelebbi rokonaivá s valószínű örököséivé tette az Anjou-hercegeket. Anjou Károly fia és unokája, türelmetlen örökösök, a korona igénylésével még a magyar nemzeti dynastia kihalásáig sem várakoztak; III. Endre csak alig volt képes megvédeni koronáját Martel Károly ellen s 1301-ben bekövetkezett halála az utolsó akadályt is elhárítani látszott a nápolyi trónkövetelő elől. Különböző körülmények mindazáltal az uralkodásköz egy nemét idézték elő, mielőtt az ifjú Róbert Károly megkoronáztatásával kezdetét vehette volna a magyar történelemnek elég hosszú és dicsőséges korszaka, a capeti királyok uralkodása.

Nem volt szó sem III. Endre kiskorú gyermekeiről, sem valamelyik hatalmas főúr megválasztásáról; mindenki egyetértett arra

¹⁾ Fessler, Horváth, Szalay s Majláth egyetemes történeteinek min-denikében a második kötet egy része az Anjou-háznak van szentelve. — Katonánál (*Historia critica regum Hungariae*) a VIII.—X. k. — Thuroczinál a 2-ik könyv vége s a 3-ik eleje, magában foglalván Kükül-lei János krónikáját.

nézve, hogy az Arpádházzal rokon idegen fejedelmek valamelyike választassék meg. De melyiket válaszzák, egy francziát, csehet vagy németet, Robert Károlyt, Venczelt vagy Ottót-e? VIII. Bonifác pápa élénken óhajtá a nápolyi francia herceget s szokásos hevességével mélyen megbántotta a magyaroknak annyira érzékeny nemzeti önérzetét¹⁾. Ez volt az időpont, melyben Szép Fülöp hírneves és szerencsétlen ellenfele egészen el volt telve büszkeséggel s a siker örömeivel. A föld országai megannyi hűbérnek látszottak előtte, melyekkel egyetlen s legfőbb souverainitása tetszés szerint rendelkezhetett; s mennyivel inkább még a magyar királysággal²⁾, mely fölött több elődje közvetlen fennhatósági jogot igényelt. Követe, az ostiai püspök, nem utasításokkal érkezett meg, hanem a főuraknak s főpapoknak szóló feltétlen rendeletekkel való szorgalmazandó Róbert Károly elismertetését.

Elég volt ez arra, hogy az ily tulságosan ajánlott követelő ellen felkeltse visszatetszését a magyar nemességnek. Hozzá szegődött két hatalmas személyiséghez, Csák Mátéhoz, roppant földterület s egész hadsereg urához s János kalocsai érsekhez, kik Venczelt hívták be, míg a pápa akarata előtt meghajolt primás az Anjou-herceget hívta Esztergamba s koronázta meg. Kevéssel utóbb a cseh herceg hivei hatalmukba ejték az egyházi székvárost, s ugyanott Venczelt is megkoronázták. VIII. Bonifác, felháborodva e vakmerőség fölött, ezeket írta követének: »A mi tisztelendő testvérünk, János kalocsai érsek, ha ugyan lehet őt tisztelendőnek nevezni, annyira ment örülségében, hogy meg merte koronázni a mi kedves fiunkat, Venczelt³⁾.« Hasztalan volt egy ideig minden erőfeszítése az ostiai püspöknek; hiába hívta össze gyűlésre a papságot; vissza kellett vonulnia a székváros felkelt népe elől, mely írtózott a nápolyiaktól s befolyásuktól az országban.

VIII. Bonifác nem hagyott ugyan fel igényeivel a világi hatalomra, melynek sóvárgása soha sem volt oly heves lelkében, mint lealázó vereségének előestéjén, azonban Magyarországra vonatkozó politikai terveit érvényesítendő, ügyesebb s kevésbbé

¹⁾ Pray, *Annales*, a. 1301 és k. és Fejér, *Cod. dipl.* VIII., 1. közlik az e korszakra vonatkozó fontos okmányokat.

²⁾ *Ungariae regnum SS. Romanae Ecclesiae a beato Stephano, primo rege Ungariae Christiano, cum omni ejus jure ac potestate devote oblatum fuit.* (VIII. Bonifác levele, Pray, a. 1301.)

³⁾ U. o.

dölyfös módokhoz nyult ¹⁾). Albert császártól segélyt szorgalmazott az Anjou herceg részére, a mi teljesen megfelelt a Habsburgok azon keletkező tradíciójának, hogy a lehetőségig beavatkozzanak a szomszéd királyság ügyébe. Egyébiránt nem annyira fegyveres szövetségről, mint inkább kedvező ítéletmondásról volt szó. A pápa felszólításához képest Bécsben vala előterjesztendő a két fél jogcímeit. Az eredmény azonban előrelátható lévén, csakis Róbert Károly védői mentek oda. A cseh király mélyen fel volt ingerülve nemcsak a római udvar ellenségeskedése miatt fiával szemben, hanem azért is, hogy a pápa a néhány hó mulva egyszerre oly hiressé vált Anagni városkában megtagadta követeitől a lengyel királyi címet, melyet uruk, mint mondá, a szent-széknek ez országra vonatkozó jogai ellenére viselt. II. Venczel király hallani sem akart tehát a császári vagy a pápai választott bíróságról; tudtára adta fiának, hogy a magyar nép választása reá esvén, nincs szüksége egyéb megerősítésre; s számított a szövetségese, Szép Fülöp által kivivandó sikerre a nagy és komoly küzdelemben, mely két százados ellenséget, a császárságot s pápaságot kibékítette az egyház ifjabb gyermekének, a francia királyságnak növekedő hatalmával szemben. Szóljunk más, előre nem látott folyományairól is e küzdelemnek, mely többé-kevésbé közvetlenül egész Európát érdekelte. A francia királynak, a Capet-ház fejének s az örökös monarchia legkiválóbb képviselőjének védelmeznie kellett a nép szabad uralkodó-választási jogát saját nápolyi rokonai ellen, a pápával szemben, ki a magyar királyságot örökösnek s nem választónak hirdette, s panaszokban tört ki szerencsétlen helyzete fölött ez országnak, melyet szentszéki tulajdonul igényelt.

»Láttam a liliumok bevonulását Anagniba s Krisztust fogoly-nak helytartója személyében.« E felkiáltása a florenczi költőnek szemeink elé varázsolja VII. Bonifác megaláztatását, s később halálát, mely egyszerre megváltoztatá a politikai helyzetet Magyarországon, valamint más államokban is. A két Venczel párthívei annál biztosabbnak tekinték ügyük diadalát, mert az új pápa, XI. Benedek, régebben a szentszék magyarországi követe, ismerte a magyarok ingerlékenységét, s tőle kedvező eldöntést lehetett várni. Azonban előbb halt meg, hogysen e remény alapos voltát

¹⁾ Róbert Károly pénzsegélyt is kapott a nápolyi királytól s külesönt a florencziektől. (Magyar dipl. emlékek, kiadva Wenzel által. Budapest, 1874. I. 152 és 174).

igazolhatta volna. A szent szék évekig (1304—1305.) betöltetlenül maradt s ez időközben a szláv fejedelmek több hívők neheztelését vonták magukra, s a cseh király, miután előbb megkísérlette volna fiának a magyar trónon való fenntartását, magával vitte őt, ki csakhamar követendő vala atyját a cseh királyi széken. Sok nehézségbe ütköztvén saját örökös tartományaiban való elismertetése is, lemondott Venczel a magyar koronáról s Ottó bajor herczegre ruházta át jogait. Most már csak a bajorok s Anjouk maradtak a küzdtéren.

Érdekes megtekinteni, kik voltak a german trónkövetelő párthívei. A legerélyesebbek távol az ország központjától, az Erdély völgyeiben lakó szászok valának ¹⁾, azon kapocs folytán, melyet ma ethnographiai rokonságnak neveznénk. Egy nyelvükön beszélő, fajukhoz tartozó királyt föléje kellett helyezniök a nápolyi francziák uralmának, melyet őszintén nem is ismertek el soha. Az erdélyi vajda, Apor László is előnyösbnek látta magára nézve a szegény, szellemi tehetség és tekintély nélküli Ottó elismerését, ki később foglyává s kezeiben pusztá eszközzé lett. A nagyok némelyike még megmaradt pártján; mellette volt azonban főleg a magyar nép szemeiben mindenható varázsszer, a szent korona birtoka. A hódolattal környezett diadém övezte homlokát, s a nép ragaszkodásának megnyerésére azon jó gondolata támadt, hogy visszaküldje bajor kíséretét, a magyarok ellenszenvvel viseltetvén az idegenek iránt, jöttek legyen akár Olasz-, akár Németországból. Király és nemzet azonban nem soká örvendhettek egymásnak; az uralkodó személye és a korona is az idegenek kezeiből a dícsvágyó Apornak került hatalmába, s a királyi uralom komoly gyakorlásának hosszas szünetelése módot nyujtott Róbert Károly hívének, a szigorú esztergami érseknek mindazok önkényes és kegyetlen megbüntetésére, kik négy évvel előbb Budán a pápai követ elleni felkelést intézték.

Az Anjou-ház párthiveinek hibái daczára, sikerült jelöltjüknek, ellenei eltávolításával, hódolatra találni az egész országban. Különben is a pápaság, midőn avignoni palotájában megkezdendő volt »babyloni fogság«-át, a politikai szellemből, mely hatalma tetőpontján vezérelte, jóval többet őrzött meg, mint általánosan hiszik. Épen akkor, midőn a nemesség nagy része a Rákos mezején kikiáltani készült Róbert Károlyt, V. Benedek bullát bocsátott

¹⁾ Szilágyi: Erdély tört. I., 86 s k. ll. — Teutsch: Gesch. d. siebenb. Sachsen, I. 93 és k. ll.

ki trónra lépésének ellenzői ellen, nem feledkezvén meg a bajor hercegről sem ¹⁾. Kevéssel utóbb követje, Montefiori Gentilis a fő helyet foglalta el egy ünnepélyes országgyűlésen. Hosszú beszédet tartott ²⁾, melyre tetszéssel hallgattak, míg az ország sorsa s a pápa érdeklődése annak jóléte iránt képezték tárgyát; de a mely élénk s határozott ellenmondást keltett, midőn a szónok azt kezdte fejtegetni, hogy a magyarok a pápa kezeiből nyernek királyt. A nemzetnek nem volt ugyan ellenére, hogy uralkodója megnyerje a pápai megerősítést, ragaszkodott azonban az őt megillető választási joghoz ³⁾. S a követ közbenjárása csakugyan e korlátok közé szorítkozott. Uj koronázás volt szükséges, a magyarok nem ismerhetvén azt el, hogy a két előbbi — ugyanígy nevezett — szertartás Róbert Károlyt királylyá tette volna. Egy dolog azonban hiányzott, maga a szent korona. A követ, ki igen jól ismerte e nemzeti jelvény fontosságát, egy más korona felszentelésére határozta magát, s a trónra igtatás megtörténhetett. Róbert Károly latin és magyar nyelven szerkesztett minta szerint tett esküt. A római egyház iránti hűség, az egyházi javak tiszteletben tartása s azon ígéret, hogy nem támaszt igényeket a pápai birtokokra, köztük a nápolyi királyságra, képezték főpontjait ezen okmányoknak.

Misem oly szívós, mint a nép némely előítéletei. Hiába lón az új korona a pápa nevében felszentelve, mégsem volt az a szent korona, s a szertartást nem tekintette jogérvényesnek a nemzet. Nagy volt az öröm, midőn Apor László végre átadta a történelmi kincset Omode nádornak. Negyedik koronázást határoztak el, bármily sérelmesnek tekinthette is a szent Szék képviselője ezen újabb ünnepélyt. Gentilis természetesen nem jelent meg ez újabb s végleges beigtatáson, mely megsemmisíté, a mit ő imént anyyi fáradsággal készített elő. Helytelen volna e nemzeti ragaszkodást gyermekes makacsság jeleként itélni el. A koczán forgott érdekeknek sokkal nagyobb volt a jelentősége két ércdarab fölötti

¹⁾ *Ipsium quoque Ducem Bavariae attente monemus, eique districte injungimus sub similibus excommunicationibus . . . ne se regem Ungariae nominet.* (Pray . . . ann. 1307.).

²⁾ Fejér, VIII. 1. 264 és 333.

³⁾ *Nolebant, nec erat aliquatenus intentionis eorum, quod Ecclesia romana, vel ipse Dominus Legatus saepedicto regno de rege nullatenus provideret, sed placebat eis quod illum, quem ipsi ex antiquo et approbato regni more vocaverant, legatus . . . in regem verum Hungariae confirmaret.* (Pray, 1308.).

versenygésnél. A régi korona jelképe volt a nemzeti függetlenségnek, mely nem hajlott meg semminő idegen tekintély előtt. Az Anjou-királyok mindjárt trónraléptük alkalmával megtanulhatták, miként királyságuknak alapfeltétele, hogy hívek legyenek fogadó hazájukhoz. Fel is fogták s nem feledték soha el e feltételt, s erejük mindvégig ebben gyökerezett.

Róbert Károly vagy I. Károly magyar király csak huszonkét éves volt valóságos uralkodásának kezdetekor (1310.), nem levén komolyan annak részeül tekinthető az elbeszéltek mozgalmas időszak¹⁾. Ő különben, hírneves családjának felfogásához képest, állandóakul s örökösekül tekintette jogait a trónhoz, s áruólkül²⁾ azokat, kik előbb közéje s a királyi szék közé állottak. Szívós gyűlölettel üldözte őket, mely előbb-utóbb kielégítésre is talált, olykor bosszúálló levén egészen a kegyetlenségig. Másik főhibája az első századok Capet-uralkodóinál meglehetősen ritka erkölcsi ledérség volt. Három neje, lengyelországi Katalin Mária, luxemburgi Beatrix és lengyelországi Erzsébet, méltán panaszkodhatott hűtlensége ellen, mely egyébiránt ismételt özvegységei alatt volt a leggyakoribb. Jellemének bizonyos hajlandósága végzetessé válhatott volna reá nézve uj hazájában, ha gondot nem fordít vala minél ritkábban való nyilvánítására. Nem szerette az alkotmányos kormányrendszert, mely bár még kezdetleges s hiányos volt, három nemzedék óta átment a magyar jellembé. Kétségkívül nem ismerte el, hogy koronáját az országgyűlésnek köszönheti, s azt hitte, részint a pápa, részint és főleg az utolsó Árpádokkal való rokonsága szerezte azt meg számára. Magyarország társadalmi intézményei csakugy nem birták tetszését, mint a politikai intézmények. Hübéri hierarchiát óhajtott hatalmas korona alatt. Ezen erkölcsi vázlatnak csaknem minden vonása ráillik fiára, Nagy Lajosra is. Amde a helyett, hogy neki rontottak volna, mint rokonuk, Szép Fülöp,

¹⁾ Nem is szükséges tehát itt Róbert Károly két nővérével, Klementinnel s Beatrixszal foglalkoznunk, kik magyar hercegnőknek nevezettek, Martel Károly névleges király leányai lévén. E hercegnőről l. Valbonais, *Histoire de Dauphiné*. (Geneve. 1722., I., 291 s k. II.).

²⁾ Egy 1312-i, hívei egyikének megjutalmazására vonatkozó diplomában írja: »Dum rex Bohemorum in regnum nostrum Hungariae ex conspiratione et abductione quorundam nostrum infidelium contra nostram majestatem ad obtinendum SS. culmen regiminis Hungarici accesserat, et per copiam sui thesauri multos nobiles regni nostri sibi inclinaverat, et Demetrius, rabie infidelitatis inflatus, cum suis omnibus, et adducta sibi potentia Matthey de Trenchyn, infidelis nostri, et complices etc. (Fejér, VIII. I. 433).

országuk és századuk élő erőinek, jobbnak látták hasznukra fordítani azokat, megváltoztatván lassankint a dolgokat saját eszméik szerint, s a nélkül, hogy a nemzet, mely őket királyainak kiáltotta ki, büszkeségével s ösztöneivel ellenkező idegen utánczást érzett volna.

Mindazon hatalmas személyiségek közül, kik már hozzászóltak a függetlenséghez, Csák Máté volt a legfélelmesebb. Trencsényi palotája központjává lett az egész északnyugati hegyvidéknek; volt tárnokmestere, nádorispánja, csakugy mint a királynak. Ezer meg ezer katona, kik csak őt ismerték el uruknak, büntetlenül pusztította a hű alattvalók birtokait. Rászorítá a papságot a szentségek kiszolgáltatására, habár Gentilis egyházi átok alá vetette is ama vidéket. A városok némelyike szintén pártján állott, egyebek között Kassa német lakossága. Károly a lehetőségig kerülte ezen inkább barbar, mint hűbéri főur egyenes megtámadását. Győzelmet nyert ugyan fölötte a rozgonyi völgyben, de leginkább azon volt, hogy ellenséges övvel vegye körül. A Szepes és Sáros megyékben megtelepedett szász gyarmatok nagy kiváltságokkal buzdították a küzdelemre Csák Máté ellen, a ki különben is veszedelmes szomszéd volt a kereskedő-városokra nézve. Másfelől a luxemburgi háznak, melylyel a magyar király csakhamar frigyet kötött, hatalomra jutása Csehországban a trencsényi zsarnok pusztításainak elnyomását vonta maga után. Legyőzve a csehek¹⁾, visszautasítottván királya által, a kitől békét kért, s elvesztvén fő erődeit, meghalt (1318.), férgek által emésztetvén fel, a néphit szerint, mely Csák Máté emlékét irtózat s csodálat vegyülékével őrizte meg.

Az Anjou-háznak nem volt több komoly ellensége az ország belsejében. Mielőtt azonban teljes biztonságban a külpolitikának szentelhetette volna magát, biztosítania kellett a déli határokat. A magyar királyság tulterjedt akkor a Dunán és a Száván egy határszéli tartománnyal, az örgrófság vagy katonai végvidék egy nemével, melyet macsói bánságnak neveztek. Dragutin István és Milutin Uroz szerb herczegek annak kézrekerítésére használták fel a magyarországi hosszas fejtelenséget. Róbert Károly gyors és szerencsés hadjáratban (1310.) visszafoglalta Nándorfehérvárat, sőt a Balkánig is előnyomult. Egy másik bánság, Bosznia, a hatalmas brebiri grófok kezei közt volt, kik elnyomták s a velenczések

¹⁾ Palacky: Gesch. v. Böhmen, II. 2. r. 110 l.

karjaiba üzték a dalmát kereskedő-városokat. ¹⁾ Brebir Mladin bán hiába hozott ajándékokat az erélyes uralkodónak; Károly börtönbe vettette, s haláláig ott tartotta. A Brebirek helyére egyik meghitt emberét: Kotromanovich Istvánt akarta ültetni; csakhamar belátta azonban, hogy nem könnyü ráerőltetni akarátát e veszélyes területekre, melyek már akkor is, mint napjainkban, fajviszonyaik bonyolultsága s a felkelésre való állandó hajlamuk által tűntek ki. Később tehát, midőn más veszélyesb lázadók ellen kellett küzdenie, ismét csak Brebir Pált ruházta fel a báni méltósággal. (1336.).

Két jelentőségteljes körülmény vonta el másfelé figyelmét. A mühlendorfi ütközet (1322.), bajor Lajos győzelme osztrák Frigyes fölött, Magyarországot is érintette, mely egész segédhadat küldött volt a most már legyőzött s fogolylyá lett trónkövetelő támogatására. ²⁾ A francia királyok ellensége, a császár ellen intézett e szövetséggel Róbert Károly a Capet-család politikájának útjára lépett, s még inkább a mühlendorfi ütközet után azáltal, hogy szorosabbra fűzte a baráti köteléket nemcsak Frigyes testvéreivel, de a Luxemburg házzal, azon cseh Jánossal is, ki, miután sokáig »a francia királyi család háznépével élt« (Michelet), hősi halállal mult ki a crécy-i csatamezőn. Egyelőre azonban még az elvesztett csata közvetlen következményeivel kelle foglalkoznia. Huszezer kun lovas, rendetlenségben visszakergettetvén, pusztítani kezdett, mint a mongolok idejében. Ideje volt már valahára rászorítani a helyhez kötött életre ezen alkalmatlan vendégeket, a fegyelmetlen segédsereget, mely nem egyszer az ellenségnél is gonoszabb volt. Róbert Károly intézkedett, hogy megmaradjanak a számukra kijelölt kerületekben, de másfelől használta is őket, a királyi hatalom szükségletei szerint, bel- vagy külföldön. Így például csakhamar fel lettek hívva a kunok a pártütő szászok megfékezésére; a csata után azonban, melyben Henning gróf, a lázadók feje elesett, tekintettel az erdélyi völgyek ezen iparos lakosságának közhasznu szolgálataira, visszaadta nekik a király kiváltságaikat, s megnyerte, ha nem is rokonszenvüket, de legalább önkénytes meghódolásukat. ³⁾

Az Anjou-politika tehát erélyes belkormányzattal egyesíteni

¹⁾ Dalmátiára nézve l. Lucius: De Regno Dalmat. et Croat. IV. könyv.

²⁾ Volcmarichronica. (Fontes rerum germ. Böhmertől, Stuttgart. 1843. I. 8. l.)

³⁾ Teutschon kívül, id. h. II. k. l. Szilágyi, id. h. 92. l.

tudta a nagyralátó figyelmét mindinkább lebilincselő európai eseményekbe való avatkozást. Valamennyi magyar történetíró kiemeli a hazájuk történetében ekkor végbement változást. A honfoglaló s nemzeti dynastia királyai, meg levén egyszer szerezve az ország bizonyos területe, főleg védelmezni igyekeztek azt a nagyszámu veszéllyel szemben s bölcsen kormányozni alattvalóikat az apa és fiu közti gyakori viszályok időközéiben. Róbert Károly, egy vállalkozó család vállalkozó ágának sarjadéka, Magyarországot nagy európai hatalommá tette, minden irányban kiterjesztvén szövetségéinek hálózatát s nagy örökségeket készítvén elő királyainak gyermekei számára.

A császárság s a német fejedelmek irányában jóakaró közbenjárásokra szorítkozott, minőt már jeleztünk, s a lehetőségig állandó szövetségre a Luxemburgokkal, kik maguk is szövetségesei valának a francia Capet-eknek.¹⁾ A legyelországi események, s csehországi Jánosnak, a bolygó fejedelemnek szeszélyei pillanatra megszakíták e frigyét, sőt Csehország megrohanását is maguk után vonták (1332), de csakhamar ismét helyreállott a jó viszony, melynek fenntartása érdekében állott mindkét dynastiának s mindkét királynak. Ez időtől fogva Róbert Károly nem avatkozott be másként, mint választott birói minőségben, az osztrák hercegek viszáyaiba. Olasz- és Lengyelország vették leginkább igénybe tevékenységét.

Két olasz-állam, kiterjedésre és vagyonosságra nézve a legjelentékenyebbek, a velencei köztársaság s a nápolyi királyság voltak Délen természetes tárgyai politikájának, azon különbséggel, hogy Velence irányában, mint magyar király, a nápolyi trónnal szemben pedig mint Anjou-házbeli fejedelem lépett fel. A magyar hazafiaknak meglehetősen igazuk van, midőn Róbert Károly emléke iránti nagyrabecsülésük mellett is szemére vetik, hogy első helyre dynastiai nagyravágyását tette, s csak másodsorba a nemzet állandó érdekeit. Mit törődött vele a magyar nép, ha vajon birja-e királya a nápolyi koronát, e távoli, mindig ingadozó, mindig véráztatta, majd a sziciliai vecsernye, majd a hóhérbárd által beszenyezett trónt! Mit érdekelte a Dunavölgy lovagjait s munkás népét, sőt szent István országának papjait s főpapságát is a mulékony meghódolása e népnek, mely az ünnepélyeket s az uralkodók változását kedvelte s mindig kész volt koszorúkkal borítani egy uj czimert! Némely illusioktól azonban a belátás, sőt a tapasztalás sem kiméli meg

¹⁾ Fejér. VIII. 3. k. 192. 1.

még a legbölcsebb fejedelmeket sem. Nem sokkal előbb Giotto merész hasonlattal, mely mosolyra indítá a két Szicilia szellemes királyát, a nápolyi népet aranyos málhával megterhelt számár alakjában tüntette fel, egy másik aranyos batyut szimatolva, mely csakhamar helyettesítendő volt az előbbit.¹⁾ Nem így történt; »Európa kertje« pompás és veszélyes virágaival még sokáig örvényként vonzotta magához valamennyi ország fejedelmeit.

Károly eleinte csak követségek s ajándokok kicserélése által érintkezett nagybátyjával, a nápolyi királylyal, a salerno hercegség²⁾ eredménytelen követelésén kívül minden más közbejött esemény nélkül. A calabriai hercegnek, Róbert egyetlen fisarjának halála azonban a magyar ágat e déli trónra is meghívni látszott; legalább így vélekedtek a budai udvarban, habár Róbert király többi rokonai nem mondtak le jogaikról. Sancha nápolyi királyné s a híres avignoni pápa, XXII. János a magyar uralkodót támogatták, házasságot tervezvén legifjabb fia, s a calabriai herceg leánya, a hirhedt nápolyi Johanna között. (1331.) Róbert Károly természetesen nem gyanithatta, hogy biztosítván a trónt fia számára, szomorú sorsra s rémitő halálra kárhoztatja őt. E frigyben kárpótlást látott László fia nemrég (1329.) történt halálaért, ki, mint egy luxemburgi hercegnő férje, cseh királylyá lehetett volna. Oly örömét lelte fiának az Alpokon tuli trónra emelésében, miként odahagyta egyidőre országát s elkísérte Endrét déli Olaszországba, utközben szerencsekívánatát fogadván az összes városoknak.³⁾

Ez irányban sikert aratott, legalább azt hihette, s hihette is haláláig. Viszonya Velenczéhez nem látszott előtte ennyire fontosnak, vagy jobban mondva az volt határozott szándéka, hogy kerüljön minden viszályt e köztársasággal. Ő, ki annyira büszke volt előjogaira, s oly erélyes távoli országokat illető jogainak érvényesítésében, a közöny egy nemébe esett, midőn a dalmát városok fölött szívós kitartással folyt százados versenygéssel állott szemben. Uralkodásának elején Zára lakosai fellázadtak Morosini Mihály ellen, leölték a helyőrség egy részét s felajánlották hódolatukat a magyar koronának; ⁴⁾ azonban nem részesültek kellő gyámolításban. Róbert

¹⁾ Giotto életrajza Vasarinál.

²⁾ Pray, a. 1330.

³⁾ Wenzel, id. h. I. 300. és 318.

⁴⁾ Róbert Károly felhozta a velenczéseknek, mily népszerű a magyar uralom Dalmátiában: »Tam suave et dulce et utile est regnum nostrum in subditos.« (Pray, a. 1313.)

Károly, engedvén a doge megkeresésének, szövetséget kötött vele s azt mind szorosabbra igyekezett fűzni.¹⁾

A velenczések szintugy óhajtották ezt, mint ő; mert a szerződésileg náluk hagyott dalmát városok nyugalmas birtoklásán kívül kereskedelmi összeköttetést is nyertek a nagy és természeti kincsekben gazdag országgal, melynek szüksége volt az olasz ipari czikkekre. Az oly igen különböző két ország közt tehát kereskedelmi szerződés is jött létre, védelmezendő a kereskedőket üzleteikben s utazásaikban. Midőn Róbert Károly Olaszországba indult, a köztársaság követeket küldött hozzá²⁾ azon megbizással, hogy szerencsét kívánjanak neki s tolmácsolják jóindulatát és tiszteletét.

Ezen uralkodó gondtalansága Dalmátiával szemben méltán indíthat csodálkozásra. Kétségekivül nem tekinté állandónak Zára s néhány más város birtokát oly tengeri hatalom ellenében, a minő akkor Velence volt. Bizonyára könnyűnek tekinté Nápoly megszerzését Szent-Márk szövetsége mellett, de lehetetlennek, ha ellenségeskedésben áll vele. Végül a megélénkülő kereskedésből Magyarországra háramló előnyöket is nagyra becsülhette ő, ki az akkor Velenczénél sokkal csekélyebb jelentőségű Bécsből is behívta a kereskedőket az országba: »Hozzatok be szárazon és vizen, teljes szabadságban és biztonságban, mindennemű árucikkeket, azon egyetlen feltétel alatt, hogy megfizessétek a vámokat az e célra kijelölt helyeken, s növeljétek vagyonotokat a mi védelmünk s különös pártfogásunk alatt.³⁾

Uralkodásának vezéreszméje Lengyelországnak megszerzése és Magyarországgal való egyesítése volt; nagy, a Capetek szelleméhez méltó eszme, mely ha hosszú időkre megvalósulhat, egészen megváltoztatta volna Kelet-Európa sorsát. Házassága Erzsébettel, Lokietek Ulászló leányával (1320.) egyengette e terv utját, s alkalmul szolgált egy segédsereg küldésére, mely kitüntette magát az akkor még pogány litvánok elleni küzdelemben, s további fegyveres segélyre, mely legyőzte a német lovagokat s Szilézia fejedelmeit a lengyel fennhatóság elismerésére kényszerítette. (1332.)⁴⁾ Nagy

¹⁾ A Magyar Történelmi társ. 2-ik kötete. (Pest, 1866.) erre nézve okmányokat tartalmaz (9. és 10. sz.); ezek szerint az 1318-ban Velenczébe menő kereskedőknek czikkeik értéke után fél százalékot kellett fizetni, megtérítésül a velencei kalmároktól Karinthia határán szedett vámoknak.

²⁾ Wenzel, I. 300.

³⁾ Fejér. VIII. 2. 154.

⁴⁾ Dlugosz. *Historiae Polonicae*. IX. k. — Az avignoni udvar 1314-ben, 1325-ben stb. kelt levelei Róbert Károlyt a tatárok, a ruthen szaka-

ügyességet fejtett ki ez ország támogatásában az északkeleti pogányok s északnyugati germánok ellen. Egy tragicus esemény azonban, vagyis inkább egy rémitő dráma, melynek a lengyel szövetség volt okozója, ijedelmet s irtózatot keltett fel mindenütt.

Kázmér herczeg meglátogatván nővérét, Erzsébetet, egy ideig a visegrádi királyi várkastélyban időzött. Az Anjou királyoknak ez volt kedvencz tartózkodási helye; a budai, esztergami s temesvári palotáknál jobban kedvelték s romjaiban még ma is meglepő fényes palotává alakították át e bérczi sasfészket, mely a széles Duna fölött uralkodott azon tájon, a hol gyors folyása egyszerre délnek fordul. A királyné udvarhölgyeinek egyike, a fiatal Zách Klára, heves szenvedélyt keltett a lengyel herczegben, ki nem riadt vissza a legaljasb erőszaktól, melynek sulyát még tetézte a vendég jog megsértése. Az ősz Zách Feliczián egyike volt a leghatalmasb főuraknak; egész párt esküdött boszszut, kiontása által a királyné vérének, kit az idegenek iránt mindig roszzindulatú közhit épen oly valószínűtlen, mint gyűlöletes részességgel vádolt.¹⁾ A palotát dühös tömeg rohanta meg, a királyné sebet kapott, az ifju herczegek nagy nehezen menekültek meg; végre azonban felülkerekedtek a királyi család védői. Róbert Károlynak bizonyos mértékben felfognia s mérséklettel büntetnie kellett volna az atyai becsületézés e túlkapását. Ellenkezőleg, haragja nem ismert határt; a legkegyetlenebb kinszenvedésre, a legfájdalmasb csonkításokra ítélte Zách Feliczián híveit s a szerencsétlen Klárát.²⁾ A méltatlankodás általános volt; gyakrabban, mint evvel, egy tárggyal sem foglalkozott a festők és költők képzelete mind e mai napig.

Mintha az ég is sujtani akarta volna e büntetéseket, melyek megannyi bün valának, midőn a király gyászos hadviselésre szállt Oláhországba. El akarta üzni trónjáról Bazarád Mihály fejedelmet, ki a szörényi bánóságba tört volt be. Visszautasítván a legelőnyösb feltételeket, makacsul folytatta tovább nyomulását a hegyeken át. Kalauzai szoros utakra csalták, hol az elrejtőzött ellenségek lezúditotta szikladarabok megsemmisítették seregének egy részét. (1330.) A király nem gondolt többé e háborura s minden figyel-

dárok, s a bosnyák eretnekek ellen szitották; a pápák Magyarországnak a német lovagokkal való szövetségét óhajtották volna. (Wenzel, II. 440.)

¹⁾ Horváth (II. 54.) megjegyzi, hogy a királyné magaviselete különböző gyanításokra adott alkalmat.

²⁾ Fő forrás a Záchok elleni ítélet, melyet Pray (a. 1330.) és Fejér (VIII. 3. 419.) közölnek.

mét Lengyelország felé irányozta. Nem tartván haragot sógora, Kázmér ellen a ledérsége által okozott szerencsétlenségért, rajta volt, hogy Ulászló halála után királylyá kiáltassék ki. Kázmér megkoronáztatása után nem szégyelte visszatérni Visegrádra, hol János cseh királyt találta s a három uralkodó fényes ünnepélyeket tartott.

Róbert Károly nem ok nélkül ünnepeltette e könnyelmű fejedelmeket; azt óhajtá, hogy luxemburgi János mondjon le minden igényről Lengyelországra, a mibe bele is egyezett Sziléziának végleges átengedése fejében. ¹⁾ További kívánsága volt, hogy Kázmér ismerje el örököseül Anjou Lajost, s meg is nyerte e nagy engedményt az alig harmincz éves királytól, kinek még lehetett volna gyermeke. Midőn néhány évvel később (1339.) hírül vette, hogy egy Krakkóban tartott ünnepélyes gyűlésen ²⁾ az utolsó Piast királyjelöltül elfogadtatta Lajost a lengyel rendekkel, méltán megvalósultnak hihette fő célját politikájának. Meghalt három évvel e siker s több intézmény megalapítása után, melyek csak a Nagy Lajos uralkodása alatti események kapcsában lesznek tanulmányozhatók. Erzsébet királyné örömeben a fölött, hogy fia kettős korona viselésére van hivatva, befejezte a kassai szép góth egyház építését, melyet nyolczvan évvel előbb egy francia építész, Hannecourt Villard kezdett meg.

¹⁾ Pray közli az e tárgyalásokra vonatkozó összes okmányokat.

²⁾ Dlugosz: *Hist. Polon*, I. a. 1339.

MÁSODIK FEJEZET.

Nagy Lajos.

»Egy nemes ifju, számos erényben gazdag,« e szavakkal mutatta be Kázmér király a lengyel rendeknek Anjou Lajost.¹⁾ Egy másik idegen, a florenczi Villani, figyelmes észlelő, mint fajának valamennyi politikusa, azt mondja e fejedelemről, hogy »természeténél fogva hirtelen indulatu volt, s elhatározásait senkivel nem beszélte meg.« A lengyel s az olasz elég jól ítelték meg azt, kit a magyar utókor Nagy Lajos hangzatos nevével ruházott fel. Nem kevés volt benne az emberi és királyi erény: nagy tevékenység, mely soha nem hagyta el negyven évi uralkodása alatt, éber gondozása a korona méltóságának, hagyományos vallásossága családjának, mély gyöngédség anyja, Erzsébet iránt, kit megható tiszteletben s kegyeletben tartott, és testvérei, főleg a szerencsétlen Endre iránt, kinek tragicus sorsa bosszura gyulasztotta lelkét. Meg volt azonban nála mindazon emberi s királyi fogyatkozás is, melyeket az említettük tulajdonságok gyanítani engednek; haragja tartós és rémítő volt, rajongó hitbuzgósága majd erőszakos, majd szükkeblű üldözésre ragadta el; kezdeményezéseivel az alkotmány közvetítésének árnyéka is alig fért össze,²⁾ s tevékeny volt ugy szólva minden áron, a leghasznosb vállalatból a leghiábavalóbbra térvén át, de mindig buzgóan, fáradhatlanul, hatalmasan s méltóságteljesen.

A magyar történetírók uralkodását három időszakra szokták felosztani, melyek mindenikének egy-egy kiemelkedő mozzanat felel meg: az elsőnek a nápolyi tragediák és hadmenetek képezik tartalmát; a második a Velenceze elleni háborukat s Dalmátia meghódí-

¹⁾ Adolescentem ingenuum et pluribus virtutibus pollentem . . . (Dlugosz, IX. a 1339.)

²⁾ Essendo naturalmente di subito movimento, senza deliberare con altro consiglio. (Muratori, XIV. 394.)

³⁾ L. a következő fejezetet.

tását foglalja magában, s a harmadik alatt Nagy Lajos Lengyelországnak királya és Európának leghatalmasb uralkodója. A történelmi események láncolatának ily feldarabolásában mindig van némi mesterkéltség; könnyű belátni, hogy a hirneves fejedelem egész uralkodása alatt foglalkozott többé-kevésbbé Lengyelországgal, valamiut a császársággal és a pápasággal, sőt Angliával s a Valois-okkal is. S nem kevésbbé könnyű megállapítani, hogy a különböző intézmények oly beltörténetet képeznek, mely nem maradt befolyás nélkül a külpolitikára. E mindig kényelmes felosztásoknak azonban itt azon előnyük van, hogy nem érintik mélyebben az események láncolatát s logikai rendjét, és világot vethetnek a többnyire hiányosan ismert események előadására. A mi ellenben a teljesen ismert tényeket illeti, p. nápolyi Johanna gonosztettét, csak a magyar történelem szempontjából szükséges mérvben fogunk azokra kiterjeszkedni, a mely álláspontot eddig senki sem foglalta el.¹⁾

Az agg Róbert király²⁾ soha sem viseltetett nagy vonzalommal magyarországi rokonai iránt, s midőn meghalt (1343.), végrendeletében országát unokájának Johannának hagyta, s csakis neki, minden osztozkodás nélkül Endre herczeggel. E két házastársra, bár alig lépték még túl a gyermekkor küszöbét, máris gyűlölet és szenvedélyek nehezettek. A megromlott udvar számos hercege, a durazzo Károlyok, tarenti Lajosok, Valois Katalinok stb. az alárendelt helyzete által máris megalázott Endre ellen bizalmatlanságot s megvetést szítottak a fiatal királynéban. Lengyelországi Erzsébetet megrémíté fának elszigeteltsége; nagy kísérettel utra kelt Nápolyba, mialatt a testvéréhez melegen vonzódo Lajos király érdekében az avignoni udvarral bocsátkozott tárgyalásokba. Mindkét feladat egyaránt nehézségekbe ütközött, miután VI. Kelemen pápa aggodalommal szemlélte, hogy az Anjou-ház hatalmas magyarországi ága ráteszi kezeit egyik hűbéres államára, mely bármely pillanatban hatalmába ejtheti Rómát. Egyébiránt miután nagyon is jól ismerte XXII-ik Jánosnak, a hirhedt kincsgyűjtőnek hagyományát, Lajos küldötteinnek volt némi kilátásuk engedmények nyérésére. A szentszék roppant összeget követelt negyvennégy ezer

¹⁾ E helyütt egyébiránt az olasz írók a főforrások; Matteo Villani, Gravena, a *Chronicon estense*, *mutinense*, a *Chronica sanese*. (Muratori, XII. XIV. XV.)

²⁾ A végtelenül elágazott Anjou-törzs bonyolulatai közt a legjobb kalauz: Sainte-Marte Scévole et Louis: *Hist. geneologique de la maison de France*. (Paris, 1647. 2-ik k. 364. s. k. II.). Csakis a Magyarország történetét valóban érdeklő dolgokra szoritkozunk itt.

girát pusztán a hercegi férj megkoronáztatási jogának elismeréseért, minden tényleges hatalom nélkül. Lajos boszankodással értesült e pénzsóvár üzérkedésről a koronával; ¹⁾ de mégis elfogadta azt.

Endrének helyzete nem fordult jobbra a megkoronáztatás után. A szép tarenti Lajos csaknem nyilvánosan gyalázta őt meg s tette nevetségessé. Johanna — Villani és Gavina tanúsága szerint — táncczal, pazar ünnepélyekkel s harcziás játékokkal töltötte életét, úgy hogy a szegény névleges királyt a farkasok közé tévedt szelid bárányhoz hasonlították. ²⁾ A házasságtörő ifju királyné azonban mégsem akarta, hogy visszatérjen anyjával Visegrádra; meglehet, pillanatnyi bünbánat szállta meg, vagy talán máris gyilkossági tervek foglalkoztaták. Kétségkívül az ő tanácsára, Erzsébet távozása után a szerencsétlen Endre sujtani készült ellenségeit, kik nyilvánosan szidalmazták vagy titokban leskelődtek utána. Csakhogy, az elhatározott lépésre készülők gyenge természetek szokása, szerint, azon hibába esett, hogy nyilvánvalóvá tette haragját, s hirül adta bosszuállását. Sőt annyira ment volna eszélytelenségében, hogy egy lovagjáték alkalmával zászlóval jelent meg, melyen bárd s fatörzs volt ábrázolva. Bármint történt, vesztét elhatározták.

Egy éjjel, midőn aversai kastélyában nyugodott, látszólag kibékülve a királynéval, a fővárosból érkezett hírek ürügye alatt felkeltik; néhány pillanattal később ismeretlen gyilkosok rémitő módon kioltják életét. Kétségkívül fejedelmi büntársaik voltak. Johanna maga is mintegy vádat látszott emelni önmaga ellen s haszontalanná tenni a pápa elnéző bünbocsánatát, nőül menvén tarenti Lajoshoz. Gondja volt azonban, hogy felháborodást szinleljen férjének meggyilkolása fölött, a mit *infandum scelus*-nak nevez a velencei köztársasághoz írott levelében. ³⁾ Azonban egész magaviselete ellene bizonyít s elítéli

¹⁾ Ludovicus pontificis avaritiam et mercati poene regni infamiam aegerime tulit. (Bonfinius, dec. II. 1, 10.)

²⁾ Az estei krónika Johannát *regina meretrici*-nek nevezi, — *regina juvenilibus inducta colludiis vacando tota facta est laeta. Remanente duce Andrea velut agniculo inter lupos* (Gravina Muratorinál, XII. 554.) — *La detta Giovanna vedendosi nel dominio, avendo giovanile e vano consiglio, rendea poco onore al suo marito, e reggeva e governava tutto il regno con piu lasciva, e vana che virtuosa larghezza E pero si disse, che per fattura malefica la reina pareva strana dallo amore del suo marito.* (Villani, Muratorinál, XIV. 19. stb.)

³⁾ Wenzel, II. 97.

őt; megérdemelte sógorának, a magyar királynak e rövid s rettentő mondását: »Szemermetlen életed, uralkodási vágyad, az elmulasztott bosszu, második házasságod bünösnek hirdetnek férjed meggyilkolásában.«¹⁾

A pillanattól kezdve, hogy a végzetes hirt vette, csak a bosszuállásra gondolt Anjou Lajos. Mihelyt lehetővé vált, felfüggesztette Velence elleni készülődését. Eközben élénken sürgette a pápát, hogy lépjen fel követei által nem az alárendelt bérgyilkosok, hanem a nagy bünösök, főleg Johanna és Talleyrand bibornok, testvérének egyik ellensége ellen. Gyűlöletének másik tárgyával, durazzói Károlylyal, a királyi családbeli hercegek egyikével szemben, ki folyvást kétes szerepet játszott, eltitkolta kezdetben haragját. Nem-e Durazzo takarította el tisztességesen a szerencsétlen áldozat holttestét? Nem-e ő beszélt lehangosabban a gyilkosok megbüntetéséről? S nem ő vezette-e a nápolyi magyar pártot, mely kész volt hadsereget hívni be oda? É kétes férfival szemben Lajos király valóságos szicíliai módjára tettette magát; azonban, kétségkívül tévesen, titkos fejét látta benne a gyilkosoknak,²⁾ s elhatározta vesztét.

Nagy Lajos bosszuterveinek azon különös eredményök lőn, hogy megváltoztatták az európai szövetségek rendszerét. A magyar király előbb luxemburgi Károly cseh királyra számított, a későbbi IV. Károly császárra s VI. Kelemennek hosszabb idő óta személyes barátjára. De az Avignonból érkezett levelek, valamint az ottani udvar egész magatartása nyilvánvalóvá tették, hogy a pápa el van határozva Johanna királyné védelmezésére. Második férjét, tarenti Lajost máris az aranyrózsával tüntette ki. A magyar király ennek láttára Bajor Lajoshoz, az egyházi átok alá vetett agg császárhoz, a kun lovasság mühlendorfi legyőzőjéhez közeledett, s midőn az ősz csehországi János Crecy-nél megölette magát, irt VII. Eduardnak, hogy felkeltse érdeklődését elhalt testvérének ügye iránt. Tárgyalásokba bocsátkozott az olasz köztársaságokkal s fejedelmekkel seregének átkelése érdekében. Tyroli utja s több követ-

¹⁾ *Impudica vita, quam jampridem duxisti, occupatum regnum, neglecta vindicta, vir alter susceptus, necis viri tui probant noxiam te prorsus fuisse.* (Pray, a. 1347.) — E levél hitelességét kétségbevonták, s a fennebbi mondást inkább a helyzet jellemzéseül, mint okmányként idézzük.

²⁾ Villani nem tartja őt e cselekmény részesének, de igen is vétkesnek a Talleyrand bibornokkal (il cardinale Pelagorgo.) való összeesküvésben és csel-szövényekben. Muratori. XIV. 21.

ség létre is hozta a megegyezést Velenczével, a Scalákkal, az Esteházzal. Endre meggyilkolása Olaszországban is általános felháborodást keltett, melynek a kortársak valamennyi krónikájában megtalálhatjuk nyomait. »Ó Aversa, méltó viselője e névnek, kiált fel Petrarca, a te falaid közt esett aljas cselszövénynek áldozatul királyod, mintegy vad állatok fogai s karmai által szátmarczangolva.«¹⁾

A magyar nevezet haragja nem volt csekélyebb. A királyt környező nemesség vele együtt gyászt öltött. Ha hitelt adhatni az Este-krónikának,²⁾ fekete zászlón véres kard lőn jelvénye a teljesítendő kötelességnek, s a király ügyének felkarolására mindnyájan esküt tettek az oltáron. Annyi bizonyos, hogy könnyű volt összegyűjteni a hadsereget, az országgyűlés mindent megszavazván, a mire szükség volt. 1347. közepe táján készen állott a sereg; utra kelt, s csakhamar velencei követség érkezett Udinébe, a büszke ellenség elé, mely később annyi bajt volt okozandó Szent-Márk köztársaságának. Hideg fogadtatásban részesült. A pápa több módon megkíséرتette az expeditio feltartóztatását; Humbert, Vienne utolsó örököse, ki nemsokára gazdag tartományt volt hagyományozandó Franciaországban, hasztalanul próbálta lecsendesíteni a haragos testvért. A pápai követek nem arattak több sikert; egyházi átokkal való fenyegetőzésükre azon kijelentéssel válaszolt a király, hogy az igazság az ő részén van, s hogy e tisztán világi ügyben mi hátrányára sem leend az egyháznak. Johanna, kinek leveleit megvetéssel utasította vissza Lajos,³⁾ a Provenceba menekült.

Az olasz fejedelmek legnagyobb része, Scala Albert, Este Obizzo, Forli Ordellaffo és a Rimini Malatesták barátságosan fogadták Anjou Lajost, sőt szaporították is hadseregét, mely 1348. jan. havának elején Beneventbe érkezett. A florenczi köztársaság utközben biborba öltözött követekkel üdvözöltette.⁴⁾ Rienzi, a tribun egyedül utasítá vissza a szövetségi ajánlatot; mint a pápának

¹⁾ O infelix Aversa, vere aversa? In te enim fraude impia periit rex tuus Utinam morte alia ut hominum manibus interfectus, non ferarum dentibus atque unguibus laceratus videretur. (E p i s t. f a m i l. VI. 5. sz.)

²⁾ Muratori, XV. 424. A magyar udvar gyászának e leírása kissé tulajdonképpen körülményes és drámai.

³⁾ Ha ugyan Nagy Lajossal való levélváltása hiteles, a mit se Pray, se Fehér nem tart annak.

⁴⁾ Cronica Sanese, Muratorinál, XV. 120.

irta, a magyar király hiába ajánlott fel számára egy hadcsapatot, mely az ő saját vezénylete alatt elfoglalta volna számára Rómát s biztosította volna uralmát.¹⁾ Csakhamar durazzo Károly is üdvözlésére jött annak, kit annyi mások után Olaszország megszabadítójának neveztek. A gyászos Aversa városban történt találkozásuk. Nagy Lajos kezdetben szívesen fogadta; összegyűjté azonban tanácsosait s kijelenté előttük, miként a nápolyi érsek bizonyította bűnrészessége kétségtelen. A halálítélet meg lett hozva. Jan. 23-án este a vacsora későig elhuzódott; Durazzo egyik szolgája, ki már előbb hiába figyelmeztette őt, hozzá közeledik s szökésre inti, azonban siker nélkül. A király végül levetette álarczát, szemrehányásokban, rettentő vádakban tört ki. Durazzot azon erkélyre vonzolták, a hol a szerencsétlen Endre halálát lelte, s egyik krónika szerint²⁾ kínos megcsonkítások után lemészárolták.

Nagy Lajos e kivégzés után, mely némi homályt vet emlékére, folytatta gyors vonulását Nápoly felé. »Lovon volt éjjel-nappal, ugymond a sienai krónika, repülni látszott, kidőlni engedte a lovakat utjában, csakhogy hamarabb megérkezessék.« Nápolyba érkezőn, csak alárendelt büntársakat talált ott, a kiken haragját kiönthette. Terveinek iránya azonban nemsokára megváltozott; a bosszuvágyat a nagyralátás váltotta fel. Testvére örökösül tekintette magát, s Johanna kevéssel utóbb meghalt gyermekét csakis calabriai herczegnek ismerte el. E kis herczeg, tarenti Róbert, s a királyi család más tagjai részint őrizet alá helyeztettek, részint Magyarországra küldettek; Lajos uralkodni kezdett, mint Szicília és Jeruzsálem királya, daczára a pápa szemrehányásainak. Rövid kormányzatának idejéből számos okmány tesz bizonyosságot tevékenységéről, főleg a theologiai iskolára vonatkozólag, mely a fővárosban virágzott.³⁾ Szigoru fegyelem uralkodott hadseregében.

¹⁾ A tescheni levéltárból Wenzel által közzétett figyelemre méltó szöveg (II. 230.). »Nec Vestram lateat Sanctitatem, quod heri fui pro parte regis Ungariae requisitus, et pro ejus mihi fuit parte oblatum, dare mihi in quolibet meo exercitu quingentos equites stipendiis ejus, quoties mihi existeret opportunum et quod placeret mihi, quod ipse posset stipendiare in urbe mille equites quos volebat . . . Ego vero id nolui acceptare, imo renuntiare expresse, et favi alteri parti, et favebo in posterum ob vestri reverentiam juxta posse.«

²⁾ A már idézett estei krónika szerint a király maga adott volna jelt Durazzo Károly testének megcsonkítására; de e valószínűtlen részletekkel teljes elbeszélésnél több hitelt érdemel Villani vagy Gravina. (Utóbbi formaszzerű beszédet ad Nagy Lajos szájába.)

³⁾ Wenzel, II. 275. stb.

»Erélyesen kiszolgáltatta az igazságot, ugymond Villani, e barbár nemzet fölött, melynek kebelében született, s nem türte meg, hogy ezen emberek a legcsekélyebb bántalmat is okozzák a lakosságnak.«¹⁾

Minden megváltozott azonban, midőn különböző zavargások országaiba való visszatérésre indították. Az olaszoknál rossz emléke maradt fenn hátrahagyott csapatainak. Gravina leírja egy kis város fölprédálását, nyilván classicus visszaemlékezésekkel teljes nyelven,²⁾ de az irány mesterkéltsege alatt kétségtelen tényeket ismerhetni fel, melyeket egyébiránt más egykorúak is megerősítenek. E tanuságok egyike legenda alakjában jelenik meg, Lajos harczosainak egyike kétszázötven egyént ölt meg a nápolyi expeditióban, és lelkiismeretének furdalásai által gyötörtetvén, csak Irországba, Szent Patrikhoz tett zarándoklás adta vissza nyugalalmát.³⁾ A nápolyiak legnagyobb része ez okból bánkódás nélkül fogadta a visszatérő Johanna királynét, ki megpecsételte szövetségét a pápával, igen csekély összegért eladván neki Avignont és környékét. Különbben a fekete dögvész pusztításai is tényleg megszakították az ellenségeskedést. Csakhamar (1350.) megújítja azt Nagy Lajos; Manfredonia mellett partra szállott s hatalmába ejtvén Canossát, Nápoly felé vonult, hová nagy párt szólította. Ez alkalommal tarenti Lajos párbajra hívta fel négy város egyikében, Párisban, Nápolyban, Perugiában vagy Avignonban. A magyar király, a nélkül, hogy egyenesen visszautasította volna a kihívást, nem fogadta el a javaslatba hozott városok egyikét sem; megjegyzé, hogy Páris székhelye ellenfele nagybátyjának, kivel ő maga csak távoli rokonságban áll. Aztán folytatta utját. A Silaro mentén haladtában kíséretéből egy fiatal nemes a folyóba esett. A király, mintha be akarta volna bizonyítani, hogy nem fél a haláltól, azonnal a sebes árba ugrott s katonáinak tapsai között megmenté az ifjut.

Johanna királyné Gaétába menekült; a főváros elfoglalása nem okozott nehézséget. De a nép nyilvánvaló elégtelensége, pá-

4) Non ostante che fosse nato e nutricato in Ungharia, e avesse con secco assai di quella gente barbara, mantenea grande giustizia, e non sofferia che sua gente facesse oltraggio, o noja a paesani, anzi gli puniva piu gravamente. (Mur. XIV. 23.).

2) O quantae mulieres populares et nobiles, virgines praecipue violantur in conspectu patrum, virorum etc.

3) Századok, 1871. apr. Toldy ezen elbeszélés részleteit a bécsi könyvtár 1398-ki asketa-codexében s a mölki apátság egyik missalejában találta.

rosulva utközben néhány városnak, köztük Aversának meglehetősen élénk ellentállásával, megváltoztatták a hódító szándokait. Nem találta többé ott Mária hercegnőt, Johanna nővérét, a kit fiatal öcscsével, Istvánnal akart nőül vétetni, mintegy törvényesítendő ezáltal a nápolyi trón elfoglalását. Másfelől mindinkább felismerni kezdte koronája fontosb érdekeit; Dalmátia s Lengyelország méltán tüntek fel előtte állandóbb s becsesebb hódítmányoknak. Nem maradhatott hosszabb ideig távol s csak a jövőt óhajta fenntartani. A bibornokok ítéletét, mely felmenté Johannát mint a ki meg volt babonázva,¹⁾ alkalmasint kedvező ürügyül ragadta meg, hogy visszavezethesse az Alpokon seregét s bántalom nélkül haza bocsáthassa a fogoly hercegeket.

Misem lehet meddőbb, mint e két hadjárat, önmagában s közvetlen eredményeiben tekintve. A magyarok mindenestre nyertek azáltal, hogy megismerkedtek az országukon s határaikon kívüli világgal. Előkelő családai, a Laczfiak, Aporok, Szécsiek s mások, ha futólag is, láttak egy országot, melybe már életet öntött a renaissance első lehellete, s sok mindent hoztak onnan magukkal kastélyaikba, valamint a király is palotájába. A felsőbb tanulmányok kedvelése fokozódott,²⁾ s a nemzeti nyelv gazdagodott az olaszszal való érintkezés által, daczára legnagyobb különbségüknek. Viszont az olaszok is gondosan tanulmányozták a magyarokat, intézményeiket, harczmódjukat, melyről Villani részletes leírást hagyott fenn. Ime néhány vonása: »Csodálatos dolog a lovasoknak azon nagy sokasága, mely a magyar királyt ellenségei ellen kíséri . . . Mindig készen állnak a fegyverkezésre s a megindulásra, mihelyt uruknak rendeletét veszik. Könnyü támadó fegyvereik vannak, ij és nyilak, s védő fegyverül hosszú kardjuk . . . Czélozásuk találó voltában van minden reménységük. Lovaik csak ugy hozzá vannak szokva az esőhöz, mint lovasaik; a hosszú nyergek ágyul szolgálnak a szabadban . . . A táplálkozás elpusztult vidékeken nem hozza őket zavarba; zsákokban száraz husdarabokat hordanak magukkal, forró vízbe vetik, s ez elégséges nekik; országunkban bőven fogyasztják a kenyeret, friss hust s a bort, a mi néha szétszórodásukat okozza. Kitűnnek a vágatásban, futásban,

¹⁾ Szalay komediának mondja ezen ítéletet. Pray több tartózkodással jegyzi meg: Quid clementem ad ferendam pro Joanna sententiam permoverit, non constat. (a. 1351.)

²⁾ L. a következő fejezetben.

nyillövésben, hirtelen megfordulásban, a csatatérre való visszatérésben . . . A legnagyobb veszélyt keresik, mitsem törődve a halállal.«¹⁾

Anjou Lajos most már szabadon szentelhetette gondját két komoly céljának: az Adria-melléknek s Lengyelországnak, melyekhez különböző más politikai összeköttetések s keresztes-hadjáratok tervei is járultak a pogányok szakadárok s muszulmanok ellen. Lajos a déli szlávok s Velence irányában nem követte atyjának semlegességi s közönyösségi rendszerét. Csak az ismét fellázadt százszokkal szemben utánozta egészben véve erélyes és békülékeny magatartását. Maga beutazta földjüket 1306-ban, s Tordán gyűlést tartott, szigorú rendszabályokkal helyreállítandó az erdélyi nemzetiségek versenygése által gyakran megzavart közbékét.²⁾ Korántsem tanúsított azonban ugyanily eljárást a Száván tuli vidékeknek már akkor is, mint most, bonyolult ügyeiben. Róbert Károly a szentszék ismételt felhívása által is csak igen kis mértékben engedte magát rábeszéltetni szép szerével vagy kényszer utjáni megtérítésére a boszniai eretnekeknek, a patarenok ezen utolsó menhelyének. Nagy Lajos a pillanatnyi ingerültség daczára, melyet lelkében felkeltett az avignoni udvar magatartása a nápolyi eseményekkel szemben, esküdt ellensége volt mindenkinek, a ki nem csatlakozott az egyesült latin egyházhoz, s elfogadta a catholicismus bajnokának szerepét Kelet-Európában.³⁾ Indító okai közt mennyi része volt az igazi hitbuzgóságnak s a nagyralátásnak, alig különböztethetni meg.

Személyes hajlamának is volt erre befolyása. Anjou Lajos a helyett, hogy császári vagy királyi családdal lépett volna frigyre, egyszerűen a szép szláv Kotromanovich Erzsébetet vette nőül, ki később fivére, Twardko számára nemcsak a báni, de a bosnyák királyi címet is megnyerte, még pedig a szakadárok iránti türelmesség daczára, mit a papság bűnül tudott be Twardkonak. Az ifju királyné tehát nagy befolyással volt férjére. Mindenek fölött azonban az Adria-melléket óhajtotta. Lajos, s minden terve, még a vallásos térítéseké is, a Velence elleni készülődésre volt visszavezethető. Nemsokára nyilvánvalóvá is lett mindez.

¹⁾ Muratori, XIV. 385—387. Ezen érdekes leírást néhány megjegyzés követi a magyar királyságról s nemességről.

²⁾ Szilágyi. Erd. tört. — Teutsch. id. h. II. k.

³⁾ L. ezekre nézve a Pray és Fejér által közölt okmányok hosszú sorát.

Hogy megértsük az 1355—1358 évek közti eseményeket, vissza kell térnünk uralkodásának elejére, még az olaszországi hadmenetek előtti időre. Zára polgárai, legalább tulnyomó részben, atyáik példájaként eléje helyezték szent István koronáját szent Márk oroszlánjának.¹⁾ Az ifju királytól, horvátországi utja alkalmával, (1345.) felszabadításukat kérték. A velenczések értesülvén e lépésről, egy pillanatot sem veszítettek, hogy megakadályozzák még bizonytalan következményeit. Mig a doge levele Zárát hűségre serkentette, hogy bizalomba ringassa lakosságát, egyszerre hajóhad vette a várost ostrom alá, követelvén a pártosok kiadatását s a bástyák leromboltatását. A szerencsétlen város tapasztalásból ismerte a velencei bosszút, csak a nyílt felkelésben látott menekülést s segílyt kért a királytól. Lajos nem habozott többé. »Egész erőnkkel segítségtekre sietünk, irta nekik, tartsatok ki vitézül.«²⁾ A hir vételére ünnepet ült Zára; dalolva, trombitaszó mellett bejárták az utcákat s a főtéren kitűzték a királyi zászlót. Rövid ideig tartott örömük; a tél folytán szorosabb ostromzár alá vették őket, s midőn 1346 tavaszán a királyi hadsereg megérkezett, már késő volt. A győztes velenczések kegyetlenül bántak el a felkelő várossal. A magyarok később azon vádat emelték ellenök, hogy megvesztegették a magyar sereg vezéreit.

Megérthető ezekből Lajos királynak évekig tartott mély elenszenve. A genuiaiak jól tudták, hogy hatalmas szövetségesre találnak benne örökös versenytársuk ellen;³⁾ azonban csak később létesült közöttük megegyezés. Ezuttal a magyarok nem Velenczével készültek hódító háborúra, hanem valóságos keresztes-hadjáratra a keleti egyház ellen. Dusán szerb fejedelem, fényezésben versenytársa a byzanci udvarnak, reményt nyújtott az áttérésre; de annak beváltása helyett a pápaság ellen gyűlölete oly dühhel tört ki, hogy megvakíttatással fenyegette a latin egyházhoz csatlakozó minden alattvalóját. A magyar király hirül adta a

¹⁾ Az itt következőkben kivonatát adjuk az igen részletes elbeszélésnek, melyet Lucius tett közzé »*Obsidionis Jadrensis libri duo*« cím alatt.

²⁾ »*Ecce processimus cum tota potentia nostra juvare vos, et praeparamus celeri gressu succurrere vobis.*« S később egy másik izenetben: »*Petentes et exhortantes ut in ipsa fidelitate nobis et sacrae coronae impensa, et ut firmiter credimus impendenda constanter sitis, viriliterque perseverare studentes.*«

³⁾ Velenceze 1351-ben bizalmatlanságot igyekezett kelteni »*contra Januenses, capitales et publici hostes nostri*« (Wenzel, II. 397.)

pápának s Európának, hogy meg fogja büntetni e szakadárt ¹⁾; összegyűlvén azonban serege, egyszerre nem Dusán, hanem a velenczések szövetségesei ellen fordult. Misem daczolhatott e váratlan megrohanással. Mialatt a pápa hasztalanúl tiltakozott illetén meghamisítása ellen a háborúnak ²⁾, mely második albigensi keresztes-hadmenetül vala bejelentve; s míg a bibornokok a fölött bánkódtak, hogy a magyar királyt »az egyház zászlótartójá«-nak jelentették ki³⁾: a velencei köztársaság egész Paduáig hatalmába került. Delfino doge és a tanács egyezkedést ajánlottak, Zárát szabad várossá tevén s a partvidék többi részét neki engedvén át; de Lajos nem fogadta azt el, egész Dalmatiát akarta. Rájött meghódításának azon alkalmas módjára, hogy otthon támadja meg a köztársaságot, mely alig levén hozzáférhető a távolból tengeri hadereje miatt, saját területén mindig megsebezhető volt. Csakis a Cavalli által ügyesen védett Trevisot kellett rendes ostrom alá venni. A magyaroknak soha sem képezték erős oldalát az ily lassú katonai műveletek; de ekkor kitartóan megküzdöttek az olasz taticusokkal. Midőn Lajos visszatért országába, Monoszlai Tamás folytatta az ostromot s meghiusította a trevisoiak minden kitérésí kísérletét ⁴⁾. Velence a legnagyobb veszedelemben forgott.

Ugyanakkor elveszté magát a dalmát partot, az ellenségeskedések sajátképeni tárgyát. Nem volt képes többé elégséges haderőt tartani ott, s minden nap egy újabb városnak, végre magának Zárának elvesztéséről értesült. Békét kellett kötnie (1358.) Nagy Lajossal, ki hajlandó vala átengedni olaszországi hódításait egész Dalmatiának végleges birtokáért. Az időpont, melyhez eljutottunk, a legdicsőségesebbek egyike a magyarok történetében; birtokukban volt, a mit mindig forrón óhajtottak, a mi nélkülözhetlen volt kereskedelmük függetlenségére nézve, a tenger kitünő kikötőkkel. Nem mulasztottak el semmit, hogy még jobb karba helyezték azokat, hogy magukhoz fűzzék Zárát s a többi városokat kiváltságai megerősítése és kiterjesztése által, hogy maguknak is külön partvidékük s külön hajóhaduk legyen.

A szakadárok s eretnekek mintha feledésbe mentek volna; azonban nem ugy volt. A magyar király soha sem mondott le a

¹⁾ L. főleg Prayt, a. 1356 és k. — Lajos szövetsége osztrák Alberttel nyilván újabb fegyver volt a velenczések ellen.

²⁾ Fejér, IX. 2. vol. 502 l.

³⁾ Villani. — Pray *signifer ecclesiae*-t mond.

⁴⁾ Villani, 375—485.

harczról ellenük; sőt állíthatta, miként azért végzett előbb Velen-
czével, hogy annál biztosabban erőt vehessen a déli szlávokon, a
mint már leigázta uralkodásának kezdetén Oláhországot. Uros, a
nemrég meghalt Dusán fia, legyőzetett, kénytelen volt az atyja által
elfoglalt magyar területet visszaadni s Szent-Isván koronájának
fennhatóságát elismerni. A szakadárság azonban nem volt ez
oldalról oly közvetlenül megtámadható, mint a bosnyák bánságban,
a hol Lajos győzelmesen lépett föl ellene. A lakosság egy része,
főleg a patarenok, a hegyek közé menekültek¹⁾. A rémület oly
messze elterjedt, hogy a Kárpátokban, Marmarosmegyében lakó
oláhok átmentek Moldvába, hol csak közvetve valának a magyar
uralomnak alávetve. Ruthen gyarmat költözött helyökbe, de ez is
a keleti egyházhoz tartozott.

A király most már teljesen ki volt békülve a pápával, ki
eltávolítás helyett még maga hívta őt be Olaszországba. Egy lovas
hadcsapat Laczfi Miklós vezénylete alatt segélyére küldetett Albor-
noz bibornoknak Visconti Barnabás elleni küzdelmében. (1360.).
A pápa e segélyből a legnagyobb hasznot huzta s élénken ki is
fejezte elismerését; ellenben a modenai s parmai lakosságnak
korántsem telt öröme a magyarok átutazásában²⁾, sőt a florencziek
nem is fogadták el támogatásukat. Anjou Lajos az egyház katoná-
jává lőn, s a németországi választók közül többen, megbuktatandók
IV. Károly császárt, ő reá gondoltak. Annál természetesebb volt
ezen eszme, mert soha sem szerette a Luxemburgokat s mert
IV. Károly megsértette őt Erzsébet anyakirálynéről mondott
némely kifejezései által. Azonban kigyógyult már a kétes és meddő
expeditiokból, különösen az óta, hogy igen előnyösek sikerült
végrehajtania. Beérte avval, hogy az olaszországi kis fejedelmekkel
s Bajorországgal és Ausztriával kötött szövetségek által lekötve
tartsa egyfelől a császárt, másfelől Velenczét és a Viscontiakat.
Egyébiránt ha nem is számított a császárságra, nem mondott le
Nápoly esetleges örökségére való minden igényéről. Sőt ez volt
egyik indoka szövetségének a pápával; de az utóbbi, valamivel
később visszahelyezvén székét Rómába, csak kitérő biztatásokban³⁾

¹⁾ Villani, 563.

²⁾ *Chronicon mutinense*. Muratorinál, XV. 631: Undique
disrobando . . . et opera nefaria perpetrando, etc., a mit megerősít a
Chron. Sanese, 170 l.: *Questi Ungari fero gran danno in quel di
Parma*.

³⁾ Pray, a. 1367. et 1372.

részesíté e tervet, melynek megvalósulása felette hatalmas szomszédot adott volna a szent Széknek.

A történetíró, midőn bonyolult, s tárgyuknál fogva aránylag kisszerű viszályokat felfejt, gyakran jó azon helyzetbe, hogy kérdeznie kell önmagától, vajon a legnagyobb fontosságú események miként kerülhették el csaknem teljesen ama kor embereinek figyelmét. Épen akkor, midőn a magyar király s a pápa egyházi versengésekkel s kicsinyes olasz érdekekkel foglalkoztak, kezdett morajlani a százados vihar, mely ugyanazon romok, ugyanazon rémkorszak alatt vala egyesítendő a magyarokat és szlávokat, latinokat s görögöket, Keletet és Nyugatot. Murad sultán elfoglalta Drinápolyt, s Byzancz ellen fordult, melyet csak a keresztény Európa hősiek erőfeszítése menthetett volna meg, a hatalmas magyar király vezénylete alatt. Ha elgondoljuk, mit mívelt nyolczvan évvel később Hunyadi János, megoszlott nemzet élén, II. Mahomet óriási erejével szemben, alaposan feltehetjük, hogy Nagy Lajos, a legtekintélyesb uralkodó, csirájában elfojthatja vala az ottoman nagyságot. Sajnos, a történőkben nem látott egyebet az Alduna meghódításánál s a pápa a szakadárság megfékezésének szükségénél!

Volt azonban egy hadjárat a Duna partján, a Vaskapun tul, de erről igen hiányos a tudomásunk. Törökökből, vagy a törökök által elhurczolt bolgárokból álló nyolczvanezer főnyi hadsereget megvert volna sokkal csekélyebb számú magyar hadtest. (1366.). E tény maga kiderítettnek látszik feliratok s egykoru levelek által; kétségbe vonták azonban a király jelenlétet a csatában, sőt körülbelül kí is van mutatva más egyidejű ténykedései által annak lehetlensége ¹⁾. Az ütközetnek egyébiránt nem voltak komoly és tartós következtései. Lajos ugyan belátta némileg a veszély nagyságát, s több ízben sürgette is a velenczéseket hajók felfegyverzésére a törökök ellen, de a köztársaságot mély ingerültségben tartották vele szemben a legutóbbi hadjárat emlékei, s a velenczei tanács különben sem harczolt soha az ottománokkal azon titkos

¹⁾ Horváth (II. 163 s k. 11.) kitünő fejtegetésben megállapítja egyfelől Pray, másfelől Katona és Szalay ellenében: 1. hogy a törökökkel sikeres összeütközés történt (a mariazelli feliratot e tekintetben megerősíti egy bécsi jogtudós feljegyzése); 2. hogy Lajos nem vezényelte személyesen ez ütközetet, (az 1566-i számos okmány kelte nem hagy fenn elégséges időközt arra, hogy a király hosszab távollétét feltenni lehessen).

vágy nélkül, hogy minél előbb kedvező egyezkedésre léphessen. Az egyház fejének nem lehettek ily utógondolatai, s a magyar király, midőn udvarába látta jönni Paleolog János császárt azon kijelentéssel, hogy a római egyházhoz csatlakozik, ha segílyt nyer, elérkezettnek vélte a kereszténységre nézve termékeny nagy szövetség létesítésének pillanatát. V. Orbán azonban hidegen fogadta ezen ajánlatot, s a görögök iránti bizalmatlansággal teljes levélben válaszolt: »Igen kedves fiam, bárha nagyon helyeslem is, hogy foglalkozol a görögök védelmével azon czélból, hogy reá birassanak a római szentegyházzal való egyesülésre, szükséges mégis, hogy e terv eszélylyel s érett megfontolással foganatosíttassék, nehogy több kárt, mint hasznot okozzon. A krónikák vajmi gyakran bizonyítják, hogy a görögök ravaszsággal s cselszövényeikkel csúfot úztek az egyházból; s félő, nehogy a jövő ennek ismétlődését eredményezze, főleg miután látjuk, hogy nem annyira vallásos buzgóság, mint a segílynyerés óhajtása vezérli őket. Óhajtjuk mindazáltal, hogy ha jónak látod, segítsd a császárt némely fegyveres csapatokkal.«

E levél épen nem volt felbátorító, bárha a pápa késznek nyilatkozott más eljárásra, mihelyt a görögök jóhiszeműségüknek elégséges biztosítékát adják¹⁾. Anjou Lajos nem maradt a szent Széknek mögötte a keleti szakadárság iránti gyűlöletben. Ezen ellenséggel szállott tehát szembe. Vljako oláh fejedelem meghódolásra lőn kényszerítve. Számos ferenczrendű szerzetes járta be az Alduna völgyeit; két hónapnál rövidebb idő alatt állítólag több mint kétszázezer egyént térítettek meg²⁾. Később, midőn a pápa komolyan számbavehetőnek hitte a görögök ajánlatait s erélyesen buzdítandónak a magyarokat a valódi ellenség ellen³⁾, Nagy Lajost más ügyek vették igénybe. Lengyel királylyá lett. (1370.)

A két latin királyságnak egy jogar alatti egyesítése Róbert Károlynak volt nagy eszméje, s fiát sem szünt meg foglalkoztatni uralkodásának első huszonnyolcz éve alatt. Mint Kázmér kijelölt örököse, Lengyelországot mintegy saját országának, védelmezését érdekében s kötelességében állónak tekintette. E helyes gondolat Lajost több ízben, még Kázmér élteben is, beavatkozásra indította

¹⁾ E fontos levelet I. Praynál, a. 1366.

²⁾ Pray, a. 1368. et 1371.

³⁾ Pray, a. 1372 – 1375.

északi szomszédainak ügyeibe. Alkudozásaiban gondja volt rá, hogy valamely szövetség ne készítse elő jogainak megsemmisítését. Ez volt tárgya több tanácskozmánynak s fejedelmi összejövetelnek, nevezetesen a bécsinek (1353.), melyen IV. Károly lemondott minden igényéről Masoviára, a lengyelek viszont Schweidnitz és Jauer hercezségekre nézve ¹⁾, a mely egyezmény hozzájárult Szilézia és Lengyelország teljes elválasztásához. Más egyezkedések is történtek, rövid idejű ellenségeskedések kíséretében, e császárral, ki oly jelentéktelen volt, mint német uralkodó s oly méltán ünnepelt a cseh történetben ²⁾, mint kormányzó s mint a tudományok s művészetek pártfogója. Nagy Lajos azonban seregeivel főleg a pogány litvánok s tatárok ellen lépett közbe, kiknek, valamint a szakadár litvánoknak ³⁾ leverésére a szent Szék hívta fel. A magyar király ezáltal kiváló helyet foglal el ama tájak egyházi s vallási történetében.

A litvánok bizonytalan s örökségvesztett ágát képezik a nagy indo-európai fajnak. Nyelvüknek, a szanszkriothoz legközelebb álló nyelvek egyikének, szépsége daczára, soha sem volt irodalmuk. Épen oly kevésbé volt hazájuk s nemzetiségük. A népek sorában s földrajzi elterjedésében függő s kétes helyet foglalnak el a szlávok s északkeleti németek közt, finn és tatár befolyással. Maguk a szlávok közt vita tárgya volt Litvánia, s majd lengyelnek, majd moszkovitának tekintetett. A tizennegyedik század volt alkalmasint legdicsőbb szaka e határozatlan törzsnek; nemcsak független fejedelemük valának akkor, de az ezredik év óta megtért lengyelek is rettegték őket, kiknél a pogányság még fennállott. Keystut, főnökük megigérette Nagy Lajos uralkodásának első korszaka alatt, ki már akkor támogatta Lengyelországot, hogy felhagy a rablással s kereszténynyé lesz. Kétszeresen megszegte szavát, s a tatárok gyors hordáikkal segélyére érkezvén, átkeltek a Dnieszteren. A magyar király elhatározta, hogy utját állja e kettős betörésnek.

Előbb a tatárok ellen Laczfi Endrét küldte, ki féken tartá, sőt egy csatában meg is verte őket. Aztán 1354. tavaszán engedvén

¹⁾ A lemondási okmány Praynál, a. 1353.

²⁾ Palacky kiemeli ezen ellentétet. (id. h. 394 l.)

³⁾ Wenzel, II. 448. — 1353-ban a szent Szék a magyar király tulajdonául ismerte el a tatároktól elfoglalható minden földet. (Fejér, IX. v. II. 169).

Kázmér felhívásának, átment a Kárpátokon nagy hadsereggel, melynek erejét, kétségkívül túlzottan, kétszázezer emberre teszik. A lengyelekkel egyesülvén, teljes sikert aratott hadjáratában; a litvánok kiűzettek Volhyniából s Podoliából, a tatárokat pedig a Bug partjáig kergették seregei. Egy episod merült itt fel, mely elég figyelmet keltett Európában, hogy Villani érdemesnek tartsa részletes elbeszélését¹⁾. Egy fiatal tatár chán találkozásra kérte a magyar királyt, ki sietett eleget tenni kívánságának. A következő párbeszéd folyt le: »Miért rohanod meg országomat?« — Hogy kereszténynyé légy népeddel együtt, hogy hódolati esküt tégy nekem s hűséged jeléül évi adót fizess. — »Ó magyar király, az én seregem nagyobb a tiednél, s csak tőlem függene, hogy győzelmet arassak; de kedvem levén áttérni a keresztény hitre, teljesíteni fogom kívánságodat a te segítségeddel s a pápáéval.« Erre nagy tisztességgel visszakisérte a magyar királyt országának határszéleig. Bizonynyára nem fogadhatni el feltétlenül hitelesnek ezen elbeszélést, azonban legalább bizonyosságát láthatni benne az összes népek megtérítésére irányult erőfeszítésnek. A litvánoknál lassankint sikert arattak a hittérítők; a tatárok azonban csak később tértek át, s egy részük még ma is muzulman hitű.

Mindezen események megelőzték Kázmér halálát. (1370.) Egy vadászati baleset vetett véget e fejedelem termékeny küzdelmekkel s hasznos intézményekkel betöltött hosszú uralkodásának, s az erkölcsök sajnálatraméltó könnyelműsége által jellemzett életének, melyet vajmi ritkán látszott elkomorítani Zách Klára boszszuló árnya. A keleti kereszténység fontos kísérlet előtt állott; két nagy alkatrésze, a magyar és lengyel királyság vajon egyesülhetett-e tartós szembeszállásra az islamizmussal, a pogánysággal, a görög hitszakadással, s szükség esetében a német birodalommal is, a magyar Capet-ek erőteljes uralma alatt? Anjou Lajos habozni látszott e kettős feladat előtt, bárha az képezte egész életének s az atyai politikának czélpontját. Dlugosz, a történetíró-főpap szerint²⁾ azt kérdezte önmagától, vajon egymástól ennyire távol levő két nyáját »megvédhet-e egyetlen pásztor a farkasok harapásai ellen.«

¹⁾ Id. h. 237 l. — Pray egyszerűen lefordítja ezen elbeszélést, a. 1354.

²⁾ Dlugosz, X. k. a. 1370: »Multa secum et consiliariis fluctuans animo versabat . . . non convenire duos greges locis distantibus, ab uno pastore probe a morsibus luporum servari. — Dlugosz nagy ellensége levén a magyaroknak, meglehet, hogy csak saját gondolatát fejezte itt ki.

Csak az uj alattvalóitól érkezett követek unszolására szánta el magát. Alig érkezett Krakkóba, máris megkezdődtek a nehézségek. Kis-Lengyelország azt kívánta, hogy Krakkóban legyen a koronázás, Nagy-Lengyelország viszont Gnesznában, Szent-Adalbert ereklyéi előtt óhajta a szertartás megtételét. Lajos szerencsésen megoldá a kérdést, mindkét helyen kikiáltatván magát.

Kevésbbé helyes sugalmazásnak engedett, midőn a Kázmér által törvénytelen gyermekei részére tett adományozásokat megsemmisítette, s midőn a lengyelek azt hihették, hogy az uj király magyar urak megjutalmazására fogja azokat felhasználni. Másik szerencsétlen gondolata volt, hogy távollétében Lengyelország kormányzását az ősz Erzsébet királynéira bizta, ki már rég megfeledezett szülő hazájáról. A nép elégületlen volt, midőn a király anyját nagyravágyó hízlegők udvara által látta környezve; s még inkább, midőn az ország területét néhány hatalmas nagyúr érdekében három helytartóságra osztották fel. Opolyi László nem sokkal volt népszerűbb Kázmér testvérénél. E hangulatnak azonban mélyebb okai is voltak. A magyarok s lengyelek azt képzelték olykor, hogy testvérnépek, mert egyenlő volt vitézségük, mert egyenlő ügyességgel harczoltak lovon, s mert közös gyűlölet egyesítette őket néhány gyászos és dicsőségteljes csatamezőn. Tényleg azonban mindig felette nehéz volt a mysticus, rajongó s állhatatlan lengyelekkel jó egyetértésben tartani a türelmes s látszólagos mozgékonyága mellett is szívós magyar nemzetet, mely még inkább volt jogász-, mint lovag-nép.

Pártütés történt a magyar király ellen¹⁾. A felkelők által kiszemelt első főnök szerzetessé lett herczeg volt, ki hasztalanul kísérle meg felmentetni magát fogadalma alól. Aztán lázadás tört ki Krakkóban, a helyőrség egy részét lemészárolták s az anyakirálynénak menekülnie kellett. Keystut és Lubart litván herczegeket természetesen újra rábirták a betörésre e rendetlenségek. Lajos azonban erélyes készületeket tett valamennyi ellenfelével szemben s nemcsak a lengyel felkeléseket nyomta el, de a litvánok is hűségesküt tettek neki, s csakis ez időtől fogva vette

¹⁾ Dlugosz roszakarattal nyilatkozik Lajosnak, mint lengyel királynak egész uralkodásáról: (a. 1382, X. k.) »Moritur . . . cum apud Polonos annis duodecim, non sine Polonorum gravamine, pernicie et assidua seditionum et invasionum civilium, semsim invalescentium, quos morbo et senio gravatus opprimere et extinguere neglexit, vexatione . . . imperasset.«

komolyan kezdetét megtérésük műve s lón előkészítve egyesülésük Lengyelországgal. Nehány évvel utóbb hercegeik vére egyesült az Anjouk királyi vérével, vezérük, Jagello nőül bevén Lajos leányát, Hedviget, kik új dynastiának lettek megalapítói.

E házasság azonban, melyhez végre el kellett vezetnie a magyar Capetek politikájának, nem Lajos életében ment végbe, ki azt kétségkívül ellenezte volna. Életének utolsó éveit az örökösére vonatkozó egyezkedések foglalták el. Sajnos, nem volt gyermeke, s a két hosszú és dicsőséges uralkodással kezdeményezett Anjou-dynastia egyszerre megszakadt, a mely körülmény gátolja a történetírók végleges ítélet alkotásában e két uralkodóról. Lajos, mint láttuk, nem szerette a Luxemburgokat; csak nemrég is segíyezni akarta a bajor herceget IV. Károly ellen¹⁾, s megakadályozni utóbbi brandenburgi örökségének átvételében; s a viszályt csak XI. Gergely közbelépése előzte meg, kit méltán fehéborítottak a keresztény fejedelmek czívódásai, szemben a törökök előnyomulásával. A szükségszerűség egy neme mindazáltal közelebb hozta egymáshoz a két versengő házat. Két ízben (1372-ben s 1378-ban) megújított tárgyalások Zsigmondnak, a későbbi híres császárnak házasságához vezettek Mária hercegnővel, Nagy Lajos legidősb lányával. A még igen fiatal Zsigmondnak a magyar udvarnál kellett maradnia, hogy ismeretében neveltessék azon ország nyelvének s szokásainak, melyet majdan kormányozandó volt.

A király ilymódon remélte fenntarthatni nagy örökségének egységét²⁾. Két ízben, utoljára 1381-ben, halálának csaknem előestéjén, hívta össze a lengyel országgyűlést; a magyar területen, Kassára, később Budára hívta össze a lengyel rendeket, a mi hiba volt; de az adók leszállítása fejében mégis kinyerte uralkodói akaratának helybenhagyását. Más irányban is diadalra kívánta azt juttatni; soha sem mondott le a nápolyi királyságról, s épen ezért feledni látszott gyűlöletét az ősz Johanna királyné ellen, kinek öröksége szintén nemsokára megnyilandó volt. Az ifjú orleansi hercegre vetette szeméit, hogy a nápolyi trónra emelje őt, nejeül

¹⁾ Magyar történelmi tár, id. köt. 14 és 15 sz.

²⁾ Ezért óhajta megnyerni a lengyelektől azon jogot, hogy maga jelölhesse ki királynéjokul »alteram de nostris filiabus, Catarinam scilicet, Mariam et Aedvigam, illam videlicet . . . quae nobis videbatur et placebit.« (Pray, a. 1374.)

adván harmadik lányát, Katalint. E czélból küldte Czudar Pétert s a zágrábi püspököt V. Károlyhoz ¹⁾. Francia követség jött ennek folytán Magyarországra; de az ifjú hercegnő halála véget vetett mindezen tervezetnek. Lajos foglalkozott azonban még Nápolylyal, midőn Johannát megölte az ifjabb Durazzo Károly ²⁾, s csak a halál gátolta meg ennek segélyezésében az Anjou-herceg, VI. Károly francia király egyik nagybátyja ellen. A nagy hitszakadás kezdetén a római pápa mellett nyilatkozott az avignoni pápával szemben ³⁾.

Nagy Lajos felélesztette tehát utolsó éveiben ifjú korának valamennyi nagy tervét. Nem maradhatott el Velence sem. Treviso újabb ostroma, paduai Carrara Ferenczcel egyetértésben, előbb nem volt szerencsés s a magyar vezérnek fogságba jutásával ért véget. Lajos nem látszott többé vele törődni s keresztes hadjáratot tervezett a törökök szerbiai előnyomulásának megakadályozására. Azonban a pápa, bár szintén megijedt a veszélytől, s bár komolyan óhajtá a keresztes hadjáratot, nem engedte át neki a szent Szék által a magyar papságtól szedett jövedelmet, melyet a király szükségesnek állított ily költséges háború megindítására ⁴⁾. Nagy Lajos nem is gondolt többet a keresztes hadjáratral, bármint kérte is Lascaris János s a ragusai köztársaság, mely védelme alá helyezte magát. A genuaiak háborúja Velence ellen (1378.) alkalmat nyújtott neki bőséges helyrehozására az előbbi veszteségnek. Mialatt Doria hajói megverték szent Márk flottáját s hatalmukba ejték Chiozzát ⁵⁾, Horváthy János és Carrara Ferencz Velence szárazföldi birtokait foglalták el. A büszke köztársaság oly közel volt romlásához, hogy Lajos pillanatig azon hitben ringathatta magát, hogy a főhatósága alá kerülő lagunák fölött fognak

¹⁾ Fejér, IX. v. IV. 458.

²⁾ L. Sainte-Marthe-t (id. h. II. 459 s. k. II.) e fejedelemről, ki mielőtt III. Károly királylyá lett volna, barátja s mintegy megbizottja volt Lajos magyar királynak, főleg a Velenczével való egyezkedésekben. Azt hitték, hogy Lajos büntársa volt az agg királyné meggyilkolásában, de Pray megczáfolja e valószínűtlen feltevést.

³⁾ Avignoni Kelemen törekedett is fellázítani ellene a lengyeleket. (Fejér, IX. vol. X. 493.)

⁴⁾ Pray, a. 1374.

⁵⁾ L. a magyar okmányok többször idézett gyűjteményein kívül a Cronaca della guerra di Chiozza-t Muratorinál (XV. k.) és Luciust (IV. k. XVII. f. és V. k. I. fejj.)

lobogni zászlói. A velencei hazafiság bámulatos erőfeszítése azonban végre is diadalt aratott s az elfoglalt területek kölcsönösen visszaadattak. Dalmatia s ezáltal a tenger birtoka mindenesetre újból és véglegesen biztosítottak látszott a magyar királyság részére.

Nagy Lajos oly sok küzdelem s alig némi balsikerrel párosult annyi diadal után 1382-ben halt meg. Itt leend helyén tanulmányoznunk a magyarok erkölceit s törvényeit atyja és az ő uralkodása alatt.

HARMADIK FEJEZET.

Az ország állapota az Anjou-ház alatt.

Magyarország legnagyobb jogtudósa és egyik legnagyobb szónoka, Verbőczy mondá a tizenhatodik század elején, hogy az Anjou-királyok Franciaországból, ex Galliarum finibus, új intézményeket hoztak be, melyek még az ő korában érvényben állottak. ¹⁾ A franciaországi szokásoknak, a milyenek azok a középkor vége táján valának, e befolyása megkülönböztető vonása a tizennegyedik századnak Magyarországon. Feltaláljuk azt csaknem mindenben, de a nélkül, hogy felforgatást idézett volna elő. Szeliden, lassanként hatotta át a magyar intézményeket, melyek már a német s byzanci befolyás alatt módosultak.

Nagy részben hűbéri rendszer váltotta már csakugyan fel szent István királyét, mely a Merovingiekéhez hasonlítható. ²⁾ A tulajdonképeni szolgaság eltörlése, csaknem az egész földmivelő lakosság szolgaságának egy szomszéd gyarmatra szorítása, a különböző osztályok fokozatos alárendeltsége, s maga a nemesség s papság érdekében hozott 1222. alkotmány is már oly típust teremtettek, mely naponként mindinkább közeledett az európai hűbériséghez. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez soha sem lőn teljesen kifejlődve, még a magyar Capet-ek alatt sem. ³⁾ Két elháríthatlan akadálya volt; egyfelől a királyi hatalom teljessége az ország egész területe fölött, a mely alaptörvény lehetlenné tette nagy bérbirtokok képződését; s másfelől a közszelleme az alsóbb nemességnek,

¹⁾ *Decretum tripartitum juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae.* (számos latin s magyar kiadásban 1522 óta.)

²⁾ Az itt következő leírás a már ismételve idézett magyar gyűjtemények számos okmányából van merítve. Csak ezen okmányok jellemző vonásaira fogunk utalni, s néhány modern műre, p. a fennebb idézett egyetemes történetekre, köztük Fessler-Kleinéra.

³⁾ E tényrt igen helyesen fejté meg Hajnik Magyarország... és a hűbéri Európa cz. tanulmányában. Pest, 1867.

mely számban felülmulta bármely más ország nemességét. Szóval a király hatalmasabb, a törvényes nemzet szívósabb volt, hogysem Magyarország, lovagias és aristocraticus szelleme daczára, bármikor teljesen hűbéri állammá lehetett volua.

Róbert Károly és Nagy Lajos jellemét ismerjük annyira, hogy ne tulajdonithassunk nekik a királyi hatalommal ellentétes törekvéseket. A magyar intézmények körében nem ez találkozhatott visszatetszésökkel, s nem ezt voltak eltörlendőök. Épen ellenkezőleg, minden módon magasabbra helyezték az uralkodó személyét, fényes udvarral vévén őt körül, s méltóságokkal, kiket tetszése szerint választhatott a legalsóbb rangból s ismét visszataszíthatott a semmiségbe. A nádori s kancellári hivatal fontosabbá lett, mint bármikor előbb. A kancellár szokás szerint még mindig a két érsek egyike levén, egy világi alkancellár volt valódi feje a máris szövevényes közigazgatásnak, mely a római birodalom *notitia dignitatum*-jára emlékeztet. Volt egy *regiorum secretorum notarius*, egy *protonotarius*, egy *conservator styli*, egy *specialis notarius sigilli annularis regii*. A két sárkány emeltetett kereszttel ábrázoló királyi pecsét alatt kelt rendeleteket nagyobb tiszteletben tartották s inkább végrehajtották az egész országban, mint a magyar történet bármely más korszaka alatt.

Azonban épen hatalma megerősítésének érdekében tartá az Anjou-dynastia szükségesnek, hogy nagy urak hierarchiáját csoportosítsa maga köré. Nem ok nélkül jutott azon meggyőződésre, miként a rendes nagy hűbéresek hiánya nem akadályozott meg egy Csákot, egy Aport abban, hogy az ország területét rövid életü valóságos államokra darabolják fel, külön hadseregekkel, pénzzel, zászlóval s folytonos polgárháborúval. Az Anjou fejedelmek dicsősége, hogy véget vetettek e vakmerő dynasták, a lakosság ezen ostorai uralmának s biztosították fogadó hazájuk belbékéjét. Nem oly bizonyos, hogy helyesen jártak el, midőn e jótéteményt állandósítani hittek, magasan fölélje emelvén a nemesség többi részének néhány nagy családot, köztük több idegen eredetűt is, p. az Olaszországból jött homonnai Drugetheket¹⁾, régi magyar családokkal, a Héderváriakkal a gyászos emlékü Garákkal együtt. Az események megmutatták hogy Lajos király czimekkel s adományokkal halmozván el e család-

¹⁾ Ime Bocatius néhány verssora e családról. (Katona, VIII. 463.)

Florida magnanimus regni quum seceptus tenebat
Carolus Hungaricam quum moderatus humum,
Drugethios aluit binos tunc nobile regnum.

dokat, utódainak a Csákoknál s Aporoknál mivel sem különb versenytársakat adott. ¹⁾

Egyelőre teljesen sikerültnek látszott műve. A királyságot hatalmas, épen oly engedelmes, mint gazdag oligarchia környezte, s a majd Visegrádon, majd Budán tartózkodó udvar tekintélye és vonzereje egyaránt fokozódott. Az addig ismeretlen tornajátékok a legnagyobb mértékben megegyeztek a magyar nemesség izlésével s természetes hajlamaival. A címerek nem voltak ujság Magyarországon, de azok használása rendszeressé vált, s a czimertudomány meg kezdett honosulni. A katonai szolgálat immár ugyanazon elv szerint lőn szabályozva, a melynek alapján a nemességet osztályozták s megkülönböztették. Róbert Károly, s főleg Lajos óta a hadsereg nem állott többé minden megye várhelye körül csoportosult szabad emberekből, hanem banderiumokból, a világi és egyházi urak által földjeikről, azok terjedelme vagy a királysággal kötött szerződések szerint kiállított csapatokból. Kik nagyobb számú katonát hoztak magokkal, saját zászlajuk alatt vezethették őket. Ezek valának a zászlós urak, a magyar pairségnek, a mágnások rendjének egyik eredeti alkat-eleme.

Minden, mi a javak vagy személyek állapotára vonatkozott, ugyanazon rendszernek vala alávetve. Már régóta módosulásnak indult a szent István törvényei szerinti teljes örök tulajdon, az eladás s a szabad rendelkezés jogával; most már azon elv lőn megállapítva, hogy a fekvő birtok a természetes örökösökre s azok hiányában az egytetemes örökösre, a királyra száll; a szabad adásvevés joga eltűnt az ősiség előtt, mely a magyar földbirtok legnagyobb részének törvénye volt egészen 1848-ig. Nagy Lajos a főnemesség iránti előszeretete daczára kétségkívül elejét akarta venni a máris kevésse gazdag alsóbb nemesség tönkrejutásának, s fenn óhajtá tartani kiváltságait az egész nemességnek, soraiba még néhány új elemet vevén fel.

A társadalmi lépcső alsóbb fokain elenyésztek ugyan végső nyomai is a szolgaságnak, de viszont az egyszerű parasztok csak az általuk művelt földek használásának jogát birták. Meglehetősen nagy terhek háramlottak reájuk, sulyosítva még az új katonai szolgálat gyakorlati alkalmazásának szigora által. Az uri székek ítéltek most már, s nem mindig részrehajlatlanul, csaknem minden ügyök-

¹⁾ Toldy erősen helyteleníté e felfogást. Irod. tört. 2-ik korsz. 1. fejt.

ben. Egy korlát azonban nem lőn átlépve, a személyes szabadságé. Róbert Károly törvénye, melyet később fia megerősített, nyíltan elismerte a parasztok azon jogát, hogy elköltözködhetnek a művelésök alatti földekről s tetszésök szerinti más helyen telepedhetnek meg. Nem valának tehát röghöz kötve, mint később, még azon korszakban is, midőn a szabad költözködés elve elismerésre talált csaknem egész Nyugateurópában. Tényleg azonban csak úgy válhattak meg rögjüktől, ha az éhhalálnak tették ki magukat.

Rendszeres és fegyelmezett hűbériség volt ezek szerint a magyar Capetek által szem előtt tartott s egyelőre el is ért czél. Következtethetjük ebből, hogy az országgyűlésekben, a nemesség összejöveteleiben alig láttak egyebet rendetlenségnél s bitorlásnál. Róbert Károly csakugyan a lehető legritkábban tartott gyűlést s ez által oly nagy elégtelenséget idézett elő, hogy fiának olaszországi expedíciói s nagy lengyel hadjárata közben (1351) ünnepélyes hűség esküt kelle tennie az 1222-iki arany-bullára, e nagy magyar chartára, mely megszabta az országgyűlések időszakonkénti tartását¹⁾. Mindazáltal nem gyakran hívott gyűlést össze, s inkább szeretett papokból s világi urakból álló tanácsával kormányozni. A két király egyébiránt nem feszélyezte beléletét a megyéknek; ellenkezőleg élénkebbé tették azt a gyűlések által, melyeket a banderiumok összehívása s új választott hivatalok felállítása tett szükségessé. Mindezek fölött azonban a királyi akarat, a király szeme és keze lebegett. Gyakori utazásaiban közelebbi érintkezésbe jöhetett alattvalóival, s meghallgathatta panaszait; s valóságos vizsgáló-biztosok hatoltak be oda is, hol az uralkodó személye nem jelenhetett meg.

A királyságnak nagy támasza volt a szabad királyi városoknak részben idegenekből álló polgársága. Sokan közülök Olaszországból jöttek, s neveik — Giletti, Rubini, Negroni — feltalálhatók az egykori okmányokban. Esztergam metropolita-városban oly nagy volt a számuk, hogy külön pecséttel is éltek: *Sigillum latinorum civitatis Strigoniensis*. Még többen voltak a németek s folyvást gyarapították a Táttra aljánál s Erdély völgyeiben honfitársaik által alapított gyarmatokat. Lőcse, Bártfa s más jelentékenyebb városaik önválasztotta független hatóságokat nyertek az ország egyik főméltóságáén kívül minden fellebbviteli hatóság nél-

¹⁾ Prag, a. 1351. Megjegyzendő, hogy Lajos, mint atyja, *jure hereditatis* tartotta magát királynak.

kül, teljes önkormányzattal s saját nyelvükön, az ó-német egyik dialectusán szerkesztett kiváltság-levelekkel. ¹⁾

E kegyelt s annyira kiváltságolt szabad városok, hogy még a király kísérete előtt is bezárhatták kapuikat, a királynak s az országnak a legnagyobb szolgálatokat tették. Tőlük várták a nehéz expedíciókra szükséges pénzt; s a királyi bölcsesség sietett elégtételt adni igen érzékeny méltóságuknak, midőn okuk volt a panaszra valamely királyi tisztviselő ellen, de viszont meg is feddette őket, ha nem szolgáltatták pontosan be megállapított adójukat. Olykor megválthatták részüket a katonai szolgálatban, néhány száz gira évi fizetése mellett. ²⁾ A királyi hatalom lépett közbe akkor is, ha pénzübeli nehézség támadt valamely városi testület s egy világi vagy egyházi uraság, például a pesti hajósok s a budai káptalan közt. ³⁾ A királyság szervezte a mesteremberek testületeit rendes czélékké, s könnyű kimutatni, hogy a mesterek, társak s felszabadult legények viszonyai a francia intézmények mintájára szabályoztattak.

A városi lakosság tartotta fenn az idegen kalmárokkal is a kereskedést. Az Anjou-királyok bámulatosan felfogták a forgalom jelentőségét az országnak vagyonosodására s jóllétére nézve. A külföldi árucikkekre nehezedő csaknem minden behozatali s piaci vám el lett törölve. A szives fogadtatás legbiztatóbb ajánlatai kereskedőket vonzottak be nemcsak Bécsből s Velenczéből, de Prágából, Thornból, Danczigból és Kölnből is. ⁴⁾ A keleti árúk, mint előbb, a Duna völgyén jöttek be, melynek kereskedelmi fontosságát csökkentette a tizenharmadik században a konstantinápolyi kereszties hadjárat, de a mely visszanyerte természeti előnyét a velenczések keleti gyarmataira nézve máris veszélyes török hódítások óta. Örmény kereskedők érkeztek Szebenbe, Brassóba, s kicserélték Ázsia szövegetit, illat- és fűszereit a termékeny magyar róna s hegykoszorúja föld- és ásványtermékeivel. A tengeri ut sem maradt elhanyagolva; béke idején a velenczések ugyane forgalmat a dalmát partokon közvetítették. Viszont egyezmények által védelmezett magyar alattvalók is elvitték áruikat idegen nemzetekhez.

A városokra s kereskedésre nézve az Anjou-királyok különben csak követték, bár nagyobb tevékenységgel, a megelőző gondos nem-

¹⁾ Mindezekre nézve l. Pray és Fejér, VIII. vol. III. 297, 353, 404. — IV. vol. 171. — IX. vol. 1., 50. stb.

²⁾ Fejér, VIII. vol. II. 160.

³⁾ Fejér, VIII. vol. III. 56.

⁴⁾ Wenzel, II. 47., 361., 482.

zeti dynastia példáját. Pénzrendszerök azonban különböző volt az Árpádokétól s annak jóval fölötte állott. ¹⁾ Előttük az arany- s ezüstbányák termékei jog szerint a királyi kamrát illették, mely alig nyújtott kárpótlást a tulajdonosoknak, minek folytán kutatás helyett a mennyit csak lehetett eltitkoltak. Ezentul övék lett a bányajövedelem egy harmada, s ezen iparág gyors fejlődésnek indult. Nemsokára elég aranyat termeltek, hogy a florenczi aranyokhoz hasonló nemzeti pénzt verhessenek, lapjain liliommal s keresztelő János képével. Róbert Károly uralkodása előtt csak byzanczi aranyok voltak forgalomban. Az aranypénz előállításával egyidejűleg az ezüst és rézpénzt is — utóbbi a tatárjárásakor keletkezett — tetemesen megjavították. A kamara haszna (*lucrum camerae*) — a pénznek újra öntése útján szedett valóságos adó — főleg a tizenharmadik században sajnálatos visszaélésekhez vezetett. Az Anjou ház lemondott a pénzszerzésnek e káros módjáról, állandóvá tette s változatlan mintához alkalmazta a pénzt, ²⁾ nagyban előmozdítván ez által az ország jóllétét és nyugalját.

A zsidók mindig lényeges eleme valának a gazdasági tevékenységnek Európa Keletén. Daczára az elég alapos panaszoknak, melyek ellenök gyakran emelkedtek az országban, hol az előítéletek korlátot vontak közéjük s a keresztény lakosság közé, kétségtelen, miként már a középkorban is, mint ma, nagyobb volt bennük az üzleti szellem, mint a többi népfajokban. Nagy Lajos türelmetlensége erőszakkal megtéríteni vagy kiűzni akarta őket; 1360 táján egy részök kénytelen volt kiköltözködni, némelyek Ausztriába, mások Lengyelországba, hol Kázmér által, ki a szép zsidónőket csakugy nem vetette meg, mint a szép magyar hölgyeket, ³⁾ igen szívesen fogadtattak. Nem kell azonban hinnünk, hogy ezen számkivetés állandó maradt. A zsidók a legutóbbi években visszanyerték IV. Béla adományozta kiváltságaikat, melyeket később Zsigmond még kiterjesztett. Anjou Lajos maga is elismerte, hogy e hűtlen faj hasznára volt, s egy közokmányban ⁴⁾ elbeszéli, miként hűbéreseinek egyike csak ugy vehetett részt a litván hadjáratban, hogy lekötötte fele birtokát Izrael zsidónak. Megragadjuk az alkalmat rövid előadására

¹⁾ L. a nemzeti muzeumi kalauzt Rómer Flóristól s magát e Muzeumot. — Schönvisner: *Notitia Hungaricae rei numariae*. Budae, 1801.

²⁾ Fejér, VIII. vol. IV. 560.

³⁾ A zsidókkal szemben való jóindulatát is egy Eszther nevű zsidó nő iránti szenvedélyének tulajdonították.

⁴⁾ Fejér, IX. vol. II. 218.

a magyarországi zsidók tizennegyedik s tizenötödik századbéli helyzetének.¹⁾

Együttesen a királytól közvetlenül függő *universitas Judaeorum*-ot alkották. A király volt uruk és birájuk; valamelyiket bántani annyi volt, mint a királyi felséget sérteni meg. A nagyok önkénye s a népszenvédélyek elleni ezen hatásos védelmet két részletben, szent György és szent Mihály napján beszolgáltatott rendes adóval s midőn a kincstár üres volt, rendkívüli megsarczó-lással fizették meg. Községük minden városban külön részt lakott; se a király, se más valaki nem szállhatott házaikba s sárga zsinóros vörös köpenyökről lehetett őket felismerni. Külön hatóság — hivatalos néven *judex Judaeorum* — ült bizonyos napokon széket a zsinagógában s tett köztük igazságot törvényeik s szokásaik szerint. Sőt elég sokáig az egész országra kiterjedő méltóság, *praefectura Judaeorum* is állott fenn, melyet több nemzedéken át a Mendel zsidó-család viselt.

Nem a zsidókat, más felekezeteket üldözött és sujtott a nagy Anjou-uralkodó. Sikerült csaknem teljesen kiirtania az országból az islamismust, melynek még a tizenharmadik században Ismaeliták neve alatt elég számos hive volt. Csaknem egészen elnyomta a boszniai patarenok felekezetét is; azonban nem juthatott ennyire az Alduna mentén s a Kárpátok közt a keleti szakadársággal²⁾, a nagyszámú megtérítés daczára, melylyel a kolduló barátok kérkedtek. Tisztelnünk kell vallásos buzgalmát s bátorságát a magyar s idegen hittérítőknél, kiket a király s a pápa a lengyel földön tulra, az Ural- és Volga-táji népekhez küldött; de nehéz igazságos ítéletet mondanunk működésük eredménye felől. E korszak a nagylelkű buzgóság s az üldöző szükkeblőség mellett feltűnni látta az ostorozók (flagellansok) képtelen rajongását is, a melynek azonban, úgy látszik, kevés követője volt a magyarok közt, kik akkor is, mint mindig, a mysticus babonáságokra sokkal kevésbbé voltak hajlandók, mint a határaikon vagy körükben megtelepedett idegenek.

Ha a magyar egyház belállapotára s a szent székhez és a királysághoz való viszonyára tekintünk, az egyházi vagon növeke-

¹⁾ A magyarországi zsidókról szóló kimerítő, s különböző levéltárakból merített okmányokkal felszerelt tanulmány kivonatát adjuk itt. Szerzője Hajnik, s a tanulmány a M. Akad. Értesítő 1866-iki folyamában jelent meg.

²⁾ L. péld. Fejér, IX. vol. 3. 543. A király kötelezi két déli megye minden papját — *slavos sive schismaticos*, — hogy megjelenjenek a hatóságok előtt. (1366.)

dése vonja először is magára figyelmünket. Az e korszak alatt a püspökségek, a zárdák, a Jánosrend részére történt adományozások s hagyományok oklevelei kötetekre mennek.¹⁾ A király és alattvalói még idegen — az aacheni, a mariazelli — egyházakat is részesítették adományokban. Mindenesetre kétségbevonhatjuk Toldyval, hogy e gazdagság javára vált a papságnak, erkölcsi és vallási életének. A fényesen ellátott egyházi szolgálat mindinkább külső formaszerűséggé lett. A világi kincsek utáni törekvés szánalmas vizsgálódásokhoz vezetett mind a világi társadalommal, mind a pápasággal. Az avignoni udvar, kedvelője a kincsgyűjtésnek, roppant összegekig²⁾ adóztatta meg a magyar papságot, s átkaival sujtotta az eretnekeket, kik állítani merték, hogy Jézus Krisztus és az apostolok elutasították maguktól a világi javakat.³⁾ A királyság, melyet némely politikai viszonyok közt annyira függetlennek láttunk a szent székkal szemben, nem gördített nehézségeket e megadóztatási rendszer elé s végre is csaknem állandó szövetségese maradt a pápaságnak. Annál szilárdabb volt a főpapság majd jogos, majd alaptalan követeléseivel szemben. Minden esztergami s avignoni⁴⁾ igény ellenében ragaszkodott az egyházi méltóságokra való kinevezési jogához. Helyeselte, jelenlétével buzdította, sőt olykor meg is követelte a perdöntő bajvivást,⁵⁾ mely ellen fellépni alapos oka volt a papságnak; ellenben megakadályozta az istenítéletek általi birói bizonyítást, mely iránt viszont a papságnak volt kedvezőbb a hangulata. Megakadályozta a papi székek visszaéléseit s beavatkozásait, nevezetesen az egyházi átkok által való feltartóztatását az igazságszolgáltatás folyamatának. Erős kézzel újjászervezte a világi hatóságokat s a királyi biróiszék hasonlónvá lett a francia parlamentekhez. Egyéb előnyei mellett módot nyújtott ez a nemrég felállított uriszékek tulkapásainak megakadályozására. Különben bizonyos bűncselekvények fölött az ítéletet tizenkét esküdt hozta, kik közül négyet a megyében választottak, nyolczat a király jelölt ki. A polgári

¹⁾ Részben Fejérnél. L. főleg Erzsébet királyné végrendeletét. Pray, a. 1380.

²⁾ Fejér, VIII. vol. II. 101—134. stb.

³⁾ Fejér, VIII. vol. III. 303.

⁴⁾ A püspöki igények (Pray, a. 1338., Fejér, VIII. vol. IV. 321): »Abolitas libertates . . . vetitos generales ordinum conventus . . . clericos ad tribunal seculare rapi.«

⁵⁾ L. Pesti: A perdöntő bajvivások története. Pest, 1867. — Bartal: Comment. ad hist. status jurisque Hungariae aevi medii. (Posonii, 1847.)

pereket megelőző haladékok időt engedtek a kiegyezés létrejöhetségére. Végül a kezdetleges, szabad ég alatt s élőszóval történt eljárást az írásbeli váltotta fel.

Mindezen változások behatóbb jogi tanulmányokat s a római jog ismeretét tették szükségessé. Már a püspökök elhatározták az 1309-iki zsinaton, hogy minden székesegyház mellé canonjogi iskola állíttassék, ugyanakkor kiterjesztvén némileg a már fennálló egyházmegyei iskolák tanulmányi körét is. Nem volt azonban egyetem; Nagy Lajos és V. Orbán pápa megállapodtak annak Pécsen való felállításában. (1367.) Minden tudományszakot tanítottak itt, a theologia kivételével, a főiskola igen közel levén az eretnek vidékekhez. Legfontosabbak voltak azonban s legtöbb hallgatóságot vonzottak oda a jogi tanulmányok. Lajos behívta s bőkezűleg jutalmazta Bettini Galvano bolognai tanárt. A magyar tanulók most is, mint előbb, eljártak a külföldi egyetemekre. Előszerzetettel hallgatták a jogot Bolognában s a theológiát Párisban, de nem hanyagolták el a legújabb bécsi s prágai intézeteket sem, némelyek pedig Kölnbe, Paduába és Oxfordra is elmentek. ¹⁾

A királynak és papságnak a tanulmányok fejlesztésére irányult ezen törekvésein kívül, s magában a tudományosságban, nem lehet irodalmi csodákra számítanunk. Az Anjou-királyoknak elég műveltségök s izlésük volt ugyan, mint ezt bizonyítják könyvtárunk napjainkig fennmaradt töredékei: Cicero tizenhatszösz beszéde, Róbert Károlynak szép halotti imája, talán egy pompás diszítésű krónika, melynek azon különös szerencséje volt, hogy V. Károly francia királynak küldetett s unokája visszaküldte Keletre. Azonban nem állíthatni, hogy az Anjou-királyok nagy szellemi mozgalmat keltettek, habár fel is mutathatnak kortársaik némely latin theologiai vagy bölcsészeti iratot s egy pár eléggé érdekes történelmi munkát, például a később Thuróczy által felhasznált Küküllei Jánosét s a dalmát történetírókét. Még kevésbé szólhatunk e korszak magyar irodalmáról, melyből csak néhány jelentéktelen töredék maradt reánk, a nemzeti hősoket ²⁾ dicsőítő egész költői mondakör becses emlékekkel együtt.

¹⁾ Mindezek Toldy irodalomtörténetének már idézett részéből meritvök, megerősítve szerzőnek a nemzeti Muzeumban s a magyar Akadémiai könyvtárban tett buvárlatai által.

²⁾ Szalay megjegyzi Bonfin után, hogy Nagy Lajos egyike volt e hősokeknek, s hogy az őt dicsőítő verseket még Mátyás király udvarában is énekeltek.

És így még irodalmi tekintetben is, mely leggyengébb oldala az Anjou-korbeli Magyarországnak, mint valóban nemzeti tünik fel e dynastia a történetíró előtt. Megérkezvén az országba, nyelvének ismerete nélkül, megtanulta azt s megtanította reá szomorú emlékü örökösét, Zsigmondot is. Megismerkedett továbbá a nemzet szokásaival s szellemével, s ha módosítá is azokat többnyire szerencsés ujitásokkal, nem ismerte félre s nem ejtett rajta durva sérelmet. E rövid életű francia s olasz dynastiának, mely megváltoztathatja vala Kelet sorsát, ha egy századdal később hal ki, hibáit, kétségtelen fogyatkozásait, hajlamát a despotismusra, olykor rossz irányu dicsvágyát eltörölték a magyarok emlékezetéből érdemei. Szalay, a történetíró, azon felkiáltásban tör ki, hogy Lajos uralkodása hosszú áldás volt!

NEGYESEDIK KÖNYV.

A választó monarchia. (1382—1526.)

ELSŐ FEJEZET.

Zsigmond. (1382—1437.)

Misem növelte inkább az Anjou-ház szerepének jelentőségét a magyar történelemben, mint a kora kihalásával beállott rendetlenségek. Bizonytalanság s polgárháborúk követték a szilárd alapokon nyugvó kormány megalapította teljes belbékét. Magyarország, valamint ugyanakkor egész Európa, zavaros korszakba lépett át; a dicső s ügyes királyok, a francia V. Károly, III. Eduard, IV. Károly és Nagy Lajos származásos törpeségeknél, II. Rikhárdnak s s VI. Károlynak, Venczel iszákoságának s testvére Zsigmond kalandor s félszeg jellemének engedtek helyet ¹⁾.

Felette bizonytalan volt egyébiránt a legifjabb Luxemburg-herceg eljutása a trónhoz, melyen eddig szent István nemzeti dynastiája s a dicső Anjou-család ült. A lengyel korona megszerzésére még kevesebb biztonssággal számíthatott, családja Szilézia miatt gyakran viszályban állván a lengyelekkel. A cseh koronát testvére viselte, s nem volt lehetetlen, hogy Zsigmondnak egész életén át be kell érnie atyja fáradságos szerzeményével, a brandenburgi örgrófsággal. A sors másként határozott; félévszázados viszontagságok után mint császár, magyar és cseh király halt meg, miután eladta Brandemburgot a Hohenzollern-háznak, s nem iva-

¹⁾ L. Magyarország egyetemes történetein s a jelen fejezetben idézendő más munkákon s okmánygyűjteményeken kívül: Lichnowsky: *Gesch. des Hauses Habsburg.* (Bécs, 1839.) s (Höflertől) *Österr. Gesch. für das Volk*, mindkettőnek ötödik kötetét.

déakai, hanem mások számára mintegy megalapította Ausztriát és Poroszországot.

Egyelőre azonban, bárha valódi magyarként a nemzeti nyelv és szokások ismeretében nevelkedett ¹⁾, a Nagy Lajos ravatala körül gyászban összeült országgyűlés nem látszott ismét idegen dynastiára gondolni. Sietett kikiáltani s megkoronázni Székesfehérvárott Mária hercegnőt, nem mint királynét, hanem mint királyt, mint később Mária Theréziával történt. Számosakat avattak fel lovagokká ez ünnepélyek során, s Erzsébet anyakirályné kezeibe ragadta a kormányt, Gara nádorral együtt, kinél nem hiányzott se az erély, se az odaadás, de a kit kapzsisággal s erőszakoskodással vádolt sok ellensége. A déli határszél főurai, megszabadulván az elhunyt király erős kezétől, Durazzo Károly érdekében fondorkodtak. Zára meghiusította ezen első kísérletet; a lelkesedésig hű maradt annak leánya iránt, ki visszaadta kiváltságait, s midőn a két királyné, Garának ezuttal helyes tanácsa folytán, körutat tett Dalmátiában, feltartóztatandók a fenyegető pártütést, Zára polgársága egyhangú ragaszkodással kiáltotta ki őket ²⁾.

Az Anjou-politika tehát tartós sikerünek látszott Dalmatiában, de csaknem mindent elvesztendő vala Lengyelországban. Minden jel azt mutatta, hogy a keleti kereszténység két nagy állama közt annyi fáradtsággal előkészített egyesülés nem fogja túlélni megalapítóját. A lengyel országgyűlés nem mutatkozott hajlandónak fenntartására; kijelenté Zsigmondnak, hogy nem fogja őt elismerni, ha nem kötelezi magát az országban való székelésre, s Zsigmond, ki Mária királyné kezével együtt több ország után is sóvárgott, nem állt rá e kötelezettségre. A lengyelek ekkor Máriát akarták királynéjukul más férjjel, vagy még inkább Hedvig hercegnőt, ki a lengyel nemzet által kijelölt trónkövetelőhöz menne nőül s tényleg elválasztaná a két koronát. Az anya-királyné Zsigmondot helytartóul Krakkóba küldte tizenkét ezer emberrel. A lengyelek azonban nem ijedtek meg, s követség által Hedvig megkoronáztatását kérték. Erzsébet, fájdalommal látván dicső férje

¹⁾ Thuróczy megjegyzi: *Sigismundus in favorem Hungarorum, quondam longas barbas deferentium, prolixam barbam deferebat.* (c. 24).

²⁾ L. Luciusnál: *Memoriale Pauli de Paulo, Patricii Jadrensis*, érdekes naplójegyzetek, melyek élénken feltüntetik az itt kérdésben forgó szenvedélyeket. E napló mondja: *Maria coronata fuit in regem, a. 1382.* Fejérnél e kifejezéssel találkozunk: *Nos Maria et Elisabeth, Dei gratia reginae Hungariae.* (X. 1, 221).

kedvencz tervének meghiusulását, s másfelől azt is, hogy szakítani kell a Hedvig s Vilmos osztrák herczeg közt már megállapított házassági tervvel, megkísérlé lecsendesíteni a követek türelmetlenségét. Ezek azonban kijelentették, hogy ha nem tesz eleget kívánságuknak, küldőik nemzeti királyt választanak. Hogysen egészen veszendőbe menjen családjára nézve Lengyelország, beleegyezett Hedvig utrakelésébe, ki nemsokára nejévé lőn (1384—1387.) a keresztény hitre tért s népének megtérítésére elhatározott Jagelló, litván herczegnek. A kereszténység érdekeinek nagy részök volt a nemes Anjouk s egy barbár vezér közti frigy létrehozásában, mely végleg elválasztá Magyarországtól a lengyeleket.

A francia uralkodóház többi ágai tragikus módon jutottak kapcsolatba a két királyné sorsával. Mellőzván Zsigmondot VI. Károly könnyelmű és szerencsétlen testvérét, az orleansi herczeget akarták a királynék Mária férjévé és magyar királylyá tenni. Az e házasságra vonatkozó tárgyalások érdekes nyomokat hagytak fenn különböző levéltárakban. Látjuk azokból p. hogy az ifju francia király, Burgund és Berri herczegeinek kívánságára, nagy tanácsának tagjává nevezte ki Gara magyar nádort, a királyi családra nézve hasznos és dicsőséges terv szerzőjét²⁾. Látjuk továbbá, hogy a velencei kormány igen előzékenyen fogadta a francia király követeit, kik hajókat kértek testvérének jövendő királyságába leendő átszállítására³⁾. A terv azonban nem fejlődött meghatalmazott utján való házasságkötésnél tovább.

Nem Zsigmondon mult, kinek helyzete közel volt a nevetségeshöz, hanem a magyar és nápolyi koronákat erővel egyesíteni törekvő Durazzo Károlyon. Horvátországban s Dalmátiában hivekre talált, kikkel nem mérközhettek meg Zára polgárai. Egyszerre megjelent körükben, s nagy haderővel gyorsan Buda felé sietett. Megelőzte orleansi Lajost, kinek abban kelle hagynia utját, s a csehekhez segélyért elkésve ment Zsigmondot. A nápolyi király megkoronáztatta magát II. Károly név alatt; a királynék kényszerítve lőnek jelen lenni koronázásán, szemei előtt a felindult népnek s alsóbb nemességnek, mely ismét gyűlölettel tett el az olaszok iránt.

¹⁾ Fejér, X. I. 225.

²⁾ Magyar történelmi tár. Pest, 1856. II. k. Eredetije a budai levéltárban van.

³⁾ Uj magyar Múzeum, 1851—1852. 3 l. — Wenzel ez okmányokat a velencei Libri misti-kből közli.

Ez lett veszedelme a királyi kalandornak; Gara behatolt a székvárosba s fegyverbe szólítá a népet az idegenek ellen. Az olaszok, sőt a velenczések raktárai is felprédáltattak, Károly foglyul esett, a visegrádi börtönbe került s ott lelte halálát.

Mily sora a büntetteknek s bosszúállásoknak a nápolyi Anjouk történetében! Endrét meggyilkolják Johanna, s alkalmassint az első Durazzo büntársai; Durazzo a testvéreért bosszút álló Nagy Lajos rendeletére fojtatik meg, Johannát a második Durazzo Károly végezteti ki, Károlyt Nagy Lajos híveinek rendeletére ölik meg! Mintha az atridák vagy a két rózsa közti harc és III. Richárd alatt a londoni »torony« borzasztó történetét olvasnók!

Még nem jutottunk el utolsó szeméhez e végzetes lánczolatnak. Horváthy János, Károly pártjának feje, bosszúra s főleg Horvátországnak hatalmába kerítésére határozta magát. Erzsébet és Mária, Garának szerencsétlen tanácsára, eléje mentek a veszélynek, meglátogatván e vidékeket. Ellenségeik kezébe estek s ezer fenyegetésnek lőnek kitéve. Az anya-királyné, hogy megmentse lányát, egyedül önmagát jelenté ki bünösnek Durazzo halálában. Novigrad várába vitték s nemsokára meggyilkolták. Gara fejét elküldték Olaszországba Károly özvegyének. Senki sem tudta, mi lett Mária királynéból. Országgyűlés ült össze, s kikiáltotta őt Zsigmonddal együtt. Nemsokára hírül jött, hogy még él, a velenczések kiszabadíták fogságából s visszaszállíták hazájába. Nehány évvel később azonban meghalt, valamint nővére, Hedvig is. A kiket Nagy Lajos felnevelt és szeretett, nem sokkal élték őt túl.

Zsigmond magyar király volt; a reménylett koronákból megnyert legalább egyet, s a fejedelműnek, kitől kapta, halála sem fosztá attól meg. A mi Lengyelországot illeti, keveset gondolt vele, s le is mondott (1390.) a magyar koronának minden igényéről Galicziára, a mely érzékeny sérelmet a magyar büszkeség sohasem bocsátotta meg a Luxemburgoknak. Mentsége, hogy fontos ügyek kötötték le benn és kifelé. A pártütők s a törökök egyaránt veszélyes ellenségei valának. Nem minden tevékenység nélkül szállott velök szembe; azonban nem mondhatni, hogy kiváló tehetségről tett volna bizonyosságot e kettős küzdelemben. Jelleme már akkor olyannak tünt fel, a minőnek megmaradt egész életén át: határozatlannak, megfoghatatlannak, talányosnak. Cselekedetei, s eszméi, a mennyiben azokat ismerjük, ellenmondások sorát képezik s egymást kölcsönösen megrontják. Annyira elűt minden mértéktől,

hogy még azt sem mondhatjuk, miként állhatatlan volt; némely dolgokban nagyobb szívósságot fejtett ki, mint hármelyike kortársainak. A hideg s fékezhetlen erély egy nemével törekedett véget vetni a hitszakadárságnak, s a sok kicsinyes dicsvágynak s rendtelenségeknek közepette soha sem téveszté e czélt szemei elől.

Alakja szép, megkapó, a fejedelmi pompára termett volt, termete magas, egészsége erőteljes, mint ezt hosszúra nyult viharos élete is bizonyítja. Szerette az olvasást és ismereteket, mint atyja IV. Károly; szelleme elég művelt, hajlama a művészetek iránt kifejtett volt. A kíváncsiság bizonyos neme gyakori utazásokra indította; úgy látszik, örömét lelte benne még a nagy érdekeken vagy nagyralátó terveken kívül is, melyek jelenlétét igényelheték. Elég érzéke volt a népek és szokások különbsége iránt, bárha szemére hányták, hogy tapintatlanul viselte magát egy párisi utja alkalmával; s a törvények, melyeket Magyarországon kezdeményezett, e nemzet politikai szellemének méltánylásáról tesznek bizonyosságot. Mindezen tulajdonságait azonban megzsibbasztotta akarátának ingatagsága s a jóhízeműség teljes hiánya, melynek Huss János s többen mások estek áldozatul. Volt-e benne természetes gonoszság? Nem valószínű; azonban egész életében ellenségek által környezve, félénk, habozó jelleménél fogva gyakran volt kegyetlen, főleg ifjú korában. Uralkodása csakhamar épen ezáltal lett híressé, ha legendaszerű is némely részleteiben ¹⁾).

A horvát s dalmata pártütők elleni szerencsés hadjárat után számos s előkelő fogolylyal tért vissza (1393.), kik megadták magukat, miután szavát kötötte le, hogy nem lesz bántódásuk. Voltak köztük népszerű férfiak is, kikkel kezdetben jól bántak; de Buda közelében bilincsekbe verték őket. Harminczegyet közülök Zsigmond maga elé vezettet s megrendeli, hogy jelenlétében lefejezzék őket. A nemes Héderváry Kont a hóhérral büszkén szembe nézve várja a csapást, mondván, hogy már gyakran látta ily közléről a halált. Lovásza, Csóka könnyei által megindítja a királyt. »Gondoskodni fogok rólad,« ugymond. »Soha sem leszek cseh disznó szolgája,« válaszol a lovász, s vakmerőségének büntetésül a harminczkettedik fő is legördül.

Meglehet, nagy felkelés tört volna ekkor ki, azonban elejét vette a muszulman betörés megakadályozásának szüksége. A törökök

¹⁾ Pray, a. 1383. nem tartja valóknak az alább következő részleteket, melyeket Thuróczy után közlünk.

rémítően előnyomultak az ország villongásai alatt ¹⁾. A veszélylyel szemben Lázár szerb fejedelem hiába fűzte szorosabbra a Szerbiát s Magyarországot egyesítő köteléket; hiába ment segélyére az ifjú Gara: Murád sultán gyors vonulásban átkelt a Balkán-szorosokon s Kossovo téerein megsemmisült a keresztény sereg. (1389.) A sultán eleste a csatamezőn nemhogy megtörte volna a muzulmánok erejét, új lökést adott nekik fiának, Bajazidnak, a »villám«-nak vezetése alatt. Szerbia meghódolt s már katonákat szolgáltatott az európai beglerbég zászlai alá; az oláh fejedelem adófizetésre kötelezte magát, Boszniát előzönlötte az ázsiai rablósereg. (1391.) Zsigmond és a magyar országgyűlés ekkor, háttérbe szorítván viszálkodásaikat, erélyes szembeszállást határoztak s jelentékeny előkészületeket tettek.

A magyarok előbb magukra kísérlék meg a küzdelmet több boszniai s dunamelléki hadjáratban ²⁾. Maróth János vezénylete alatt sikerült is utját állaniok Bosznia további pusztításának. A főbb összeütközések azonban a nagy folyó mentén, a Vaskapún kevészen innen és túl fekvő városok birtoka fölött folytak. A törökök elfoglalták Galambóczot, Perényi Péter visszaszerzé azt; másfelől Zsigmond megvert egy muzulmán hadtestet s hatalmába ejté Turnult; csakhamar azonban menekülnie kellett onnan. Erdélyi, hunyadmegyei időzéséhez fűződik egy több mint valószínűtlen legenda: megszeretett volna egy fiatal nemes hölgyet, ki aztán Hunyadi Jánosnak anyjává lett ³⁾. Különös eljárása a hízegőknek, kik Mátyás király kegyének megnyerésére nem találtak nagy anyja emlékének beszennyezésénél alkalmasb eszközt! 1394-ben valamennyi bolgár város, Viddin, Szilisztria, Nikápoly, a törökök kezeibe került. Bajazid e hadjáratban elfoglalt diadaljelekkel vette magát körül s megmutatta azokat a Brussában hozzá érkezett magyar követeknek. Zsigmond ekkor szövetségre lépett II. Manuel császárral s tárnokmesterét, Kanizsay Miklóst Németországba, Burgundba, Franciaországba küldte keresztes seregekért. A nikápolyi keresztes hadjárat lön ennek következménye, mely épen oly

¹⁾ A Zsigmond uralkodása alatti török háborúkra vonatkozó keleti forrásokat. l Hammer török történetében. V., VI. és X. könyv.

²⁾ István oláh vajda ellen is harcolniok kellett. (Fejér, X. II. 273).

³⁾ E legenda, melyet még az időszámítási valószínűség se támogat, felhat a XV. századig Bonfin által, ki azt közzé teszi. Elfogadta, vagy jobban mondva, feljegyezte több történetíró; megtámadta s alaposan megczáfolta Teleki: Hunyadiak kora Magyarországon, I. 58.

fontos Franciaországnak, mint a magyar királyságnak vagy az ottoman birodalomnak történetében.

»A magyarországi út, mondja a »Boucicaut marsall viselt dolgainak könyve« ¹⁾, nagy hírű vállalat volt; többféle módon s különbözőleg beszélnek róla.« E megjegyzés az expedíciót követő vereségre vonatkozik, mely kölcsönös szemrehányásokra szolgált alkalmúl. Kezdetben minden jól ment; Bécsben, Budán, a hol »nagy és csodálatos lovas bajnokversenyt« rendeztek, teljes volt az egyetértés a két hadsereg közt, melyek elváltak egymástól, hogy Nikápolynál találkozzanak. (1396.) A magyarok Szerbián keresztül érkeztek oda; a francziák félelem nélküli János, akkor neversi gróf vezénylete alatt, Oláhországon át, s megkezdték az ostromot. »A király nagy kísérettel érkezett meg, s két szép aknát ásatott egészen a falakig.« Azonban közeledett Bajazid, oly »gyorsan, hogy a király mitsem tudott róla. És nem tudom, árulás történt-e, de nem is törődtek velük. Midőn elérkezett a tizenhatodik nap ebéd órája, gyorsan száguldó hírnökök jöttek jelenteni a királynak, hogy Bajazid törökjeivel, csodálatosan nagy hadsereggel oly közel van, hogy alig jut idő a seregnek csatarendbe állítására. Midőn a király szállásán meghallotta e híreket, nagyon meg volt lepetve. Gyorsan izenetet küldött, hogy mindenki fegyvert ragadjon s a táborba szálljon. A király a táborban volt már, midőn jöttek megmondani az asztalnál ülő neversi grófnak s a francziáknak, hogy a törökök egészen közel vannak.«

E válságos pillanatban kitört a viszálykodás. A késő értesítés miatt elégtelen francia lovagok égtek a vágtyól, hogy a hitetlenek ellen egyikét intézzék azon hősiecs rohamoknak, melyek oly végzetesek voltak atyáikra nézve Crecy, s fiaikra nézve Azincourt harcmezején. A magyarok jobban ismerték a török sereget, azon kor legjobban szervezett haderejét. Tudták már, hogy az ellenség első támadásával csak rendetlen hordáit állította szembe, s a sereg legjavát a döntő pillanatra tartá fenn. Azt akarták, hogy a keresztény had zömével is ugyanez történjék. A francia lovasság megvetette a taktikai elővigyázatot, egész erejével a törökök rendetlen előcsapataira vetette magát, nagy vérontást vitt végbe köztük, de ki is volt merülve, midőn a janicsárok friss és pihent csapataival kelle szembeszállania. A csata e második részében nem csekélyebb

¹⁾ Petitot gyűjteményében. 1819. VI. 22—29 fej. — Zsigmondnak Pray által (a. 1396.) közölt levele annyira homályos, a mint csak lehet.

volt a vitézsége, de mind hiába, bekerítették s leverték őket. A magyarok, e nemzetnél ritka, bár nem példátlan rémület által megszállva, s talán valamely áruló által tévutra vezetve, a folyónak rohantak; nagy részük elesett vagy a vízbe fult. Bajazid, hadseregének sok vesztesége fölött haragra gyuladva, a foglyokat saját jelenlétében mészároltatta le, csak azokat kímélvén meg, kik, mint a neversi gróf, nagy váltságdíjt fizethettek.

Zsigmond majdnem odaveszett e pusztulásba, mely az Aldunát az ottománok prédájaul bocsátotta, s végleg elvette a nyugatiak kedvét a keresztes hadjáratoktól ¹⁾. Egy bárkán menekült meg az esztergami érsek s Kanizsay István társaságában; Gara, Cilly gróf s a János-vitézek nagy mestere egy más bárkára szállottak. Így eveztek, csaknem éhen halva, a folyón le a torkolatig, hol a velenzéseket flottája felvette s Ragusába szállította őket. A kis szabad város pénzt adott a legyőzött királynak, hogy visszatérhessen országába, a hol halálának terjedt híre: mintegy bebizonyítandó életben létét, az ország több részét bejárta, s gyűlést hívott össze, melyet a helyzet elkerülhetlenül szükségessé tett.

A Temesvárott összeült országgyűlésnek (1397.) több szempontból jelentősége van a nemzeti intézmények történetében, főleg ha kiegészítjük végzeményeit az 1405-i budai gyűlés határozataival ²⁾. A magyar s angol alkotmány történelmi fejlődésének többször jeleztük összhangzása nem kevésbé szembeeszkő ezen új időszakban, mint letelején. Se a Themze, se a Duna partjain nem jött egyszerre életre az egész alkotmány; mindkét államban csak lassankint váltak ki a két parlamenti kamra körvonalai. Csak Nagy Lajos uralkodása után s a korszakban, melyet épen most tanulmányozunk, vette kezdetét a sajátképeni képviselői rendszer. Minden megye négy követet küldött s a királyi városok képviselése is kezdetét vette ³⁾. E rendek alkották a választott alsó táblát, míg a főrendiház a mágnásokból s főpapokból állott.

¹⁾ Hellert atlasában, mely Hammer történetéhez van csatolva, tervét találjuk a nikápolyi ütközetnek, valamint Várnának, Kossovónak. Nándorfehérvárnak is stb. — A csata sokáig fogságot szenvedett fiatal tanujának, Schiltbergernek elbeszéléséről, I. Hormayr: *T a s c h e n b u c h*, 8. évfolyam. Bécs, 1827.

²⁾ Ez országgyűlések fő végzeményeit is I. Pray évkönyveiben.

³⁾ Szalay, kiemelvén az 1405. év fontosságát a parlamenti történetben (II. 390), igen helyesen jegyzi meg, hogy ha a városok képviselője nem fejlődött kellőleg ki, oka az, mert kissé elszigetelten éltek a nemzet többi részétől.

A rendes választások folytán minden megye tüzhelyévé lett a politikai életnek. A megyegyűlések kötelező utasításokkal kezdtek ellátni követeiket, a mely rendszer Franciaországban demagog szokásnak tartatik, holott az aristocraticus Magyarországon századokon át sarkkövét képezte az alkotmánynak. Az aranybullát továbbá nem mint pusztá okmányt őrizték meg; újból esküt kellett reá tennie a királynak, s hogy megtarthassa, kötelezte magát környezetéből az idegeneknek eltávolítására. Kielégítve ez oldalról, nagy felfegyverkezést szavaztak meg a gyűlések. A hűbéri szolgálat megbontása nélkül ekkor állították fel, a férfi népesség huszadából, a huszárságot, mely különösen a török betörések ellensúlyozására volt hivatva. Az egyházi jövedelmeknek s a dézsmának felét is a hadi költségek fedezésére szánták.

E két fontos országgyűlés időközét a király hibái s szerencsétlenségei töltötték ki. Valóságos cselet vetett horvátországi ellenségeinek, Laczfának és Simontornyainak, külön gyűlést híván össze e tartományban. Megjelentek a gyűlésen oltalomlevelekkel, melyek azonban nem gátolták meg letartóztatásukat s a gyűlésteremben való kivégeztetésüket. E kegyetlenség s szőszegés után az egyházi egység ügyének szentelte figyelmét. Mialatt testvére, Venczel császár, ugyanazon eszme által indítatva, Reimsban VI. Károlylyal találkozott — különös találkozás egy örült s egy részeges ember között, — Zsigmond maga Lengyelországba utazott, hogy azt az avignoni szék iránti engedelmességre vegye rá. Visszatért a nélkül, hogy célát ért volna, s nagyobb pénzszorultságban, mint valaha. A pénzszerzés legalkalmasb eszközének találta, hogy uradalmakat adjon el az előkelő családoknak, s szigeteket egyes városoknak, köztük Zárának. Igen jól megfizettette magát, de az aranyok ezreit nem sokáig őrizte kincstárában. Egy este állítólag negyven ezer aranyat vevén be, ezen összeg nem engedte aludni; felkelt, kiosztotta leghamarabb felébredt udvaronczaik közt a pénzt, s aztán nyugodt lelkiismerettel dőlt ismét fekhelyére.

Ennyi balgaság s vallási buzgósággal váltakozó kegyetlenség felháborította az országnagyok egy részét, köztük a primást és a nádort. Összeesküvést forraltak; Zsigmondot meglepték palotájában, letartóztatták s Visegrádra vitték. (1401.) E királyi börtönben közel állott a halálhoz, mert személyes ellenségeinek¹⁾ őrizetére

¹⁾ Viduae cujus virum occiderat, in custodiam traditus. (Aeneae Sylvii De Bohemorum historia, c. 34. Frankf. 1587.).

bízták, de úgy látszik, lefegyverezte őket balsorsának nagyságával. Különben a kik letaszíták trónjáról, nem tudtak örökösére nézve megegyezni ¹⁾; némelyek Jagello Ulászlót óhajták, ki nem sovárgott a magyar koronára, mások Vilmos osztrák herceget s ismét mások nápolyi Lászlót, az utolsó Durazzo Károlynak fiát. E jelöltek egyike sem nyervén meg a közmegegyezést, Gara Miklós módját ejtő Zsigmond megszabadításának, azon egyetlen feltétel alatt, hogy esküvel fogadja, miként nem áll boszszút. Nincs nyoma annak, hogy ezuttal megszegte volna szavát; elégnek tartá kegyével halmazni el megmentőjét, a nádorrá lett Garát, s fogolytársát, Ozoray Fülöpöt ²⁾. Aztán kifelé s saját családja ellen irányozta nyugtalan tevékenységét.

Soha sem szerette testvérét, a császárt, kiből köznapi fogyasztások sem oltottak ki minden érzést, s ki megtette a lehető a fogoly magyar király érdekében ³⁾. Zsigmond rosszal fizetett a jóért; császári helytartóvá s Csehország kormányzójává neveztetvén ki általa, letartóztatta őt, Bécsbe vitette s az osztrák hercegek őrizetére bízta. (1404.) E szövetségesek annál biztosabbak valának, mert a hercegek egyikét, sógorát, Albertet formasierű szerződésben ⁴⁾ örökösül ismerte el a magyar trónon, ha nem lesz gyermeke. Az országgyűlés hozzájárult e kötéshez, mely első alapját vetette meg a magyar koronára vonatkozó százados osztrák politikának.

Minden kedvezni látszott tehát Zsigmondnak; egyszerre minden ellene fordult. Testvére megszökött Bécsből, s Prágába tért vissza, a hol örömmel fogadták alattvalói. A nápolyi haderő vezére kikötött Zarában, megelőzvé Lászlót, ki saját érdekére nézve igen hosszas késedelem után nagy párt által fogadtatott s egy rögtönzött diadémmal megkoronáztatott az esztergami érsek által ⁵⁾, IX. Bonifác pápa is buzdította az új trónkövetelőt, ki Zárától

¹⁾ Quum proceres de alio eligendo non convenirent. (Ann. Bonincontrii, 1401. Muratori. XXI.).

²⁾ Kétségekivül elkobzások is történtek, mert a király 1402-ben Maróth János bánnak ajándékozta azon ellenségei javait, kik visszautasíták bünbocsánatát. (Fejér, X. vol. IV. 293. — a 660 lapon a Gara nádor részére történt fontos adományozás).

³⁾ Palacky, III. 135.

⁴⁾ Fejér, X. vol. 4. 130. Ez kölesönös örökösödési szerződés volt.

⁵⁾ Ann. Bonnincontr. a. 1403. László bosszú által indíttatva adta volna el 1409-ben Zárát a velenczéseknek: Haec injuria Ladislaus Jadram ejus Regni urbem postea Venetiis vendidit....

diadalmenetben vonult egészen Győrig. Zsigmond azonban nemso-kára ismét felülkerekedett, futásra kényszeríté vágytársát, s csakis elkobzásokkal állott boszszút ellenségein, nem annyira kegyetlen, mint inkább kapzsi levén. Legkomolyabb s legmaradandóbb megtorlásban a pápát részeltette; az országgyűlés által nagy tetszéssel elfogadott törvény a legszigorúbb büntetés alatt megtiltotta, hogy bárminő összeg is fizetessék a pápai kamrának s hogy a király engedelmé nélkül valamely bulla elfogadtassék. E törvény, bár teljesen soha nem hajtották végre, olykor jelentékeny befolyással volt az állam és egyház közti viszonyokra.

Szerencsés hír terjedt el Európában: Bajazidot, a nikápolyi kegyetlen győzöt megverték s foglyul ejték a mongolok. Ez esemény legalább is feltartóztatta az ottomán hatalom növekedését, s esetleg kedvező alkalmat nyujthatott annak elnyomására. Zsigmond keresztes hadjárat hirdetése iránt egyezkedett XII. Gergely pápával. Kevésbé ismert hadjárat volt az eredmény, a melyet mégis a törökök fölött aratott némi siker s a déli határszél királyi beutazása tesz emlékezetessé. Ámde a helyett, hogy bővebben kizsákmányolja a török birodalom nehéz helyzetét, Zsigmond a hitetlenek s eretnekek ellen a sárkányrend megalapításával foglalkozott, s nőül vette (1408.) Cilly Borbálát, ki később végzetessé lett reá valamint királyi kegygyel elhalmozott családja több izben az egész országra nézve.

Különben más nagyralátó tervek is elfoglalták. A császári korona volt rögeszméje; már fogságba vetette volt testvérét, aztán hadat viselt ellene (1404.); most már érkezettnek látta az időt letételére. Mind szorosabb viszonyba lépven az osztrák házzal, gondja volt egyuttal a választók szavazatainak megnyerésére is. Ugy tüntette fel magát előttük, mint védbástyáját a kereszténységnek a törökök ellen, s védbástyáját a német államtestnek is a lengyelekkel szemben. Mindig idegenkedett e nemzettől, mely megvetette őt ifjúkorában, s nem egy oka volt, hogy támogassa ellenük a német lovagokat. Nem akadályozhatta ugyan meg a balti tenger-melléki templomosok tannenbergi vereségét; a német választók azonban mégis elsőbbséget adtak neki az iszákos Wenczellel s a jelentéktelen morva Jodockal ¹⁾ szemben, a ki különben csakhamar elhalt. Zsigmond császárrá lön. (1411.).

¹⁾ Nincs miért elbeszelnünk e bonyolult eseményeket, melyek a német történetnek képezik részét. Csak morva Jodocnak, kihez egy ideig a hivek nagy

Árpád fiainak szent koronája először ékesíté ugyanazon főt, mint a világ fölötti uralmat jelentő császári korona. Javára vált-e ez Magyarországnak? Kezdetben úgy hitte a nemzet. Hízeltgett büszkeségének, hogy uralkodót adott a germán világnak; nem látta be, hogy tényleg e nagy állam kiegészítő részévé s királya további dicsvágyának eszközévé lett. E tapasztalást, melyre Spanyolország egy századdal később, V. Károly alatt jutott, a magyarok már előbb megszerezték. Az első mámorban roppant engedményt tettek Zsigmondnak; elismerték örökösül leányát, Erzsébetet, ki osztrák Alberthez volt nőül menendő. A pozsonyi országgyűlés folytatta tehát közvetítő rendszerét a választó s örökös monarchia közt, mely több rövid életű dynastiát emelt trónra s végül a Habsburg-háznak vált hasznára.

A magyarok későn vették észre, mily veszélyes tisztesség az, hogy császár ül királyi trónjukon. Mindkét irányban, a hol kitarással s sikerrel működött az Anjou-politika, tudniillik Lengyelországban s Dalmatiában, elvesztették nemcsak a Nagy Lajos alatti, de még az Árpád-korabeli határokat is. Mint bíró a győztes Lengyelország s a legyőzött teuton lovagok közt¹⁾, Zsigmond feledte egy időre sérelmeit a fényes és költséges krakkói s budai ünnepélyek zajában, hol a császár a lengyeleknek s németeknek közegette pompázott, de a mely ünnepélyeknek Magyarország adta meg az árát. A lengyelek nemcsak negyven év óta Budán őrzött koronájukat kapták vissza, a mi igazságos dolog volt, hanem szerződésileg átengedtetett nekik (1412.) a német gyarmatosok lakta huszonúgy szepességi város közül is tizenhárom. Leginkább elítéli Zsigmond eljárását s áruláshoz hasonlónak teszi könnyelműségét az, hogy készpénzben fizettette meg magának a határok e megcsönkítését.

Még károsabb volt Zsigmondnak viszálkodása Velenczével. Nem kerülhette azt ki, mert szent Márk oroszlánja megszokott szivósságával ujította meg Dalmátia elfoglalását, hivatkozván arra, hogy a trónkövetelő László átengedte részére Zára fölötti jogait²⁾. Elmérgesítette azonban s végzetes kiterjedésűvé tette e viszályt

száma szegődött, a magyar országgyűléshez intézett egy levelét jelezzük. (Fejér, X. v. VII. 502).

¹⁾ Fejér, X. v. 5, 76, 78, 288.

²⁾ E velencezi viszályokra nézve l. a már idézett Paulus de Paulo-n kívül: Daru, *Hist. de la Republique de Venise* (II. 168.) és főleg Luciust (V. k. 4. és 5. fejj. számos okmánynyal 1406-ból, 1409-ből s 1412-ből.)

azon körülmény, hogy Zsigmond császári minőségében kötelességének tekinté boszszut állani észak-olaszországi hűbéreseiért, a veronai s paduai hercegekért. Velencei hadjáratai nem voltak többé egyszerű katonai kalandok, mint Nagy Lajos idejében; czéljuk a Carrarák visszahelyezése volt; s midőn Ozorai és Marczali 1412-ki szerencsés expedíciója után XXIII. János pápa közbenjárására béke alkudozásokat kezdtek, e hercegek visszahelyezése követeltetett is a velencei tanácstól, mely megtagadta azt. A háboru kevesebb sikerrel ujult meg, s öt évi fegyverszünethez vezetett, mely nem akadályozta meg a velencezéseket az egész dalmát part elfoglalásában, s melynek fő rendelkezései csak a császári önzést elégitették ki. Zsigmond kíséretével szabadon átmehetett szent Márk birtokain s a kapott kétszázezer arannyal hosszú sorát kezdhetette meg az utazásoknak, melyek csaknem hat évig távol tartották őt országától.

E hosszas távollét kevésbé érdekli a magyar történetet s csaknem egészen a német s az egyetemes egyházi történet körébe tartozik. Zsigmond czéljainak egyike azonban a kereszténység békéjének helyreállítása volt a törökök ellen indítandó, legalább védelmi, keresztes háboru érdekében; s másfelől a Csehországban s constanctzi zsinaton történt vallási események is nagyobb befolyással voltak fél évszázadon át a magyar történetre, hogysem azokat egészen mellőznünk lehetne.

Az 1414-ki zsinatnak a császár s a legtevékenyebb tagok terve szerint tudvalevőleg hármas eredményt kelle biztosítania: az egyház egységének végleges helyreállítását, az egyház reformálását fejében s tagjaiban, s Huss János és a prágai egyetem vakmerőségeinek elnyomását. A mi a két első kérdést illeti, szorítkozunk annak megjegyzésére, hogy a magyar püspökök s a Zsigmond alapította bizonytalan életü budai egyetem küldöttei a német nemzet soraiban ültek, a nélkül, hogy hozzájárultak volna minden határozatához. A constanctzi atyák fényüzése s királyi megjelenése elleni nem ritka felszólalások méltán vonatkoznak a magyar főpapokra is; csak az esztergami érsek kíséretében százhatvan ló volt; a világi nagyok közül Ozorainak ugyanannyi, s Gara nádornak háromszáz lova volt. Zsigmond meg a szokottnál is nagyobb pazarlást fejtett ki; roppant költsége arra kényszeríté, hogy eladja Brandemburgot Hohenzollern Frigyesnek.

Mellőzvéen a zsinat tanácskozásait s az elmulasztott reformokat, térjünk át a csehországi eseményekre s Huss Jánosra. A

beható vizsgálat előtt két eléggé fontos mozzanatot tárnak fel: a vallásos mozgalomét s a fajharczét.¹⁾ Nemcsak Huss János és prágai Jeromos, de már elődeik, mint Janau Mátyás, s utánnok tanítványaiknak legjobbjai, a reformatióhoz igen közel álló tanokat vallottak Jézus Krisztusról, a bibliának minden hívő általi olvasásáról, az egyházi szertartásokról s szervezetről.²⁾ Más kevésbé merészek, s valószínűleg számosabban csak igen szűkkörű reformokat óhajtottak, melyek legfontosbja a mindkét szín alatti áldozás volt. A mérsékelt hussiták, kikre nézve a kehely kérdése volt a főkérdés, callixtinusoknak nevezték magukat. E fél hussitismus s maga a hussitismus is, mely már fél reformatio volt, követőkre talált az összes magyarországi fajok, nemcsak a csehekkal közel rokon északnyugati szlávok, hanem a magyarok és németek közt is, egészen Erdélyig,³⁾ melynek nemzetiségei közül merőben hiányzik a szláv elem.

A hussita mozgalom szláv, cseh és nemzeti jellege mindazáltal kétségtelen. Népszerű tiltakozás volt a csehországi s szomszéd államokbeli németek s a Luxemburg-ház ellen. Wenzel megfosztván a császárságtól, még cseh király maradt; befolyása nagy volt⁴⁾ a körülte kitört vallásos viszályokban, s mert bosszu vezérelte testvére s a német fejedelmek ellen, történni hagyta az eseményeket a hitújítókra nézve inkább jóakaró semlegességgel, különben is tehetetlen levén akár támogatásukra, akár feltartóztatásukra. Wenzel azonban kivételt képezett családjában s előre lehetett látni, hogy ha halálával Zsigmondra marad Csehország, ez üldözni fogja a hussitákat mint vallási s egyuttal mint személyes ellenségeit. Már mint császár nagy lelkiismereti furdalás nélkül megszegte oltalomlevelét s máglyára küldte Huss Jánost.⁵⁾ A zsinatról való eltávozása után s francia-, angol- és németországi útja alatt, míg Borbála császárné elég rosszul kormányozta Magyarországot s nem gátolta meg se az árulókat, se a

¹⁾ E szempontok elseje az uralkodó Bonnechose Emil Jean Huss et le Concile de Contance cz. művében; a második pedig Palackynak már többször idéztük nem kevésbé figyelemreméltó s terjedelmes cseh történetében (III. köt.).

²⁾ L. főleg egy hosszú idézetet Janau Mátyástól Bonnechose-nál, 1. fejj.

³⁾ Szilágyi: Erdély tört. 121. l.

⁴⁾ Zsigmond szemére is hányta ezt. (Palacky. III. 149.)

⁵⁾ E gyakran csodálkozással említett eseményt sokkal könnyebben megérthetjük, ismervén Zsigmondnak mint magyar királynak előzményeit, kegyetlen szöszegéseit s a cseh hussiták iránti vallásos és politikai ellenszenvét.

velenczéseket, hogy ne szövetkezzenek a törökökkel s utat ne nyissanak nekik Boszniába, Dalmátiába és Horvátországba: a mindinkább felingerült csehek daczoltak a zsinattal s Ziska erélyes és ügyes vezetése alatt szervezkedéshez láttak. Zsigmond alig érkezett vissza Magyarországra (1419.), midőn értesült testvére haláláról. Császár, magyar és cseh király volt egy személyben; koronái legnagyobb részének ezuttal először történt egyesülése alapját vetette meg a későbbi Ausztriának.

Ez időponttól kezdve a magyarok végzete mintegy meg lőn hamisítva. Vérök legjava számos csatában folyt nem a muzulmanok, hanem az eretnekek, sőt azok ellen is, kik bizonyos eretnekségeket egyszerűen megtűrték. Az ozmanliknak Európa védbástyáját nem csupán a tizenötödik és tizenhatodik századbeli polgárháboruk szolgáltatták ki, hanem mindenek előtt a Zsigmond és Corvin Mátyás alatti cseh hadjáratok kettős sora. Ötévi fegyverszünet módot nyújtott a törököknek a Tamerlán által rájuk zúdított pusztulás kiheverésére. A magyar hadsereg pedig ezalatt szabadon támadhatta meg a hussitákat.

Soha hadjárat nem volt nehezebb. A felkelőknek kitünő vezérek voltak, Ziska a két Procop, egyaránt felülmulhatlanok a dühös rohamban s a le nem küzdhető ellent állásban a téres halmokon, melyekre táboraikat felütötték. A magyarok s németek számos vereséget is szenvedtek,¹⁾ nagy részben császár-királyuk jelleme és hibái folytán. Még 1420. elején, daczára a mindkét részről elkövetett kegyetlenségeknek s a cseh rendek idegenkedésének Zsigmond elismerésétől, el lehetett volna kerülni a nagy háborút. A mérsékelt párt egyezkedni óhajtott volna a nemzeti kiváltságok s a vallási türelem alapján; de a császár, kihez Boroszlóban a pápai követ csatlakozott, több polgárt kivégeztetett, mire a kétségbe esett csehek pusztítani kezdték a templomokat s kolostorokat. Zsigmond ekkor Csehország ellen indított egy hadtestet Ozoray vezénylete alatt; s midőn ezen expeditiót nem követte siker, maga indult Prága ostromára magyarokból, németekből s kath. szlávokból álló nagy sereggel. A nikápolyi legyőzött azonban nem mérközhetett meg nehéz

¹⁾ Aenae Sylvi, id. h. c. 43. és k. — De statu Europae cz. művének első fejezetében (Frehernél, I. II.) mondja, Zsigmondról szólván: »quem Bohemi quoque saepe acie fuderunt.« Különbben természetesen igen kedvezőleg nyilatkozik a »perfidá Hussitorum insania« ellen harczóljó fejedelemlől: princeps singulari prudentia, magnitudine animi, beneficentia et liberalitate insignis, corporis quoque majestate ac decore illustris.

hadműveletekben Ziska Jánossal. Ziska megerősíté táborát egy szomszédos magaslaton, s midőn a királyi sereg már biztosnak hitte győzelmét, csatlakozott a városból kivonult csapathoz s ura maradt a harcztérnek.

Alkudozások kezdődtek, melyek során a hussiták négy czikkelybe foglalták össze tanaikat. De sajnos, a béketárgyalások theologiai viszálykodássá fajultak, s a háboru újra kitört, még jobban elmérgesítve a keresztes háborut rendelő pápai bulla által. Zsigmond, módját ejtven cseh királylyá koronáztatásának a prágai érsek által, visszatért Magyarországra, a rajongó táboríták s horebiták által elfoglaltatni engedvén Vychehrad várkastélyát. Ujabb kísérletet tett egy téli hadjáratban (1421—1422.) Ozorai s az Erzsébettel házasságra lépett osztrák Albert vezénylete alatt. Kezdetben fegyvereikhez látszott csatlakozni a siker; Brünnben a morva rendeknek meg kellett tagadniok a négy prágai czikkelyt s a hussiták ellen nyilatkozniok. A sereg utnak indult, Csehország közepében, Kuttenberg mellett elérte Ziskát s a hussiták iránt ellenséges város feltárta előtte kapuit. Ziska azonban megerősítette hadállását szekerei mögött; aztán alkalmas pillanatban mozgásnak indítá szekereit s elvonult. Nem volt ez megfutamodás; fellármázta az országot, segédcapatokat keresett s nemsokára a királyi seregre rontván, tizenkét ezer embert megölt, a többit szétverte.

Ez volt első szaka a hosszas hussita háborunak. A magyarok előterében állottak; azonban torkig voltak már e hasztalanul szenvedett vereségekkel, melyek ha győzelmekre is fordulnak vala, nem hoztak volna se dicsőséget, se hasznot nemzetüknek. A király tehát, látván, miként nem birhatja többé rá őket, hogy leölessék magukat cseh koronájának érdekében, csak német hadaira s alkudozásaira számított ezentul. Az utóbbi téren fejtett is ki némi ügyességet. Németország, daczára a birodalmi gyűlés azon szokásának, hogy komoly fellépés helyett csak képzelt hadseregeket szavazgatott meg, szembe szállott a győztes s elkeseredett hussitákkal (1426. stb.) Zsigmond hasznosb vivmányra is tett szert, Lengyelországnak jóindulatu semlegességére. Jagello Ulászlónak unokaöcscse, Korybut Prágába ment volt,¹⁾ nyilvánosan áldozott mindkét szin alatt s kijelenté hozzájárulását az uj tanokhoz; nagybátyja azonban visszahivta, sőt fegyveres fellépést is ígért az eretnekek ellen. A császár, még mindig barátja az ünnepélyességeknek, a krakkói udvar-

¹⁾ 1422-ben annyira valószínűnek látszott a háboru Lengyelországgal,

ban, egykori vágytársánál volt látogatáson egy ideig. Ott találta Eric svéd királyt, kivel barátságot kötött, s a ki követte őt budai palotájába. Itt volt Manuel császár is, de nem sok segítséget nyert Konstantinápoly védelmére. Zsigmondot egészen lekötötte cseh háboruja és királysága, a német birodalom érdekei evvel szemben háttérbe szorultak, mint a német lovagok ügyének teljes elhanyagolása is tanúsítja; Magyarország érdekei pedig a legtöbb esetben fel lettek áldozva.

A szerbek helyzete különben, s a szultánnal kötött fegyverszünet lejárta mégis Dél felé vonta a király figyelmét. Lázárnak Kossovónál történt elhalálozása óta elenyészett a szerb despoták függetlensége; az uralom árnyékának fenntartásában az volt egyetlen támaszuk, hogy majd a magyarok, majd a szultán fennhatósága alá helyezték magukat. A vallási érdekek, a latin s görög egyház folytonos ujjhuzásának daczára, inkább Magyarországhoz fűzték őket. A nikápolyi ütközet után sokan a szerbek közül átköltöztek a Dunán, s csatlakoztak a magyar királyságban különböző időszakok alatt megtelepedett testvéreikhez. Lazarevits István despota engedett e természetes hajlandóságnak, elismervén szent István koronájának fennhatóságát kezdettől fogva fennállottnak, a mely kijelentés nem érdemelte meg az általa előidézett sok nemzetközi vitát.¹⁾ Ugyanakkor azonban, a mínek sokkal több volt a gyakorlati fontossága, átengedett a magyaroknak több erődöt, köztük Nándorfehérvárat s Galambóczot. Kevéssel e kötés létrejötte után (1427.) meghalt, a hatalmat Brankovics Györgyre hagyván, ki szövetségeseinek folytonos változtatása s gyakori árulásai által harmincz éven át valóságos csapása volt a keresztény Európának.

A magyarok átvenni készültek a részükre átengedett várakat. Amde azoknak egyike, Galambócz, egy szerb főúr kezében volt, ki a törököket hívta segítségül. Ostromolniok kelle tehát szárazon és vizen e várat, Nándorfehérvár után a Dunavidék legerősb pontját. A magyarok egyik vitéz kapitánya, Rozgonyi, nagy sikert aratott kezdetben Zsigmond szemei előtt; a török hadihajók megsemmisültek s a tüzérség, melynek tökélyesbítésében a magyarok sok ügyeséget

hogy Zsigmond felszólítá Bártfa lakosait, hívják haza Lengyelországgal kereskedő polgártársaikat s erősítsék meg a várost. (Fejér, X. vol. VI. 506. 480.)

¹⁾ L. a. *Les Serbes de Hongrie* (Prága és Páris 1873.) cz. érdekes s okmányokkal bőven felszerelt munkát (főleg a 30—35. ll.), melynek ezen s több más kérdésben is igaza van, bárha olykor tulszigoruan itél is a magyarokról.

fejtettek ki, nagy pusztitást vitt végbe Galambócz őrségében. Sajnos, minden megváltozott megérkeztével II. Murád szultánnak, Solimán előtt a magyarok legfélelmesb s legszerencsésebb ellenségének. Az erők annyira egyenlőtlenek valának, hogy hátrányos fegyvernyugvást kellett kötniök (1428.) A visszavonulást megzavarta egy török hadcsapat, mely Murád parancsa helyett rablási vágyának vagy valamely félreértésnek engedett. Zsigmond csaknem odaveszett, mint Nikápolynál, s ezuttal is egy szolgájának önfeláldozása s egy sajka mentette ki a veszélyből.

Ezen önmagukban véve másodrendü események sajnos következménye lőn a török uralom megszilárdulása a határszéli kis országokban. Tvardko, Nagy Lajos méltatlan unokaöccse, máris a porta hűbéresévé tette Boszniát. Most már Brankovics is, elődje meghódolási okmányának értelmében magyar zászlós ur, megszakítá a hűségi, sőt a szövetségi köteléket is, s évi adót és segédcsapatokat küldött Muradnak. Nem sokára leányát ajánlá neki házastársul, s helyben hagyásával Szendrő várát emeltette a magyarok ellen. (1432.). Végül Drakul Vlád vajda, e kegyetlen szörnyeteg, a szultán pártfogoltja és hűbérese, megrohanta Erdélyt s leölte Szörény várának német őrségét. Murád kétségkívül békét óhajtott, sőt követeket is küldött (1433.) Zsigmondhoz, ki a zsinatra Bázelle ment volt, felajánlván neki tizenkét arany serleget s kifejeztetvén általuk barátságos érzületét. Mindazáltal hosszas s rémítő küzdelem előjelei mutatkoztak ez oldalról, s a küzdelem kezdetét is veendi, midőn már nem lesz mód megtörésére az ottoman uralomnak s az elszalasztott alkalom nem fog megújulni.

Zsigmondnak utolsó éveiben egészen más gondjai voltak, s a törökök ellen legtöbbször csak közvetve küzdött,¹⁾ fellázítván küldöttei által egyes — csakhamar legyőzött — kisázsiai népeket. Csehország, a hitszakadás, a császári korona, melyet még nem kapott meg, ezek valának fő ügyei. A hussiták, legyőzvé elleneiket, Propkopnak, Ziska méltó utódjának, vezetése alatt több év óta megszállották a szomszéd országokat. Magyarországra tört seregüket erőlyesen fogadta Rozgonyi; azonban betöréseik időszakikiakká lettek,²⁾

¹⁾ Az *Ann. Bonincontrii* a. 1431. kétségkívül nagyítja egyikét e számos határszéli csatának: *Sigismundus cum Teucro congressus, superior evasit. In quo praelio triginta millia Turcarum caesa sunt.*

²⁾ Julián pápai követ megengedte Eperjes lakóainak, hogy városuknak a cseh eretnekek elleni megerősítésen ünnepnapokon is dolgozhassanak. (Fejér, X. vol. VII. 493.)

s tanaik elterjedtek nemcsak a szlávoknál, de kisebb-nagyobb mértékben mindenütt. Sőt a lengyelek nyíltan kimutatták hajlandóságukat a szövetkezésre legközelebbi rokonaikkal, a csehekkel; szemére hányták Zsigmondnak, hogy független országgá akarja tenni Litvániát s elvenni tőlük az elfoglalt Moldva egy részét. Készek valának kezét nyújtani a hazájuk helyzetével s a király gyakori utazásaival elégtelen magyaroknak. Zsigmond belátta ekkor, hogy minden áron le kell csendesítenie Csehországot, s kielégítenie az országgyűlés törvényhozó munkájával a magyarok méltó igényeit. E kettős feladatában az öreg császár- király nem minden tevékenység, tapintat s politikai érzék nélkül járt el.

Az 1435-ki pozsonyi országgyűlés egyike a tizenötödik század folyamában tartott legfontosabbaknak. A katonai rendszer fejlesztésével foglalkozott, szemben a kikerülhetlen ellenséggel, a törökkel. Az elfogadott tervben, mely kevésbé különbözik az Anjou-dynastiától, észrevehetni Németország befolyását s személyes nézeteit Zsigmondnak, ki reformokra gondolt, midőn átutazott Olaszországon késői megkoronáztatására. A királyi seregen s a főpapok és főnemesek banderiumain kívül a magyar hadban ezentul a vármegyék banderiumai is szerepelnek, a különben katonai szolgálatra fel nem hívottakból alakítva. Az egész ország, beleértve a végvidékeket, bánságokat s vajdaságokat is, bölcs és részletes terv szerint ²⁾ hét hadkerületre osztatott fel. A fegyverek nagy mértékben tökélyesbültek; a magyarokat még idegen földön is alkalmazták ágyúöntésre, s Corvin Mátyás tüzésége kevéssel azután világszerte a legjobb volt II. Mahometével, XI. Lajoséval s Bátor Károlyéval együtt.

Gyászos vala az országnak belállapota; e nagy monarchia szétdaraboltnak látszott megannyi kis dynastiák, birtokaik környékén valóságos királyok között, mióta a törvényes király csaknem folyvást távol volt, s a papságnál mindinkább fokozódott a világi javak s méltóságok utáni kapzsiság. Az adókat gyakran önkényesen emelték; a föld népe mind nyomorultabb s ingerültebb lőn, főleg Erdélyben, hol a fajgyűlölet által is elmérgesíttvén a társadalmi egyenlőtlenségek, időnként zavargások kezdtek felmerülni. ²⁾ Ily nagy bajokkal s azoknak számos kutfejjével szemben az országgyűlések

¹⁾ E terv megtalálható Fessler-Kleinnál (II. 467. s. k.) Szalay (II. 495. s. k.) Zsigmond iránti szigora mellett is elismeréssel szól utolsó éveinek törekvéseiről, főleg a banderialis rendszer tökélyesbitése tekintetében, mely, minden egyébtől eltekintve, annyira kedvező volt az oligarchiára nézve.

²⁾ Szilágyi, I. 124.

legtöbbször tehetleneknek bizonyultak. Meg volt bennük a jóakarát, tagjaik nemesi büszkeségének daczára; több törvényt szavaztak meg, nyilván hiába, miután többször kellett ugyanazt ismételniök, a parasztok szabad költözködése érdekében; de nehezen érhatték el a törvények megszegőit. Figyelmet érdemelnek mindazáltal a komoly kísérletek, különösen az 1435-ki, melyek a vármegyei igazságszolgáltatás félelme általi megfélemezését czélozták a nagyoknak.

Eközben a hussita viszályok körül változás állott be. A császár reájött végre, hogy legyőzésüknek legjobb módja alkudozni ve'ök s átengedni őket saját egyenetlenségeiknek. A bázeli zsinaton kinyerte részükre a mindkét szín alatt való áldozhatást. A callixtinok ekkor elszakadtak a táboritáktól, legyőzték őket s nem idegenkedtek a kibéküléstől, de csak az ország vallási és politikai jogainak biztosítása mellett (1436.). Ez a híres *compactata*-ban történt meg. Zsigmond ellen alaposan emelhették a vádat, hogy csakis megszegésök reményében engedélyezte azokat, miután épen akkor, midőn a cseh hussitákkal kiegyezett, üldözőbe vette a magyarországi hussitákat s a püspökökre egy rajongó olasz inquisitort erőszakolt rá. Valódi tervét azonban nem lehetett megismerni, mert betegségbe esett Prágában, a Borbála császárné s számos cseh főúr által Albertnek s Erzsébetnek a trónörökléstől való megfosztása érdekében szőtt fondorlatok közepette. Utra kelt oly gyorsan, a mint csak állapota megengedte, s számtalan utazásainak legutolsója közben, midőn már közel volt a halálhoz, fogságba vetette Borbálát. A magyar főurak s nép körébe nemsokára császári hullá ¹⁾ s császári fogolynő érkezett.

E hosszú s mozgalmas uralkodásnak előnyeül tudhatni be nehány komoly törvényhozási munkát, a kereszténység kibékültetésének tiszteletreméltó vágyát s a fajkülönbségek elsimítása s lecsendesítése által egy nagy dunai állam keletkezésének előkészítését. Szemben áll ezekkel a király hosszas tartózkodása idegen földön, határtalan s távoli czélokra törő nagyravágyása, Dalmátiának s az északi végvidéknek elvesztése, a török háborúk félszeg intézése, a pénzügyi zavar, az épen oly hasztalan, mint gyászos hadjáratok. Valószínű, hogy az árnyoldalak tetemesen alább nyomják a mérleget.

¹⁾ Szó szerint veendő-e az, a mit Aeneas Sylvius mond (c. 54.): *occurrunt lugubres Hungari, nec tenere lacrimas in tanta rerum novitate possunt?*

MÁSODIK FEJEZET.

Hunyadi János. (1437—1456.)

Hunyadi János alakja ¹⁾ emelkedik ki a magyar történet e drámai korszakából, melyben kereszties hadjáratok váltakoznak polgárháborúkkal, s idegen nagyravágyás fenyegeti a nemzet függetlenségét. Fiai, kiknek egyikére a vérpadon, másikára hatalmas trónon s a meghódított Bécsben várakozott a halál, vele egyetemben egyik leginkább meglepő csoportját képezik az egész történetnek.

Származása egészen bizonytalan. Anyja, Morsinai Erzsébet, kétségkívül magyar volt; atyját azonban, Vukot, Vaikot, Buthit vagy Hollóst — a különböző okmányok s hagyományok szerint — a szenvedély egy nemével igényli magáénak mind a magyar, mind a román faj. Az elsők e nevek közül feltalálhatók ugyan az oláh nyelvben, de nem bizonyítanak semmit; az első magyar királyt is Vajknak hívták megtérése előtt. A Hollós család- vagy birtoknév magyar értelmét adja vissza a Corvinus-nak, s megfejtí a hősünk címerében levő s fiának, Mátyás királynak nevéből elválaszthatlan hollócsórt. Indokoltabbnak látszik tehát előttünk azon feltevés, hogy e család az erdélyi magyar nemességhez tartozott, ²⁾ s hogy a dicső János atyjának birtokán, a hunyadi kastélyban született.

Ifjukoráról is, mint születéséről, többé-kevésbé kétséges és legendaszerű elbeszélések maradtak fenn különböző nemzeteknél. A görögök szerint egy farkasvadászaton oly bátorságot tanúsított,

¹⁾ Az e korszakra s a következőre vonatkozó főmunka Telekinek Hunyadiak kora Magyarországon (Pest, 1852.), 10 köt., melyek utolsói teljes okmánytárt foglalnak magukban. A 24 első könyv Hunyadi Jánosnak van szentelve, s az első foglalkozik származásával. — Chassin: Jean de Hunyade, 2-ik része a »Hongrie, son génie et sa mission« cz. műnek (Paris, 1856.) kivonatát adja Teleki munkájának.

²⁾ Ez Teleki és Chassin véleménye is.

hogy a szerbek »királya« fényes jövőt jósolt neki. ¹⁾ Egy másik elbeszélés szerint harczolt volna Olaszországban, Fülöp milanói herceg vezénylete alatt; s volt egy hasonnevű s hason állású fivére is, a mely kettős összetalálkozás legalább is valószínűtlen. Hihetőbbnek látszik az, hogy Hunyadi János, miután begyakorolta magát a fegyverforgatásba a hatalmas Ujlaki Miklós alatt, kitünt a török határszélen, Nándorfehérvár és Szendrő körül szakadatlanul folyt háborukban. Albert rövid uralkodása alatt szörényi bánná lett s újabb érdemeket szerzett. Történelmi szereplése azonban csak ezen uralkodó után veszi kezdetét.

Albert császár csak futólag vonult át a magyar történeten (1437. sept.—1439. oct.) s elég jó emléket hagyott vissza. Személyében az osztrák ház először tette fejére a szent koronát, de ez mintegy önnön nemzetiségének megváltoztatásával történt. Az országgyűlés Erzsébetet, Zsigmond leányát, születésénél fogva királynénak jelenté ki, társául fogadván el férjét, ki megkoronáztatásakor (1438. jan 1.) ígéretet tett, hogy nem fogadja el a császárságot, ha meg is választatik, a magyar országgyűlés beleegyezése nélkül, ²⁾ s mindenesetre Budán fog székelni. Ez ígéret fejében a nemzet is kötelezte magát, hogy Albert halála után a tőle s Erzsébettől születendő gyermekeket emeli trónjára. Az országgyűlés különben nemcsak mi akadályt sem vetett császárrá történt megválasztása elé, hanem kész volt támogatására is Csehországban, hol elleneinek pártja a lengyelekkel szövetkezett. E jó egyetértést a következő években alkotmánytörvények sora erősítette meg. A királynak nemcsak Magyarországon kellett székelnie, de leányainak házassága ügyében is tanácskozássra kellett összehívnia az országgyűlést. A korona jövedelmeiből mitsem adományozhatott másnak mint magyar alattvalóknak. Nem változtathatta meg a pénznemet, nem adományozhatott vagy árusíthatott el koronajóságot az országgyűlés beleegyezése nélkül. Az országgyűléssel közösen volt intézendő a végvidékek védelme s választandó a nádorispán.

Valóságos kötés volt ez az idegen király s alattvalói közt, kik magukhoz vonták őt; kötés, melynek rendelkezéseit főleg Zsigmond

¹⁾ Chalcocondylas. (De origine ac rebus gestis Turcarum. Bonn, 1843, 256. s. k. ll.) *Ιάγγο; ὁ Ζωνιάτης γένους ἄν οὐδ' ἄραυ τι φαύδου.*

²⁾ Alberto acceptare imperium injussu Baronum Hungariae haud quam licebat. (Aen. Sylv. De Bohemorum historia, c. 55.)

uralkodásának kellemetlen emlékei sugalmazták,¹⁾ s a mely Magyarországának független, bölcs szabadsággal párosult kormányzást biztosíthatott. A jó csiráknak azonban, sajnos, nem volt idejük gyümölcsöt hozni. Mindenki égett a török elleni küzdelem vágyától, annyival inkább, mert egyenetlenségek kezdtek támadni a fővárosban a magyarok s németek közt,²⁾ s szükséges vala megszilárdítani az egység érzetét a hitetlenek elleni közös harcban. Murad Szendrőnek urává lett; a keresztény hadsereg eljutott a Dunáig, visszafoglalandó annak két partját, midőn különös félelem szét szórta. Nem volt ez pótolhatlan veszteség, azonban a császár-királyt étkézési mértékletlenség vérhasba ejté. Hogy helyreállítsa egészségét, vissza indult Ausztriába, a hazai bérczek közé, de nem bírta meg az utazást s Neszmélyen, Esztergam közelében utólérte a halál.

Minden ismét kérdéssé lőn; Albert testvére, Frigyes, megkezdte hosszú s középszerű császári uralkodását (1439—1493); Magyarország ismét elvált a császárságtól, s nem lehetett tudni, vajon a teherben levő Erzsébet királynénak harmadik leánya vagy első fia fog-e születni. Azonban a muzulman betöréssel szemközt gondoskodni kellett a trónnak nem árnyékkirály vagy asszony kormányozta gyermek, hanem fiatal, harcvágyó, a csatamezőn meghalni kész, lovagias uralkodóval való betöltéséről. Legalább ez volt mindazok érzése, kik a fenyegető veszély láttára az ország védelmének szükségét helyezték első helyre, s a haza érdekét bármely uralkodó családnak föléje; ez volt Hunyadi János, Ujlaki, Bánfi és több mások törekvése, melyet soha sem tudott megérteni egy szellemes olasz politicus, az osztrák-ház hive, Aeneas Sylvius Piccolomini.³⁾ Senki sem érezte élénkebben, mint Hunyadi, egy határszéli tartománynak folytonos küzdelemre s erőfeszítésre utalt kormányzója, hátrányait a királyi kiskoruságnak, egy III. Frigyeshez hasonló fejedelem önző felügyelete alatt. Erzsébet maga is felfogni látszott ezt azon napon, midőn az országgyűlést szabadon engedte a súlyos teher viselésére nálánál alkalmasb fejedelmet választani. Mind-

¹⁾ A magyarok Aeneas Sylvius szerint így szóltak: Dum Sigismundus Romanae rei consulturus, Italiam, Germaniam ceterasque provincias peragraret, Hungariam Turcarum direptioni patuisse.

²⁾ Aeneas de Statu Europae sub Frederico VII. (Frehernél, c. 1.). Ugyanott nagy dicsérettel nyilatkozik Albertről.

³⁾ A későbbi II. Pius pápa; munkáiban mindent az osztrák ház szemüvegével néz, s csak a magyarok állhatatlanságáról s utószülött Iászló elleni pártütéséről beszél. (id. h. 57. s. k. II.)

járt kezdetben az ifju lengyel királyra, Ulászlóra gondoltak ; a Lengyelországgal való egyesülés nemcsak a régi határok békés visszaszerzését, de a két harczias nép frigye a keresztény fegyverek győzelmét is kilátásba helyezte.

Legjobban elintézhetni vélték mindent Erzsébet s Ulászló házassága által, kikötvén, hogy Albert utószülött gyermeke, ha fiu leend, csak Ausztriát s Csehországot fogja kapni ; de a lengyel fejedelem soha sem vette komolyan ezen egyenlőtlen frigy tervét, mely utószülött Lászlónak világra jöttével (1440. febr.) teljesen dugába dőlt. Az özvegy királyné megfélekedzvé hazafias lemondásáról, mindent elkövetett, hogy megtartsa a trónt csecsemő gyermekének. Az országgyűlés többsége ellenben Ulászlót kiáltá ki magyar királynak s Hunyadi János sietteté bejövetelét. Azonban későn érkezett ; Erzsébetnek a Garák, a Cillyek által vezérelt s a császár által támogatott pártja megkoronázta osztrák Lászlót, sőt a szent koronát elvitte az ország területéről. Nemsokára azonban a nyugati megyékbe kellett vonulnia, míg az egybeült országgyűlés ünnepélyesen kikiáltotta Ulászlót. ¹⁾ Ekkor vették észre, hogy a szent korona hiányzik ; egy régi koronát kellett elővenni a királyi sirokból, a mely gyászos előjelre később, a várnai szerencsétlenség után, visszaemlékezett a nép balhiedelme.

A polgárháboru majdnem elkerülhetlenné látszott ; Hunyadi mindent megtett, hogy megakadályozza, később hogy megrövidítse. Gara, az osztrák párt feje ellen küldetvén, kísérletet tett rábírni őt a haza iránti áldozathozatalra, valószínűleg egyszerű szavakkal, melyekből Callimach formasierü czifra beszédet faragott. Nem érvén czélt, megverte őt ; aztán a nagyobb veszélybe, a török háboruba sietett. A belviszály szerencsére vesztett hevességéből a cselszövényeknek közepette. Erzsébet felujitni törekedett a magyarok s lengyelek közti régi ellenszenvet ; számított sógorára, Frigyes császárra is, ki e villongásokat ürügyül használta fel, hogy megtartsa becses zálogként a szent koronát, s a kis Lászlónak gyámjaként magáévá tegye Ausztriát. Cesarini Julián pápai követ, kire nagy és gyászos szerep várakozott a kereszténység történetében, osztozkodást javasolt, a melyet azonban Hunyadi nem fogadott el, s a mely az özvegy királynénak hirtelen halálával különben is lehetetlenné vált. A gyermek gyámjainak követelései el lönek ekkor napolva, s Ulászló jogát a trónra nem vonták többé tényleg kétségbe egész halálaig.

¹⁾ Dlugosz, XII. k.

Eközben valóságos keresztes háboru vette kezdetét.¹⁾ Az 1441. és 1442-iki hadmenetek indították meg, az 1443-iki volt legsebbe mozzanata, az 1444-iki gyászos vége. E fontos eseményeket részletesen szükséges elbeszelnünk. Murad számított előbb a Lengyelországgal való szövetségre, melyért követei által lépéseket is tett. A magyar trón elfoglalása Ulászló által meghiusította e tervet. A sultán most már a belviszályok folytán remélette a Duna kulcsának megnyerhetését s elrendelte Nándorfehérvár ostromát. Ezen erős pont háromszöget képez, két oldalról a Duna s a Száva által környezve s az egész vidék fölött uralkodó halomra épült vár által védelmezve. Egyedül hozzáférhető oldalán a törökök nagy ügyességgel vették ostrom alá, falat vontak eléje, roppant kődarabokkal árasztották el. De az ostromlottak aknáí s tüzelése, támogatva Hunyadi-nak a környéken való csatározásai által, hat hónapi erőfeszítés után elvonulásra kényszerítették a törököket.²⁾

Erdélyben készültek megtorlásra. Mesid bég fő lovászmester behatolt oda a Kárpátok szorosain rabló seregével. A szörényi bán, legutóbbi győzelmei óta vajda s temesi gróf is, Szentimrénél találkozott velük. Előbb legyőzetett, s a török vezér diadalának jeléül kivégeztette foglyainak egyikét, Lépes püspököt. Csakhamar nagy ütközet vette kezdetét. Hunyadi Jánosnak értésére esett, hogy Mesid spahijainak öltözete részletes leírását adta azon utasítással, hogy minden áron kézre kerítsék. Ez csaknem halálítélet volt. A hős Kemény János felajánlotta magát érette; öltönyt, lovat, fegyvereket cserélt vele s szembetűnő helyre állott. Az ellenség minden erőfeszítését oda öszpontosítá, mialatt a valódi Hunyadi oldalt támadta meg a musulman sereget s megsemmisítette tüzéségével. Tökéletes diadaláról a csatamezőn maradt huszezer török hullá tett bizony-ságot. A török történetírók szerint Hunyadi a csata estején tartott ünnepély alatt lemészároltatta a foglyokat. E kegyetlenség, bárha nincs bebizonyítva, nem lehetetlen; már azon kétségtelen tényben is nyilvánult az némileg, hogy a győző, meg lévén elégedve Brankovics György despotának segélyével, diadalemléken küldte el hozzá Mesid bégnek s fiának fejét.

Murad dühre lobbanva e váratlan vereség fölött, Sehbeddint indította utnak nyolczvanezer főnyi válogatott sereggel. A veszély

¹⁾ Hunyadi török hadjáratairól l. Hammer, X.—XIII. könyv.

²⁾ Ducas elbeszéli (Corpus script. historiae byzantinae, Bonn, 1834.) *Περίοδος* sikertelen ostromát *Μοράτης* által.

nagyobb volt mint valaha ; Hunyadi alig volt képes négy-ötször kisebb sereget összegyűjteni, magához vonván minden hozzáférhető banderiumot s helységről helysége hordoztatván a véres kardot. Midőn a küzdelem a Vaskapu közelében kezdetét vette, a keresztények, mint vezérük beszédéből kitűnik, csak arra gondoltak, hogy drágán adják el életüket ; azonban sok tapasztalást szereztek már, s megfordított Nikápolylyá lett az ütközet. Sehabeddin janicsárjai szembe állította a magyar lovassággal, s a félelmes Janko által tartalékban tartott pihent gyalogság vereségre változtatta át amazoknak áldiadalát. Rémitő vérontás történt a muzulmánok közt ; kétszáz zászlajuk a keresztények kezeibe került. Murad most már békét kért ; követei felkeresték Ulászlót Budán s egyezséget ajánlottak Nándorfehérvár átengedésének feltétele alatt. E különös követelés annyi vereség után még válaszra is alig lett méltatva. A törökök minden kísérletét megghiusította a magyar védelem. Most már ez fordult támadásra.

A Konstantinápoly felé teendő nagy hadmenet előkészületei csak 1443. jul. havában értek véget. Harmincz-negyvenezer magyar, lengyel, német, oláh és délszláv harczosból álló szép hadsereg kelt át a Dunán Szendrőnél. Hunyadi magyar lovassága, megelőzván az Ulászló s Julián bibornok vezényelte derékhadat, a Morava s Isker völgyén s a Balkán szorosokon Philippopolynak menő egyenes, s mintegy a természet által kijelölt uton nyomult előre. A török macacs védelem daczára sem tarthatták meg e vonalat. Nissa körül hadoszlopaik Isa bég vezérlete alatt háromszor ütköztek meg s legyőzettek. Szofia újabb küzdelem után a magyarok kezeibe került.

A Hémus ¹⁾ egyik legmeredekebb vidékére, a Traján kapujának nevezett kettős hegyszoros közelébe jutottak ezután. Az ut természetes nehézségeit még fokozták a muzulmánok nagy védművekkel, sziklából rögtönzött falakkal. A magyarok megérkeztekor beállott az e tájakon főleg éjjel igen érzékeny hideg is. A törökök vízzel öntözték meg a lejtőket, melyeket a következő éj fagya a lovakra nézve életveszélyes síkká változtatott. Hunyadi átkelt a kevésbé járhatlan Isladi-szoroson, daczára a magaslatokról katonáira zuditott szikláknak s fatörzseknek. A Maritza völgyei első izben s utoljára láttak magyar hadsereget. Újabb diadalt arattak Jalovatz mezején ; de nem vala lehetséges ily előhaladt évszakban s ily vidéken folytatniok a háborut vagy téli szállásra vonulniok.

¹⁾ Ducas, c. XXXII.

Ulászló elrendelte a visszavonulást, mely, mint az előnyomulás, bámulatosan lőn vezényelve. Sok hadi foglyot irgalom nélkül lemészároltak e küzdelemben; a többi, köztük két ottoman bég, számtalan fegyverrel s zászlóval, a lelkesült fővárosba való diadalmi bevonulásnál szerepelt.

Nem kevesebb hasznon, mint dicsőség koronázza e hadjáratot, ha a győzők mérsékelni tudják vala magukat. Nemzetünk, ugymond Teleki, nem felejtheti azt el, a mig élni fog. Hatása oly mély volt Keleten, daczára a későbbi ellenkező eseményeknek, hogy a török aszszonyok még sokáig a rettenetes Jankoval ijesztgették makranczos gyermekeiket. Murad feltétlenül szükségesnek vélte a békét; Magyarországba küldte tehát kancellárját, egy levantei renegátot, ki Hunyadi a magyarok sultánjának tartván, egyenesen vele akart alkudozni. A győző, mosolyogván e tévedés fölött, az országgyűléshez utasítá őt, mely szabad országban egyedül határozhatott a béke vagy háboru fölött. ¹⁾ A Szegeden tartott országgyűlés még inkább hajlandó volt, mint Ulászló, a küzdelemnek erélyes folytatására. Különösen az idegenek, élükön Julián bibornokkal, máris Konstantinápolyról álmadoztak. A tapasztaltabb Hunyadi s Brankovics beérték az elfoglalt kerület egy részének megtartásával s megerősítésével; ismerték az ottomanok roppant segélyforrásait s tartottak a szerencse forgandóságától.

Király és többség végre is az utóbbi álláspontot fogadták el. A megállapított feltételek igen kedvezők voltak: tiz évi fegyvernyugvás árán Oláhország ismét magyar fennhatóság alá került, Szerbiát s Herczegovinát visszanyerte a legnagyobb hűség által elteltnek látszott Brankovics György, s nagy váltságot fizettek az előkelőbb török foglyokért. A kötést ünnepélyes esküvel pecsételték meg. Murad küldöttje azt kívánta, hogy a keresztények a szent ostyára esküdjenek meg, mig a törökök a Koránra tettek fogadást. Egyik főpap szentségtörést emlegetvén, beérték az evangeliumra tett esküvel.

Igen sokan el valának határozva meg nem tartására e békének. Az alkalmat igen előnyösnek s vajmi ritkán ismétlődőnek találták. A kötés megtörténte előtt s kevéssel azután érkezett hírek a törököket kisázsiai alattvalóik által egészen igénybe vetteknek, a sultánt kimerültnek s minden pillanatban lemondásra hajlandónak, a Nyugatot hatalmas keresztháborura készen állónak tüntették fel

¹⁾ Ducas szerint így válaszolt volna: ἐγὼ δεσπότημαι, οὐ δεσπόζω.

s Skander-bég részéről harminczezer albán segélyét helyezték kilátásba. Az országgyűlés ismét vita alá vonta a kérdést. Cesarini Julián bibornok egy sophismákkal s hamis erkölcsi megkülönböztetésekkel telt beszédben felfejtette, hogy a keresztények nem kötelesek megtartani a hitetleneknek tett esküt, s hogy ő neki joga van feloldani őket alóla a pápa nevében. ¹⁾ E beszéd, mely annyira kedvezett a szenvedélyeknek s érdekeknek, megrontá lelkét hallgatóinak, a királynak, sőt Hunyadinak is, ki előbb az eskü megtartása mellett szólalt volt fel. Meglehet, a bolgár trónnal való kecsegtetés hatott reá, vagy talán a török betörések állandó veszélyének érzete egymagában is elég erős volt eltérítésére.

Nem nagy számú, de kitünő hadsereg vonult át a törökök által szótartóan kiszolgáltatott városokon s a Duna völgyén Nikápolyig hatolt. Lebeszélő tanácsadások s baljóslatok fogadták itt a szószegő hadat. »A szultán, így szólt Drakul oláh vajda a királyhoz, vadászatra is nagyobb kísérettel indul a te seregednél. Egy bolgár kuruzslónő megjósolta a keresztények veszedelmét. Földrengés volt érezhető a hadi tanács megtartása után. A tovább vonulást Bulgarián át a fekete tenger felé mindazáltal elhatározták. Nem ment az végbe nehézségek nélkül; több város, köztük Baldsik, szívós ellentállást fejtett ki, musulmán védőik utolsó emberig elhullottak, s minden tanácskozás fokozódó nézetkülönbséget tárt fel Hunyadi János s a pápai követ között. Egyszerre, épen midőn a fekete tengerhez érkezett a keresztény had, hírül veszi, hogy Murad közeledik Kis-ázsziából a genuaiak hajóin szállított roppant hadsereggel. ²⁾ E veszélylyel szemben az ifju király nem tudta mire határozza el magát. A legkülönbözőbb tanácsokat adták neki. Cesarini, ezuttal helyesen, azt óhajtá, hogy várják be a segédcapatokat s szövetségeseket s s vonuljanak szekérsáncz mögé; kevés távolságra keresztény hajóhad állott, melynek legénysége szerinte csatlakozhatott a magyar és lengyel vitézekhez. Hunyadi s Brankovits ellenkező nézetben voltak; nem reméltek gyors segélyt s az adott helyzetben hallani sem akar-

¹⁾ Pontificis se Maximi auctoritate id foedus, quaecumque esset, rescindere et abrogare; regemque et caeteros, quorum intererat, a juramento et sponsione, quam Turcis fecerant absolvere. (Callimachi De rebus a Wladislao gestis, Schwandtnernél; fő forrása mindezen eseményeknek Ulászló halálaig.)

²⁾ Tantum potuit Genuensis inexplibilis avaritia, quae pro his quos transfretarat, e Turcis septuaginta millia aureorum percepit. (A n n. B o n i n c o n t r. a. 1444, Muratori, XXI.)

tak olyasmiről, mi a megfutamodáshoz hasonlítana. Véleményük lön elfogadva, s elhatározták a késedelem nélküli támadást.

A csata reggelén (1444. nov. 10.) a Balkán utolsó lejtőitől Várna városig s a tengerig nyuló sík és halmok két ellenséges sereg által valának elboritva. A törökök, mint mindig, biztosíták maguk részére a talaj előnyeit, magasb hadállásukból uralták a keresztény csapatokat. Murad egy lándzsán serege előtt vitette a széttépett szerződést s az evangéliumot; bár kegyetlen volt, mint fájának legtöbb uralkodója, nem hiányzott nála sem a becsületesség, melyet minden keleti utazó észlel a törököknél; őszinte volt méltatlankodása a szószegés fölött, melyre magát képtelennek érezte,¹⁾ s elle-neire saját megsértett istenüknek sujtoló kezét hívta fel. Mintegy válaszul e felhívásra, egy szélroham letépte rudjáról Magyarország királyi lobogóját.

A harcz első órái különben biztosítani látszottak a keresztések győzelmét. Hunyadi lovasságának dühös rohama annyira megbontá legnagyobb részét az ottoman seregnek, hogy a sultán már-már kétségbe esett. A támadás nagyon is sikerült, magával vonván a csatamezőről két tüzes főpap-lovogot, az egri s váradi püspököt. Hunyadi is elragadtatta magát heve által. Különösen az ő példája végzetessé lön Ulászló királyra nézve, ki nem akart hátramaradni, s alkalmasint Hunyadi környezetét által indítatva, meg-gondolatlan dühhel²⁾ a csata sűrűjébe rohant. Nagy vakmerősége előbb meglepte az ottománokat; aztán körülvették s hősieles küzdelem után elesett; levágott szőke feje lándzsára tüzetvén a megszegett békeokmány mellé, rémülettel tölté el a keresztény sereget. Hunyadi, visszatérőben az ellen üldözéséből, hogy lecsillapítsa a király hevét s visszavezesse övéit a táborba, emberfeletti erőfeszítést tett a vereség feltartóztatására. Nem érvén czélt, legalább meg akarta tartani a hazának legjobb védői egy részét s a sereg összegyűjthető roncsaival elmenekült, túlélvén nemcsak a királyt, hanem a futásában megölt pápai követet s csaknem valamennyi kereszties csapatvezért.

Ez volt a várnai csatavesztés, kétségtelen s döntő oka Konstantinápoly elestének. A kereszténységben leirhatlan hatást keltett s visszhangja a történelemben, legtöbbször részrehajlással, még soká

¹⁾ *Θαυμάσιος ἐπὶ τῇ παραβάσει τῶν ὀφκων.* (Ducas, id. h.)

²⁾ Ducas szerint a *ρήξ Σάξων* meggondolatlansága volt valódi oka a vereségnek. (c. XII.)

isméltődött. Ha illethette is szemrehányás Hunyadi Jánost, bizonyára nem érdemelte meg Aeneas Sylviusnak gonosz gyanúsításait, melyeket később Dlugosz kizsákmányolt.¹⁾ Az osztrák-ház szolgája s a lengyel főpap, felmenteni igyekeztén királyát minden felelősség alól, nem tekintetők megbízhatóknak, midőn vádat emelnek a magyar vezér szökése ellen, kinek egész élete megczáfolja az önzés és gyávaság gyanuját. Fontos egyébiránt e történet további részére nézve megértenünk Aeneas, azaz III. Frigyes császár politikai terveit e tragicus évek alatt. Az ő szemeiben Ulászló kereszt-hadjáratát csak eszköz volt bitorlásának elpalástolására s a kereszténység közvéleményével való kibékülésére.²⁾ Kevéssel utóbb némi élességgel ábrándítja ki a vele levelező Campisiust, ki Drinápolyt elfoglaltnak vélte. Ellenkezőleg, ugymond, »a törökök nagy hadsereggel térnek vissza, s az oly büszke magyarok most a császárral való fegyverszünet kötésére alázzák meg magukat.³⁾« Várna után a későbbi II. Pius pápa örömhöz hasonló érzést árul el. Nagy győzelem hire terjedvén el, »igen aggódtunk, írja, hogy a magyar király, diadala által elkapatva, megrohanja Ausztriát és Styriát.«⁴⁾

E császári önzés Magyarországnak, a kereszténység előörsének, kevésbé közvetlenül, de csaknem annyit ártott, mint a török invasio. A trón üres volt. Frigyes és Piccolomini gyámoltjuknak, Lászlónak, egy ötéves gyermeknek részére óhajták azt, s minden más érdek háttérbe szorult előttük e pompás zsákmánnyal szemben. A császárra nézve nem volt elég, hogy unokaöccsre királylyá legyen; távol Magyarországtól, magánál kívánta őt tartani s nevében önmaga uralkodni. E külső önzésnek megfelelt az önzés az ország belsejében is. Felső Magyarország mintegy meg volt osztva Frigyes két szövetségese, Giskra hussita vezér s Cilly Ulrik gróf, utószülött Lászlónak másik nagybátyja közt, s az ország többi részében sem uralkodott egyetértés a hazafiak között. Országgyűlés ült össze, azonban Hunyadi távollétében a Héderváryak befolyása alatt tehetetlennek bizonyult. A szerencsétlen hős menekülése közben ellensége, az oláh Drákul kezeibe került, ki fog-

¹⁾ A várnai csatának Dlugosz első kötete vég lapjain levő leírása ellen Szalay erőteljesen tiltakozik.

²⁾ Aeneae Sylv. epistola 8. Ladislaus magnum conatum belli adversus Turcos fieri procurat, inde favorem suarum partium quaerens. Nam cum sciat se regnum injuste possidere, favores hominum sub colore bonorum operum quaerit.

³⁾ Epist. 51.

⁴⁾ Epist. 52. a várnai ütközet elbeszélésével.

ságba vetette őt. Szerencsére e fogságnak nemsokára végett vetett ¹⁾ a magyar országgyűlés fellépése s fenyegetőzése vagy a lefizetett váltságdíj. ²⁾ Ismét megjelent tehát hazájában s Budára országgyűlést hívott össze.

Ezen gyűlés nemhogy szemére vetette volna balszerencséjét, a tiszántuli részek főkapitányává tette őt, s kérésére, hogy kiméltessék meg az ország a vég nélküli trónviszálytól, királynak kiáltá ki Lászlót. Elhatározta továbbá, hogy a királyi gyermek kikéressék nagybátyjától a szent koronával együtt, s hogy kiskoruságának tartamára kormányzóság állíttassék fel. Magyarország ez időponttól kezdve nyolcz éven át a világi s egyházi aristokratia s a nemzeti képviselőlet által igazgatott valódi köztársasághoz hasonlított. A várnai legyőzött volt feje a kormánytanácsnak. ³⁾ A következő évben (1446.), miután Frigyes az anyakirályné által választott gyámi minőségében megtagadta a magyaroktól mind a király, mind a korona kiadását, a Rákos mezején egybeült országgyűlés, mitsem változtatván előbbi határozatait, kibővítette s szabatosabban megállapítá Hunyadinak hatalomkörét, a király távollétében az összes uralkodói jogokkal felruházott kormányzónak kiáltván őt ki, az országgyűlés ellenőrzése mellett, melynek egyedül volt joga a legfőbb hivatalok osztására, békekötésre és hadizenetre.

Nagy hatalmat soha sem biztak méltóbb s tevékenyebb férfira. A kormányzó keze mindenhova elért, a hol veszély mutatkozott. Várna nem csüggesztette el; számot vetett a katonai szervezetnek orvoslást igénylő hibáival, sőt, a mint IV. Jenő pápához írott levele mutatja, isten ítéletét s büntetését látta ezen elvesztett csatában. ⁴⁾ Ez, — ugymond, — nem ok a lemondásra e háborúkról, melyekben gyermekkorra óta nevelkedett, a legfőbb óhajtsával felkarolt feladatról, a haza s kereszténység örökös ellenségeinek kiüzé-

¹⁾ Chalcocondylas. 337. l.

²⁾ Szalay az utóbbit tartja valószínűnek, nem híven se Thuróczyval Drakul nagylelkűségében, se Chalcocondylással a magyar nagyoknak a legyőzött hős iránti jóindulatában.

³⁾ L. az 1445—1452-ki magyar kormányzóságról Knauz: *Az országos tanács és országgyűlések története*. Pest, 1859.

⁴⁾ *Non hostilis militiae, sed iudicii divini plagam retulimus, nostrisque peccatis Barbari tunc mansere fortiores*. E mondat olvasható Schwartnernél (2. köt.) a következő gyűjtemény első levelében: *Epistolarum Joannis de Zredna, D. Gubernatoris et statuum regni Hungariae nomine exaratarum volumen*. Ez a főforrás az 1445—1451-ki korzakokra nézve.

séről.¹⁾ Még mielőtt meg lett volna állapítva kormányzói hatalma, gondoskodott a főleg Drakul és Brankovics roszakarata által fenyegetett déli határokról. Drakul ellen indult, a kire különben személyes haragja is volt; azon kegyetlenséggel, mely alól nagy lelke sem tudta magát mindig kivonni, véget vetett az ő és fia életének,²⁾ a mivel sem jobb Dánt ültette helyére, s teljesen megsemmisített egy török rablósereget.

Az országgyűlés s a császár közt mind feszültebbekké alakuló viszonyok más irányba vonták Hunyadi figyelmét. Hadat kellett viselnie Cilly Ulrik gróf ellen, elfogta s nagylelkű bánásmódjával halálos ellenségévé tette őt. Aztán egyenesen megtámadta Ausztriát s midőn Frigyes a magyar rendek előtt mint nagyravágyót s árulót gyanusította, hasonlóval fizetett, elválasztani törekedvén a császár ügyét a bécsiekétől. »Nem fogunk bántani se titeket, se a tieiteket, irta a bécsi tanácsnak, s ha némi kárt okoztak nektek katonáink, istenemre mondom, nem volt róla tudomásunk.« Az osztrákoknak csakugyan volt okuk a panaszra katonái ellen. A magyarok ingerültségét növelte azon bajoknak érzete, melyeket e nyomorult viszályok reájuk s a kereszténység ügyére is hoztak. Az országgyűlés megbizásából Hunyadival kormányzó országos tanács nem is késett megírni a pápának, hogy Frigyes ellenséges magatartása a legnagyobb csapás Magyarországra nézve.³⁾

IV. Jenő s utánna V. Miklós teljesen belátták, mily hasznára lenne a magyar keresztieseknek a kardjuk fölötti szabad rendelkezés. A legutóbb mind a zsinatok, mind a hitszakadások fölött diadalt aratott római udvar közbe lépett, hogy kibékülést, vagy legalább fegyverszünetet eszközöljön ki a császár s a nemzet közt, melyet még a kevésse jóakaró Aeneas Sylvius is a falnak nevez, »mely nélkül a kereszténység nem lehetne biztonságban.« Czélt ért, a nélkül azonban, hogy a fontos kérdések, mint pl. a király tartózkodása, megoldást nyertek volna. Immár felhasználhatták a várnai hadjárat előttihez csaknem hasonló helyzetet: Scanderbég hősiiesen tartotta magát Albániában; Murad ismét elunta az uralkodást, sőt az életet is, s a nápolyi, sőt

¹⁾ Thuróczy, c. 41.

²⁾ Zredna. Ep. 3. és 33.

³⁾ Non infidelium insultus tantum Patriae nostrae nunc officit, quantum turbatio et insperata arma Principis supradicti. (Frigyes) Zredna. ep. 23.

más vidékbeli olaszok hajlandónak mutatkoztak hadat viselni a tengeren. A hadviseléshez szükséges áldozatok lelkesedéssel meg lőnek szavazva; nyolczvanezer főnyi hadsereg, közte huszezer oláh, összegyült az Alföldön s átkelt a Dunán.

Brankovics György despota ismét megkezdte árulásainak sorát. A magyarok s oláhok tehát ellenséges földön állottak Szerbiában, mi a hadjáratot még inkább megnehezítette. A sereg mindazáltal eljutott a Szerbia s Bulgaria közt fekvő nagy rónáig, melyet a szlávok Kossovónak, a magyarok Rigómezőnek neveztek. Itt találkozott Murad roppant hadával. (1448.) A janicsárok, ezuttal is a török sereg közepén, a magyar lovasság előre látott rohama ellen árok s földsáncz segélyével védték magukat; balról az ázsiai, a jobbszárnyon az európai csapatok szabadon működtek e rögtönzött erőd körül. Hunyadi, hogy kiegyenlítse a szám alárendeltségét, lovasságát harmincznyolcz kisebb szakaszra osztá, melyek az első napon sikerrel sokszorozták támadásaikat. Az éj beálltával felhasználta a janicsárokat, de hasztalanul. Másnap, hogy véget vessenek a véres csatának, az európai török seregek rárohantak a már megapadt keresztény csapatokra s teljesen szétverték azokat. A nagy és szerencsétlen vezér elmenekült e gyászos térről, melyen a magyar nemességnek virága hullott el.

Visszavonulása újabb rágalmakra szolgált alkalmul. Aeneas nemcsak nevetséges elbizakodást vet szemére, hanem azon vádat is emeli, hogy a gyermek László megfosztásával a királyságra gondolt. Az igazság az, hogy Hunyadi az új vereség előtt és után is csak a haza javát tartotta szeméi előtt.¹⁾ Ezuttal is letartóztatta egy hűtlen szövetséges, az ősz Brankovics, a mint látszik, ki akarván őt szolgáltatni Murádnak; s csak midőn e loyalis barbár megvetéssel utasítá vissza ajánlatát, helyezte ismét szabad lábra a kormányzót, megtartván azonban kezesül fiát, Lászlót. Midőn Hunyadi megjelent Szegeden, a nagyszámu nemesség körében, közfelkiáltás tett bizonyoságot róla, hogy nagy és önfeláldozó lelkét, ha tévedhetett is, mindig megértették polgártársai. De a gonoszakaratu gyanúsítás, a minden erkölcsi emelkedettség ellen szövethető kicsinyes érdekek s az emberi természet azon törpesége, mely szigoruvá tesz egy legyőzött szövetséges iránt, mégis éreztették hatásukat Nyugat-Európával. A Hunyadi iránt előbb oly kegyes V. Miklós, ki hercegi czimet adományozott neki, melylyel azonban szerény-

¹⁾ Zredna, ep. 35. 39. 40.

sége soha sem élt, most ellenségeire hallgatott. Komoly nehézségek támadtak Magyarország s a római udvar között. (1449—1451.).

A pápa egyelőre a törökök elleni harcz abbanhagyását tanácsolta a magyar országgyűlésnek. Azonban se a főpapok, se az országnagyok, kik a kereszténység érdekében jó viszonyt óhajtottak fenntartani az új lengyel királylyal, Kázmérral, ¹⁾ se a kormányzó, kit veresége elcsüggesztés helyett még inkább feltűzelt, nem voltak hajlandók megengedni, hogy az ottomanok tovább folytassák hódításaikat s teljesen megsemmisítsék a keleti császárságot. A pápának küldött válasz épen oly erélyes, mint tiszteletteljes hangon volt tartva. »Nem fogadhatjuk el a tanácsot. Mindig a nyugalmat s békét óhajtottuk, de oly nyugalmat, mely bizságot adhasson hazánknak.« ²⁾ Ugyanakkor, midőn ezen egyenetlenség felmerült a kereszties háborura nézve, melyet a pápa megszakítani, a magyarok folytatni akartak, megújult az egyházi méltóságok adományozására vonatkozó régi viszály is. ³⁾ Annyira ment a dolog, hogy Miklós le tartóztatott s fogságba vettetett egy magyar követet, mit a kormányzó annál élénkebben szemére hányt, mert ezen erőszakosság a jubileumi örömevben történt. ⁴⁾

A szentszék magatartása annyival inkább elkeserítette a magyarokat, mert épen ekkor készültek a saját területükön megtelepedett hussiták ellen. A császár és Piccolomini, elég különösen, oly befolyást gyakoroltak a római udvarra, hogy szövetségesükké tették Hunyadi Jánossal, a szakadár Giskra ellenségével szemben. A Morvaországgal határos magyar hegyek közé szilárdul megfészkelvén magát, tényleg szövetséges volt Giskra az osztrák fejedelmeknek. ⁵⁾ A kormányzó, mielőtt harczba szállt volna e félelmes vezérrel, előbb az iránta féltékeny Ujlaki vajdával s Gara nádorral békült ki, kik közül az elsőt bántotta az, hogy egykori növendéke csak az erdélyi kormányzóságot bizta rá, a másikat pedig, hogy magas állása elhomályosult az egykori versenytárs királyi hatalmával szemben. Egy nemére a triumviratusnak lépett tehát velök az ország érdekében, aztán Giskra ellen vonult. Losoncz vára formaszerű ostromra kényszerítette. Giskra éjjel meglepte az ostromló sereget; a kor-

¹⁾ Zredna, ep. 41.

²⁾ Zredna, ep. 43.

³⁾ Zredna, ep. 45. 51. 57. stb.

⁴⁾ Zredna, ep. 69.

⁵⁾ Aeneas különböző alkalmakkor nagy dicsérettel szól Giskráról, kinek az ő szemeiben azon érdeme volt, hogy Hunyadinak ellensége vala.

mányzó, elhagyatván a seregében volt titkos ellenségek általa zetett. Dühre lobbanva e vereség fölött, melyben ezuttal nem a sultán, hanem a bérczek egyik rablója részesíté, megtorlásra készült. Az országgyűlés azonban megakadályozta, a nemzeti erőktől tulságos szétforgácsolása helyett inkább elviselvén azon megaláztatást is, hogy Giskra hatalmában maradjon egy része az ország területének.

A magyarok s osztrákok még mindig szivósan folytatták a küzdelmet a király személyének ugy szólván birtoka felett. E tekintetben is nézetkülönbség forgott fenn a pápával, ki »a császár őszinte jóindulatát« emlegette »az általa fiaként szeretett László iránt.« Azonban egy jelentékeny osztrák párt az erélyes s ügyes Eyczinger vezetése alatt szövetekezett a magyarokkal és csehekkel, hogy megszabadítsák az ifju Lászlót nagybátyjának terhes gyámsága alól.¹⁾ Frigyes nem rossz módját gondolta ki ezen alkalmatlan fenyegetések lerázásának. Olaszországba, Rómába utazott, a gyermek-királyt is magával vivén (1452.). De az országgyűlés küldöttei oda is követték, s nem engedvén magukat elijesztetni a rossz pápai fogadtatás által, megkísérlették Florenczból elszöktetni királyukat. Egy tanító közvetítésével érintkeztek vele; a terv azonban felfedeztetvén, meghiusult. Ámde ez csak időhaladékot adott a császárnak, ki Németországba visszatérte után végre is kénytelen vala lemondani a további gyámságról s visszaadni Lászlót hármas — magyar-, cseh- és osztráktrónjának. Visszaesve császári tehetlenségébe, kedvező alkalomra várakozott, hogy végleg megszerezze dynastiájának mindezen országokat. III. Frigyes, fia, Miksa s dédunokája V. Károly százados munkája valósította ezt meg.

A kormányzó hatalma törvényesen véget ért, miután a király visszanyerte függetlenségét, habár a korona még jó ideig távol maradt. Remélni is lehetett, hogy rendszerint Magyarországbán fog székelni. »Magyar vagyok s veletek kell élnem,« ezt mondá az ország követeinek. Hunyadi letette tehát hatalmát kezeibe egy ünnepléses gyűlésen, s szolgálatainak jutalmául a királyi elismerést ki-

¹⁾ Hasonló szövetség Corvin Mátyás uralkodása alatt több ízben ujult meg. Az osztrák fejedelmeknek egymás közti vagy alattvalóikkal való ezen belviszályaiból csak a magyar történet szempontjából elkerülhetlenül szükségesséket említjük meg. Ezen egyezkedések okmányainak legnagyobb részét közölte Kurz: *Österreich unter K. Friedrich dem Vierten*. Bécs, 1812. I. 254. s. k. ll.

fejező okmányt s örökös besztercei grófságot nyert.¹⁾ László később Pozsonyba jött (1453. jan.), részt venni az országgyűlés tanácskozásaiiban; de magyarországi időzése hamarabb véget ért, mint hitték. Visszatért Bécsbe s csakhamar gyűlöltté lön környezete; nagybátyja, Cilly Ulrik, a tizenötödik század leglelkiismeretlenebb cselszövője, épen oly vészes befolyást gyakorlott az ifjura, a mily kicsinyes és önző volt a császáré a gyermekre. Különösen ártalmas volt e befolyás a magyarokra s Hunyadiira nézve, kiket halálosan gyűlölt. Osztrák szövetségeseikkel egyetemben azon voltak tehát, hogy eltávolítsák, a mi egyelőre sikerült is; a gróf elküldetett, a nélkül, hogy meghallgatásra talált volna a szerencsétlen ifju fejedelelemnél, kinek napról-napra mindinkább megrontotta egészségét, értelmét és szívét.

Pedig oly idők következtek be, midőn nagy szükség volt az erélyre s a lemondásra minden gonosz szenvedélyről. Elterjedt hire Konstantinápoly elfoglaltatásának; Konstantinápoly után Nándorfehérvár, Nándorfehérvár után Buda, Buda után Bécs, ez volt a végzetes sorozat, melyet Hunyadi hősiessége ha nem is hiusított meg, legalább késleltetett s annyira meglassított, hogy Magyarország elégséges lön a tizenhatodik században a kereszténység váltságdíjának megfizetésére. Mint főkapitány, Budán a király pillanatnyi jelenlétében összeült országgyűléstől nagy haderőt, a szükséges pénzösszeget s az ország megtámadása esetére általános felkelés ígérését nyerte. Aztán az új sultán, II. Mahomet ellen vonult, ki meghódítani készült Szerbia hátralevő részét, s ki ellen Brankovics, ujjab köpenyforgatással, segítséget kért. Hunyadi szererencsés és gyors hadjáratot hajtott végre (1454); felszabadítá a megtámadott szerb városokat Bulgáriát fenyegető ügyes hadmozdulattal; aztán a Morava völgyén a török fősereg ellen nyomult, tönkre verte azt Krussovácznál, győzelmes hadseregét Sophia közeléig vezette s foglyokkal és zsákmánynyal megrakodva tért vissza.²⁾

¹⁾ Aeneas, szokásos roszindulatával, sajnálja, hogy Hunyadinak-szerinte igen szigoru-hatalma nem lön megszorítva: Joannes in virga ferrea gubernavit: nec dum rex affuit, minor eo habitus est. (De Stat. Europ. c. II.) — Aeneas buzgón fáradozott László elismertetésében: »Hic inter vos natus est, írja egy magyar főpapnak, et in ipsa infantia coronam vestram adeptus;« s hogy indokát adja Magyarország iránti buzgólkodásának: »Quid plura, Christianum me dicam, sollicitudinemque habere, ut Christiana religio in tuto collocetur, quod sane fieri non potest, nisi et murus ejus qui est Ungaria sit incolumis.« (E p i s t. 78.)

²⁾ Kiss ezen s a következő hadjáratról térképekkel ellátott külön tanulmányt írt: Hunyadi János utolsó hadjárata, Pest, 1857.

Miért nem használta azonnal fel e kivivott előnyöket? Két körülmény adja a megfejtést: Először is a törökök, állandó szokásuk levén a nagyobb katonai erőnek csak körülbelül minden három évben való kifejtése, új fővárosuk fényes meghódítása óta aránylag nyugalomban maradtak. Aztán, s ez a főök, Magyarország csaknem elszigetelve állott s működését veszélyeztették az európai ellenségeskedések. Egyedül III. Callixt pápa, kétségkívül sajnálván elődjének ellenséges eljárását a kereszténység védőivel szemben, részesíté némi támaszban kereszt-háboru hirdetése által. Az ország főkapitányának egy pillanatig reménysége volt a császárbán, kit Konstantinápoly sorsa megdöbbsentett. Hozzá fordult tehát, mint »az egész kereszténység fejéhez.« A német rendek összegyűltek Frankfurtban; nem hiányzott a jóakarát, s Aeneas Sylvius ékes beszéde nagy előkészületek megszavazására inditá őket; ²⁾ de a császárság hibás szervezete s fejének tétlensége meggátolták a végrehajtást. (1454.) Midőn a következő évben a magyar küldöttek sürgetni jöttek a segélyt, ugyanazon Aeneas Sylvius lehangoló beszédet intézett hozzájuk, indokul hozván fel a németországi egyenetlenségeket s a legújabb pápa-változást. »Ha tehát, így végezte, harcolni akarunk a törökök ellen, jobb időkre kell e tervet halasztanunk, s addig, ha lehetséges, egyezkednünk.«³⁾

Mitsem lehetett tehát várni a szövetséges fejedelmektől, Nyugateurópától. S még ez nem volt elég; különböző cseleket szöttek, hogy megfoszszák hatalmától, sőt éltétől is az egyetlen férfit, ki feltartóztatni volt képes a hitetleneket a Dunánál. Gara nádor féltékenysége hálót vetett neki az alkotmányos s törvényes téren, míg a gyűlölt Cilly orgyilkos cselvetésig sülyedt alá. Hunyadi mindkettőt kijátszotta. Midőn Cilly, ki csakhamar visszanyerte az ifju király kegyét, Bécsbe akarta őt felhivatni, előbb megtagadta e veszélyes utazást, a mi ürügyül szolgált a pártütési vád emelésére. Kevéssel utóbb menlevél ígérete mellett közeledett Bécs felé kíséretével, azonban hazugságon s gyilkos terven kapta rajta ellenfelét s visszatért Magyarországra. Gara kísérletei hatalmának megcsorbítására épen oly kevésbé sikerültek; megtartá a hatalmat, újabb királyi megerősítéssel, utolsó éveig, melynek veszélyeit s önfeláldozását siker koronázta.

Mahomed Nándorfehérvár ostromára készült. Jól ismervén

¹⁾ Pray, a. 1454.

²⁾ Pray, a. 1455

annak nehézségeit, óriási ágyukat öntetett a Morava völgyében, hogy könnyebb legyen elszállításuk. Félelmes tüzérségének több ezer ágyuja volt, köztük némelyik huszonhét lábnyi hoszsúságú, más mozsarak pedig kődobásra készítve.¹⁾ Jun. havában e roppant erő el lőn helyezve Nándorfehérvár körül, százötven ezer főnyi hadsereggel s segédcapatok érkezésének megakadályozása céljából kétszáz hajóval. Örültségnek látszott szembeszállani ily előkészületekkel; kétségkívül ez volt a hivalkodó burgundi Fülöp nézete is, ki bejárta Németországot, beszélve a kereszt-háborúról, de kérést törődve azzal. A szegény király, ki szétvágni készült valamennyi törököt, egy szép napon elmenekült Bécsbe nélkülözhetlen Cilly Ulrikjával. Két férfiú fejébe vette, hogy megmenti Nándorfehérvárat: Hunyadi, a magyar vezér, kinek sógora, Szilágyi hősíleg védte az ostromlott helyet, s Kapisztrán barát, egy magasztos rajongó, magával vivén minden nemzetből összegyűjtött hatvanezer kereszttest, kiket a pápai bünbocsánat s különösen az új Remete Péter lángoló szavai vonzottak a harctérre. Kapisztrán annyi jót tett Magyarországgal, a mennyi rosszat a nem kevésbé tüzes Cesarini.

A legnehezebb, de egyuttal nélkülözhetlenül szükséges volt először is a vizen aratni diadalt. Hunyadi a folyam kikötőiben, Nándorfehérvár környékén, az ottomanokéival csaknem egyenlő számú hajót szerzett, aztán megkísérlette a veszélyes, de siker által koronázott támadást. A magyarok és szövetségeseik, megverték a hajóharczban igen jártas törököket; gályáik nagy részét hatalmukba ejtették, a többi szétveretett, s legénységük partra szállván, felgyújtá azokat is, nehogy a többinek sorsára kerüljenek. E siker nagy eredménye az volt, hogy Hunyadi és Kapisztrán bevonulhattak Nándorfehérvárra s szembe szállhattak az utolsó támadással. Hét nappal megérkezése után (jul. 21.) Mahomet a falakat ágyui által már eléggé leromboltaknak vélte, hogy rohamra küldhesse janicsárjait. E válogatott gyalogság kitartó küzdelemmel bevette az első bástyaövet; azonban második védvonalra talált, mely mögül a keresztények meggyújtott rözsét dobtak soraikra. E váratlan védelem daczára iszonyu küzdelem fejlődött ki, a muszulmanok azonban végre is roppant veszteséggel verettek vissza. A sultán belátván, hogy ily balsiker után nincs többé mit remélenie, gyorsan véget vetett az ostromnak, s maga is megsebesülve Sophiáig futott, hova

¹⁾ Hunyadi levele a királyhoz (Pray, a. 1456.) érdekes részleteket foglal magában a törökök várostromának módjáról.

rendetlenségben érkezett meg serege, összes ostromágyuinak s huszonnégy ezer halottnak visszahagyásával.

Igy ért véget Nándorfehérvár ostroma, a századnak egyik legszerencsésebb eseménye, Hunyadi és Kapisztrán, idejük levén még elbeszélni a diadalt a királyhoz s pápához intézett leveleikben,¹⁾ életökkel fizették azt meg. Hunyadit először verte le a betegség, láz vagy ragály.²⁾ Utolsó szavai gyermekei, hazája s a kereszténység ügye ajánlásának valának szentelve. Halála előtt templomba vitette magát s felvette az utolsó szentséget. A gyászos hirt mély fájdalom fogadta, melyhez még Aeneas Sylvius is csatlakozott: »E halál, ugymond, a mi reményeink halála.«³⁾ Egyetlen ember volt méltó arra, hogy örüljön e gyásznak, Cilly Ulrik. Szabadon immár minden versenytárstól, eszélytelen örömeben érkezettnek vélte az időt a hős martyr családjának kiirtására.

Ez lőn oka a Hunyadi-epopea gyászos utójátékának. László, Hunyadi János idősb fia, s nagybátyja, Szilágyi, elfogták egy gyilkos tervről tanuskodó levelét. Nagyszámu hiveikkel együtt elhatározták annak megelőzését s e gyűlölt kegyencz családjuk elleni merényleteinek megtorlását. A király és Cilly Nándorfehérvárra érkeztek, a kivetett hálónak minden sejtelme nélkül. Hunyadi László felmutatá Cilly előtt az áruló levelet; czivódás fejlődött ki, a kardok elhagyták hüvelyeket s Cilly a testén viselt pánczél daczára több halálos dőfés alatt elesett. A gyilkosok, vagy saját véleményük szerint a bűn megtorlói, igyekeztek megszerezni maguk részére a királyi kegyelmet.

Utószülött László remegve, de egyuttal égve a bosszutól, gyakorlott színleléssel mindent, a mit kívántak, megígért a hős özvegyének, sógorának és fiának. De a mint hatalmuk köréből távozott, elfogatta Hunyadi Lászlót s kiadta ellenségeinek, kik fej-

¹⁾ Aeneas s utánna mások tulozva vádolják góggel s igazságtalansággal a két hőst, mint a kik csak saját érdemeikről beszélnek. (Bohem. hist. 65.) Halálukkor azonban még ő is így kiált fel: Felices animae, quibus tam claro peracto praelio, tanto populorum favore quaesito, aegra relinquere corpora datum est.

²⁾ Chassin méltán említi fel a kortársak véleménykülönbséget a hős betegségére vagy talán sebére nézve.

³⁾ Morte illius spes quoque nostra interiisse videtur. (Aen. Sylv. epist. 239.) Dlugosz is megjegyzi (XIII. könyv.) Vir in armis et administratione bellorum celebris et magni pretii. Ejus mors non solum Regno Hungariae sed et universo catholico orbi pro illa tempestate damnosa fuit. — Chalcoco dylas így szól Hunyadiról: ἀνήρ γενόμενος ἄριςτος ἐς τὰ πάγια. (424. l.)

vesztésre ítélték. Az elborzadt néptömeg előtt bizonytalan kézzel mérte rá a bakó a csapást, s többször kelle azt ismételnie; a mely rémes jelenet sokáig fenmaradt a magyarok képzeletében. Az egykori kormányzó másik fia, Mátyás, kezesként a király csehországi helytartójának, Podiebrad Györgynek őrizetére lön bizva. Az ifju király pedig házasságra készült lépni Valois Magdolnával, midőn hirtelen halál véget vetett életének. Még volt ideje egy kibocsátványban, a királyi hálátlanság emlékében, árulónak s bünösnek jelenteni ki Hunyadi Jánost, a mely ítéletért kortársainak könnyei s az utókor csodálata megvigasztalhatták e nagy férfiú árnyékát.

MÁSODIK FEJEZET.

Corvin Mátyás politikája s háborúi.

A harcziás dynastiák történetében nem találkozunk sajátse-
rőbb sorssal Corvin Mátyásénál. Nehány hónyi időköz alatt elhalni
látta az általa megmentett Nándorfehérvár falai között hős atyját;
a bakó ügyetlen kezei alatt kínos vergődésben elvérzeni sötét csel-
szövény által behálózott testvérét, Lászlót; s maga, a király kisé-
retében kezesül Prágába vitetvén, csak tizennyolcz évének ¹⁾
köszönheté a könnyörületet, melyet később megbánhattak ellen-
ségei. Aztán a méreg vagy betegség egyszerre sírba küldi a magyar
s cseh királyt. Csehország Podiebradot választja ²⁾; a magyar
rendek 1458. jan. 1-én Pesten gyűlésre ülnek össze, s minden ajak
csakhamar Corvin Mátyás nevét visszhangozza ³⁾.

Nagy volt száma a megüresedett trón követelőinek: utószül-
lött László sógorai, Vilmos szász herceg s Kázmér lengyel király
közül az elsőnek semmi, a másodiknak több kilátása volt. A leg-
félelmesb versenytárs — bárha Kázmér igénye mögé látszott
vonulni — III. Frigyes császár, az elhunyt király gyámja s azon
Habsburg-ház feje vala, melynek százados nagyralátása Szent-
István koronája után sóvárgott s egy pillanatig kezeiben is tartá

¹⁾ Egy elterjedt másik hagyomány szerint tizenöt éves lett volna.
Aeneas Sylvius azonban (*de statu Europ.*, c. 1) 18-at mond s ő leg-
jobban lehetett értesülve. Ez inkább megérthetővé tenné Mátyás kora
érettségét.

²⁾ L. e. választás érdekes leírását Saint-René Taillandier: *Tcheques
et Magyars*, Paris, 1869.

³⁾ Aeneas Sylviust meglepte ez ellentét: »Singularis prorsus hominae
inconstantiae documentum . . . dum capitale iudicium trepidus manet, ex
carcere vocatur ad regnum.« (Id. h.) — Commines különös tévedéssel
Budára teszi Mátyás fogsága helyét, honnan anyja szabadította volna meg s
kiáltatta királylyá.

azt. Az ország belsejében is hatalmas oligarchák, egy Gara, egy Ujlaki, kiknek kísérete sereget, birtokai egész tartományt képeztek, megvetették a semmiből felemelkedett apa fiát, a kivégzett László testvérét. Azonban Mátyásnak családja tragikus sorsa népszerűséget s erőt adott. S nagybátyja, Szilágyi, az előbbi csaták egyik hőse, magára vette a választás ügyét. Híveik, számszerint negyvenezeren, Budára, hason erejű ellenfeleik a Duna tulpartjára sereglettek. Azt lehetett volna hinni, hogy a folyam jegén csatára kerül a dolog. Két férfiú akadályozta azt meg: Carvajal János pápai követ és Szilágyi, kit Dlugosz lengyel évkönyviró hamisan vádol unokaöcscse ellenségeinek megrémítése végett bitófák emelésével ¹⁾. A tanácskozások kezdetüket vették, nem minden zajongás nélkül, de szabadon. Midőn az idegen trónkövetelők követei befejezték beszédeiket, Szilágyi szólalt fel; könnyen kimutathatta, hogy három századnegyed óta Magyarország szomorú tapasztalást tett az idegen fejedelmekkel; hogy csak egy magyar szeretheti igazán s teheti boldoggá hazáját; s hogy e hazának le kell rónia háláját megmentőjének, Hunyadi Jánosnak emléke iránt. »Éljen Mátyás király!« kiáltások hangzottak fel az alsóbb nemesség s a fegyveres nép soraiból, s elnémiták a megrémült s féltékeny oligarchiát, mely gyűlölte az apát s melyet leigázandó volt a fiú.

A mint királyválasztás alkalmával mindig szokásos volt, óvrendszabályokat hoztak az absolut hatalom ellen. Szilágyi, unokaöcscsének fiatal kora miatt öt évre kormányzónak választatván, nevében kötelezte magát, hogy fenntartja a nemesi kiváltságokat, minden évben, pünkösdkor, országgyűlést hív össze, s tiszteletben tartja az ország jogait. Aztán kivétette dísztelen sírjából másik unokaöcscse, László holttestét s nagy pompával temettette el Nándorfehérvár védőjének oldala mellé ²⁾. Vitéz püspök, előbb Mátyás nevelője, s egész életén át inkább államférfiú és tudós, mint az egyház embere, ment el Prágába a nemzet választottjához. Oly helyzetben találta őt, melyben volt valami a királyi vendégből, s a fogolyból és kezesből is. Podiebrad jól bánt vele; kétségkívül megelégedéssel vette, hogy a választó királyság, melynek ő is koronáját

¹⁾ »Ad fluenta Danubii patibuli terror, funem et asciam continens, erectus, cos qui Matthiae in regem electioni contravenirent puniturus. (Duglosz, Hist. Pol. ann. 1458.)

²⁾ L. De Gerando: Transsylvanie I., 247 s k. ll. — E sirok láthatók Gyulafehérvárott. — Az e korbeli erdélyi eseményekre nézve l. Szilágyi Erdélyorsz. tört.

köszönhető, megerősödött a szomszéd államban; de mégsem bocsátá el Mátyást előnyös feltételek kikötése nélkül. 40.000 arany vált-ságdíjat kelle fizetnie s a cseh király szövetségesevé és egyuttal lánya, az igen fiatal s gyenge egészségu Podiebrad Katalin jegyesevé kellett lennie. A szerződés megkötöttvén, fényes kísérettel vonult a határig, hol anyját találta az ország nagyjaival s megkezdte diadalutját, a főváros felé. »ÖrüljeteK, irta Szilágyi a megyéknek, Mátyás, Isten kegyelméből uj királyunk megválasztatásának; örüljeteK Isten irántunk s hazánk iránt való jószágának«¹⁾. Ez volt az általános érzelem; az ifjú király városokon s falvakon keresztül az öregek áldása s az ifjak lelkesedése által kísérve folytatta utját²⁾.

Nem oszták ez örömet se Lengyelországban, se Ausztriában, de igen is, legalább egyelőre, Rómában. A már-már haldokló III. Callixt reménységét fejezte ki, hogy »az atyai dicsőség iránytűje s a kereszténység védelmében végrehajtott annyi dicső cselekmény emléke« Mátyást Hunyadi János nyomdokinak követésére indítandja. Az agg egyházfő későbbi benyomásai már nem valának ily kedvezők: »Felette meg vagyunk lepetve, így ír, annak látása által, hogy Cseh- és Magyarországbán, melyek hiteles okmányok tanúsága szerint szent Péter tulajdonát képezik, midőn László király meghalt, oly keveset gondoltak az apostoli szék jogaival³⁾. Igy ujult meg ismét, az uralkodó kijelölése vagy megerősítése kérdésében, a magyar nemzet s a római Curia közti lappangó s korszakonkénti viszály. III. Callixt e különböző benyomásaiban egy másik ellentét is nyilatkozik, mely a tizenötödik századbéli pápáknál vajmi gyakran merült fel a kereszténység védelmének nagy

¹⁾ Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Kaprinaitól, Bécs, 1767. 2. köt. Bő- és pedans részletességgel csak az első évekre vonatkozik. A III. könyv czíme: De gaudio ob regis Mathiae electionem; 1. fej.: de gaudio domesticorum (1. §. de gaudio matris et avunculi, 2. §. de gaudio populi pestiensis stb., stb.)

²⁾ Bonfin (Dec. III. l. IX.) Quacumque iter faciant ex pagis et oppidis gratulabunda in occursum omnis aetas effunditur.« Kassa város szép ajándékot adott a választást hírül hozó küldöttnek. (Kaprinai, I., 406 és Szalay, III., 208). Az erdélyi szászok, mint Teutsch és Szilágyi kimutatják, nem rokonszenveztek Mátyással s inkább óhajtottak volna egy német fejedelmet.

³⁾ Rajnald és Pray. Ann. 1458. — Az öröködesi rendszer livei épen oly elégületlenek voltak; két alsóbbrendű nemes ur felemeltetése a magyar és cseh trónra sértette ugy a hübéri érzületet, mint az osztrák ház igényeit. (Lichnowsky, Gesch. des Hauses Habsburg, VII. 4—6.

kötelességei s a világi uralom s országok utáni szükkeblü törekvés között.

Mátyást tehát öröklött népszerűsége daczára már kezdetben bizonytalan barátok s nyílt ellenségek környezék. Nehéz helyzet a csaknem gyermek királyra nézve, de nem zavarta őt meg. Övéinek kora s tragicus vége megtanítá az emberek ismeretére. Mint kortársa, XI. Lajos, a balsorsból s folytonos cselszövényekből azon okulást merítette, hogy vetélytársait s ellenségeit egymás ellen használja fel, tulságos lelkiismeretesség nélkül a szövetségek kötésében s megszegésében, s hogy ne bízzék másoknak, még a hozzá közel állóknak érzelmeiben sem, a mi nem egyszer hálátlanságra vezetett. Hasonlított egy másik kortársához, Bátor Károlyhoz is erőszakosságára, türelmetlenségére s dícsvágyának határtalanságára nézve. Műveltsége¹⁾ jóval túlhaladta a többi fejedelmekét; a magyaron s latinon kívül német s szláv nyelven is beszélt. Vitéztől tanulta a theológiát, történelmet, építészetet, astrologiát. Katonai képzettségének nem váltak hátrányára e tanulmányok; a lovagregények, melyeket szenvedélylyel olvasott, harciassá tették hajlamait egész életén át. Elég közönséges arczvonásai²⁾ inkább erélyt, mint ravaszságot fejeztek ki: széles homlok alatt szigorú s parancsoló szemek, rettentőek a haragban, mindent meghajlásra kényszerítettek akarata előtt. Egy izben a sultán követje e lesujtó tekintet előtt elveszté hidegvérét s alig volt képes dadogva eleget tenni megbiztatásának.

A két legsürgösb veszély az elégületlenek s a császár részéről fenyegette. Előbb velök kellett foglalkoznia; aztán került a sor a nagy ellenségre, a törökre. Addig is ez oldalról alkalmas ürügyet nyert más ellenségekkel szemben is használható erők felszerelésére. Az 1458. végnapjaiban s a következő év elején Szegeden ülésezett rendek a királyi tekintélyt tetemesen megszilárdító katonai törvényeket szavaztak meg³⁾. Az előléptetéseket ezentul csak a király oszthatta, s nem többé a megyékben választó nemesség. A király szükség esetében fegyverbe szólíthatta az egész nemzetet. A nemesi jószágoknak-huszával-három hónapon át lovas

¹⁾ L. Teleki Hunyadiak kora, III. k. XXIX. k.

²⁾ A leghitelesebb mellszobor a bécsi ambrázi gyűjteményben van. Bonfin leírása (Dec. IV. VIII. k.) aprólékos s tulbő a részletezésben. Narni-i Galeot és Tubero becses értelmi s erkölcsi vonásokat közölnek. (Mindkettő Schwandtnernél.)

³⁾ Pray. Annales, 1459.

szolgálatra kötelezett zsellérei; a király s papság birtokairól kiszállott lovasok; a főpapok s országnagyok zászlai alá csoportosult gyalog sereg; s végül a kúnok s jászok külön kiváltságolt hada, mind egyesültek az ifjú Mátyás absolut hatalma alatt.

Az ország nagy urai fenyegetve érezték magukat. Giskra, a batárszéli elégületlen hussiták feje, máris várról várra üldöztetett bércei között. Szilágyi, eltávolíttatván az ügyek éléről a királyi bizalmatlanság által¹⁾, s nem nyugodhatván bele a kegyvesztésbe, melyet méltán tekintett hálátlanságnak, máris közeledett Garához és Ujlakihoz, mire unokaöccse elfogatta s talán ki is végeztette volna a világosi várborjtonben a várparancsnok loyális ellenszegülése nélkül²⁾. Mátyás megfélemlített hatalmas ellenségei a szegedi gyűlés után a császárral szöveterkeztek. III. Frigyes magyar királyi czimet vett fel s a nemzet választottja fölött nagy túlsúlyt kölcsönzött neki, hogy már régóta kezeiben volt a szent korona, jelvénye s feltétele az uralkodói tekintélynek minden igaz magyar előtt. Az első összeütközés a határszél közelében történt; előbb az osztrákok előnyére fordult, azonban az elégületlenek fejei közül többen, köztük Ujlaki horvát bán³⁾, megbánták szöveterkezésöket egy idegen fejedelemmel, s visszatértek Mátyás mellé, ki ügyesen tudta megnyerni alattvalóit s ellensége ellen fordítani a belviszályok s versenygések fegyverét⁴⁾.

Ily körülmények közt nagy jelentősége volt Aeneae Sylvius Piccolomini II. Pius név alatt történt pápává választatásának. Frigyes biztosnak vette a sikert, a pápai trónra látván emelkedni az ügyes diplomatát, házának odaadó szolgáját s a Corvin-család iránt oly ellenséges irót⁵⁾. II. Pius feszélyezve érezte magát Aeneas Sylvius multja által. Nagy keresztháborút tervezvén, nem huzhatott ujjat Hunyadi János fiával, az egyetlennel, ki a sikert biztosíthatta,

¹⁾ Mátyás Bonfin szerint (Dec. III. X. k.) élte vége felé mondta: *Se vix unius anni spatio gubernatoris moderationem et consilium tolerare potuisse.*

²⁾ Szilágyit kevéssel utóbb elfogták s lefejezték a törökök.

³⁾ Rattkay: *Mem. banorum Croatiae* stb. Bécs, 1772. 93 s k. ll.

⁴⁾ Mátyás érdekében némi egyensúlyt állított helyre azon körülmény, hogy szövetségese volt Albert hercegnek, Frigyes testvérének. Mellette volt a hatalmas Eyzinger család is, de ellene a bécsi polgárság jó része. *L. Copey Buch der gemainen Stadt Wien, dr. Zeibigtöl* (Fontes rer. Austriae. VII. k.)

⁵⁾ L. Aeneas Sylvius leveleit s többi munkáit.

de császári jötevőjét sem akarta megharagítani. »Magatartásával elégületlenül fogadtuk, írja Frigyeshez, követeit Mátyásnak, ki magyar királynak mondja magát. Nem feledtük el se a szolgálátokat, melyekben a pápai trónra jutásunk előtt részesítettél, se a kath. vallás s az apostoli szék iránti buzgóságodat. Küldötteid szavai szerint tartunk attól, nehogy Mátyáséi avval kérkedtek legyen, miként sokat elértek nálunk. Tudtodra juttatjuk tehát, hogy ez nem áll. Kardot és zászlót kértek tőlünk, de mi megtagadtuk azt«¹⁾. E biztatás daczára II. Pius elismerte Mátyást, s több levelet intézett hozzá támogatásul a cselszövők ellen s szerencsekivánatokkal a hitetlenek elleni készülődéseieért. Viszonzásul a mantuai congressuson való tevékeny közreműködés ígérétét vette. A csanádi püspök s Frangepán István elutaztak oda, azonban kevésbé elégité ki őket III. Frigyesnek a keresztény seregek generalissimusává való kikiáltatása. A pápa e barátsági bizonyítékának Magyarországnak veszélyes ellensége iránt valószínűleg része volt Bessarion bíbornok békés törekvéseinek meghiusításában; s miután nyilvánvaló volt, hogy a római udvar nyiltan a két ellenfél egyike mellett sem foglal állást, mindketten Podiebrád György felé fordultak.

A cseh király, urává levén a helyzetnek, előbb a császárhoz látszott közeledni; belátta azonban, hogy neki, mint felvergődött királynak s az örökös fejedelmek és a német császár gyűlölete tárgyának, nincs biztosb szövetségese a férfunál, ki szintén a nép választásának köszönheté trónrajutását. Hosszabb habozás nélkül feláldozta tehát szövetségesét, Giskrát, kit Mátyás épen akkor ostromlott Sárosban, s a házasság Mátyás és Podiebrád Katalin közt meg lett kötve. Frigyes császár, kit gyakran tulságoosan becsmérelnek a pusztán német politikájáról ítélő történetírók, nem mindig nélkülözötte Magyarországgal szemben házának közmondásos, szívós ügyességét. Belátta lehetlenségét az ifjú király szerencséje elleni nyilt harcznak s 1462. elején valóban előnyös egyezményt kötött: Mátyás fogadott fiává lett s visszakapta a szent koronát; viszont elismerte a császárt örököséül, ha nem leendő fia s megígérte titokban, hogy Podiebrád lánya halálának esetére nem köt újabb házasságot. E herczegző pedig betegesb volt, hogysen gyermekei lehettek volna. Frigyes épen oly jól tudta azt, mint Podiebrád; s talán ez volt kútfeje a mély és kiengesztelhetlen gyűlöletnek,

¹⁾ Pray, A n n. 1459., a vaticani levéltárból.

melyet Mátyás, ki különben nem tartá meg a szerződés e pontját, osztrák s cseh szomszédai iránt mindvégig érezett.

Négy évvel trónralépte után a nemzeti király megfontolt tevékenysége s ellenfeleinek egyenetlensége folytán elismert s törvényes uralkodóvá lőn úgy a többi fejedelmeknek, mint saját alattvalóinak szemében. Giskra őszintén meghódolt, Ujlaki beérte a horvát bansággal, Gara meghalt. Minden meghajolt Mátyás előtt az ország belsejében; most már megkezdendő volt kifelé hódító s keresztes háborúit.

A pápa nagy örömeire II. Mahomet nem nyerhetett Mátyástól se szövetséget, se békekötést¹⁾, melyet pedig élénken óhajtott Görögország és Scanderbég ellentállása folytán. A magyarok s törökök egyébiránt ezuttal még csak közvetett harczot folytattak a közbeeső országokban, Boszniában és Oláhországban²⁾. A boszniai ügyekben élénk levélváltás folyt a budai s római udvar közt. Mátyás türelmetlenül viselte szomszédságát a kis bosnyák uralkodónak, a törökök hűbéresének vagy szövetségesének, kit nem ok nélkül vádolt kétszínűséggel, szemére hányván a pápának is e kétes keresztény követeknek szíves fogadását³⁾. Végre is megnyugodott, midőn a bosnyákok hódolattal járultak hozzá s ismét a törökök ellen fordultak. E változás azonban szerencsétlenséget hozott a kis népfajra; 1463. tavaszán üldözőbe vett s utolsó erődjében elfogott királyukat lefejezték a sultán előtt s harmincezer bosnyákot erővel besoroztak a török hadseregbe. Oláhországban a vajda szövetséges volt a magyaroknak s esküdt ellensége a muzulmanoknak, de kegyetlensége által elkésérett népe örömmel vette a törökök általi elűzetését s fiának a vajdai székbe ültetését. Mátyás, habár nyugtalanítá e változás, mely megszilárdítá Romániában a török uralmat, még sem volt hajlandó támogatni egy gonosztevőt, kinek bünei nyilvánvalók voltak előtte; sőt börtönbe is vetette s fiára törekedett némi befolyással lenni. Az ozmanok mindazáltal nagy határvonalon közeledtek az országhoz s komolyan foglalkozni kellett az ellenük való küzdelemmel.

Az olasz fejedelmek s Velence szövetségének igen nagy fontossága volt, főleg gazdagságuk s a pénzszükség miatt, melyben

¹⁾ L. a végleges békeokmányok hosszú szövegét Pray, A n n. 1463.

²⁾ Pray, A n n. 1460. és 1461.

³⁾ Hammer, XIII. és XIV. k.

⁴⁾ Epist. Mathiae Corvini. Cassoviae, 1744., 1, 2, 9, 13, 63, 70.

Mátyás egész uralkodása alatt szenvedett. Követje, kit előbb a dogehoz, aztán a félsziget többi udvaraihoz küldött, pontos s igen eszélyes utasításokat kapott tőle. »Ne beszélj pénzről, hanem közreműködésről. Ne köss meg semmit határozott időre, hanem a hadjárat időtartamára s ne térj el ettől. Gondod legyen köszönetet mondani a doge-nak ígéreteiért, s add értésére, hogy jobban szeretném, ha egy velencei ügynök maga osztaná ki a zsoldot csapataimnak. Kérd, hogy ezután is titkárát, Tomasit küldje hozzám, a kihez már hozzászoktam s a ki ismeri a hazánkbeli embereket s dolgokat. Mond, hogy meghagytam, miként mindenütt tanácsai szerint beszélj és cselekedjél. Ne térj vissza határozott válasz s formaszerű szövetségi okmány nélkül. A pápától pénzsegélyt kérj, de ne mond meg neki, a mit a velencezésekkel határoztaál. A ferrárai és florenczi urakkal a doge tanácsához képest beszélj vagy ne beszélj 1).« Mátyás levelei a korabeli kancellárságok szóbő irályától majd finom és ügyes, majd keményhangú s parancsoló szabatosságuk által előnyösen különböznek. Az idéztük hely feltárja politikájának egyik egész irányát, a velencei köztársasággal való szövetséget, melyet hazájára nézve szükségesnek itélt s mindvégig fenntartani törekedett.

II. Pius nem kevésbé ragaszkodott a magyar szövetséghez, a tervezett keresztháború egyetlen komoly reményéhez, nagyon is nyilvánvaló levén, hogy az olasz és német rendek sokat beszélnek ugyan Európa veszélyeiről, de mitsem tesznek azok elhárítására 2). A magyar király legalább döntő hadjáratra vállalkozott s türelmetlenné tette őt a pápai s velencei segély késedelme: »Követünk, írja, tudomásunkra adta, hogy a pápa a legjobb szándékkal van eltelve, de az olasz háborúk miatt nem gondoskodhatik a kereszténység szükségleteiről. Visszahívjuk tehát őt, hogy ne alkalmatlankodjék többé ő szentségének« 3). A segély azonban megérkezett s úgy látszott, ismét megújulnak Hunyadi János legszerencsésebb napjai. Jaicza vára gyilkos ostrom után el lón foglalva s Boszniának egy része felszabadult. 1464-ben II. Mahomet Nándorfehérvár kézrekerítésével akarta helyreütni e csorbát, az őrség azonban ezuttal is visszaverte s meg kellett futamodnia Mátyás seregének

1) Epist. M. Corr. I., 74. — A legfontosb leveleket l. Pray évkönyveiben.

2) Ismeretes Aeneas Sylvius szellemes mondása e gyűlésekről, melyek nem valának meddőek, mert mindig újabb gyűlést szültek.

3) Epist, I., 149.

közeledtére. A Száva felöli határ hosszú időre biztosítva lön, s ha Zvornik ostroma nem is sikerült annyira, mint az előbbi hadi vállalatok, a magyarok mégis elég nagy sikert arattak, hogy buzdítással szolgálhassanak Aeneas Sylvius nagylelkű erőfeszítéseinek, s némi vigasztalással utolsó pillanataiban, midőn az adriai partokon mély elcsüggedés vett rajta erőt.

Miért nem lön folytatva a török háború? A perzsákkal, örményekkel, a georgiai herczeggel¹⁾ való sok és messze kiható szövetség miért nem bírta rá Mátyást a kis zvorniki vereség könnyű megtorlására? Mert ismét a Nyugat igényelte figyelmét. Először is a császár nem küldte jószántából vissza a megígért koronát; csak újabb alkudozások után jelenhetett végre meg az ifjú király lelkesült népe előtt a szentelt diadémmal fején. Azután és főleg mert a viszony Csehországhoz Podiebrad Katalin halála óta mindinkább hideggé lett. Marini Antal vezetése alatt XI. Lajos, György király s Lengyelország részéről követség ajánlotta fel a győzelmes Mátyásnak Valois Katalin kezét, a hitetlenek ellen nagy keresztény liga alakítását s egyetemes zsinat összehívását²⁾. Mátyás válasza hízegő volt XI. Lajosra nézve: »Tudom, ugymond, hogy a francia király fájának nemessége s trónjának méltósága által első a keresztény fejedelmek között. . . . Emlékezetemben van az is, hogy a francia házzal több század óta mindig baráti vagy rokonsági viszonyban állottunk s hogy e családból több király és királyné uralkodott hazánk fölött.« Mindazáltal udvariasan elhárítá magától a felajánlott nemes frigyét. Midőn azonban a liga tervéről szól, keserűvé s bizalmatlanná válik beszéde, főleg Podiebraddal szemben: »Ezen egyetemes szövetség s liga eszméjét a cseh király előre közölkölte volna velünk, a helyett, hogy egészen kész tervet küld. Kétségkívül atyám s én fia vagyok; de a fiúnak is van országa, megszabott határokkal s tanácsosaival, kik elégségesek számára s feleslegessé teszik mások tanácsát.« A zsinat terve sem fogadtatott kedvezőbben. »Nem látom át, mondá Mátyás, mi haszna lehetne. E gyűlések csak hitszakadásokat, viszályokat keltenek s a valóban hasznos dolgokat késleltetik.« E vélemény nem lephet meg azon fejedelem részéről, kinek, a római udvarral való gyakori surlódása daczára, nem volt ennél jobb szövetségese. Különben is a theologiában jártas Mátyás őszintén ragaszkodott a magyar papság nagy

¹⁾ Pray, A n n.

²⁾ E p i s t, I, 129, tévesen 1463-i kelettel. Pray visszaállítja az 1464-et.

része által rosz szemmel nézett római tanokhoz¹⁾. Ismeretes elvei, hatalmas serege s főleg Podiebrad iránti növekvő ellenszenvé II. Pál pápa szemében ötet jelölték ki a hussitismus megsemmisítőjének. II. Pál nem akart tudni elődeinek kiméletéről s közös gyűlöletben foglalta össze a merész tanokat, melyek mi által sem valának kiirtathatók a cseh nemzetből, s a callixtinoknak főleg a két szin alatti áldozásra vonatkozó szerény reformját. Palacky és Saint-René Taillandier leírták e drámai küzdelmeket, s feltüntették nagy szerepét Podiebradnak, kit a francia író »a keresztény szabadság első harcosának« nevez a modern világban²⁾. E helyütt a csehországi események során csak a magyar király politikájával s fegyvereivel foglalkozunk.

Három év telt el, mielőtt elhatározta magát a Podiebrad elleni hadviselésre. A pápa sürgetésére ezt írta már 1465-ben: »Egyáltalán nem tartanak vissza a régi egyezmények, melyekre az idők nehézsége kényszerített, s tudom, hogy könnyen feloldhat azok alól az apostoli hatalom. Akár Csehország, akár a törökök ellen kell fellépni, itt vagyok én, Mátyás, s velem Magyarország.« A hosszas cseh háború mégis csak 1468-ban vette kezdetét. Az időközt több fontos ügy töltötte ki. A surlódások a császár embereivel minden pillanatban megújultak az osztrák határszélen. Frigyes azon ürügy alatt, hogy az ő hűbéresei Magyarországon a török háború céljából megadóztatnak, csapataival megszállotta Soprony környékét. Mátyás erélyes levelet intézett hozzá: »Nem tudjuk, ugymond, hogy e nyilatkozat kielégítendi-e a rómaiak császáriját; de határozottan állíthatjuk, hogy megtiltunk határaink közt minden igazságtalanságot, még idegenekkel szemben is. Fáj, hogy midőn a keresztény hitért fáradozunk, hátunk mögött épen azok nyugtalanítanak s feszélyeznek, kiknek leginkább kellene segítségünkre lenniök«³⁾. A magyar király, mint látni, bárha egyelőre védelmi helyzetben maradt, a keresztések fejének tekinté magát. Megtagadta egy ottomán küldöttségtől az országba jöhetést, sőt megtagadta Velenczébe való átutazhatását is, azt irván a dogának, hogy e küldöttség egyenetlenséget szított volna az országban. De tényleg a külön békétől tartván, mely aggodalmát igazolhatta

¹⁾ Galeoti, De egregie dictis etc., több helyütt.

²⁾ Tchéques et Magyars. 7 l. — Palacky, Gesch. v. Böhmen, az igen érdekes IV-ik köt.

³⁾ Epist., II. 70 l.

⁴⁾ Epist., II. 119 és Pray, 1465.

is e köztársaság szokásos politikája. A velenczéseket folyvást éberségben tartá a török betörésekkel szemben, s nem engedé, hogy megfélekedzenek a szövetségről, melyet olykor terhesnek látszottak érezni. Midőn p. Thuz János horvát bán gonosztetteiért kiüzetett s kincseivel együtt Velenczébe ment, a patriciusok nem csak megtörték, de felette szívesen is fogadták ¹⁾. Végül, mint a kereszténység harczosa, segélypénzeket is kapott Mátyás, s méltatlankodásban tört ki a pápa azon gyanusítására, hogy a kereszténység védelmén kívül más czélokra is használja a pénzsegélyt ²⁾.

Kincstárának s hadseregének parancsoló szüksége veszélyes pártütésnek is lőn kútfejévé. Az 1467-i országgyűlés nem minden vonakodás nélkül felemelvén a kereskedők által az országba behozott árúkért fizetett vámokat, s a korona elidegeníthetlen tulajdonának jellegével ruházván azokat fel, a büszke erdélyi nemesség és szász polgárság fellázadt e rendszabály ellen ³⁾. Mátyás sikerrel, de nem veszély nélkül verte őket le; megbüntetendő István moldvai vajdát, ki támogatta a pártütőket s a határszáron garázdálkodott, veszélyes hegyszorosokon ment át, megsebesült s hadseregével együtt szinte odaveszett ⁴⁾. E hadjárat után az erdélyi nemességnek hűtlensége fejében roppant váltságösszeget kellett fizetnie, s a mi talán még fájdalmasabban érinté, a nemes ember meggyilkolásaért még a barbar törvények által megszabott vérdíj két harmadával le lőn szállítva. E sulyos bel- és külnehézségek kétségkívül szintén késleltethették a cseh háborút; voltak azonban még más okok is. Mátyásnak szintugy, mint a pápaságnak, valódi vallásos kötelessége: a muszulmanok elleni harcz s a vallási türelmetlenség által megszabott kötelesség: a Podiebrad elleni küzdelem közt kelle választania.

Ki tudná ma meghatározni, minők lettek volna eredményei a szoros s utógondolat nélküli szövetségnek e két nagy hadvezér, s a két nagy harczias nemzet, a magyarok és csehek között? ⁵⁾ Ismeretesek a hussiták nagy stratégiai sikerei; s a mi a magyar

¹⁾ Rattkay, id. h. 94 l.

²⁾ Pray, A n n. 1465.

³⁾ Teutsch, I., 194 s k. ll.

⁴⁾ Pray, A n n. 1467., egyes részletekre nézve nem egyezik meg a lengyel Cromerussal.

⁵⁾ Palaczky s Saint-René Taillandier méltán veszik komolyan Podiebrad keresztiháború-terveit, valamint a magyar történetírók is hősökéit. Azonban főleg a két uralkodó közti szoros frígy nyújtott volna kilátást a sikerre.

hadsereget illeti, a legrészleteseb okmányok ¹⁾ mutatják, mily félelmissé lőn Mátyásnak czélszerű, habár költséges javításai folytán. A magyar tüzérség a francziával s burgundival a legjobb volt egész Európában; a gyalogságból ujonczozott külön hadtestet alkotott s a tüzérek száma negyedrészt tette a gyalogságnak. Mozgó, de vérteik fedezete alatt áthatolhatlan falat képezett e sereg, vas fegyelemnek alávetve, mely inkább utolsó emberig elhullani készte embereit, hogysen megrontanák a sorokat. A had többi része, lovasok s gyalogok, gyakorlottak valának a gyors mozdulatokban s a legkülönbözőbb hadműveletekben, az erődített helyek rendszeres ostromzárólásától kezdve az elsánczolt táborok alakításaig. Ily szervezettel szemben vajjon túllépjük-e a komoly történelmi conjecturák korlátait, ha még Konstantinápolyt is felszabadítottunk képzeljük el? S nem menve ennyire, vajon a csehországi s Szávamelléki határ, melyet annyi nehézséggel szerzett vissza a modern Ausztria, nem-e mindenkorra biztosítva lett volna? Az egyház fejének fékezhetlen heve s Mátyás szenvedélyei másként határoztak. Csehország meghódítása föléje helyeztetett a Csehországgal való szövetségnek; a hussita bandáknak a magyar területre is átcsapó pusztításai szolgáltaták az ürügyet. Magyar írók ²⁾ Mátyásnak azon tervet tulajdonítják, hogy foglalásai által a kereszténység legyőzhetlen bástyájául nagy bizodalmat akart alapítani. Misem valóbszinü; de az eszközök, melyeket felhasznált, mindennek daczára ellentétben állottak Magyarországgal hivatásával s megváltoztatták Nyugat-Európának sorsát.

A rendek össze lettek híva 1468. tavaszára Egerbe; s az előre látott fegyveres beavatkozás nagy fontosságot kölcsönzött e gyűlés tanácskozásainak. Mátyás talán habozott még, nyomban az erdélyi hadjárat után, újabb vállalatba bocsátkozni; Podiebrad Victorintól, György király méltó fiától, a legbékésebb biztosítást s a legbarátságosabb ajánlatokat vette ³⁾. Tudva volt másfelől, hogy a németek ellenzik az újabb hussita háborút; több német fejedelem fel is szólalt a császár és pápa ellen, kik a kereszténységet martalékul engedik a hitetleneknek. Frigyes nem volt ugyan szenvedélyes

¹⁾ Főleg Mátyás levele apósához, Ferdinándhoz, midőn katonákat küldött neki. (Epist, IV. 263.)

²⁾ Péld. Toldy.

³⁾ Epist, III. 14. — Ezen egész korszakból Palacky a *Fontes rerum Austriacarum*-ban (XX. 1860.) számos okmányt közölt, köztük Mátyás német leveleit.

ellensége Csehországnak, s a háborúban nem is volt nagy segítségére új szövetségésének; de a két szomszéd nemzet — a csehek és magyarok — közti irtó harc megegyezett politikai terveivel s csak előmozdíthatta házának szerencsáját.

A magyar országgyűlésen, melynek világi tagjai mindent veszthettek s vajmi keveset nyerhettek e háborúban, az ellenzés általánosb volt a németországínál. Nem akarták elvonatni erejüket a valódi keresztháborútól, s előre látták, hogy a magyar fegyverek igénybevétele Csehországban lehetővé teendi, hogy a török martalóczok büntetlenül pusztítsák az országot. Rovarella pápai követ azonban ígéreteinek megtartására sarkalta a királyt, a boroszlói püspök segítséget kért tőle az eretnekek ellen, s a császár küldöttje előadta, hogy Victorin elfoglalni készül Bécset. Végül egy, Mátyás ellenvetései daczára ezuttal elfogadott török követség több évi fegyverszünetet kért és nyert. A háború erre el lön határozva.

A vérmes reményű pápai követ, már-már futni látván Podiebradot, így irt a ferrarai püspökhöz: »Üdvünk alapjai meg vannak vetve, s a sátán zsinagógája végéhez közeledik. Az egyház örök dicsérettel tartozik a magyar királynak, ki szent Péter felhívására nem késett fegyvert ragadni«¹⁾. Mátyás valóban el volt határozva, hogy a szent Szék előtt meghódolni kényszeríti s meghódítja a maga számára apósának országát. Egyelőre azonban, meglehet őszintén, vallási buzgalma előtt háttérbe szorította politikai tervét. »Védelmesztekre vállalkoztam, irta a cseh katholicusokhoz, az eretnekek ellen . . . S mert ez még inkább a ti ügyetek, mint a miénk, a lehető gyorsasággal készüljeteK segítségünkre.« Az európai fejedelmekhez intézett manifestumában a cseh katholicusok által védelmükre felhivottnak állítja magát. Végül sürgette római képviselőjét a megígért segélypénzek kinyerésére a pápától: »Ha ezen eretnekség, ugymond, most nem irtatik ki, félteni lehet a nyugati egyház ügyét főleg Németországban, hova a hussiták megszorodva s ügyüknek isteni védelmével kérkedve fognak bevonulni. A császár hideg, a lengyel király szegény, a németek átengedték magukat a tunyaságnak«²⁾.

Az ellenségeskedés mérsékelt erő kifejtéssel vette kezdetét; a király által Morvaországba vezetett hadsereg csak tizenegyezer lovasból s Zápolya Imre, Kinizsi s más ügyes parancsnokok alatt

¹⁾ Raynald és Pray, 1468.

²⁾ Pray, a. 1468.

még kevesebb számú gyalog katonából állott. Inkább előőrsi csatározások történtek, semmint valóságos ütközet, aztán el lón foglalva Trebitsch, melyet Podiebrad fiának nem sikerült megvédelmezniök. Ostrom alá vétetett Olmütz és Spielberg, a két fő erőd. Két ízben ujultak meg az egyezkedések s sikeres eredmény látszott azokat követni; másod ízben a két fejedelem találkozott is, együtt étkeztek, a legbarátságosb hangon beszélgettek s mindenki kibékülteknek hitte őket. Azonban Mátyás követei teljes megszüntetését követelték a hitszakadásnak ¹⁾, feltétlen meghódolást az apostoli szék előtt, s a pápai követek és az esztergami érsek felügyelete alatt visszaadását a kath. papság világiasított javainak; végül pedig megtagadták az alkudozások folytatását, ha jóhiszeműségük kezességeként nem engedik át a csehek Prága és Spielberg várait. Podiebrad azonban s alattvalói se a két szin alatti áldozásról lemondani, se a magyar primásnak országuk ügyeibe befolyást engedni, se a két várat átengedni nem valának hajlandók. E nehézség elcsüggesztette a lengyeleket, kik a közbenjárásra vállalkoztak volt. A magyar nemesség a Pozsonyban összeült újabb gyűlésen megszavazott ezuttal minden kívánt áldozatot. III. Frigyes, örömmel látván a növekvő ellenségeskedést szomszédi között, szorosbra fűzte szövetségét Mátyással s a császári koronára is kilátást nyujtott neki.

Deczember havában hevesebben megindult a küzdelem. A magyarok több győzelem után hatalmukba ejték Olmützet s nemsokára Spielberget is. Nem találván Morvában több akadályra, elhatározta Mátyás Csehország megrohanását. Nem ismerte félre az eléje gördülő nehézségeket. »A csehek, írja, nemcsak a saját érdekük melletti küzdelemben gyakorlottak, hanem más nemzetek zsoldjában is hadakoznak. E nép igen büszke s makacs eretnekségében. Az ország terjedelmes s jól meg van védve várai s erődített szorosai által« ²⁾. A veszély még nagyobb volt, mint hitte, mert seregét feltartóztatá a sok havazás s bekeríté az ellenség. E rémítő helyzetben ő és katonái csak a halál s fogság közt választhattak, midőn megmenté őket Podiebrad önkénytes vagy kiszámított nagylelkűsége. A krónikások hazafiassága homályos s ellenmondó részleteket fűzött ezen események leírásába. A csehek szerint Mátyás csak azon feltétel alatt nyert szabad elvonulást, hogy leg-

¹⁾ Epist, III., 7.

²⁾ Epist, III., 70.

közelebb békét köt, s egy véka aranyat ajánlván fel, melyben azonban csak felül volt arany, s az edény többi része korpával volt megtöltve. A magyarok képtelen rágalomnak mondják ezen adomákat. ¹⁾ Annyi bizonyos, hogy a tavasz első napjaiban congressus volt egybeülendő Olmützben a végleges béke megkötésére.

E hír kétségbe ejtő a csehországi kath. liga fejeit, kik már az ország urainak hitték magukat, s Rovarella pápai követ a regensburgi német gyűlésről sietve eljött, csaknem egyházi átokkal fenyegető a magyar királyt, hangsúlyozá, hogy az eretnek fejedelemmel kötött egyezmény érvénytelen a szent szék helybenhagyása nélkül. ²⁾ Meghiusítá az olmützi alkudozásokat tulzott követeléseivel; Podiebradnak ígéretet kellett volna tennie még a saját alattvalói elleni harcra is. Mátyás hozzájárulását adta az értekezletek megszakításához s visszavonta egy vagy más formában kétségkívül lekötött szavát. Sőt még többet tett; a kath. liga fejei visszavonhatlanul hozzá akarták őt kötni ügyükhöz, felajánlván neki szent Venczel koronáját. Mátyás elfogadta azt, a mi némi árnyat vet emlékére. ³⁾ 1469. maj. 3-án cseh királylyá kiáltatott ki az olmützi székesegyházban. Kijelenté, hogy a katolikusok kérésének engedett, isten dicsőségére, a szent szék védelmére s a keresztény hit megszilárdítására. Hiú mentegetőzése a dicsvágynak!

A cseh nemzet elfogadta e kihívást. Mialatt Olmützben ropant asztalokat vertek s patakban folyt a bor; mialatt Mátyás pénzt veretett önmagának, mint cseh királynak arczképével s Mars védistennek szentelt különös felirással; ⁴⁾ mialatt diadalmasan vonult be Boroszlóba, a Prágában összegyűlt cseh rendek Ulászló lengyel herceget kiáltották ki trónjuk örökösének. A küzdőterre most már egy új ellenfél lépett, a lengyel király, s ez nem volt félig szakadár, egyházi átok alatt álló s Európa által elítélt fejedelem; több szövetséges s a császár titkos jóakarata támogatta őt. A magyarok előbb diadalmasan szálltak szembe az új veszélylyel, sőt Podiebrad Victorin is kezeikbe került; azonban Hradis ostroma hátrányukra fordult. Podiebrad Henrik újra ellátta élelemmel ezen erődöt s a

¹⁾ Formaszerű viszály tárgya ez Pray, Szalay stb. és Balbin, Dubravius stb. közt.

²⁾ Pray, ann. 1469.

³⁾ Fessler-Klein mindezekre nézve minden felelősséget a római udvarra s köveire törekszik háritani.

⁴⁾ Marti auctori (Szalay, III. 286.)

morva föld odahagyására kényszeríté a legyőzött magyar királyt. A cseh catholicusok bátorságukat veszték; hatalmas védőjüknek üresek valának pénztárai, elégületlenek alattvalói, napról napra elenségesebb indulatuak szomszédai. Válságos időszaka, tragicus évei voltak ezek Mátyás uralkodásának.

Bécsbe tett utazása nem aratott több sikert. Komoly szövetségre akarta rávenni Frigyest, nőül vevén leányát s hozományul nyervén a legutóbbi békekötések által a császár birtokában hagyott magyar városokat. Nem tudta, hogy az osztrák ház feje egyetértésben áll a lengyel királylyal s hogy megsértésnek teszi ki magát. A német uralkodó azon hitben, miként nincs mit félnie többé e fölvergődött királytól, megvetéssel utasítá vissza kivánságát, sőt alacsony származását is szemére vetette. Mindennek vége lőn közöttük s Mátyás rémitő haragra gyulva távozott Bécsből, hova évek mulva tért csak vissza, mint diadalmas hódító. ¹⁾ Országában újabb kellemetlenség várta; Podiebrad, ezalatt sikeresen folytatván a küzdelmet, a keresztény népek érdekében javaslatba hozta, hogy vessenek véget a küzdelemnek párbaj által, mely a legyőzöttet a győző hatalmába juttassa. Küldöttei hozzá tevék, hogy királyuk nagyon köpczös lévén, ²⁾ illő lenne kis helyre szoritani a harez terét. Mátyás nem minden ironia nélkül tagadta meg e kivánság teljesítését, de csakhamar észre kellett vennie, hogy elszigetelten áll. II. Pál küldött ugyan még némi biztatást s némi segílyt, de III. Frigyes politikája ellenségekkel vette körül, s ideje volt az ozmán határszélről is gondoskodnia. Podiebrád immár kevésbé gyűlöletessé lett előtte s az alkudozások vele ismét megujultak; de épen a midőn biztosítandó volt Mátyás részére a cseh korona öröklését, meghalt. Ez esemény, ha két évvel előbb történik, szerencse, most csapásnak tűnt fel s a pápai követ is csaknem így ítélte róla, ezeket irván: »A szakadár imént történt halála nagy örömet okozott; de adja isten, hogy ne érjük meg még sulyosb események bekövetkezését.« ³⁾ A csehek, még a catholicusok is, felfogadták Prágában, hogy soha sem ismerendik el a magyar királyt, s az atyjának seregére támaszkodó lengyel herczeg cseh királylyá kiáltatta ki magát, a szoros frigyre lépett két szláv nép ujjongásainak közepette.

Corvin Mátyás haraggal lelkében látta, miként siklik ki ke-

¹⁾ Pray, a n n. 1470.

²⁾ Corpore obeso (U. s.)

³⁾ Raynald és Pray, a. 1471.

zeiből egy korona, s közel volt hozzá, hogy a magáét is elveszítse. A terhes adók felkeltette elégtelenség minden országgyűléssel nagyobbá lett a balsikerek hírére. II. Mahomet Szabács fenyegető várát felépítette ¹⁾ s a törökök betöréseiket nemcsak Styriáig, de a magyar királyság sziveig is terjeszték, Váradig, a hol feldulták szent László sirját. A veszély benyomása alatt, melybe a hazát ejtette keresztények ellen harczoló védőinek távolléte, nagy összeesküvés támadt, élén egészen váratlanul Vitéz primással, a király nevelőjével, ki őt a trónra segítette. ²⁾ A lengyel hercegek egyike, mint atyja, maga is Kázmér, meg lőn híva a pártosok által a magyar trónra, melyen egykor nagybátyja, a Várnánál elesett Ulászló ült. Krakkóból manifestumot bocsátott ki, s benne bitorlónak nyilvánítá Hunyadi Mátyást. Katonáit azonban feltartóztatta, legyőzte és szétverte e bitorló, kinek a sürgős veszély visszaadta egész érellyét s ügyességét. Hátra volt a pártütés megtorlása; Mátyás kegyességet tanusított az összeesküdtek iránt, a primás kivételével, ki két izben fogságra vetve, a legszigorubb feltételek alatt ³⁾ ismét visszanyerte szabadságát, s bánatában nem sokára meghalt. A sors úgy akarta, hogy Hunyadi Jánosnak fia elveszítse Szilágyi után Vitézt is, mindkét jótevőjét.

Mégsem mondott azonban le Csehországról. IV. Sixtus, az új pápa, tevékenyebben segítette őt elődjénél, leveleket intézvén a magyar király ellenségeihez, hogy feloldja őket addigi szövetségeik alól. ⁴⁾ Másfelől a trieri találkozás, melynek meg kelle vala szereznie Frigyes részére Bátor Károly szövetségét Mátyás ellen, hirtelen félbeszakadt. Még egy újabb erőfeszítés, s a magyarok részére katonai felsőbbségük biztosítja a végleges sikert. E döntő hadjárat Sziléziában folyt le. Hasonlit némileg, megtartva természetesen a kellő arányokat, Napoleon hadműveleteihez 1814-ben Páris körül, ha feltesszük egy pillanatra, hogy végrehajthatta volna végleges tervét. ⁵⁾ A szövetségesek erői el voltak terjedve egész Sziléziában, hol Mátyásnak nem volt az ellentállásra elégséges serege. Mit tesz e helyzetben? Elküldi gyors lovasságát, hogy elkobozza vagy megsemmisítse mindenütt az élelmi szereket; aztán Boroszlóba vonul

¹⁾ Hammer, XVI. könyv.

²⁾ »Non tam clandestinis quam apertis conjurationibus.« Dlugosz, a. 1471.

³⁾ A formászerü szerződéseket l. Pray, 1471 és 1472.

⁴⁾ Pray, A n n. 1472. stb.

⁵⁾ Részletes leírását l. péld. Fessler-Kleinnál, III. 106. sk. II.

hatezer emberrel, közeledni engedvén ellenségeit s meghagyváu két kitünő alvezérének, Kinizsinek és Zápolyának, hogy akkorra jöjjenek meg, midőn ideje lesz csapataik s a városban levő haderő közé szorítani a szövetségeseket. Ostrom alá fogatván ezeknek nagy serege által, lefegyverzettnek s elveszettnek hitték őt. Meggyőződött azonban róla paraszt álruhában, hogy mindez csak pusztá látszat, hogy e rosszul szervezett tömeget bátran megtámadhatja, s csakugyan ővé lőn a diadal. Az ostromlók, elvágván élelmezési összeköttetéseiket Mátyás alvezérei, békés találkozást kértek tőle. Lóháton, aranszegélylyel s gyöngyökkel ékesített fehér selyem ruhában jelent meg Kázmér király s fia, Ulászló között. Az 1475. febr. 12-én megerősített békekötés a magyar korona alá helyezte Morvaországot s Szilézia legnagyobb részét, körül-belül fele részét szent Venczel országai területének.

Mátyás uralkodásának utolsó s leghosszabb szaka (1475—1490.) a legkevésbé bonyolult s a legállandóbban dicsőséges. A szláv államokkal, Cseh- és Lengyelországgal való viszonyok csak futólag zavartatnak meg s a magyar politika felváltva foglalkozhatik két nagy ellenségével, a törökökkel és a császárral.¹⁾

Nagy részben magyar segédc csapatokkal vívta ki István moldvai vajda a győzelmet, mely egyidőre felszabadítá országát. Az elfoglalt zászlók egy része el is lőn küldve Mátyáshoz.²⁾ A király maga Zápolya Imrét bizván meg a kormányzati teendőkkel, ostrom alá vette s a keresztény világ örömeire elfoglalta a Magyarországot folyvást fenyegető Szabácsot. Alvezére, Báthory, futásnak indítá a moldvai törököket, kik már a nagy Hunyadi fiának közeledtére rémülettel teltek el. A kereszt-háboruk tüze ismét lángra gyuladt a keblekben; egy alkalommal, midőn a Michaloghli testvérek, hirdét muzulman martalóczok, zsákmánynyal s foglyokkal tértek vissza a Dunán tulra, Doszy Péter és Ferenez bosszura hívták fel ellenök honfitársaikat. A szomszéd völgyek egyikében őrzött foglyok, a harci zaj hallatára, széttörték lánczaikat, s megkönnyítették a győzelmet. Zászlókat vittek a királyhoz, ki épen uj nejét, Ferdinánd nápolyi király leányát, Beatrixet várta. Az akindsik felgyújtották a vidéket, melyen a fiatal herczegnő átutazandó volt; azonban mégis megérkezett kíséretével Székesfehérvárra, aztán Budára,

¹⁾ E korszak elejéről s az előbbinek végéről — az osztrák-magyar kérdésre nézve — I. Chmel, *Monumenta habsburgica*, 3 köt. Bécs, 1854—1858.; főleg a 2-ik köt. 3—122. ll.

²⁾ Hammer, XVI. könyv.

hol nagyszerű ünnepélyeket tartottak, roppant hidegben, mely lehetővé tette a lovas csapatok átkelését a nagy folyamon.

Kevéssel e házasság után, melytől Mátyás nagy politikai előnyöket várt,¹⁾ s mely a magyarok emlékezetében megújította azon időket, midőn Anjou-királyaik meghódíták a két Szicília trónját, III. Frigyes is felhasználta Bátor Károly halálát, hogy Miksa herceg frigye által burgundi Máriával előkészítse házának nagyságát. Eként megerősödvén, fokozódó erélyvel újítja meg a két versenytárs a küzdelmet. A császár befogadta a sziléziai menekülteket, megtagadta elismerését a magyar király legutóbbi területhódításaitól s választói helyét a német államtestben, illetőleg a császárságban. Mátyás a német fejedelmekhez intézett leveleiben s általános kibocsátványában vádat emelt a császár ellen, mint a ki megszegte »igéreteit, a szerződéseket, az igazságot s becsületet. Ha e kihívások önvédelemre kényszerítenek, nem bennünket, a béke meleg barátait, hanem zaklatóinkat éri a felelősség isten és az emberek előtt.« Frigyes válaszában alattvalói előtt gyanúsítja őt: »Mutatja, így ír, mily bámulatos ügyességgel kormányzott, az, hogy az ország részeit félig meghódították, és pedig ellentállás nélkül, a hitetlenek, s hogy maga az ország zsarolásai folytán a legnagyobb szükségbe jutott.«²⁾

A magyar országgyűlés nem hajtott e tulzott vádakra, s nem választván el ügyét a királyétól, hadat izent. A császár nem volt képes megküzdeni vele; Bécsből Kremsbe, Kremsből Linzbe menekült Kinizsi lovascsapatai elől.³⁾ A legtöbb helység, még Haimburg vára is, meghódolt. Mátyás, kedvelője a fényűzésnek és pompának, anyja és Beatrix királyné társaságában aranyos kocsikon járta be Ausztriát. Nem óhajtá különben e háborúnak hosszúra nyulását, s nem örömet vonta el Keletről győzelmes fegyvereit. Mihelyt szerét ejthette, egyezkedésbe bocsátkozott nem-

¹⁾ Csalódott; Ferdinand szövetsége csak nehézségeket okozott neki Olaszországban s Beatrix meghiusítja mind a császár elleni, mind törvénytelen fiára vonatkozó terveit. Beatrix különben igen művelt és szelleműs fejedelmű volt. (L. Galeotot.)

²⁾ E két levelet Pray közzétette évkönyveiben (1477.) a bécsi könyvtár kéziratai után.

³⁾ A Mátyás iránt nagyon ellenséges A n n. m e l l i c e n s e s sem tagadják III. Frigyes gyarló s közönyös magaviseletét e hadjáratban. (Pertz, XI. a Wattenbach által kiadott A n n. A u s t r i a e - b e n): Fridericus imperator fugit, nec se opponere stb. -- Insinuant (a bécs-ujhelyiek 1487-ben) imperatori ut suis subveniat, sed non est factum.

csak a császárral, de Cseh- és Lengyelországgal is. Szilézia és Morvaország egészen az övé lőn; örökösévé lett a cseh királynak azon feltétel alatt, hogy ezen ország rendei is elismerjék. Lengyelországgal szemben is el lettek enyésztetve némi nehézségek; Mátyás t. i. segélyt küldvén a poroszoknak, a lengyel követek eként szóltak hozzá: »Nem méltó egy királyhoz gyámolítani egy más király elleni pártütést.« »Egy hires példát követtem, válaszolta, Kázmér királytokét, ki nemrég püspökeimet s a nemességet bujtogatta ellenem.«¹⁾ A válasz felette találó volt, s kölcsönös szemrehányások után nem maradt hátra egyéb a kibékülésnél; a két király testvérnek szólítá egymást s Olmützbe ugyanazon menңnyezet alatt lovagoltak be.

Szabadon irányozhatván immár dél felé erőit, csakhamar nyugtalanítani kezdé az olasz politika s főleg IV. Sixtusnak nagyon is világias politikája. Velence egyezkedésbe bocsátkozott a törökökkel s a pápa, ellensége a nápolyi királynak, a velenczések szövetségese maradt. A magyar király, elszigetelve látván magát szent vállalatában, nagy ingerültségbe jött: »Csodáljuk, írja, hogy a pápa annyira kedvez Velenczének s oly ellenszenvvel van atyánk, Ferdinand iránt, ki annál roszzsabb fogadtatásra talál, minél inkább buzgólkodik. A szent atya engedelmességre vél bennünket szoríthatni szigorúsága által. Feledi, hogy nem férhet mi hozzánk, s irántunk való roszzindulata nem lehet ártalmunkra. Ha meg akarják kísérteni, kettőnk közül ki árthat többet a másiknak, az ő területe, s nem a mienk fog először szenvedni.«²⁾ Mitsem remélvén többé Olaszországtól, a nürnbergi birodalmi gyűléshez fordult Mátyás segélyért, de mind hiába. Most már csak istentől s önmagától várta a győzelmet.

Tizenkét pasa vezetése alatt nagy hadsereg szállotta meg Erdélyt. (1479. okt.) A király, Boszniában s Szerbiában levén elfoglalva, nem mehetett ellene; Báthory István vajda azonban utólérte a kenyérmezei sikon, melyet maga a természet nagy ütközetek számára látszott kijelölni.³⁾ Geréb László püspök egy lovas csapatot vezényelt; a katonák a szent ostyára tettek esküt, hogy nem hátrálnak vezérük parancsa nélkül; mintha csak a tizenkettedik század elejének Ascalon mezején lefolyt jelenetei ujultak volna meg.

¹⁾ Pray, a n n. 1479.

²⁾ Pray, u. o.

³⁾ L. De Gerando és Hammer, XVII. k. — A szászok, Hecht György szebeni polgármester vezetése alatt, derekasán viselték magukat. (Teutsch, I. 195.)

A küzdelem egyenlőtlen feltételek alatt vette kezdetét. Báthory méltónak bizonyult e napon nevére; hat sebet kapott, a menekülők összegyűjtésében két ló hullott el alatta. Midőn már minden veszve látszott, megérkezett Kinizsi huszárjainak élén, hatalmas hangjával kiáltván: »Hol van Báthory?« A magyarok rohama megtörte az ottoman sorokat; állítólag harmincezer moslim maradt a csatatéren. A győzők ünnepet ültek a hulláknak közepette; egy — alkalmasint legendaszerű — elbeszélés szerint Kinizsi egy török holttestével tánczolt; annyi mindenesetre áll, hogy e kegyetlen háborukban a barbárság mindkét részen fokozódott. A kenyérmezei diadal félszázadra megmentette Kelet-Európát.

A római udvarhoz való viszonyok nem fordultak jobbra. »Adja az ég, írja Mátyás a bibornok-collegiumnak, hogy szerencsekivánataitok ne legyenek egyszerű tüntetés, s eredmény kövesse azokat a kereszténység üdve érdekében. Elszomorodva tapasztaljuk, hogy a kath. hitért s keresztény dogmáért szakadatlanul folytatott annyi küzdelem után gyakran ér kellemetlenség épen a szentszék részéről, melytől több elismerést várhatnánk.«¹⁾ Otrante elfoglaltatása egyébiránt intésül szolgált a pápának s lassankint rávezette a pápaság valódi politikájára s valódi kötelmeire, melyeket II. Pius jól felfogott, de II. Pál s maga IV. Sixtus is gyakran félreismert. Nem segélyezte ugyan nagyobb mérvben Mátyást az 1481-ki hadjárat alatt; az ígért segítség váratott magára, s nem ragadta meg a kereszténységre nézve II. Mahomet halála által megnyílt kedvező alkalmat, melyben királyi levelezője a gondviselés kezét ismerte fel.²⁾ Mindazáltal közeledett a nápolyi királyhoz, többet foglalkozott a muszalmán háborúval s óhajtá a keresztények közti békét. Fájdalom, a császár csak »a kereszténység ostorának« eltiprásáról beszélt s meg sem hallgatta a közbenjáró pápai követeket. Abban kellett tehát hagyni a kereszt-háboru folytatását. Pedig a körülmények soha sem voltak kedvezőbbek; II. Bajaziddal szemben hatalmas párt állott;³⁾ s testvére, Dsem felajánlotta Mátyásnak Boszniát, Szerbiát és Bulgáriát, ha megszabadítja őt a rhodusi lovagok kezeiből s szövetségese lesz. Kinizsi újabb diadalokat aratott a Dunán túl, maga mellé vevén ötvenezer szerb s török ellenségét a sul-

¹⁾ Epist. IV. 52.

²⁾ Epist. IV. 173.

³⁾ Hammer, XVI. és k.

tánnak. Nagy volt az ijedtség Konstantinápolyban s Bajazid ötévi fegyvernyugvást kért. A király s a rendek nehezen szánták rá magukat, s Várday kancellár-érseknek kelle kimutatnia, hogy az események szükségessé teszik azt. Megkötötték s szigoruan meg is tartották. Mátyás győzelmes keresztháborui kora véget értek, s ezuttal III. Frigyest sujtja miatta a felelősség.

Az Ausztria meghódításaért folyt utolsó háboruban feltűnő szívóssággal védte magát ez ország német lakossága.¹⁾ Nem közép-szerű uralkodója indította ezen odaadásra; a csak imént még oly kihívó Frigyes Insbruckba, onnan Nürnbergbe menekült, mindenütt segílyt kérvén, melyet épen nem vagy csak papiron adtak meg neki. Az osztrák németek nemzetiségüket védték a magyarok ellen. Bécs elfoglalása hosszas ostromzárt tett szükségessé, mely alatt ötvenezernyi lakossága bátran viselte az éhséget, s végre is csak összes kiváltságai fenntartásának kikötése mellett hódolt meg. (1485.) Mátyás, oldalán Beatrixsal, csak ekkor vonulhatott be ünnepélyesen e fővárosba s válaszolhatott ékes latin nyelven az egyetem rectorának beszédére.²⁾ Ujhely polgárai még jobban védték falaikat két évig tartó ostrom alatt. A törököktől elfoglalt roppant ágyuk szétrombolták összes védműveiket, a templomokba vonultak, s csak midőn fejedelmük által elhagyatva látták magukat, hódoltak meg tisztességes feltételek alatt. A tartomány el lőn foglalva, csaknem a mai Ausztria-Magyarországhoz hasonló nagyságu birodalom alakult s egyetlen fejedelem se szállhatott sikra Mátyásnak egyaránt győzelmes fegyvereivel és politikájával.

Azonban e dicsőségnek közepette minidnkább elkomorult a hódító. Érezte, hogy van hatalmában valami mesterkélty, a mi nem lehet tartós. Diadalai növelték pénzügyi romlását, s költségeit nem fedezhette másként, mint a meghódított tartományok elnyomásával, s számos elkobzással Sziléziában. Láttá végül, hogy az osztrák-ház balsorsa csak pillanatnyi, hogy Miksa szövetségébe vonja Franciaország kivételével³⁾ egész Európát, s hogy mindent visszahódítson,

¹⁾ E háborura vonatkozik az Ann. mellicenses egyik igen érdekes része.

²⁾ A bosszuvágy másnap megróvársra méltó tette indítá, melyet méltán kárhoztat Palaczky: egyik régi titkára, rendeletére elfogatván, megkinoztatott s kivégeztetett, az ellene emelt árulási vád minden bizonyítéka nélkül.

³⁾ Franciaország mindig jó viszonyban volt Mátyással, ugy XI. Lajos, mint Beaujeu Anna alatt. Commines számos téves részlettel kapcsolatban inkább dicséri Mátyást, mint az idegenek bármelyike: En nostre temps ont régné deux vaillants et saiges princes, le roi de Hongrie Mathias et Mehemet Ottoman, em-

csak a csillagjósok által nemsokára bekövetkezőnek mondott eseményt, Mátyás halálát várja. Alig volt azonban még ötven éves; de a kőszvény gyötörte, s nem levén törvényes fia, halála után egész művének összedőlésétől tarthatott. Nehogy legnagyobb ellenségeinek kezeibe jusson birodalma, utódjául óhajtá elismertetni a borosz-lói polgármester egyik lányától született törvénytelen gyermekét, Corvin Jánost, kinek nevelésével az ország legkiválóbb férfait bizta meg. Ez értelemben irt a vármegyékhez s szabad királyi városokhoz s nyert is néhány kedvező választ.¹⁾ Azonban Beatrix királyné, atyjának ravasz tanácsára, titokban férje akarata ellen dolgozott. Senki sem mert ugyan nyíltan dacolni ily hatalmas uralkodóval,²⁾ de tisztelettel megjegyzték, hogy még fiatal, még lehet fia; s végre is be kelle látnia, miként nem kerüli ki a nagyon erélyes akaratu s nagyon sokáig hatalmas szellemek azon sorsát, hogy a siron tulra mitsem tehetnek.

1490. apr. 4-én, hosszabb időzés után szent István templomában, hol a velencei követet lovaggá ütötte, Mátyás fűgüket evett, köztük egy romlottat, melyet később megmérgezettnek állítottak. Nem fejezhette be étkezését; ágyába fektették, s meghalt, mielőtt utasításokat adhatott volna hiveinek.³⁾ A magyar trón, melyet Európa leghatalmasbjainak egyikévé tett, megüresedett, s régi ellenségeinek egyike, Ulászló volt azt elfoglalandó. A háboruk s politika nem vették igénybe Mátyásnak egész uralkodását; szemügyre kell vennünk benne a kormányzót s a tudományok pártfogóját is, s e kettős szempontból minden tartózkodás nélkül megilletti emléké a dicséret. Nem tehetjük oly osztatlanul ezt, midőn a jelen fejezetet berekesztjük, s nem egy tekintetben igazat kell adnunk a német és szláv történetiróknak,⁴⁾ a magyarokkal szemben, kik fél-

pereur des Turcs . . . Il estoit roy qui gouvernoit aussi saignement ses affaires en temps de paix comme en temps de guerre . . . toutes choses despeschoit de soy ou par son commandement. (A Societé d'Histoire de France kiadása, II. 282. és k.)

¹⁾ Corvin Jánost Galeas milanoi herczeg lányával akarta megházasítani, s a terv valószínűleg sikerül is, ha Corvin magyar királylyá lesz. (Chmel közzétette az erre vonatkozó levelezést az Archiv für Kunde öst. Gesch. I. köt. 75—100. ll.)

²⁾ Várday érsek azt irta később Corvin Jánosnak (Petri de Varda epistola e. Posonii, 1776.), hogy atyja csak a hízeltökre hallgatott.

³⁾ Azt hiszik azonban, hogy ajánlotta, miként Beatrixot küldjék vissza atyjához s ismerjék el Corvin Jánost. — »Il est mort ayant eu toute sa vie labeur et travail et trop plus que de plaisirs,« mondja Commynes, ki szerint huszonnyolcz éves korában halt volna meg.

⁴⁾ A már idéztük krónikásokon kívül megemlítjük a modern történetirók

istent csináltak belőle. A cseh háboru egészben véve hiba volt, melynek a kereszténység adta meg az árát, s e végzetes korszakon kívül is Mátyás nem egyszer mint féltékeny s terhes szomszéd, mint bosszuálló, sőt olykor hálátlan uralkodó tűnik fel. De azért mégis legnagyobb uralkodója korának a francia XI. Lajossal együtt; politikai s harczias tevékenysége páratlan volt; keresztháborui, bár igen gyakran meg lőnek szakítva, mégis roppant szolgálatot tettek. Európa legnagyobb fejedelmeinek sorába igtathatja nevét, a magyarok pedig mindig az első helyre emelték a nemzet választásából eredt királyt, ki győzelmesen állott szembe két hagyományos ellenségükkel, a török pusztitással s az osztrák absolutismussal.

közül, kik Mátyás jelleméről szigoruan bár, de mérséklettel ítéltek, Palackyt, Lichnowskyt, Kronest. (az Öest. Geschichte für das Volk VI-ik köt.) Fessler tulságosan magasztalja hősét, Teleki minden hibát ellenségeire hárit. A legujabb történetirók méltányosabban osztják meg a jót és a rosszat.

Vége az első kötetnek.

Az Athenaeum könyvkiadó-hivatalában

(Budapesten, barátok-tere, Athenaeum-épület)

s általa Magyarország minden hiteles könyvkereskedésében kapható:

- A magyar birodalom **Alaptörvényei**. Az eredeti deák szöveg mellé vetett magyar fordítással, közjogtani segédkönyvül kiadta Toldy Ferencz. Második javított kiadás; ára füzve 1 frt 20 kr.
Angol-vászonba kötve 1 frt 70 kr.
- Beöthy Leo. Nemzetlét.** Tanulmány a társadalmi tudomány köréből, Magyarország jelen helyzetének megvilágosítására és orvoslására. 1876. 2 frt 40 kr.
- Boncz Ferencz. A magyar közigazgatási törvénytudomány kézikönyve.** A törvényhozás állása szerint. Három erős kötet 7 frt.
- **Magyar államjog.** Tartalma: I. A magyar államról. II. A magy. királyi hatalomról. III. Az állampolgárok és testületek közjogi viszonyairól. IV. A kormányzati közegekről. V. A közjövödelmekről 3 frt. 50 kr.
- Csillag Gyula. A régi magyar alkotmány** és az 1848-iki és 1867-iki évek közjogi alkotásai 1 frt 20 kr.
- Hegedűs Sándor.** Az önkormányzat és pénzügye 1 frt 50 kr.
- Nagy Benő. A bírósági végrehajtó.** Kézikönyv bírósági végrehajtók részére. Irománypéldákkal ellátva. A fenálló törvények és gyakorlat alapján egybeillesztve 1872. 60 kr.
- Németh Péter. A váltóeljárás.** A váltótörvény életbeléptetése és váltóügyekben kövendő eljárás szabályozása tárgyában 1876. évi nov. 30-án kibocsátott igazságügyministeri rendelet. Az 1868. 54. t. cz. megfelelő szakaszaival kiegészítve, magyarázó szöveggel és tárgymutatóval ellátva 90 kr.
- Németh Péter. A gyámság és gondnokság.** Az 1877. XX. törvényezikk magyarzata, az erre vonatkozó bel- és igazságügyministeri rendeletekkel és irománypéldákkal. Tekintettel a kapcsolatos hazai jogszabályok-, törvények- és rendeletekre, az osztrák polgári törvénykönyv szabályaira, valamint a gyámsági és gondnoksági jog bel- és külföldi fejlődésére és jelen állapotára. 1878. 3 frt.
- Scheurl A. A római jog elvei,** tekintettel a történelmi fejlődésre. Magyaritá Récsi Emil 2 frt.
- Suhayda János. Magyarország közjoga,** tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-ki törvényekre 1 frt 50 kr.
- Törvényjavaslat a gyámügy** rendezéséről, indokolással. — Törvényjavaslat az 1848. évi törvények által megszüntetett urbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről szóló 1871. 53. t. cz. módosítása és kiegészítéséről, indokolással 40 kr.
- Törvények, igazságügyi, anyaggyűjteménnyel.** (I.) Az 1877. évi V. törvényezikk, az 1870. XVI. és 1871. törvényezikk módosításáról. (II.) Az 1877. évi VIII. törvényezikk, az 1868. évi XXXI. törvényezikk módosításáról. (U z s o r a - t ö r v é n y .) Hivatalos források alapján szerkesztette dr. F a y e r László. Első füzet . . . 50 kr.
— Második füzet: (III.) Az 1876. évi XXVII. törv.-ezikk (Váltó-törvény) 1 frt 20 kr.
- Zlinszky Imre. A bizonyítás elmélete** a polgári peres eljárásban, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra. A magy. tud. Akadémia által a Sztrokay-díjjal koszoruzott pályamunka 4 frt 50 kr.
- Zlinszky Imre. A magyar örökösödési jog** és az európai jogfejlődés. A m. t. akadémia által Sztrokay-díjjal koszoruzott pályamunka 3 frt 50 kr.
- Zlinszky Imre. A kisebb polgári peres ügyekben való eljárás rendszere.** Tekintettel a községi bírásokodásra. Iromány példákkal. 1878. 3 frt.
- Zlinszky Imre. A jogorvoslatok** rendszere, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra. A m. t. akadémia által dícsérettel kitüntetett pályamű. 1879. 2 frt 50 kr.

